Mahir A. Aziz

Çeviri Zülal Kılıç

Irak Kürtleri

Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik

Kitap YAYINEVİ

IRAK KÜRTLERİ

IRAK KÜRDİSTANI'NDA MİLLİYETÇİLİK VE ULUSAL KİMLİK

KİTAP YAYINEVİ – 281
İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ – 67

IRAK KÜRTLERİ; IRAK KÜRDİSTANI'NDA MİLLİYETÇİLİK VE ULUSAL KİMLİK / MAHİR A. AZİZ

ÖZGÜN ADI
THE KURDS OF IRAQ; ETHNONATIONALISM AND NATIONAL IDENTITY IN IRAQI KURDISTAN
I.B. TAURIS LTD. LONDON
TARAFINDAN YAYINLANMIŞ VE TÜRKÇE BASIMI
AKÇALI AJANSI İLE YAPILAN ANLAŞMAYLA GERÇEKLEŞTİRİLMİŞTİR

ÇEVİRİ
ZÜLAL KILIÇ

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

DİZİN
FİLİZ ÖĞRETMEN

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE
SERTİFİKA NO. 12055
T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80
E: Info@Masmat.com.tr

1. BASIM
MAYIS 2013

ISBN 978-605-105-115-4

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KAĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12348
T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Irak Kürtleri

Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik

MAHİR A. AZİZ

ÇEVİRİ
ZÜLAL KILIÇ

Kitap YAYINEVİ

Alan, Rawaz, Sara ve Zoe için

İÇİNDEKİLER

Tablolar 8
Şekiller 9
Ekler 10
Kısaltmalar 11
Başlarken 14
Önsöz 15
Giriş 17

Birinci Ayrım
1- Irak Kürdistanı'nda Kürt Ulusal Kimliğinin İnşası 25
Ulus veya Ulusal Kimlik 27
Genç Kentli Kürtlerin Ulusal Kimliği 27
Irak Kürdistanı'nda Kürt Ulusal Kimliği Neden İncelenmelidir? 30
Irak Kürtlerinin Geçmişi 31
Kürdistan'da Din 34
1991 Sonrası Kürdistan Ekonomisi 37
Irak'ın Kürdistan Bölgesinde Yüksek Eğitim 40

2- Milliyetçilik, Ulus, Devlet, Ulus Devlet ve Devletsiz Ulus 45
Ulus, Devlet, Ulus Devlet ve Devletsiz Ulus 46
Ulusal Kimlik Nedir? Anlamları ve Karakteri 48
Siyasi Kültür 50

3- Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik İncelemelerine Yaklaşımlar 52
Yurttaşlık-Etnisite Dikotomisi 52
Etno-Simgesellik Ve Etnik Toplumun Boyutları 54
Smith'in Etnisite, Ulus, Milliyetçilik, Ulusal Kimlik ve Siyasi Kültür Anlayışı 56
Smith'in Etnik Topluluk Boyutlarının Kürdistan'a Uygulanması 60
Dil, Hayal Gücü ve Hayal Edilen Topluluklar 68

4- Kürt Tarihini Anlamlandırmak:
Toprak, Dil ve Proto-Milliyetçilik 74
Bölge, Eski Dönem Tarihi ve Proto-Ulusal Kimlik 74

Modern Öncesi Çağda Kürtler ve Kürdistan 75
Kürtçe ve Ulusal Kimlik: Dilin Merkezi Rolü 80
12. - 19. Yüzyıllar Arasında Kürtler ve Kürdistan 86
Proto-Milliyetçi Kürt Kimliği ve "Hayal Edilen Topluluğun" Yükselişi 90

5- Kürt Milliyetçiliğinin Gelişiminin Tarihsel ve Sosyo-Politik Koşulları 93
Devlet Oluşumu Oyununu Kaybetmek 93
Kürdistan'da İsyan 95
Aşiretçilik ile Milliyetçiliğin Buluşması: 1930'lar-1958 100
Irak ve Kürdistan'da Siyasal Gelişmeler 102
Cumhuriyet Çağında Kürt Milliyetçi Hareketi: 1958-68 105
Baas Döneminde Kürt Milliyetçi Hareketi: 1968-90 109
11 Mart 1970 Anlaşması 111
Cezayir Anlaşması: 1974-5 ve Kürt Devrimi 113
Ülke İçi Zorunlu Göç 114
Militan Kürt Milliyetçiliği: 1976-90 116

6- Ulusal Kimliğin Yeniden İnşası ve Pekiştirilmesi: 1991-2008 122
Mart 1991 Ayaklanması (Rapareen): Nedenleri ve Sonuçları 122
19 Mayıs 1992 Seçimleri ve 1992-1998 İktidar Paylaşım Sistemi 126
Siyasal İktidar Yapıları, İktidar Paylaşımı ve Kürt Ulusal Kimliği: 1998-2008 129
Ulusal Kimliğin Vurgulanmasının Yeni Bir Biçimi Olarak
Kürdistanlılık Fikri: 1998-2008 134

İkinci Ayrım
7- Üniversite Öğrencileri Arasında Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik 141
Neden Üniversite Öğrencileri? 141
Yöntem 142
Katılımcı Demografisi 144
Aile Konutunun Yeri 144
Doğum Yeri 145
Katılımcıların Yaşları 146
Aile Profilleri: Anne Babaların Meslekleri ve Eğitim Düzeyleri 147
Babaların Eğitim Düzeyleri 148
Annelerin İstihdamı 148

Annelerin Eğitim Düzeyleri 150
Katılımcıların Ailelerinin Toplumsal Konumu 151
Katılımcıların Aylık Aile Geliri 151
Katılımcıların Sınıfsal Ayrışması 152
Katılımcıların Konut Tarzı 154
Katılımcıların Aile Büyüklüğü 155
Ailede Karar Verme 155
Anne Babayla Özgürce Kişisel ve Aile Meselelerini Konuşabilmek 156
Tartışma 157

8- Modern Kürt Milliyetçiliğini ve Ulusal Kimliğini Anlamaya Doğru 160
Kürdistanlı ve Iraklı Ulusal Tanımlanması 160
Kürdistan ve Irak'la İlgili Tutumlar, Gurur, Bağlılık ve Sadakat 167
Iraklıya Karşı Kürdistanlı Olmanın Gururu 170
Kürdistan Ulusal Bayrağı ile Irak Ulusal Bayrağından Duyulan Gurur ya da Onlara Karşı Düşmanlık 173
Aşiret, Doğum Yeri, Dil ve Din ile İlgili Yaklaşımlar 179
Katılımcıların Yörelerine Bağlılık ve Sadakatleri 183
Kürtçe, Arapça ve İngilizceye Bağlılık ve Sadakat 185
Kürt Politikaları ile İlgili Yaklaşımlar 189

9- 1990'lar Sonrası Kürdistanlılık 199

Ekler
Ek 1. 1902 Sevr Antlaşması, 62.-64. Maddeler 210
Ek 2. 11 Mart 1970 Antlaşması 211
Ek 3. 1974 Özerklik İlanının Genel Koşulları 212
Ek 4. 5 Nisan 1991 Tarihli 688 No.lu Karar 213
Ek 5. Kdp ile KYB Arasında Birleştirme Anlaşması 215
Ek 6. Soru Formu 217

Kaynakça 223

Dizin 233

Tablolar

1.1 Irak Kürdistanı nüfus tahminleri 33
1.2 Fakültelere göre Selahaddin Üniversitesine devam eden öğrenciler, 1968-90 41
1.3 Fakültelere göre Selahaddin Üniversitesine devam eden öğrenciler, 1991-2005 42
1.4. Fakültelere göre Süleymani Üniversitesine devam eden öğrenciler, 2007 43
1.5. Dohuk Üniversitesi fakülte ve bölümleri, 2007 44
1.6. Irak Kürdistanı'nda üniversiteye devam eden öğrenciler, 2007 44
7.1 Katılımcıların fakültelere göre cinsiyeti 144
7.2 Cinsiyete göre aile konutunun yeri 147
8.1 Katılımcıların cinsiyete göre ulusal tanımlaması 163
8.2 Cinsiyet, ulusal kimlik, aile konutu ve anne babanın eğitim düzeyleri için korelasyon katsayıları 164
8.3 Ulusal kimliği pekiştiren ana faktörler hakkında fikirler 166
8.4 Kürdistanlı olma gururunun gücü 171
8.5 Katılımcıların Iraklı olma gururunun gücü 172
8.6 Cinsiyete göre Irak'ın bölünmesi ve Kürdistan'ın ayrılmasına ilişkin görüşler 179
8.7 Yaş ve sınıfa göre katılımcıların aşiret mensupluğu 180
8.8 Ki-Kare testi 181
8.9 Katılımcıların cinsiyete göre aşiret mensupluğu 182
8.10 Babaların mesleklerine göre yöreye bağlılık 184
8.11 Fakülte türüne göre Kürtçe konuşmanın önemi üstüne görüşler 185
8.12 Aile konutunun yerine göre İslamın Kürt birliği için yaşamsal faktör olarak önemi 187
8.13 Öğrencilerin siyasi parti üyelikleri 190
8.14 Kürtlüğe ve siyasi partilere karşı yaklaşımlar 192
8.15 Kürdistan parlamentosuna ve yetkilerine karşı yaklaşımlar 196
8.16 Katılımcıların kitle iletişim araçları kullanımı 198

Şemalar

7.1 Üç üniversitedeki katılımcıların fakülteleri ve öğrenim yılları 143

Şekiller

7.1 Katılımcıların aile konutunun yerine göre dağılımı 145
7.2 Katılımcıların doğum yerine göre dağılımı (kentsel/kırsal) 146
7.3 Katılımcıların yaşa göre dağılımı 147
7.4 Katılımcıların babalarının meslekleri 148
7.5 Katılımcıların babalarının eğitim düzeyi 149
7.6 Katılımcıların annelerinin istihdamı 149
7.7 Katılımcıların annelerinin eğitim düzeyi 150
7.8 Katılımcıların aylık aile gelirleri 152
7.9 Katılımcıların toplumsal sınıflarına ilişkin görüşleri 153
7.10 Katılımcıların cinsiyete göre aylık aile gelirleri 153
7.11 Katılımcıların konut tarzı 154
7.12 Katılımcıların aile büyüklüğü 155
7.13 Ailede karar vermede anne baba sorumluluğu 156
7.14 Anne ve babalarla kişisel ve aile sorunlarını açıkça konuşabilmek 157
7.15 Katılımcıların konuşacakları ebeveyn seçimleri 158
8.1 Katılımcıların ulusal tanımlaması 161
8.2 Aile konutunun yerine göre Kürdistanlı ulusal tanımlaması 165
8.3 Bir bütün olarak Kürdistan'a bağlılık ve sadakat 168
8.4 Bir bütün olarak Irak'a bağlılık ve sadakat 169
8.5 Kürdistanlı olma gururunun gücü 171
8.6 Iraklı olma gururunun gücü 172
8.7 Katılımcıların Kürdistan bayrağını gördüklerinde hissettikleri 175
8.8 Katılımcıların Irak bayrağını gördüklerinde hissettikleri 176
8.9 Katılımcıların sınıfa göre Kürdistan'a bağlılıkları 177
8.10 Katılımcıların sınıfa göre Irak'a bağlılıkları 177
8.11 Babaların eğitim düzeyine göre üniversitede öğretim ve öğrenim diline yaklaşımlar 186

8.12 Katılımcıların yaş gruplarına göre siyasi parti üyelikleri 190
8.13 Katılımcıların KDP'ye sadakatleri 191
8.14 Katılımcıların KYB'ye sadakatlerinin dağılımı 192
8.15 Katılımcıların 2005 seçimlerinde oy verme biçimi 193
8.16 Irak'ta 2003'teki Amerikan/İngiliz Savaşına yaklaşımlar 194
8.17 2003'ten sonra genel yaşam standardına yaklaşımlar 195
8.18 2006'da KDP ile KYB idarelerinin birleştirilmesine yaklaşımlar 197

Ekler

1. 1920 tarihli Sevr Anlaşması, 62-4. Maddeler 210
2. 11 Mart 1970 Anlaşması 211
3. 1974 Özerklik İlanının Genel Koşulları 212
4. 5 Nisan 1991 688 no.lu Karar 213
5. KDP ile KYB arasındaki Birleşme Anlaşması 215
6. Soru Formu 217

Kısaltmalar

ABSP Arap Baas Sosyalist Partisi 1947'de seküler bir Arap milliyetçi partisi olarak kuruldu. Baas partisinin resmi adı

687 no.lu Karar BM'nin Körfez Savaşını sona erdiren ve birliklerin çekilmesi için Irak'ın yerine getirmesi istenen koşulları belirleyen ateşkes kararı. Koşulların başlıcaları arasında Irak'ın kitle imha silahlarını yok etmesi vardı. Bu tamamen gerçekleştirilinceye kadar yaptırımlar sürdürülecekti

688 no.lu Karar BM'nin Irak'ın nüfusuna baskılara son vermesini ve Kürt mültecilerin Irak'a dönmesinde uluslararası topluluğun yardımına izin vermesini talep eden kararı

986 no.lu Karar BM'nin "Petrol Karşılığı Gıda" diye bilinen kararı. Buna göre Irak'a, yaptırımlara rağmen, nüfusu için gıda, ilaç ve diğer gerekli maddeleri satın alabilmesi amacıyla belli miktarda petrol ihracı için izin veriliyordu

BAC Birleşik Arap Cumhuriyeti. Mısır, Suriye ve Yemen'in 1958'de oluşturdukları siyasi bir birlik. BAC 1961'e kadar sürdü

BKDP Birleşik Kürdistan Demokratik Parti

CARDI Irak'ta Baskıya Karşı Demokratik Haklar Komitesi

Cezayir Anlaşması 1975'te İran Şahı ile Irak Cumhurbaşkanı (o tarihte başkan yardımcısı) Saddam Hüseyin arasında varılan anlaşma. Şah buna göre Irak'ın bir toprak tavizi karşılığında Iraklı Kürt isyancılara desteğini kesmeyi kabul etti

DKK Devrimci Komuta Konseyi. 1968-2003 arasında Irak'taki en yüksek yasama ve yürütme organı

GİY Geçici İdari Yasa. IYK'nin 8 Mart 2004'te imzaladığı geçici bir anayasa

HO Huzur Operasyonu. 1991 isyanının ardından Iraklı Kürt mültecileri evlerine döndüren operasyona ABD ordusunun verdiği ad

IAH Irak Ara Hükümeti, 30 Ocak 2005 seçimlerinden sonra oluşturuldu. 3 Mayıs 2005'te yerini Irak Geçici Hükümetine

	bıraktı. İyad Allawi başbakanlığını, Gazi el Yaver atamalı başkanlığını yaptılar
IKC	Irak Kürdistanı Cephesi. 1987'de Kürdistan merkezli önde gelen partilerce kurulan siyasi cephe
IKİH	Irak Kürdistanı İslami Hareketi
IKP	Irak Komünist Partisi, 1934'te kuruldu
IYK	Irak Yönetim Konseyi; KGY tarafından 13 Temmuz 2004 - 1 Haziran 2005 döneminde, Irak'ın yönetiminde yol göstermesi ve danışmanlık sağlaması için atandı
İDMD	İran Devrimci Muhafızlar Darbesi
KBB	Kürdistan Birlik Partisi
KBH	Kürdistan Bölgesel Hükümeti. Birleşik hükümet Kürdistan'da 1992 seçimlerinden sonra, Kürt Cephesi tarafından kuruldu. 1993'te bölündü ve 2006'da yeniden birleşti
KC	Kürdistan Cephesi
KDP	Kürdistan Demokratik Partisi. İki büyük partiden biri. Mesut Barzani'nin başkanlığını yaptığı parti 1946'da kuruldu
KDP (GK)	Kürdistan Demokratik Partisi Geçici Komitesi
KDP (GL)	Kürdistan Demokratik Partisi Geçici Liderliği
KEP	Kürdistan Emekçi Partisi
KGY	Büyükelçi L. Paul Bremer başkanlığındaki Koalisyon Geçici Yönetimi
KİB	Kürdistan İslami Birliği. 1994'te Selahaddin Bahaddin başkanlığında kurulan ılımlı İslamcı parti
KİC[1]	Kürdistan İslam Cemiyeti
KİC[2]	Kürt İslam Cemiyeti
KİH	Kürdistan'ın İslami Hareketi
KİS	Kimyasal, biyolojik ya da nükleer kitle imha silahları
KKP	Kürdistan Komünist Partisi
KÖB	Kürdistan Özerk Bölgesi
KSP	Kürdistan Sosyalist Partisi. Kuzey Irak'taki küçük Kürt partilerden biri
KUC	Kürdistan Ulusal Cephesi

KUM Kürdistan Ulusal Meclisi. Irak Kürdistan Bölgesinin 105 üyeli yasama organı ilk kez 1992'de toplandı

KYB Kürdistan Yurtseverler Birliği. Kürdistan'daki iki ana Kürt partisinden biri. 1975'te kurulduğundan beri liderliğini Celal Talabani yapmaktadır

Lozan Antlaşması (1923) 1920 Sevr Antlaşmasının yerine geçerek, Kürdistan'ın büyük bölümünü Türkiye'ye verdi

OPEC Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü. 1960'ta Ortadoğu'daki petrol ihraç eden ülkelerle, Venezüela, Endonezya ve Nijerya gibi bazı diğer ülkelerce kuruldu. OPEC'in amacı ihracatçıların çıkarları açısından petrol fiyatları yapısını korumaktır

PKGP BM'in Petrol Karşılığı Gıda Programı

SDH Süryani Demokratik Hareketi. Yondam Youssef Kanna başkanlığında, Süryani (Hıristiyan) toplumunu temsil eden siyasi bir parti

UİS Uluslararası İslami Cephe

UNSCOM BM Özel Komisyonu. 1991'de Irak'ta biyolojik silah ve uzun mesafeli füze denetimi yapmak üzere oluşturulan bir birim

UYB Uçuşa Yasak Bölge. BM nezaretinde oluşturulan bu bölgede Irak'ın sabit kanatlı, ticari olmayan uçaklar uçurması yasaklandı. Irak'ta biri kuzeyde otuz altıncı paralelin üstünde, biri de güneyde otuz üçüncü paralelin altında olmak üzere, böyle iki bölge vardı

Başlarken

On yıl önce Londra Üniversitesinin Birkbeck Kolejinde siyaset ve sosyoloji lisansüstü derecesi yaparken, David McDowall'ın *A Modern History of the Kurds* (Kürtlerin Modern Tarihi) adlı kitabıyla karşılaştım. İngilizcede Kürtler ve Kürt tarihi konusunda ilk okuduğum olmasa da, Kürt milliyetçiliğine ve ulusal kimliğine ilgimi ve merakımı uyandıran bu kitap oldu ve beni daha geniş Kürt milliyetçiliği bağlamında diğer araştırmalara yönlendirdi.

Sonraki çalışmalarımda Kürt milliyetçiliğinin çeşitli açılardan ve değişik disiplinlerin perspektifinden incelenmesine rağmen, Kürtçe, Arapça ve İngilizcede, Kürdistan'ın Irak kesiminin tarihi ve kültürü üstünde yoğunlaşan bir çalışma olmadığını fark ettim. Bu, literatürde ciddi bir eksiklik oluşturuyordu. Kürtçe ve Arapçayı iyi bilen bir toplum bilimci ve bu yöreden bir araştırmacı olarak, bu çalışmanın bir yandan literatürdeki bir boşluğu doldururken, öte yandan Irak'ın Kürdistan bölgesinde milliyetçiliğin ve ulusal kimliğin incelenmesine yöreden birinin bakış açısını sağlayacağını düşündüm.

Önsöz

Irak Kürdistanı ya da –Kürdistan bölgesinin anayasal gerçekliğini kabule isteksiz kişilerce– "Kuzey Irak" diye de adlandırılan Irak'ın Kürdistan bölgesindeki durum, iyi ihtimalle Irak ve Kürt siyasi yaşamı hakkında günü geçmiş analizlere, kötü ihtimalle de aşırı duygusal, kimi kez de tehlikeli hatalar içeren görüş ve kanılara dayalı yorum ve spekülasyonlara hızla yol açacak bir konudur. Böyle çok sayıda görüş ve yanlış kanaat yığınladır. Bazıları Irak'tan ayrılıp, Ortadoğu'nun göbeğinde bağımsız bir devlet kurma doğrultusundaki özlemlere odaklanırken, bazıları da Kürt liderlerini Ortadoğu bölgesinin kolay etkilenebilecek, kontrol ve baskı altında tutulabilecek parçalanmış bir durumda kalmasını sağlamak için ABD ve müttefikleriyle bir tür ittifak içinde görmektedir. Kürdistan bölgesindeki politikalara ve toplumun iç dinamiklerine ilişkin fikirler de aynı şekilde farklıdır: Kürt liderliği ya Saddam Hüseyin'in devrilen Baas rejiminin bir izdüşümü ya da Avrupa ile Avustralya arasındaki tek gerçek Batı tarzı demokratlar olarak görülmektedir.

Bu görüşler görece doğru ya da hayal ürünü olabilir, ama tümünün altında yatan bir tema vardır; bu da, Irak Kürtlerinin artık Irak içindeki ve dışındaki komşularıyla ortaklıklar kurabilecek ve daha önce görülmemiş bir düzeyde kendi geleceklerini belirleme yeteneğine sahip, özgün bir birim olarak var olduğu duygusudur. Bu varlığa genelde klasik devletçi bir biçimde –ya da daha doğrusu, *de facto* devletçi bir biçimde– bakılarak, "Kürtler" çoğu kez "toptan" ele alınmakta, uluslararası ortamda Kürt jeopolitik gerçekliğinin inşasına katkıda bulunan iç siyasal ve toplumsal gerçekliklere pek dikkat edilmemektedir. Bu boşluk, birçok varsayımla doldurulduğu için, özel bir sorun oluşturmaktadır. Siyasi partilerin nasıl çalıştıkları; demokratikleşme süreçlerinin nasıl gerçekleştirildiği ya da gerçekleştirilmediği; genç Kürtlerin durumlarını ve geleceklerini nasıl gördükleri; Kürdistan Bölgesi insanlarının kendi kimliklerini, daha da önemlisi çevrelerindekilerin kimliklerini zihinlerinde nasıl canlandırdıkları, yalnızca Kürdistan Bölgesi değil, Irak, Türkiye, Suriye ve İran sınır bölgelerinden oluşan daha geniş bir jeopolitik sahne için biçimlendirici önemdeki meselelerden yalnızca birkaçıdır.

Mahir Aziz ulusal kimlik sorunu üzerine yoğunlaşıyor. Mahir'in araştırması, kimliklerin hareketli ve değişken olduklarını, hatırlanmaları ve sürekli değiştirilip, yeniden yapılandırılmaları gerektiğini kabul ederek, odağına Kürt politikaları çerçevesinde en sık incelenenleri –yani siyasi seçkinleri– değil, gelecekte büyük olasılıkla değişim ve gelişimin motoru olacak kişileri, üniversite öğrencilerini almaktadır. Mahir'in örneklem tercihi önemlidir: Bunlar 1991'de kurulan özerk Kürdistan Bölgesinde doğan ve esas olarak kültürün, toplumsal süreçlerin, tarihi ve siyasi gelişimin belirgin bir "Kürt" anlatımına maruz olan genç insanlar. Toplumun bu kesiminin kendilerine, çevrelerindekilere ve geleceklerine nasıl baktıkları, Irak ile ve onun içindeki (ya da dışındaki) Kürt alanıyla ilgilenenlerin bölgede ve dünyada çok büyük jeopolitik öneme sahip bir devletin (Irak) yaşamsal bir bölgesinde (Kürdistan) şimdiki durumu ve kritik bir grubun (öğrenciler) talep ve özlemlerini, sadece öykü biçiminde değil, ampirik olarak anlamalarına olanak sağlamaktadır. Bu nedenle Aziz –açıkça görüldüğü gibi– yalnızca milliyetçilik, kimlik ve Irak'ın Kürdistan bölgesiyle ilgili literatüre katkıda bulunmamaktadır. Araştırması aynı zamanda daha geniş Ortadoğu politikaları alanına ve daha geniş stratejik ve jeopolitik kaygılara bir katkıdır.

Gareth Stansfield
Ortadoğu Politikaları Profesörü
Arap ve İslam Araştırmaları Enstitüsü Başkanı
Kürt Araştırmaları Merkezi Eş Başkanı
Exeter Üniversitesi

Giriş

Bu kitap, Irak'ın Kürdistan bölgesinde Kürt etno-milliyetçiliğinin ve Kürt yurttaşların ulusal kimlik algılarının gelişimiyle ilgilidir. Milliyetçilik ve ulusal kimliğe ilişkin ana kuramsal yaklaşımlar tanıtıldıktan sonra, tartışma Kürt milliyetçiliğinin ve 1990'lardan başlayarak çağdaş Kürt ulusal kimliğinin gelişimi üstünde yoğunlaşmaktadır. 1992'de Kürdistan Bölgesel Hükümetinin (KBH) kuruluşundan sonra iki ana siyasi parti, yani Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ile Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) fiilen bir devlet oluşturmuşlardır. 1991 Kürt ayaklanmasından sonra Irak'ta yetişen yeni Kürt kuşağı, anne babalarının yaşadıklarından tümüyle farklı bir siyasi ortamda büyümüştür. Anne ve babalarının kuşağına, Irak devletiyle birlikte hegemonik Baas partisi hükmediyordu. Genç Kürt kuşağı bunu hatırlamıyor ve dolayısıyla da Irak politikalarıyla Arap kültürüne fazla ilgi duymuyor.

Kürt ulusal kimliğinin tarihi gelişimi, 12. yüzyıldan günümüze uzanan Kürt milliyetçiliği bağlamında ele alınmaktadır. Bu araştırma, Anthony Smith'in, ulusların köken ve kaynaklarını çok çeşitli etkilere maruz, uzun erimli bir süreç olarak açıklayan, tarihi etno-sembolizm kuramını desteklemektedir. İlgili toplumlardaki koşullar evrimleşirken, siyasi, ekonomik, toplumsal ve duygusal unsurlar birleşerek, egemen seçkinlerin, yalnızca iktidarda kalabilmek değil, halk arasındaki milliyetçilik ve ulusal kimlik duygusunu sağlamlaştırmak ve güçlendirmek için de, araç ve amaçlarını sürekli uyarlamalarını gerektirir.

Bu inceleme Irak Kürdistanı'ndaki en büyük üç üniversitenin öğrencilerinden bir örneklem kullanarak, ulusal kimliğe yönelik tutumları araştırmaktadır. Ulusların ve ulusal kimliğin doğal olgular oldukları önerilmemektedir; bunlar kendiliğinden meydana gelmezler. Beni ilgilendiren "ulus" ve "ulusal kimlik" fikirlerinin öğrencilerce, kendilerini ötekiler karşısında konumlandırmak için nasıl kullanıldıkları ve bu tür eylemlerin ulus içindeki kültürel bakışın sürdürülmesinden kısmen nasıl sorumlu olduklarıdır. Çalışmam şu soruların yanıtlarını aramaktadır: (1) Kürtlerin, özel olarak da genç Kürtlerin, aynı anda birden fazla kimliği var mıdır? (2) "Kimlik" onlar için

kafa karıştırıcı bir kavram mıdır? (3) Genç Kürtler kendilerini nasıl tanımlamaktadırlar? (4) Kürdistanlı ya da Iraklı olmak ne demektir? (5) Kürt kimliği Kürdistan ve Kürdistancılıkla ne ölçüde bağlantılıdır? (6) Kürdistan'da hangi kimlik daha öne çıkmaktadır: ulusal, aşiret, İslami ya da yerel?

Uzun vadeli beklentiler konusunda kafaların çok karışık olduğu 1990'lar öncesi döneme ilişkin olarak, Irak Kürdistanı'nın devletsiz ulusu olarak Kürtlerin, güçlü ve acımasız asimilasyon güçlerine maruz kalmalarına rağmen, belirgin bir kültürü ve ulusal bilinci koruyup koruyamadıkları konusu incelenmiştir.

Benim savım, Kürtlerin "ulus olma" duygusunu oluşturan temel unsurlardan, özellikle 1960'tan sonra, birleşik bir milliyetçi siyasi hareketin doğduğudur; bu hareket ulusal meselelerin bazı yönleri üstünde sınırlı kontrolden, tam bağımsızlık hayaline kadar uzanan bir iktidarın peşindedir. Bu birleşik milliyetçi hareket 1975 ile 1988 arasında parçalanmış, 1998'den sonra ise yeniden canlanmıştır.

Çıkarsamalar için bölgedeki üç büyük üniversiteden 450 lisans öğrencisinin deneyimlerinden veriler kullanılmıştır. Veriler, anket ve görüşmelere dayalı niteliksel ve niceliksel araştırma araçlarıyla derlenmiş, sonra milliyetçi bir çerçevede tahlil edilmiştir. Katılımcılar yanıtlarının çeşitli yönlerini ve büyüme çağlarında bu tepkileri edinme hakkında hatırladıklarını yorumlama nezaketini göstermişlerdir. Bulgular Kürt ulusal kimlik duygusunun pekişmesinde birkaç faktörün rol oynadığını göstermektedir. Bunlar arasında ulusal, bölgesel, siyasi faktörler ve dil faktörü bulunmaktadır.

Kitap iki ayrımdan oluşmaktadır. Birinci ayrım milliyetçiliğe ve ulusal kimliğe kuramsal yaklaşımları ele almakta ve Irak'ta Kürt milliyetçiliğinin gelişimini kronolojik bağlamı içine yerleştirmektedir.

1. Bölüm araştırma ve genel olarak Kürdistan hakkında genel bilgileri, ilgilenilen soruları ve çağdaş literatüre bir bakışı içermektedir. Bu bölüm ayrıca Irak Kürdistanı'nda Kürt ulusal kimliğinin yapılanmasını ele almaktadır. Genç, kentli Kürtlerin ulusal kimlikleri değerlendirilmekte, bölümün geri kalan kısmında ise Irak Kürdistanı'nın nüfusu, dini, 1990'lar sonrası dönemdeki ekonomisi ve yüksek eğitiminin gelişimi anlatılmaktadır.

2. Bölümde bu araştırmada kullanılan milliyetçilik, ulusal kimlik, ulus devlet, devletsiz ulus ve siyasi kültür gibi en önemli terim ve kavramlar araştırılmakta ve yorumlanmaktadır.

3. Bölüm milliyetçilik ve ulusal kimliğe ilişkin modern teorik tartışmaları ve yaklaşımları konu almaktadır. Ulusal kimlik ve milliyetçilik konusunda sivile karşı etnik kavrayışların ikilemi incelenmektedir. Anthony Smith'in etno-sembolizmi ve etnik toplumun altı boyutu fikri incelenmekte ve Kürdistan vakasını kavramak için uygun bir model olarak Kürdistan'a uygulanmaktadır. Diğer araştırmacıların Smith'in yaklaşımına tepkilerinin eleştirel bir anlayışı da tartışılmaktadır. Bölümün geri kalan kısmında, Benedict Anderson'un dil, hayal gücü ve hayal edilen toplumlara ilişkin görüşleri değerlendirilerek, Anderson'un yapıtlarında temsil edildiği biçimiyle milliyetçilik ve ulusal kimlik tartışmasına en önemli katkılardan bazıları özetlenmektedir.

4. Bölümde bölgesel ve dilsel yaklaşımlar kullanılarak, Kürdistan tarihi modern öncesinden 20. yüzyıla kadar bütünsel bir bağlam içinde ele alınmaktadır. Kürt milliyetçiliğinin 12. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna kadarki dönemi kapsayan erken aşaması ayrıntılandırılmaktadır. Bu bölüm ayrıca Kürt proto-ulusal kimliğini ve "hayal edilen toplumun" yükselişini değerlendirmektedir.

5. bölümde 1921-91 arasında Kürt milliyetçiliğinin gelişiminin tarihsel ve sosyo-politik koşulları özetlenmektedir. On alt başlık şu konuları kapsamaktadır: (1) Devlet oluşumu oyununun kaybedilmesi; (2) Kürdistan'da isyan; (3) 1930'lar ile 1958 arası aşiretçilik ile milliyetçiliğin buluşması; (4) Irak ve Kürdistan'da siyasi gelişmeler; (5) Cumhuriyet döneminde Kürt milliyetçi hareketi: 1958-68; (6) Baas döneminde Kürt milliyetçi hareketi: 1968-90; (7) 11 Mart 1970 Anlaşması; (8) 1974-5 Cezayir Anlaşması ve Kürt Devrimi; (9) Ülke içi tehcir; (10) Militan Kürt milliyetçiliği: 1976-90.

6. Bölüm Kürt ulusal kimliğinin yeniden kurgulanmasını ve pekiştirilmesini araştırmaktadır. Birinci kısımda Kürdistan'daki Mart 1991 ayaklanması (*Rapareen*) ve bunun nedenleri ile sonuçları değerlendirilmektedir. İkinci kısımda 19 Mayıs 1992 seçimlerinin sosyo-politik bir yorumu sunulmakta ve 1992-8 arası yürürlükte olan iktidar paylaşım sistemi tartışılmak-

tadır. Üçüncü kısım 1998-2008 arası siyasi güç yapılarını, iktidar paylaşım sistemini ve Kürt ulusal kimliğini değerlendirmektedir. Dördüncü kısım 1998-2008 arasında modern ulusal kimliği vurgulamanın yeni bir biçimi olarak Kürdistanlılık (Kürtçede *Kurdistaniyeti*) fikrine ışık tutmaktadır. Bu kısımda 1998'den günümüze Kürt milliyetçiliği de değerlendirilmektedir.

Kitabın ikinci ayrımı bu çalışmanın sonuç ve bulgularını sunan üç bölümden oluşmaktadır. 7. Bölümde araştırmanın yöntemi ve Mart-Haziran 2007'de Selahaddin, Süleymani ve Dohuk üniversitelerinde uygulanan anketin tasarımı tanımlanmaktadır. Öğrencilerin ve ailelerin demografik değişkenleri tartışılmaktadır; bunlar arasında anketi yanıtlayanların aile konutlarının yerleri, doğum yerleri, yaşları ve cinsiyetleri, medeni durumları, ailelerinin meslekleri, gelirleri ve toplumsal konumları, aile büyüklükleri ve diğer özellikler bulunmaktadır.

8. Bölüm öğrencilerin kimliğe aşiret, yöre, bölge, din ve ulus gibi çeşitli boyutlarda yaklaşımlarına ayrılmıştır. Burada öğrencilerin Irak Kürdistanı'na, Irak ya da Kürdistan bayraklarına ve Kürdistan'daki siyasi partilere karşı tutumları araştırılırken, Kürdistanlılık konusu incelenmektedir. 9. Bölümde araştırmanın bulguları tartışılmakta ve daha sonraki çalışmalar için öneriler özetlenmektedir.

Birçok kişinin çabası ve yüreklendirmesi olmadan bu kitap yazılamazdı. Hocam ve dostum Profesör Gareth Stansfield'e özellikle teşekkür etmek isterim. Onun yardımı, projeye inancı ve derinlemesine bakışı olmasaydı, bu çalışmanın tamamlanması çok daha zor olacaktı. Yardımı, desteği, fikirleri, tavsiyeleri, eleştirileri ve önerileri için Profesör Tim Niblock'a özel teşekkür borçluyum. Hollanda'daki arkadaşım Farouk Mohammad Amin'e tavsiyeleri ve istatistik bilgilerimi yenilediği için şükranlarımı ifade etmek isterim.

Kürdistan bölgesinde, özellikle anket sürecinde pek çok kişi bana yardım ve destek sağladı. Çok sayıdaki soruma içtenlikle, dürüstçe ve sabırla yanıt veren Selahaddin, Süleymani ve Dohuk üniversitelerindeki öğrencilerime teşekkür ederim. Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Merkezinden Prof. Nadje Al-Ali'ye anket formunu gözden geçirdiği için teşekkür ederim; Kürdistan bölgesinin Erbil'deki (Hawler) Dış İlişkiler Müdürü Sayın

Falah Mustafa Bakir'e son beş yıldır verdiği destek için minnettarım. Londra Üniversitesi Queen Mary Koleji Kütüphanesinden ihtiyaç duyduğum kitapları sağlayan Dr. Fuad Mawlood Shareef ile son gözden geçirme ve basıma hazırlama sürecindeki yardım için Dr. Sharon Linzey'e özellikle teşekkür etmek isterim. Çalışmam boyunca beni yüreklendiren anneme, kardeşlerime ve yakın akrabalarıma teşekkür ederim. Ailemin, özellikle de eşimin ve oğlum Alan'in bana bağlılıkları ve hiç eksilmeyen destekleri, sabırları ve yüreklendirmeleri, benim uzun süre yoğunlaştırma gerektiren doktora tezimi tamamlamamı ve zor anları aşabilmemi sağladı. Onlara yürekten minnet borçluyum. Mrs. Valerie Dal Pozzo'nun benim için harcadığı uzun redaksiyon saatlerine değinmemek büyük bir eksiklik olacaktı. I. B. Tauris'in editörleri Joanna Godfrey ve Maria Marsh'a yardımları ve sabırları için içten teşekkürlerimi bildirmek isterim. Eminim adını anmayı unuttuğum diğerleri de vardır; bu eksiklik için şimdiden özür dilerim. Kuşkusuz tüm veri ve yorum yanlışları sadece benim sorumluluğumdur.

Birinci Ayrım

IRAK KÜRDİSTANI'NDA KÜRT ULUSAL KİMLİĞİNİN İNŞASI

Kimlik politikalarıyla ilgili çağdaş çalışmaların çoğu ya (1) etnisite ve etnik toplum incelemelerine ya da (2) ulusal kimlik ve milliyetçiliğin tahliline odaklanmıştır. Zamanla bu iki alan birleşmiş, bu süreç de bilim insanlarını etnisite ve milliyetçilik olgularını yakından bağlantılı olarak incelemeye yönlendirmiştir. Bunun en geçerli olduğu yer de etno-milliyetçilik durumlarıdır.[1]

"Etno-milliyetçilik" terimini, ulusu öz bilince sahip etnik bir grup olarak tanımlayan Walker Connor türetmiştir.[2] Akla "milliyetçilik" ile "etno-milliyetçilik" arasında ne gibi fark olduğu sorusu gelmektedir. Connor'a göre "milliyetçilik" etnik gruba sadakate değinen bir terimdir, ama çoğu kez yanlışlıkla devlete sadakate değindiği düşünülmektedir. "Etno-milliyetçilik" terimi "yurtseverlik"ten ayırt edilmelidir. Yurtseverlik çoğu zaman sömürge sonrası devletlerin milliyetçi projeleriyle eşanlamlıdır.[3] Dolayısıyla etno-milliyetçilik "grupların" kendi kültürel sınırlarını ve kültürel kaynaklarını, özgünlüklerini vurgulamak ve çıkarlarını savunmak için kullandıkları biçimlere "odaklanmalıdır."[4]

Beni burada ilgilendiren milliyetçiliğe kuramsal yaklaşımların, Kürt etno-milliyetçi hareketini ve onun Irak Kürdistanı'nda bugünkü *de facto* devletini anlamak için yeterli bir çerçeve sağlayıp sağlamadığıdır.

1 Kürdistanı'nda Kürt Ulusal Kimliğinin İnşası "Etno-milliyetçilik" yararlıdır, çünkü terim devlet arayışındaki milliyetçiliği, var olan devletlerin milliyetçiliğinden ayırt etmekte ve birincinin etnik-kültürel boyutunu yakalamaktadır. Etno-milliyetçilik, onu bir "ulus" yapan bir ya da daha fazla ortak özellikten doğan özel bir dayanışma duygusuyla birleştiği gerekçesiyle, bir derece özerklik talep eden bir grubun faaliyetidir. Etno-milliyetçiliğin dışavurumu, milliyetçi parti ve örgütlerden oluşan milliyetçi bir harekettir. Bkz. Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994).

2 Walker Connor, "The Politics of Ethnonationalism," Journal of International Affairs, Cilt 27, No. 1, 1923: 1-21; Walker Connor, "Ethnonationalism," *Understanding Political Development*, ed. Myron Weiner ve Samuel Huntington (Massachusetts: Little Brown and Company, 1987) içinde, 196-220.

3 Walker Connor, "Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond," *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 16, No. 3, Temmuz 1993: 373-89.

4 Stephen Cornell, "The variable ties that Bind," *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 19, No. 2, Nisan 1996: 265-89.

Ana akım bilimsel araştırmalarda genellikle milliyetçiliğin gerek Batıda gerekse Ortadoğu'da modern bir olgu olduğu görüşü benimsenir. Buna göre ilk olarak Avrupa'da 200-300 yıl önce geliştiği, sonra Ortadoğu'ya yayıldığı düşünülür. Rogers Brubaker "millet olma durumunun" doğuşunu 1792 olarak belirler ve bunun 1992'de öldüğünü düşünür.[5]

Walker Connor, "Avrupa'nın halen kabul edilen uluslarının ancak çok yakın zamanda, birçok durumda genellikle doğdukları söylenen tarihlerden yüzyıllar sonra ortaya çıktıklarını" söyler.[6] Milliyetçi ideolojilerin kökenleri ve zamanlaması konusunda görüş birliği yoktur. Bu olgunun doğuş tarihi için Hans Kohn 1642 yılını verirken, Acton 1772'ye ve Polonya'nın parçalanması dönemine işaret eder. Kedourie, Fichte'nin Alman ulusuna çağrısını yayınladığı 1806 yılını önerir. Çoğunluk için milliyetçiliğin doğuşu 18. yüzyıl sonları ve Fransız ve Amerikan devrimleri dönemine rastlar.[7]

20. yüzyılın sonlarına doğru ulusal kimlik sorunları gerek Doğu Avrupa gerekse Ortadoğu'da büyük önem kazanmıştır.[8] Modern toplumlar ifadesini *ulus* kavramında bulan bir kimlik biçimine yönelmektedirler. Bunun sonucu, bir halkın toplumsal ve siyasi kültürünü anlama çabalarında, ulusal kimliğin nasıl kurgulandığını anlamak çok büyük önemde bir görevdir. Öte yandan ulusal kimliklerin nasıl kurgulandığını anlamak için milliyetçi hareketler yaşamsal önemdedir.

İyi haber, ulusal kimliklerin kurgulanmasını anlamakta kullanılan araçların toplum içinde mevcut bulunmasıdır. Bunlar kimi kez icat edilirler. Ortak kültür, paylaşılan tarih, ortak mitler, gelenekler, ulusal öz, bayrak, milli marş, dil, halkın ruhu ve folkloru gibi kavramların tümü, bir gruba "birliktelik" hissi sağlayan hayali icatlardır. İşte bu "birliktelik" hissi ve belirli bir yöre insanlarının ortak çok şeyleri olduğu inancı, grubun birleşmesine hizmet eder.

5 Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 1-10. Brubaker'ın Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nde milliyetçiliklerin yakın tarihine ilişkin çalışması, ulusun belirli betimlemelerinin nasıl ulus devlet inşası sürecinin bir parçası olarak kurumlaştırıldığını araştırmaktadır. Bkz. S. 1.

6 Connor, *Ethnonationalism*, s. 223.

7 Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism*, s. 27 ve John Hutchinson ve Anthony D. Smith (ed), *Nationalism* (Oxford, Oxford University Press, 1994), s. 3.

8 David McCrone, vd. (ed), "Who are We? Problematising National Identity," *Sociological Review*, Cilt 4, NO. 46, 1998: 629-53. 629'da.

En azından yarım yüzyıldır, milliyetçilik amorf ve istikrarsız bir dünyada Kürt halkının kimlik ve bir yere ait olma sorularına en etkin yanıtı oluşturmuştur. Son onyıllarda Kürdistan'daki siyasi gelişmelere "milliyetçi" yönelimli ya da "milliyetçi" türde sorular egemendir.

Ulus veya Ulusal Kimlik

Kürtlerin dünyada kendi devleti olmayan en büyük etnik grup oldukları gözükmektedir.[9] Bu nedenle Ortadoğu'daki en büyük devletsiz ulus olarak hem giderek büyüyen bir bölgesel ve uluslararası sorun, hem de sıkıntı oluşturmaktadırlar. Yaşadıkları devletlerin tümünde –Türkiye, İran, Irak ve Suriye– ayrımcılığa, marjinalleşmeye ve asimilasyona maruz kalmışlardır. Bu ülkelerin her birinde resmi ideoloji egemen ve hâkim etnik grubun milliyetçiliğinden beslenmiş ve her ulusal ideoloji homojen bir ulus devlet yaratmaya çalışmıştır. Tüm bu durumlarda Kürtler dışlanmış, devre dışı bırakılmış ya da varlıkları düpedüz inkâr edilmiştir.[10]

Irak Kürdistanı, yeni bir politik çağın Kürtlerin ulusal kimlik duygusunun güçlenmesine yol açtığı 1991 yılından beri varlığını sürdürmektedir. Gareth Stansfield bunun "siyasi sistemin onu etkileyen jeopolitik güçler ortamında bir denge ölçüsü bulduğu" on yıllık bir gelişme dönemi olabileceğini belirtmektedir.[11]

Genç Kentli Kürtlerin Ulusal Kimliği

1990'larda Kürtlerin kendilerine ilişkin düşüncelerinde önemli bir değişim başladı. Daha önce "Kürt" etnisiteye gönderme yapan bir terim-

9 Mark Muller ve Sharon Linzey, *The Internally Displaced Kurds of Turkey: Ongoing Issues of Responsibility, Redress and Resettlement* (Londra: Kurdish Human Righs Project, Bar Human Rights Committee of England and Wales, 2007), s. 17-8, 18'de. Tüm dünyadaki Kürtlerin sayısının yaklaşık 30 milyon olduğu düşünülmekte, ancak bazıları bu sayıyı 40 milyona kadar çıkarmaktadırlar.

10 Nezan Kendal, "The Kurds: Current Position and Historical Background," *Kurdish Culture and Identity*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Christine Allison (Londra ve New Jersey: Zed Books Ltd, 1996) içinde, s.14.

11 BM Güvenlik Konseyi 5 Nisan 1991'de Irak'ın her yöresinde Iraklı nüfusa baskıları kınayan 688 no.lu kararı benimsedi. Kürtler 19 Mayıs 1992'de Kürdistan'da ilk özgür seçimlerini yaptılar. Bkz. Gareth R.V. Stansfield, *Iraqi Kurdistan: Political Development and Emergent Democracy* (Londra: RouthledgeCurzon, 2003), s. 95-6.

di. Ama 1990'lardan sonra genç, eğitimli Kürtler "Kürtlüklerini" yeni bir biçimde, *Kurdistani* olarak anlamaya başladılar.[12]

1920'lerin, 40'ların, 60'ların, 70'lerin ve 90'ların siyasi olayları Kürt ulusal kimliğini pekiştirdi ve Kürtlerin Kürdistan'dan duydukları gururu güçlendirdi. 1990'lar *Kurdistani* kimliğinin yükseldiği bir dönemdi. Dolayısıyla bu çalışmanın ana tezi şöyle ifade edilebilir:

Irak Kürdistanı'nda 1991'den sonra meydana gelen siyasi değişimler, 19 Mayıs 1992 seçimleri ve 1992'den beri bir *de facto* Kürt Devleti'nin varlığı olguları bir araya gelerek, kentli ve okumuş Kürtler arasında bir siyasal ve ulusal bağlılık duygusuna neden olmuş, buna göre eski öz tanımlama olan "Irak Kürtleri" ya da "Iraklı"nın yerini, geniş kabul gören "*Kurdistani*" kimliği almıştır.

Tarihsel bellek dil ve bölge Kürt ulusal kimliğinin karakteristik özellikleri olarak, ulusal tarih bilincini ve etnik dayanışmayı hareket geçirmekte önemli bir rol oynamaktadır. Kürt ulusal kimliği bir fikir ya da söylem değil, ampirik olarak gözlenebilir siyasi ve toplumsal birimler olarak ele alınmaktadır.

1990'lar sonrası Irak Kürdistanı'nda, özellikle genç ve eğitimli kuşakta, aşiret bağlantıları ve dini bağlılıklar artık büyük bir etki göstermemektedir. Bugün mesleki, sivil ve etnik bağlılıklar artmakta ve Kürdistan nüfusunun giderek daha büyük kesimlerini, özellikle de eğitimli gençleri kapsamaktadır.

Erbil, Süleymaniye ve Dohuk Irak Kürdistanı'nın üç yönetim bölgesini ya da eyaletini oluşturmaktadır.[13] Irak Kürtlerinin çoğunluğu Kürt kent-

12 Bizim *Kurdistani* kavramını ele alışımız Gareth Stansfield ve Hashem Ahmadzadeh'den farklıdır. Onlar *Kurdistani* kimliğinin bir parçası olarak sivil bölgeselciliğe değinmektedirler; *Kurdistani* kimliğinin sivil ve etnik algılarının dikotomisi odak noktası olmaktadır. Karş. Gareth Stansfield ve Hashem Ahmadzadeh, "Kurdish or Kurdistanis? Conceptualizing Regionalism in North Irak," *An Iraq of Its Region, Cornerstones of a Federal Democracy?* Ed. Reidar Visser ve Gareth Stansfield (Londra: Hurst Publishers Ltd, 2007) içinde, 123-49.

13 Erbil (Kürtçede Hewlêr) Kürdistanı'nın başkentidir. İçinde yaklaşık 8 bin yıldır sürekli yaşanan bu kent, dünyanın en eski sürekli yerleşim olan şehirlerinden biri olarak görülmüştür. "Arab'ilu'na değinen en erken kayıtlar MÖ 3. binyıldan kalmadır. Kent Büyük ve Küçük Zap ırmakları arasında, zengin ve verimli bir düzlükte bulunur. Erbil Sümer kutsal yazıtlarında (yak. MÖ 2000) "Orbelum" ya da "Urbelum" ve Arap ve Asur metinlerinde "Arba-Elu" olarak geçer. Adın güneş tanrısı Helios'tan kaynaklanması da mümkündür, bu da kenti bir güneşe tapınma yeri yapar. Hewlêr eski kalesi ve minaresiyle meşhurdur. Erbil ve nasıl geliştiği hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mahir Abdulwahid Aziz, *al-Tatwur al-Hahari fi madinat Erbil* (Erbil Kentinde Kentsel Gelişim), yayınlanmamış master tezi, Bağdat Üniversitesi, 1990, s. 5-6. Süleymaniye bölgedeki ikinci en büyük kenttir. Kimi milliyetçi Kürtlere göre burası Kürt milliyetçiliğinin başkentidir. Dohuk büyüklük ve nüfus açısından üçüncü kenttir.

leri Erbil, Süleymaniye, Dohuk ve Kerkük'te yaşamaktadır; Musul, Bağdat ve Diyala gibi diğer Irak kentlerinde yaşayan önemli bir kesim de vardır. Kuşkusuz sürgündekiler de ciddi bir rakam oluşturmaktadır.

1990'lar öncesi Irak'ta Kürt milliyetçiliği esas olarak onların Kürt ulusal kimliğini reddeden politikalara ve "Kürtsüzleştirmeyi," asimilasyonu, "Araplaştırmayı," ayırımı, terörü ve Kürtlerin ve çıkarlarının etnik temizliğini savunan sistematik süreç ve politikalara bir tepkiydi.

1991'deki Körfez Savaşının bir sonucu olan Kürtlerin *Rapareen*'i ve güneydeki Şiilerin *intifada*'sı Irak'a karşı isyan hareketleriydi. Daha sonra ABD, Saddam birliklerinin Saddam'ın binlerce Kürt köyünü yok eden ve binlerce Kürdün hayatına mal olan menfur *Enfal* harekâtı kapsamında yeni operasyonlar yapmalarını önlemek üzere, Kürtler için "güvenli bir sığınak" oluşturdu.[14]

1991'deki Körfez Savaşı Irak Kürtleri için çağdaş politikaları ve tarihi anlamakta bir dönüm noktası oldu. *De facto* Kürt Devleti, Saddam'ın Kürdistan'dan çekilmesiyle oluşan siyasi boşluğun bir sonucuydu. ABD, bölgeyi Irak ordusunun muhtemel saldırılarından koruyan bir uçuş yasağı bölgesi oluşturdu. Aynı dönemde Kürdistan'da siyasi egemenlik ve ekonomik kontrol iki büyük Kürt siyasi partisinin elindeydi: Mesut Barzani'nin başkanlığındaki Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ve Celal Talabani liderliğindeki Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB).

Irak'ın 1921'de İngilizler tarafından yaratılmasından beri ve modern ve çağdaş Kürt tarihinin çoğu boyunca, Irak'taki değişik siyasi sistemlerce "Kürt kimliğinin derme çatma ve ikircimli kabulü" ile "Kürt direnişinin bölgesel kurumsallaşması, Irak Kürdistanı'nı modern Kürt politikaları ve kültürünün gelişmesinde bütün bölge için önemli bir merkez haline getirmiştir."[15] Kürt siyasi seçkinleri, esas olarak daha iyi bir seçenekleri olmadığından, yerel güç tabanlarına dayanmak yerine bölgesel, hatta dış güçlerle ittifak arayışına girmişlerdir. 1947'de İran Kürdistanı'nda Mahabad Cumhuriyetinin kuruluşuna ya da 1974'te Irak Kürdistanı'nda Kürt

14 *Rapareen* ayaklanmanın Kürtçesi, *intifada* ise aynı terimin Arapçasıdır.
15 Sami Zubaida, "Introduction," *The Kurds: A Contemporary Overview*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl (Londra: Routledge, 1992) içinde, s.4.

milliyetçi hareketinin çöküşüne yol açan dramatik olaylar bile bu biçimde yorumlanabilir.

1992'de Kürdistan Bölgesel Hükümetinin (KBH) kurulması ve 8 Mart 2004'te Geçici İdari Yasanın (GİY) açıklanmasından sonra, Kürt milliyetçiliği her zamankinden fazla güçlenmiştir. Arap kültürü ve dili hakkında eğitimi çok az olan ya da hiç olmayan yeni bir Kürt kuşağı yetişmiştir. Bu durum onların Irak toplumunun ve politikalarının kurgulanması hakkında pek fazla bilgileri, anlayışları ve ilgileri olmamasının açıklanmasında önemlidir.

Irak Kürdistanı'nda Kürt Ulusal Kimliği Neden İncelenmelidir?

Irak Kürdistanı'nda Kürt ulusal kimliğinin yakından incelenmesi için en azından iki zorlayıcı neden vardır: (1) Genç kuşağın ulusal kimlik algısı aracılığıyla Kürdistan bölgesindeki siyasi kültürün ana bileşenlerini daha iyi anlayabilmek; (2) bu ulusal kimliğin pekişmesi olasılıklarına ilişkin tartışmaları daha iyi bilgilendirmek.

Kürdistan'da görülen toplu davranış ve ulusal kimlik biçimleri Irak'ta ve Ortadoğu'nun diğer yörelerinde gözlenenlerden farklıdır. Bu da kültürlerde siyasi gelişme açısından farklılıkları yansıtır. Bir yandan, Kürt ulusal kimliğinin incelenmesi kendi başına önemli bir araştırma görevidir. Kimlik politikalarının milliyetçilik biçimini alması, ulus olarak tanımlanan belirli bir büyük insan grubunun kültürel kaynaklarının amaca özgü kullanımı çabasını ifade eder. Öte yandan, 1990'lar sonrası Kürdistan'da sergilenen milliyetçiliğin karakteri, o zamana kadar çoğulcu değerlere fazla yer vermeyen bir siyasi kültürün ürünüdür ve bugün de bunların derhal benimsenmesiyle ve bunun için ısrarlarla baş etmeye hazır değildir. Dolayısıyla Kürt milliyetçiliği kendine özgü bir siyasi/kültürel olgu olarak değerlendirilmelidir.

Yeni liberalleşmiş ya da demokratikleşmiş uluslar çoğu kez devletin yetersizliğini ve sivil bir toplumun gelişmemiş olmasını telafi için, devlet milliyetçiliğinin tabanı işlevini görecek siyasi bir yönelim ve ideoloji kurgularlar. Şu temel soru sorulabilir: Kürdistan'ın kendi siyasi geleneği var mıdır? Yanıt, Kürdistan'ın hiçbir zaman kelimenin tam anlamıyla "bağımsız" olmamasına rağmen, evettir.

Son yıllarda Kürtlere ilişkin çok sayıda bilimsel kitap ve makale yayınlanmıştır. Kürt milliyetçiliği ve ulusal kimliği adına savunulan tezler genellikle kuramsal olmuşlar ve çoğu incelemeler ya Türkiye, İran ve Suriye'deki Kürtlerin durumunu ayrı ayrı ya da –Türkiye, İran, Irak ve Suriye'yi kapsayan– Kürdistan'ı genel olarak ele almışlardır. Kürdistan'da milliyetçiliğe ilişkin tartışmalar çoğunlukla bir alan araştırması çerçevesinde sürdürülmüş ve ulus inşası, kimlik ve milliyetçilik hakkındaki kuramsal literatürle bütünleştirilmemiştir. Benim yaklaşımımın farkı, Irak Kürdistanı'nda 1990'lardan sonra nüfus, din ve ekonomi ile yüksek eğitimin gelişiminin genel bir resmini sunmasıdır.

Irak Kürtlerinin Geçmişi

Irak Kürtleri, Kürtçe konuşurlar. Kürtçe, Sorani ve Bahdinani (Kırmanci) denilen iki lehçesi olan bir Hint-Avrupa dilidir. Kürtler etnik olarak Aridirler ve Medlerden geldiklerini öne sürerler. 16. yüzyılda Müslüman olan Kürtlerin çoğunluğu esas olarak Sünni Şafidir.[16] Bölgede Süryaniler, Kaldeliler, Türkmenler ve Ermeniler gibi diğer küçük azınlıkların yaşaması nedeniyle, Kürt toplumu homojen olarak nitelendirilemez. Demografik açıdan bölgenin giderek artan genç bir nüfusu vardır; nüfusun yüzde 36'sı 0-14 yaş arası olup, 63 yaşın üstündekilerin oranı yalnızca yüzde dörttür. Kürdistan'da ortalama yaş 20'nin biraz üstündedir. Yüzde 50'si 20 yaşından küçük olduğundan, görece genç bir nüfus söz konusudur.[17] Irak'ın daha önceki siyasi sistemleri, özellikle 1940'lardan sonra, sayılarını az gösterdiğinden, Irak'ta yaşayan Kürtlerin sayılarıyla ilgili kesin rakamlar yoktur. BM tahminlerine göre Irak'ta 3.757.058 Kürt yaşamaktadır. Bölgedeki üç eyaletin nüfusları tahminen şöyledir: Erbil: 1.033.176; Süleymaniye: 1.605.506; Dohuk: 817.376.[18] (Tablo 1.1'de kullanılan rakamlardan bir örneklem görülmektedir.)

16 Mehrdad R. Izady, *The Kurds: A Concise Handbook* (Londra: Taylor and Francis, 1992, s. 133 ve Sa'ad Jawad, (Londra: Ithaca Press, 1981, s.3

17 UNDP Irak Yaşama Koşulları Araştırması, Cilt 1, Çizelgeleme Raporu, Tablo 1.6, 2004 (KBH web sitesi http://www.krg.org'dan naklen).

18 Petrol karşılığı Gıda Dağıtım Planı, 2002 Aralık'ında BM tarafından onaylandı (KBH web sitesi http://www.krg.org'dan naklen).

Kürtler 1990'da Büyük Kürdistan'ın tüm parçalarındaki nüfuslarının 27.4 milyon olduğunu öne sürüyorlardı. Kürtlerin çoğu Türkiye'dedir ve sayıları 15 ile 20 milyon arasında ya da nüfusun yaklaşık yüzde 23'ü oranındadır. Irak'ta en az 4 milyon Kürt vardır (nüfusun yüzde 15'i); İran'da 7 milyon (ya da nüfusun yüzde 15'i) ve Suriye'de bir milyon (ya da nüfusun yüzde 9'u) Kürt olduğuna inanılmaktadır. Buna ek olarak Ermenistan'da 75.000 (nüfusun yüzde 1,8'i), Azerbeycan'da 200.000 (nüfusun 2,8'i) ve Rusya Federasyonunda 300.000 Kürt bulunmaktadır.[19] Kürtlerin Ortadoğu'nun dördüncü büyük etnik grubunu oluşturduğu rahatça söylenebilir.[20] Kürtler, ulus olmanın bölge, dil, kültür, tarih, ortak mitler, ekonomik kaynaklar ve nüfus gibi tüm özelliklerine sahip oldukları için, ulus olarak kabul edilme hakkına sahip olduklarına inanmaktadırlar.

Bölge demografik olarak son onyıllarda önemli değişimlere tanık olmuştur. Eski Irak hükümetlerinin dayattıkları göç politikaları, zorunlu bir kentleşme süreci yaratmıştır. 1970 ile 2001 arasında Irak'ta en az 600.000 kişi iç tehcire maruz kalmıştır. Bunlar arasında Saddam Hüseyin'in Baas Partisinin "Araplaştırma" politikası çerçevesinde, 1991 Kasım'ında Kerkük'ten zorla uzaklaştırılan 100.000'i aşkın insan bulunmaktadır. Yalnızca 1975'te 279.000 Arap zorla Kerkük'e yerleştirilmiştir.[21] Bir UNDP (BM Kalkınma Programı) araştırmasına göre, Dohuk eyaletinde yaşayanların yüzde 66'sı savaş nedeniyle yaşamlarının bir noktasında yerlerinden taşınmak zorunda kalmışlardır. Süleymaniye ve Erbil için bu rakamlar sırasıyla yüzde 31 ve yüzde 7'dir.[22]

Saddam Hüseyin rejimi 1980'lerde, bugün tüm ulusların saygı göstermesi gereken uluslararası yasa sayılan Uluslararası Sivil ve Siyasi Haklar Anlaşmasını açıkça ihlal ederek, 5.000'in üstünde Kürt ve Hıristi-

19 Rakamlar Avrupa Toplulukları Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu (2007), s. 39'dan alınmıştır. Ulaşım: http://ec.europa.eu/-enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr)tr_2004_en.pdf. Bilginin alınış tarihi 3 Eylül 2007.

20 Muller and Linzey, *The Internally Displaced Kurds*, s. 18.

21 David L. Phillips, Power-Sharing with Iraqi Kurs," Center for Preventive Action, Council on Foreign Relations. 10 Haziran 2004 s. 11

22 UNDP Irak Yaşama Koşulları Araştırması, Cilt 1, Çizelgeleme Raporu, Tablo 1.12: Savaş nedeniyle iç göç, 2004 (KBH web sitesi http://www.krg.org'dan naklen).

yan köyünü yok etmiştir.[23] Yerlerinden edilen bu binlerce Kürt zorla kolektif kentlere yerleştirilmiştir. 1991'den sonra söz konusu köylerden en az 2.620'si Kürdistan Bölgesel Hükümeti (KBH) tarafından, BM örgütleri ve sivil toplum örgütlerinin desteğiyle, yeniden inşa edilmiştir.[24]

Tablo 1.1 Irak Kürdistanı Nüfus Tahminleri

	Belirtilen Yılda Nüfus
Milletler Birliği (1925)	500.000
M. Amin Zaki (1945)	600.000
W. Jwaideh (1953)	1.200.000
B. Nikitine (1956)	749.000
C.J. Edmond (1957)	900.000
A. Ghassemlou (1965)	3.300.000
Short ve McDermott (1977)	3.400.000
M. Bruinessen (1978)	2.500.000
More (1984)	3.000.000
D. McDowall (1992)	4.100.000
K. Nezan (1996)	5.200.000
M. O'Shea (1996) (2004)	4.400.000
G. Stansfield (2003)	3.315.204
Muller ve Linzey (2007)	4.000.000

Kaynaklar:
1. Kürtlerin yaşadığı tüm devletler siyasi nedenlerle onların sayılarını düşük gösterdiklerinden, Kürtlere ilişkin nüfus istatistiklerinin çoğu güvenilmezdir. İlk dört rakam şu kaynaktan alınmıştır: Shakir Khasbak, *al Kurd wal-Mas'ala al-Kurdiyai fil Iraq*, (Irak'ta Kürtler ve Kürt Sorunu), (*al Mu'asasa al Arabia le al-Dirasat wal-Nashr*).
2.2. ve 4. rakamların kaynağı: Wadie Jwaideh *The Kurdish Nationalist Movement: Its Origins and Development*.
3.5.-10. Rakamlar Stansfield, *Iraqi Kurdistan*'dan naklen.
4.11. Rakam Kendal, "The Kurds"den naklen.
5.12. Rakam için bkz. O'Shea, *Trapped Between* ve McDowall, *A Modern History of the Kurds*.
6.13. Rakam Stansfield, *Iraqi Kurdistan*'dan naklen. Bu rakam yalnızca Kürdistan bölgesinde yaşayan nüfusu göstermektedir; oysa sunulan diğer rakamlara bölge dışında ikamet eden Kürtler de dahil olabilir.
7.13. Rakam Muller ve Linzey, *The Internally Displaced Kurds of Turkey*'den naklen.

23 Uluslararası Sivil ve Siyasi Haklar Anlaşması, New York'ta 16 Aralık 1966'da imzalandı, 23 Mart 1976'da yürürlüğe girdi. 999 U.N.T.S. *Human Rights*, ed. Louis Henkin, Gerald L. Neuman, Diane F. Orentlicher, David W. Leebron (New York: Foundation Press, 2001) içinde, s. 57-74.
24 KBH'nın eski web sitesinden alındı: http://old.krg.org/about/ministries/reconstruction/index.asp.

Kürt nüfusa ilişkin rakamlar en azından Kürdistan'ın bölündüğü ulus devletler kadar eskidir (bkz. Tablo 1.1). Gerek Kürt, gerekse Kürt olmayan kaynaklardan verilen rakamların tümü kaba tahminlerdir. Bunlar birkaç durumda, kesin sonuçlara pek elvermeyen siyasi ve ekonomik koşullarda yapılmış eski nüfus sayımı verilerine dayanmaktadırlar.

Kimileri bu genel veriler temelinde yaşadıkları dört devlette Kürtlerin sayılarını kestirmişler ya da tahmin etmişler ve bu rakamlar daha sonraki yazarlar ya da politikacılar tarafından, amaçlarına göre, Kürtlerin sayılarını azaltmak veya çoğaltmak için seçmeli biçimde kullanılmıştır. Zamanla kimi rakamlar (15, 20-25 milyon) aşağı yukarı "resmi" olarak benimsenmiştir, ama bu sağlam araştırmalara, kesin verilere ya da geçerli metodolojik hesaplama işlemlerine dayanmaktan çok, tekrardan kaynaklanmıştır.

Gene de bu dört devlette Kürtlerin oldukça yüksek sayıları, Kürtlerin kendi kaderini belirleme ve ulus olma haklarını savunmalarında her zaman temel bir unsur olmuştur. Kürtler devletsiz en büyük ulus olduklarını iddia etmektedirler. Çoğu gözlemci onların Ortadoğu'da, her biri bir ya da daha çok ülke üstünde hak iddia eden Araplar, İranlılar ve Türklerden sonra, en büyük dördüncü etnik grubu oluşturduklarında görüş birliği içindedir. Verilerin güvenilir olmaması genelde hükümetlerin Kürt nüfus rakamlarını azaltma, Kürt milliyetçilerinin ise bunları abartma eğiliminde olmalarına bağlanmaktadır.

Kürdistan'da Din

Antik dönemlerde, Yahudilik ve Hıristiyanlığın ortaya çıkmasından önce Kürtlerin çoğu Zerdüşt ve Mitraizm dinlerine bağlıydılar ya da ağaç ve güneş kültlerine katılan pagandılar. MÖ 800 dolaylarında Kürtler bu mistik yönlerin bazılarını artık kültürel dünya görüşlerine dahil etmişlerdi.[25] MS 7. yüzyılda Arap fetihleri başladığında, Kürtler İslamın zorla dayatılmasına

25 Izady, *The Kurds*, s. 131; Michiel Leezenberg, Political Islam among the Kurds, "Kürdistan: İstenmeyen Devlet" Uluslararası Konferansına sunulan makale, Jagiellonian Üniversitesi, Polonya-Kürt Derneği, Krakov, Polonya, 29-31 Mart 2001: 26, 1'de. Zerdüştlükle ilgili olarak bkz. Philip G. Kreyenbroek, "Religion and Religions in Kurdistan," *Kurdish Culture*, ed. Kreyenbroek, vd. içinde, s. 96-9. İslamdan önce Kürdistan'ın bir tahlili için bkz. Maria T. O'Shea, *Trapped Between the Map and Reality: Geography and Perception of Kurdistan* (Londra: Routledge, 2004), s. 71-3.

karşı savaştılar. Ancak sonunda Arap ordularına boyun eğdiler ve İslam egemen din haline geldi.

İslamın 7. yüzyılda bölgeye girişinden bu yana, dini inanç ve uygulamalar politikalarla içiçe geçmemiştir. Din parçalanmış bir dünyada manevi bütünleşme sağlanmasına yardımcı olmuş, ama doğmakta olan milliyetçi kimlik için hiçbir zaman ideolojik bir temel oluşturmamıştır. Modern *Kurdistani* siyasi kültürü, dini kimlikten çok derin ulusal köklere sahiptir. Kuran'a göre İslam kutsal ile seküler olanı birleştirdiğinden, aynı zamanda milliyetçi, modern ve seküler bileşenleri olan bir *Kurdistani* siyasi kimliğinin gelişmesi, gerek inanç, gerekse uygulama açısından bir çelişki oluşturur. Kendine özgü inanç sistemleri olan Kürdistan'a İslam, birçok Kürdün uzun süre önce Hıristiyanlığı ya da Yahudiliği benimsediği 7. yüzyıldan sonra, yabancı bir din olarak, ticaretle değil fetihle, seçimle değil kılıçla girmiştir.[26]

Bugün Irak Kürdistanı'nda İslam fiilen hayatın her yönüne sızmıştır. Kürtler akidelere uymak anlamında özellikle dindar insanlar değillerdir. Örneğin gerek kırsal kesimde, gerekse kentlerde çok az Kürt İslam dini öğretilerinin buyurduğu gibi günde beş vakit namaz kılar; ama dini doktrin açısından ikincil olan yiyecek ve alkole ilişkin tabular gibi tavsiyelere ve sünnet ve peçe gibi uygulamalara sıkı sıkıya uyarlar. Ancak bu tabular Kürdistan'ın büyük kentlerindeki kentsel yaşamda yaygın değillerdir. Birçok kırsal yörede uygulanan ve pagan inançlarla ilişkilendirilen ritüeller, kutsal taşlar ve diğer ilahi müdahale biçimleri, inananlarda bir Tanrı'ya yakınlık hissi yaratırlar. Bu tür uygulamalar, kırsal insanların çoğunluğu için yabancı, ulaşılmaz ve anlaşılmaz kalan Kuran'ın ortodoks kurallarından çok uzaktırlar.[27]

Modern öncesi tarihlerinin büyük bölümünde birçok Kürt için en çok öne çıkan, yöre-dışı kimlik, Müslüman cemaatinin bir parçası olmaktı. İslami "ümmet" mensuplarını ortak bir inanç, ritüel uygulamalar ve kutsal dil aracılığıyla birbirlerine bağlar. İslam Kürt, Arap, Fars ve Türk kültürlerine okuma yazma getirmiştir. İslamın yaygınlaşma başarısı yalnızca askeri güce

26 John Bulloch ve Harvey Morris, *No Friends but the Mountains: The ragic History of the Kurds* (Londra: Penguin Books, 1993), s. 59.

27 Mahir Abdulwahid Aziz, "A'ila wadawruha fi al Tanshi'a al Igitma'ia," (Sosyalleşmede Ailenin Rolü), *Gulan Al-Arabi:* Aylık Genel Siyaset-Kültür Dergisi, No. 74, 31 Temmuz 2002: 98-105, 101-2'de ve Leezenberg, "Political Islam," agc, s. 1-6.

değil, aynı zamanda dine yeni katılan dil gruplarından "molla"ların (Kürtçe *mala*) Kuran'ın yasaları ve dili hakkında eğitilmelerine dayanıyordu. Bu yeni yerel seçkinler çoğu kez İslam dininin yaygınlaştırılması kadar, Müslüman olan kültürlerin Araplaştırılmasında da önemli rol oynuyorlardı. Kürtlerin böylesi egemen bir kültürel gücün asimilasyonuna direnebilmelerinin nedeni, Kürdistan'ın dağlık çevresinin onlara sağladığı tecrit ve özerklikti. Kürdistan'ın kendine özgü dini tören biçimlerinin gelişmesi de bu direnişe katkıda bulundu.[28]

19. yüzyılda Kürtlerin soylu liderlerinin uzaklaştırılmasından sonra, popüler şeyhler Osmanlı Devleti'ne karşı Kürt ayaklanmalarının en güçlü liderleri oldular; genellikle halk arasında Kürt milliyetçiliğinin yükselmesini şeyhlerin teşvik ettiği düşünülmektedir. Daha sonraki yıllarda bunlar Türkiye'de Kemalist güçlere öylesine bir tehdit oluşturdular ki, Kemal Atatürk onların güç tabanlarını yok etmek için medreseleri ve tarikatları yasakladı. Şii mezhebine bağlı daha az sayıda Kürt de bulunmaktadır. Bölgedeki dini azınlıklar arasında Hıristiyanlar, Yahudiler ve Yezidi *Ehli Hak* ile *Ali Allahi*'ler de vardır. Birisinin Müslümanlıktan başka dine geçmesi durumu hariç, Kürdistan'da fazla dini çatışma yoktur.[29] BM Mülteciler Yüksek Komiserliği 2003'ten bu yana Irak'tan dini baskılar nedeniyle 1,5 milyon kişinin kaçtığını belirtmiştir. Irak'ta Hıristiyanlar toplam nüfusun yaklaşık yüzde üçü oranındadırlar, ama çevre ülkelerde yaşayan mültecilerin yüzde 40'ını onlar oluşturmaktadır; ayrıca Kuzey Irak'ta 2 milyon Hıristiyan sürgün vardır.[30]

Halen çağdaş Kürtlerin yüzde 80'inin Şafi mezhebinden Sünni Müslüman olduğu tahmin edilmektedir.[31] Müslüman Kürtler arasında dini bağlılığın en kalıcı biçimlerinden biri Sufi biraderlikler (tarikatlar), özellikle

28 Mollaların rolü için bkz. Bruinessen, *Agha, Shaikh*, s. 209-10 ve Leezenberg, "Political Islam," s. 1-2.
29 Kreyenbroek, "Religion and Religions in Kurdistan," age, s. 92-105; Entessar, Kurdish *Ethnonationalism*, s.9 ve Bruinessen, *Agha, Shaikh*, s. 270-98.
30 Bkz. Rayyan Al-Shawaf, The Destruction of Iraq's Christians," *Daily News: Egypt*, 20 Temmuz 2007; Buckenmeyer, Jacob, "US Commission Hears Testimony on Christians in Iraq," *Catholic News Service*, 26 Temmuz 2007; Julia Duin, "Iraq's Perils Dire for Minority Faiths," *The Washington Times*, 26 Temmuz 2007 ve "USCRIF to Secretary Rice: US Must Address Threats to Religious Minorities in Iraq," USCRIF Basın Bülteni, 6 Eylül 2007.
31 Kreyenbroek, "Religion and Religions in Kurdistan," age, s. 92-3. Bu rakam Bruinessen'in tahminidir. McDowall bunu yüzde 75 olarak değerlendirmektedir. Bkz. David McDowall, *A Modern History of the Kurds*, (Londra: I.B. Turis, 1996), s. 10 ve Bruinessen, *Agha, Shaikh*, s. 35-6.

de Nakşibendi ve Kadiri tarikatları olmuştur. Kürt tarihinin belirli dönemlerinde, özellikle köylüler ve kent alt sınıfları arasında tarikat şeyhlerine halk arasında yoğun, hatta fanatik bir saygı duyulmuştur.[32]

1991 Sonrası Kürdistan Ekonomisi

1990'lar öncesinde Irak hükümetinin Kürdistan'a yönelik politikaları ekonomiyi marjinalleştirmek ve altyapıyı bilinçli ihmal etmek olmuştu. Kürdistan bölgesindeki ekonomiye petrol sektörü, tarım ve turizm egemendi. Irak Krallığı'nın 1921'de kuruluşundan 90'lara kadar Kürtler hep merkezi hükümetin hegemonyasında olan ekonomilerini hiç kontrol edememişlerdi. 1990'larda Kürdistan Bölgesel Hükümeti (KBH) BM Güvenlik Konseyinin 986 no.lu kararı çerçevesinde petrol karşılığı gıda programından elde edilen petrol gelirlerinin yüzde 13'ünü aldı.[33]

Baas rejiminin neden olduğu sayısız güçlük ve engelleme nedeniyle, petrol karşılığı gıda programı tasarlandığından daha geç uygulamaya kondu. Amaç, Irak'a karşı yaptırımlar getirildiğinde, siviller için (örn. tıbbi malzeme ve yiyecek desteği gibi) bir tür insancıl yardım sağlamaktı. Bu niyet 1990'da yaptırımları gerçekleştiren 661 no.lu kararda da ifade ediliyordu. Ama ilk yiyecek sevkiyatları ancak 1997 Mart'ında Irak'a gelip, ihtiyaç sahiplerine ulaşabildi. Petrol ticareti ambargosu başladıktan sonra ilk petrol ihracatı Aralık 1996'da yapıldı. Petrol sevkiyatı yapıldıktan sonra bile gıda teslimatının ihtiyaç sahiplerine ulaşmasının oldukça uzun zaman alması kayda değerdir.[34] Bunun neden bu kadar uzun sürdüğü halen açıklığa kavuşmamıştır. Programın ilk aşamalarında Irak'a her altı ayda 2 milyar dolar değerinde petrol satma izni verilmişti; bu tutarın üçte ikisi Irak'taki insani krizleri karşılamak için kullanılacaktı. 1998'te Irak'ın bu program çerçevesindeki petrol ihracatının düzeyi her altı ayda 5.26 milyar dolara çıkarıldı; gene petrol gelirlerinin üçte ikisi Irak halkının insani ihtiyaçlarını karşılamaya ayrılacaktı.

Aralık 1999'da Güvenlik Konseyi Irak'ın program çerçevesinde petrol ihracatındaki sınırlamayı kaldırdı. Bu program Irak hükümeti adına

32 Bruinessen, *Agha, Shaikh*, s. 205-64 ve Leezenberg, "Political Islam," age, s. 1.
33 http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle-east/1501327.stm'de ulaşıldı, bilgi 5 Nisan 2006'da alındı.
34 Carl-Mikael A. Teglund, *Economic Sanctions as Warfare: A Study about the Economic Sanctions on Iraq: 1990-2003*, Bakelorya tezi, Uppsala Üniversitesi, 2006, s. 38.

BM tarafından yürütüldüğünde, Irak'ın petrol ihracatı gelirlerinin yüzde 72'si insani programa harcanıyordu. Bu miktarın yüzde 59'u 15 merkez ve güney eyaleti yönetimlerinin malzeme ve teçhizat sözleşmelerine ayrılıyordu. Irak hükümeti üç kuzey eyaletinin sözleşmelerine tutarın yüzde 13'ünü harcayacaktı. Kalan miktarın yüzde 25'i savaş tazminatı ödemeleri için bir tazminat fonuna, yüzde 2,2'si BM'nin idari ve işletme masraflarına, yüzde 0,8'i silah denetleme programına gidecekti.[35] Kürt toplumu bundan çok büyük yarar sağladığından, Kürtler petrol karşılığı gıda programına yoğun destek verdiler.

Saddam Hüseyin rejiminin düşürülmesi ve bunu izleyen şiddetin ardından, ABD ordusunun "güvenli" olarak nitelediği üç eyalet, yalnızca Kürdistan Bölgesel Hükümetinin kontrolündeki üç eyaletti. Bölgenin görece güvenli ve istikrarlı olması KBH'nin yabancı şirketlerle bir dizi yatırım sözleşmesi imzalamasına olanak verdi. 2003 yılına gelindiğinde, program çerçevesinde Kürdistan Bölgesel Hükümetine 85 milyar dolar verilmişti. Irak Kürdistanı'ndaki gıda güvenliği, Irak'ın diğer kesimlerine göre kalkınma projelerine çok daha fazla fon harcanmasını sağladı. Program 2003'te sona erdiğinde, KBH'nin petrol karşılığı gıda fonlarının 4 milyar doları henüz harcanmamıştı; KBH ayrıca Irak hükümetinin elinde kendilerine ait fonlar bulunduğunu iddia etmektedir.[36]

Kürdistan bölgesindeki istikrar onun Irak'ın diğer bölgelerinden daha yüksek bir kalkınma düzeyine ulaşmasına olanak vermiştir. 2004'te kişi başına geliri Irak'ın geri kalan kısmından yüzde 25 daha yüksekti. Bölgenin iki ana kenti olan Erbil ve Süleymaniye'de, Ortadoğu ve Avrupa'nın bazı kesimlerine uçuşlara hizmet veren uluslararası havaalanları bulunmaktadır. Kürt Bölgesel Hükümeti Irak'ın petrol ihracatından yüzde 17 gelir almaya devam etmektedir ve yakında birleşik bir yabancı yatırım yasa-

35 htpp://www.un.org/depts/oip/background/index.html'den 29 Nisan 2006'da alındı.
36 BM Sözleşmesinin VII. Bölümü çerçevesinde Güvenlik Konseyi 14 Nisan 1995'te 986 no.lu Kararı benimseyerek, Petrole Karşı Gıda Programını oluşturdu. Bu karar Irak'a insani malzeme satın alımı ve BM'nin talep ettiği faaliyetleri yürütme için petrol satışı için yeni bir fırsat yarattı. Program "Irak Güvenlik Konseyi'nin, özellikle 3 Nisan 1991 tarihli 687 no.lu karar başta olmak üzere ilgili Güvenlik Konseyi kararlarını yerine getirinceye kadar Irak halkının insani ihtiyaçlarını karşılamak için geçici bir önlem" olarak düşünülmüştü. Bilgi 4.5.2006'da http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1501327.stm'den alındı.

sı çıkaracaktır. KBH'nın ayrıca Erbil'de bir medya kenti ve Türkiye ve İran sınırları yakınlarında serbest ticaret bölgeleri kurma planları vardır.

2006'da Irak'ın işgalinden sonraki ilk petrol kuyusu Kürdistan bölgesinde Norveç enerji şirketi DNO tarafından açılmıştır. İlk göstergeler bu petrol alanının en az 100 milyon varil petrol içerdiğini ve düzenli olarak günde 5 bin varil pompalanmasının beklendiğine işaret etmektedir. KBH başka iki petrol şirketi ile de arama anlaşmaları imzalamıştır: Kanada şirketi Western Oil Sands ve İngiliz Sterling Energy.[37]

Özel olarak Kürdistan bölgesi için ayrıntılı ve güvenilir ekonomik istatistikler mevcut değildir, ama genel tablonun aşağıdaki gibi olduğu anlaşılmaktadır. Kürdistan Bölgesel Hükümetinde kişi başına gelirin yılda 3.500 dolara eşit olduğu tahmin edilmektedir; bu rakam bölgesel standartlara göre ancak ortalamadır, ama Irak'ın diğer kesiminden biraz daha yüksektir ve son zamanlarda yılda yüzde yedi gibi sağlıklı bir büyüme göstermektedir.[38] Bu, Bağdat'tan alınan petrol gelirlerinin artışından kaynaklanmaktadır. Bütün bu rakamların ötesindeki basit gerçeklik, KBH halkı için günlük ekonomik yaşamın, son beş yıldır Irak'ın tüm diğer bölgelerinde olduğu gibi güvenlikteki sürekli ve sert kesintilere maruz kalmadığıdır. Bunun sonucu, yasal sıkıntılara, şeffaflık eksikliğine ve Irak'ın diğer kesimleriyle lojistik tıkanmaların yarattığı karmaşıklığa rağmen, bölgede ekonomik kalkınma umutları oldukça yüksektir. Henüz kalkınmakta olan bir ekonomi olsa da, eğer KBH, ideal olarak Bağdat, Ankara ve uluslararası enerji firmalarıyla işbirliği içinde, çok ciddi petrol ve gaz rezervlerini açabilmenin doğru siyasi yollarını bulursa, genel ekonomik beklentileri hızla çok çekici hale gelebilir. Şu anda KBH masraflarını karşılamak için hemen tümüyle Bağdat'ın dağıttığı petrol gelirlerine bağlıdır. KBH aydan aya nakit akışına dayanmaktadır ve hiçbir hata payı yoktur. Para fiilen eline geçinceye kadar, insanlara ödeme yapılamamaktadır.[39]

37 Bkz. Michiel Leezenberg, "Economy and Society in Iraqi Kurdistan: Fragile Instituions and Enduring Trends," *Iraq at the Crossroads: State and Society in the Shadow of Regime Change*, ed. Toby Dodge ve Steven Simon, International Institute of Strategic Studies, Adelphi Paper 354 (Oxford: Oxford University Press, 2003) içinde, 149-60.

38 David Pollock, "The Kurdish Regional Government in Iraq: An Inside Story," *The Future of the Iraqi Kurds*, ed. Soner Çagaptay, The Washington Institute for Near East Policy, Policy Focus 85, Temmuz 2008: 1-38 içinde, 8'de.

39 Age, s. 8-9.

Üniversiteler genelde özyönetime yönelik siyasi ve kültürel hareketlerde merkezi bir rol oynarlar. Esas olarak eğitim sistemlerinin, ortak bir dil temelinde belirli bir kültürel anlayışın dayatılması için çalıştıklarından. önemli bir rolleri vardır. Kürdistan'da eğitim sistemi ortak bir ulusal kimliğin yaratılmasında kilit rol oynamıştır. 1990'lar öncesinde eski Irak rejimi. Selahaddin Üniversitesine fazla dikkat göstermemiştir. Tablo 1.2'de 1990 öncesinde Selahaddin Üniversitesine devam eden öğrenci sayısındaki yavaş artış görülmektedir. Bu sayıların neredeyse yarısına. Musul'dan Basra'ya kadar Kürdistan dışındaki bölgelerden gelen Arap öğrencilerin dahil olduklarını belirtmekte yarar vardır. 1990/1 ders yılında Selahaddin Üniversitesindeki toplam öğrenci sayısı 7,027'ydi.

1990'lardan sonra Kürdistan'da yüksek eğitimde devasa bir büyüme olmuştur. Öğrenci sayıları artarken, 18-25 yaş arası öğrencilerin oranı daha da hızlı artmıştır (bkz. Tablo 1.2 ve 1.3). Merkezi hükümet 1992'den sonra Selahaddin Üniversitesini artık tanımadığı için, Irak'ın diğer kesimlerinden Arap öğrencilerin gelişi durmuştur. 2005'te toplam öğrenci sayısı 9,005'ti ve hepsi Kürt öğrencilerdi.

1992'ye kadar Selahaddin Kürdistan'daki tek üniversiteydi. Başlangıçta yedi fakülteden oluşuyordu: Tıp, Mühendislik, Fen, İşletme ve İktisat, Eğitim, Edebiyat, Hukuk ve Siyasal Bilgiler. Tablo 1.3'te son 15 yılda Kürdistan'da üniversite ve öğrenci sayılarındaki artış görülmektedir. Selahaddin Üniversitesi Kürdistan bölgesindeki en eski ve en büyük yüksek eğitim kurumu sayılmaktadır. 1968'te Süleymaniye'de, Süleymani Üniversitesi olarak kurulmuştur. Merkezi hükümet üniversiteyi 1981'de Erbil'e taşımış ve adını Selahaddin Üniversitesi olarak değiştirmiştir. Üniversiteye 1985'te Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1995'te de Dişçilik Fakültesi eklenmiştir. Fakülte sayısı 2004'te 22'ye çıkmış, ama bu sayı ertesi yıl Tıp, Dişçilik, Hemşirelik ve Eczacılık fakültelerinin ayrılarak, Hawler Tıp Üniversitesini oluşturmalarıyla, 18'e inmiştir. Bugün 17'si gündüz, 4'ü akşam eğitimi yapan 21 fakülte vardır. Üniversitede 2.483 kişi istihdam edilmektedir; öğretim üyelerinin sayısı yaklaşık 1.063'tür.[40]

40 Veriler 2007'de Selahaddin Üniversitesi Planlama Ofisi Müdürlüğünden alınmıştır.

Tablo 1.2 Fakültelere göre Selahaddin Üniversitesine devam eden öğrenciler 1968-90

	Selahaddin Üniversitesi Fakülteleri							
Yıl	Fen	Tarım	Mühendislik	Edebiyat	İşletme ve İktisat	Eğitim	Tıp	Hukuk
1968-9	243	116	–	–	–	–	–	–
1969-70	513	200	–	–	–	–	–	–
1970-1	596	301	–	–	–	–	–	–
1971-2	698	388	41	41	–	–	–	–
1972-3	715	401	40	160	–	–	–	–
1973-4	692	542	45	139	–	–	–	–
1974-5	646	620	11	252	–	–	–	–
1975-6	654	729	127	566	158	–	–	–
1976-7	814	864	169	377	185	180	–	–
1977-8	917	862	184	3521	201	193	90	–
1978-9	997	875	142	377	182	352	210	–
1979-80	1135	1003	187	464	185	323	145	–
1980-1	1188	997	155	545	194	259	458	–
1981-2	1160	990	446	562	169	246	486	–
1982-3	1105	918	728	642	258	184	528	–
1983-4	1116	–	923	753	902	197	579	–
1984-5	972	–	832	927	992	266	587	
1985-6	1305	–	997	1260	1385	289	782	88
1986-7	1279	–	862	1392	1310	322	771	101
1987-8	1236	–	871	1603	1463	356	780	145
1988-9	1244	–	973	1778	1260	372	746	174
1989-90	1272	–	992	1884	1307	421	767	189
1990-1	1254	–	986	1991	1373	437	785	201

Kaynak: 2006 alan araştırması, Selahaddin Üniversitesi Planlama Dairesi

Tablo 1.3 Fakültelere göre Selahaddin Üniversitesine devam eden öğrenciler 1991-2005

	Selahaddin Üniversitesi Fakülteleri							
Yıl	Fen	Mühendislik	Edebiyat	İşletme ve İktisat	Eğitim	Hukuk	Hukuk (akşam)	Tıp
1991-2	1225	1345	1881	1269	569	530	194	741
1992-3	1278	1378	1894	1288	594	584	388	722
1993-4	1244	1409	2013	1308	522	572	599	778
1994-5	1269	1569	1241	1340	612	561	772	763
1995-6	1288	1523	2401	1386	914	529	785	744
1996-7	1298	1668	2565	1441	992	582	762	798
1997-8	1279	1701	2599	1482	1024	533	779	773
1998-9	1278	1663	2614	1599	1248	238	761	771
1999-0	1301	1672	2669	1704	1383	566	769	732
2000-1	1281	1649	2641	1788	1685	572	778	739
2001-2	1272	1678	2634	1881	1901	599	722	748
2002-3	1269	1645	2654	1922	1941	601	741	753
2003-4	1235	1628	2601	1999	1917	561	793	766
2004-5	1241	1602	2643	2024	-	571	764	721
2005-6	1272	1674	2665	2087	-	530	777	-

Kaynak: 2007 alan araştırması, Selahaddin Üniversitesi Planlama Dairesi

Kürdistan bölgesinde on yedi kamusal ve özel üniversite vardır. Bunların en büyükleri Erbil'deki Selahaddin Üniversitesi, Süleymani Üniversitesi ve Dohuk Üniversitesidir. Bunlar çeşitli dallarda uzman diplomaları, lisans, lisansüstü ve doktora dereceleri vermektedirler. Yakın zamanlarda kurulan iki kurum Koya Üniversitesi ile Hawler Tıp Üniversitesidir. Kürdistan'da yalnızca İngilizce eğitim veren iki üniversite de vardır: KDP'nin desteğiyle kurulan Kürdistan-Hawler Üniversitesi ve 2007'de KBH tarafından KYB'nin desteğiyle kurulan ve Amerikalı öğretim üyeleriyle birlikte çalışan Irak-Süleymaniye'deki Amerikan Üniversitesi.

Kürdistan'da kurulan en büyük ikinci üniversite, Süleymaniye kenti, Bakrajo Çamçamal ve Kalar'da değişik kampüslerdeki 15 fakülteyi kapsayan Süleymani Üniversitesidir. Süleymani Üniversitesinde 2007'de toplam 15.329 öğrenci bulunuyordu (bkz. Tablo 1.4).

Tablo 1.4 Fakültelere göre Süleymani Üniversitesine devam eden öğrenciler, 2007

Fakülte Adı	Öğrenci Sayısı
Tıp	785
Dişçilik	257
Veteriner	217
Hemşirelik	105
Eczacılık	122
Mühendislik	1032
Fen	1560
Tarım	953
İnsani bilimler	1402
İşletme ve İktisat	925
Filoloji	1184
Beden eğitimi	521
Eğitim/Kalar	1227
Edebiyat	123
Temel Eğitim	865
Edebiyat/Kanakin	679
Eğitim/Çamçamal	110
Hukuk	448
Hukuk/Akşam	707
Siyasal Bilgiler/Akşam	360
Filoloji/Akşam	419
Ticaret/Akşam	1328
Fen Eğitimi	Mevcut değil

Kaynak: 2007 alan araştırması, Süleymani Üniversitesi Planlama Dairesi

Bölgedeki üçüncü üniversite, 1992 Ekim'inde Erbil'deki Selahaddin Üniversitesinin yüksek eğitime ihtiyacı olan herkesin talebini karşılayamaması nedeniyle, KBH Parlamentosunun kararıyla kurulan Dohuk Üniversitesidir (bkz. Tablo 1.5). Üniversite başlangıçta iki fakülteden oluşuyordu: 48 öğrencili Tıp Fakültesi ve 146 öğrencili Tarım Fakültesi. 2007'de toplam öğrenci sayısı 7.235'ti. Koya Üniversitesi 2003'te Koysinjak kentinde kuruldu. Koya coğrafi olarak Irak Kürdistanı'nın merkezinde, Erbil ve Süleymaniye'den hemen hemen eşit uzaklıkta konumlanmıştır. Koya Üniversitesi halen 29 bölümlü 10 fakülteden oluşmaktadır. Yaklaşık 4 bin lisans ve lisansüstü öğrencisi vardır (yüzde 60 erkek, yüzde 40 kadın); öğretim kadrosu hevesli, adanmış ve araştırma yönelimli akademisyenlerden oluşmaktadır.

Tablo 1.5 Dohuk Üniversitesi Fakülte ve Bölümleri, 2007

Fakülteler	Bölümler Gündüz öğretimi (50)	Akşam öğretimi (8)
Tıp Fakültesi	Genel	
Tarım Fakültesi	Tarım, Hayvancılık, Ormancılık, Toprak ve Su	
Mühendislik Fakültesi	İnşaat Mühendisliği, Su Kaynakları Mühendisliği, Mimar Mühendislik, Elektrik ve Bilgisayar Bilimleri	
Edebiyat Fakültesi	Kürtçe, Tarih, İngilizce, Coğrafya	Kürtçe, Tarih, İngilizce
İşletme ve İktisat Fakültesi	İktisat, İşletme, Finans ve Bankacılık, Muhasebe	Genel İşletme, İşletme, Muhasebe, Bilgisayar
Fen Fakültesi	Bilgisayar Bilimleri, Matematik, Fizik, Kimya, Biyoloji	
Eğitim Fakültesi	Bilgisayar, Matematik, Fizik, Kimya, Biyoloji, Tarih, Kürtçe, İngilizce, Arapça, Eğitim ve Psikoloji	
Veteriner Fakültesi	Genel	
Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi	Siyasal Bilgiler	Siyasal Bilgiler
Temel Eğitim Fakültesi	Kürtçe, İngilizce, Sosyoloji, Matematik	
Beden Eğitimi Fakültesi	Beden Eğitimi	
Eğitim Fakültesi-Zaho	Bilgisayar, Matematik, Fizik, Kimya, Biyoloji, Tarih, Kürtçe, İngilizce, Arapça, Eğitim ve Psikoloji	
Ticaret Fakültesi-Zaho	Ticaret	

Kaynak: 2007 alan araştırması, Dohuk Üniversitesi Planlama Dairesi

Tablo 1.6 Irak Kürdistan'ında Öğrenci Sayıları, 2007

Üniversite	Kuruluş Yılı	Yeri	2007'de Öğrenci Sayısı
Selahaddin Üniversitesi	1968-81	Erbil	19.609
Süleymani Üniversitesi	1992	Süleymaniye	15.329
Dohuk Üniversitesi	1992	Dohuk	7.435
Hawler Tıp Üniversitesi	2005	Erbil	2.105
Koya Üniversitesi	2003	Koysinjak	4.000
Kürdistan Üniversitesi-Hawler	2006	Erbil	234

Kaynak: Üniversitelerin planlama ve kayıt ofislerinin 2007 alan araştırmaları

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK, ULUS, DEVLET, ULUS DEVLET VE DEVLETSİZ ULUS

Neyin ulus olduğuna ilişkin ne kadar çok tanım varsa, milliyetçiliğin de o kadar farklı biçimi vardır. "Toprak," "dil," "kültür, "din" ve "tarih" gibi terimler, insanların ulusal kimlik duygusunun oluşumunda rol oynayan olası, ama mutlaka gerekli olmayan unsurlardır.[1]

Milliyetçilik çalışmaları çok sayıda ilgili terminoloji türetmiştir: "ulus," "ulus devlet," "ulus inşası," "ulus olma," "ulusal kimlik," "etnisite," vd.[2] Milliyetçiliğin doğası, tahmin edilen aşamaları ya da tipolojisi hakkında şaşırtıcı derecede az görüş birliği vardır. Her ulusun doğuşunun farklı zamanlarda ve farklı jeopolitik bağlamlarda gerçekleştiği dikkate alındığında, bu anlayış farklılıkları kaçınılmazdır. Literatürde soyut "milliyetçilik" kavramının, onun çok çeşitli, özgün, bağlamsal olarak belirlenen kökenleri, yolları ve uygulamalarından farklı olduğu vurgulanır.[3] Kürt ulusal kimliğinin sosyo-politik anlayışını tam olarak açıkladığından, Anthony Smith'in milliyetçilik tanımı bu çalışma için özellikle geçerlidir:

> Milliyetçilik, bir ulusun *özerklik, birlik ve kimliğini* sağlamak ve korumak için kültürel bir öğreti ve ideolojik bir harekettir.[4]

1 Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1992), s. 7-9. Miroslav Horch'a göre "milliyetçilik" terimi akademik dünyaya oldukça geç, belki de ilk olarak Amerikalı tarihçi Carlton Hayes'in *Historical Evolution of Modern Nationalism* (New York, 1931) yapıtıyla girdi. Bkz. Miroslav Horch, "From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation-building Process in Europe," *Mapping the Nation*, ed. Gopal Balakrishnan (Londra: Verso, 1996) içinde, 78-97, 96'da dipnot 2. Geçen yüzyılın başında ulusal olgularla ilk ilgilenenler sosyolog ve siyaset bilimcilerden çok, tarihçilerdi. Carlton Hayes, Hans Kohn ve Louis Snyder'ın öncü çalışmaları ulusal olguları sürekli bir akademik araştırma konusu yaptı. Daha fazla bilgi için bkz. Umut Özkırımlı, *Theories of Nationalism: A Critical Introduction* (New York: Palgrave, 2000).

2 Paul Latawski, "The Problem of Defintion: Nationalism, Nation and Nation-State in East Europe,"*Contemporary Nationalism in East Central Europe*, ed. Paul Latawski (New York: St. Martin's Press, 1995) içinde, s.2.

3 Smith, *National Identity*. Ayrıca bkz. Peter Alter, *Nationalism* (Londra: Edward Arnold, 1989), 56-93.

4 Smith, *National Identity*, s. 74. İtalikler metnin aslındandır. Bkz. Anthony Smith, *Myths and Memories of the Nation* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1999), s. 103.

Milliyetçiliğin başlıca özelliklerinden biri, herkese bir kimlik damgası vurabilmesi olmuştur. Milliyetçilik fikrinin ve sürecinin başarısı, çoğu kişinin milliyetsiz bir insanı bir tür kusurlu görmesiyle kanıtlanmaktadır.[5] Milliyeti ya da ulusal kimliği olmayan birey kayıp bir ruhtur, hatta –eğer bu mümkünse– insan değildir. Ulusal kimliği olmayan birey en azından kötü tanımlanmıştır ve eksiklidir.[6]

"Ulus" ve "milliyetçilik" kavramları, özdeşleşme sürecine odaklanmadan açıklığa kavuşturulamaz. Katherine Verdery ulus ve milliyetçilik çalışmalarının geleceğinin, ulusal kimliklerin dikkate alınmasında yattığına işaret etmektedir. Verdery ulusal kimlik araştırmalarının "ulusal kimliğin iki düzeyde var olduğunu" hesaba katmaları gerektiğini savunur; "bunlardan birincisi bireyin ulusal olarak benlik duygusu, ikincisi kolektif bütünün aynı türdeki diğerlerine ilişkisi açısından kimliğidir."[7] Diğer bir ifadeyle ulusal kimlik ya bir ulusa ait olma iddiasındaki bireylerin kimliği ya da bir ulusun onu diğer uluslardan ayırt eden kolektif kimliği anlamına gelebilir.

"Milliyetçilik" terimi genelde iki tür olguyu tanımlamak için kullanılır: bunların birincisi bir ulusun üyelerinin ulusal kimliklerine önem verdikleri zamanki tutumlarıdır. Bu da çoğu kez ortak köken, etnisite ya da kültürel bağlar deyimleriyle tanımlanan ulus (ya da ulusal kimlik) kavramına ilişkin sorular yaratmaktadır. İkinci türü ise bir ulusun üyelerinin kendi kaderlerini belirlemeye ya da sürdürmeye çalıştıklarındaki eylemlerinden oluşur. Bu eylemler kendi kaderini belirlemenin, iç ve dış meselelerde tüm yetkilere sahip, tam bir devletin söz konusu olması biçiminde mi anlaşılacağı yoksa bundan daha az bir düzeyin yeterli mi olacağı konusunda sorulara yol açarlar.

Ulus, Devlet, Ulus Devlet ve Devletsiz Ulus

Ulus, milliyetçilik ve devlet meselelerindeki terminoloji hem karışıktır, hem de kafa karıştırıcı. Uluslararası politika ve popüler medya yazarları çoğu kez "ulus" ve "devlet" terimlerini, sanki bunlar eşanlamlıymış

5 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1983), s. 6
6 Age.
7 Katherine Verdery, "Whither 'Nation' and 'Nationalism'?, *Mapping the Nation* içinde, s. 229.

gibi, birbiri yerine kullanırlar.[8] "Ulus" sözcüğü ulusal bir kimlik edinmiş bir insan topluluğunu tanımlamak için kullanılır. Ulus tanımlarının çoğunda üç ana ortak unsur vardır: mekânsal, toplumsal ve siyasi.[9] Mekânsal unsur topraktır: uluslar genellikle bir vatanla bağlantılandırılırlar. Toplumsal unsur ortak anlayışlar, özlemler, mitler, tarihsel anılar, simgeler ve geleneklerle ilgilidir. Siyasi unsur ise "devlet" ya da "hükümet" ile ilişkilidir.

İstisnalar dışında, modern "ulus" anlayışı 18. yüzyıldan daha eski olmayabilir.[10] Her ulusun kendi devleti olması gerektiği anlayışı yaygındır. Ama durum her zaman böyle midir? Günümüz dünyasında çok sayıda devletsiz ulus ya da devleti olmayan ulus yok mudur? Geleneksel olarak "uluslar" ile "devletler" birbirinden ayırt edilir. Ulus çoğu kez etnik ya da kültürel bir topluluktan oluşurken, devlet şu ya da bu derecede egemen olan siyasi bir varlıktır. Birçok devlet bir anlamda ulustur, ama tam egemen devlet olmayan uluslar da vardır. Diğer sözcüklerle, kendilerini ulus sayan, ama diğer devletler tarafından öyle kabul edilmeyen ya da kendilerine tam gelişmiş devletlerin meşruiyeti ve ayrıcalıkları tanınmayan topluluklar bulunmaktadır. Bunlar "beklemedeki uluslar," "proto-uluslar," "devletsiz uluslar" ya da "devleti olmayan uluslar"dır. Örnekler arasında Kürtler, Basklar, Ermeniler, Filistinliler, Quebecliler, Cree Kızılderilileri, İskoçlar, Galliler, Cornwall halkı ve diğer gruplar bulunur. Aralarındaki bağ ise hepsinin bir şekilde "ulusal bir bilinç" sergilemesidir.[11]

O halde, ulusal bilinç nedir? Ulusal bilinç, devlet olarak örgütlenmiş bir ulus oluşturan ya da oluşturmayı isteyen bir siyasi ve toplumsal topluluğa ait olma duygusudur. Kültürel ya da siyasi ulusun temeli budur. Prensipte ulusal bilinç, ulusal bir devletin varlığından bağımsızdır. Ancak ulusal bilinç olmadan ulusal bir hareket başarısızlığa mahkûm olacaktır.[12]

O halde, devlet nedir? Ulus ve milliyetçilik gibi, devlet kavramı da sorunludur. Devlet kavramı birçok durumda ulusun, Birleşmiş Milletler

8 Connor, *Ethnonationalism*, bölüm 4.
9 Smith, *National Identity*, s. 8-15.
10 E.J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 2. Baskı, 1997), s. 3.
11 Godfrey Baldacchino, "A Nationless State? Malta, National Identity and the EU," *West European Politics*, Cilt 25, No.4, Ekim 2002 içinde, 192-206, 192'de.
12 Alter, *Nationalism*, s. 18.

ya da Milletler Birliği gibi çok farklı kavramlarına benzetilebilir.[13] Philip Abrams açıkça belirtir:

> Giderek devleti, siyasi uygulamanın ve siyasi tahlillerin nesnesi olarak veri kabul etmeye başladık, ama (onun) ne olduğu konusunda hiçbir açıklığa kavuşmadık.[14]

David Held devletin "bir yönetim aygıtı" olduğunu savunur.[15] Held, Weber'e değinerek, "devletin tam da doğasının uluslararası ve ulusal koşulların ve baskıların kesiştiği yerde kristalleştiğini" kaydeder.[16] Dolayısıyla devlet "bir bölge üstünde meşru ya da fiziksel şiddetin tekelini elinde tutan kurum ya da gruplaşma" olarak tanımlanabilir.[17]

Gareth Stansfield 1990'ların sonlarında Irak Kürdistanı'nın siyasi gelişmesini incelemiş ve nüfus, bölge, hükümet ve idare kurumları ve önemli resmi ve gayri resmi uluslararası ilişkiler özelliklerine sahip olduğu için, Kürt varlığını bir devlet ya da devletsel "varlık" olarak görmenin imkânsız olmadığı sonucuna varmıştı. Gene de, Kürdistan'ın resmi sürekli bir ordusu yoktur; BM tarafından tanınmamakta ve yurttaşlarından vergi tahsil etmemektedir.[18] Ama Kürdistan'ın sahip olduğu "devletsel özellikler," göreceğimiz gibi Kürdistan'ın genç kuşağı arasında bir ulus devlete aidiyet duygusunun pekişmesine yardımcı olmaktadır.

Ulusal Kimlik Nedir? Anlamları ve Karakteri

Ulusal kimlik, düzenli fiziksel ilişki içinde olmasalar bile insanların kendilerini birbirlerine bağlı saydıkları, özel bir toplu kimlik biçimidir. Bu

13 Connor, *Ethnonationalism*, s. 40. Ulus inşası, çoğu kez ve doğru olarak "devlet inşası" diye bilinen şeye değinmek için, yanlış olarak kullanılmaktadır, çünkü "devlet" terimi ABD'yi oluşturan 50 devletle karıştırılmaktadır.

14 Philip Abrams, "Notes on the Difficulty of Studying the State," *Journal of Historical Sociology*. Cilt 1 No. 1, Mart 1988: 58-89.

15 David Held, "Introduction: Central perspectives on the Modern State," *States and Societies*. ed. David Held, vd. (Oxford: Martin Robertson, 1983) içinde, s.1.

16 Age, s. R2.

17 Max Weber, "Politics as Vocation," *From Max Weber: Essays in Sociology* ed. H.H. Gerth ve C. Wright Mills (Londra: Routledge, 1991) içinde, s. 78.

18 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 14-5.

kişiler aynı dili ya da ortak bir dilin bir lehçesini konuştukları için birbirlerine bağlı olduklarını düşünebilirler. Ya da belirli bir toprakta yaşar ya da bunu yakından bilirler ve onun ekonomik sistemini aynı anlayışla yaşarlar. Ya da şimdiki zamanda ulusun başarılarından gurur ya da, gerektiğinde, ulusun eksikliklerinden utanç duyma gibi yaşadıkları bir dizi geleneği, ortak bir tarihi paylaşırlar.[19]

Toplumsal psikolog Michael Billig ulusal kimliği toplumsal yaşamın alışkanlıkları, inançları ve davranışlarından türeyen ve güçlü bir duygusal unsuru olan, toplumsal bir kavram olarak açıklar. Bütün bu tanımlamalarda kimlik bir "şey" değil, insanların kendileri ve toplum hakkında konuşmalarına olanak veren bir anlayış olarak düşünülmektedir. Kimlik toplumsal bir boşlukta değil, diğer varlık biçimleriyle ilişki içinde gelişir. "Kimlik bir yaşam biçimidir."[20]

Anthony Smith ulusal kimliğin popülaritesinin görece yakın tarihli olduğuna işaret eder. Terim 18. ve 19. yüzyıllarda ve 20. yüzyılın başlarında yaygın olarak kullanılan "ulusal karakter" ve daha sonra "ulusal bilinç" gibi deyimlerin yerini almıştır.[21] Bu tanımların tümünde ulusal kimlik "var olan" değil, kurgulanan bir şey olarak görülmektedir. Bu anlamda ulusal kimlik sürekli bir akışkanlık içindedir. Hiçbir kültürün tarihin etkisine duyarsız kalamaması gibi, hiçbir ulusal kimlik de değişmez değildir. Kimlik "kültürün eylem birimi" olarak görülmektedir.[22]

Ulusal kimlik genelde bir ulus devletin sınırları içinde kurgulanan ve biçimlenen bir kimliğe işaret eder, ama yalnızca böyle bir faaliyetle sınırlandırılamaz. Parekh için ulusal kimlik her şeyden önce "ortak sadakate dayanan belirli bir toplulukla" özdeşleşmek demektir.[23] Devleti olmayan uluslar ya da devletsiz uluslar da onları diğer uluslardan ayırt eden ortak

19 Philip Schlesinger, "On National Identity: Some Conceptions and Misconceptions Criticised," *Social Science Information*, Cilt 26, No. 2, 1987: 219-64.
20 Michael Billig, Banal Nationalism (Londra: Sage Publications, 1995), s. 24, 60 ve 69. Billig ulusal kimliği ve milliyetçiliği, bu çalışmada kaçınılan davranışçı psikoloji ekolü anlayışıyla ele almaktadır.
21 Smith, *Nationalism: Theory*, s. 17.
22 Thomas K. Fitzgerald, *Metaphors of Identity* (Albany: State University of New York Press, 1993), s. 186.
23 Bhikhu Parekh, "Defending National Identity in a Multicultural Society," *People, Nation and State: The Meaning of Ethnicity and Nationalism*, ed. Edward Mortimer ve Robert Fine (Londra: I.B. Tauris, 1999) içinde, 66-74, 69'da.

özellikler paylaşırlar. Gerek bireysel, gerekse kolektif kimliklerin önemli bir yönü, onların "öteki"ye bağımlılığıdır. Ötekilerin kimliklerinin farkını dikkate almayan bağımsız bir kimlik olamaz. Bir "öteki"nin yaratılması, bireyin kendi kimliğini kurgulaması kadar önemlidir. Aslında "kimlikler farklıların dışında değil, onlar aracılığıyla kurgulanırlar."[24]

Ulusal kimliğin en önemli işlevi bunun insanlara onların ve ötekilerin kim oldukları ve nereden geldikleri bilgisini sağlamasıdır. Hiçbir tanım tümüyle tatmin edici görülmese de, ulusal kimliğin karmaşıklığı ve çok boyutluluğu dikkate alındığında, kuramsal bir çerçeve yaratmak için işler bir tanım gereklidir. Bu çalışmanın amaçları için ulusal kimlik bir ulusal karakter duygusu ya da özgün ya da belirleyici olarak sunulan bir ulusal özellikler dizisi olarak tanımlanmıştır. Böylece ulusal kimlik bireyin ulusal duygusu, ulusal bir gruba sadakati ve onunla bağlantısı olarak tanımlanmaktadır.

Ben ulusal kimliğin hayal edilen bir şey olduğunu savunuyorum; bu insanların kendilerine anlattıkları, deneyimlerine dayanan ve onların içinde oldukları toplumsal ve ekonomik bağlamla yapılandırılmış bir öyküdür. Ulusal kimlik icat edildiği gibi, belirlenmiş ve öğrenilmiştir.

Siyasi Kültür

Siyasi kültür edinilmiş olan, ama karmaşık bir toplumsallaşma süreci ve siyasi sistemin geri beslemesi sonucu değişen inanç ve değerlerin egemen örüntülerini kapsar. Dolayısıyla bizim amaçlarımız için siyasi kültür, bir toplumun üyelerinin siyasetle ilgili değerleri ve tutumları olarak tanımlanabilir.[25]

Siyasi kültür belirli olaylar nedeniyle hızla değişebilir.[26] Ama gene de siyasi kültürün yapı taşları bireysel yurttaşların kendi yönetim biçimleri hakkındaki bilgileri, inançları, düşünceleri ve duygularıdır.[27] Eğer milliyetçilik kimlikle ilgiliyse ve ulusal kimlik duygusal bağlara dayanıyorsa, o

24 Stuart Hall, "Introduction: Who Needs 'Identity'?, *Questions of Cultural Identity*, ed. Stuart Hall ve Paul Du Gay (Londra: Sage Publications, 1996) içinde, s. 4.
25 Michael Rush ve Philip Althoff, *An Introduction to Political Sociology* (Londra: Nelson, 1971), s. 68-9.
26 Iain McLean, *Oxford Concise Dictionary of Politics* (Oxford: Oxford University Press, 1996), s. 379.
27 Rod Hague ve Martin Harrop, *Comparative Government and Politics: An Introduction*, (Londra: Palgrave, 2001) s. 78.

halde Kürdistan'daki ulusal kimlik ve siyasi kültür büyük olasılıkla aynı olgunun birbirini tamamlayan yönleridir. Milliyet siyasi olarak biçimlendirilmişse ve ulusal idare geleneklerini yansıtıyorsa, siyasi kültür ulusal kimliğin önemli bir yönü olarak görülmelidir.

Eski İngiliz-Amerikan literatüründe egemen olan "ulus" kavramı sadece yurttaşlıkla, devlet yönelimli kavramla ilişkiliydi: bir devletin tüm yurttaşları bir ulus oluştururlardı. Bu kavram sık sık Orta Avrupa'nın etnik yönelimli kavramıyla karşılaştırılırdı ve bu ikincisi için "etno-ulus" özel terimi türetilmişti. Bir grup, eğer üyeleri ortak bir köken, dil ve kültürü paylaşıyorsa ya da paylaştıklarına inanıyorlarsa, o zaman etno-ulus oluşturur. Bir ulus oluşturduğu iddiasındaki her tek tek grup için temel özelliklerin (ortak tarih, dil, adetler, değerler, ortak siyasi anlayışlar ve coğrafi yakınlık) birçok bileşimi geçerli olmalıdır. Örneğin Kürtler kendilerini ayrı bir ulusa, esas olarak Kürt ulusuna ait olmak anlamında Araplardan ve Türkmenlerden ayırt etmektedirler. Araplar ve Türkmenlerle aynı dili konuşmazlar; aynı koşullarda yaşamazlar ve Arap komşularıyla, özellikle de 1990'lardan sonra ortak bir siyasi geçmişleri yoktur.

"Ulus" teriminin dil, kabaca ortak köken ve tarih, etnik bağlar ve toprak gibi ortak özellikleri paylaşma doğrultusunda ortak bir inançta birleşen herhangi bir gruba işaret ettiği önerilmektedir. Kürtler için milliyetçilik, özellikle de 1990'lar sonrası dönemde, bir devlet arayışı içindeki ve ulus inşa eden bir hareket olarak görülebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK VE ULUSAL KİMLİK İNCELEMELERİNE YAKLAŞIMLAR

Bu bölümün odak noktasını Anthony Smith'in etnisite, ulus, milliyetçilik, ulusal kimlik ve siyasi kültür yorumları oluşturmaktadır. Smith'in etnik toplumun altı boyutu önerisi yaygınlaşmıştır ve ben bunları, Kürtlerin milliyetçilik anlayışının gelişmesi için özellikle uygun ve geçerli olduklarından, Kürdistan'a uyguluyorum.

YURTTAŞLIK-ETNİSİTE DİKOTOMİSİ

Bir ulusun üyesi olabilmenin iki yolu vardır. Bu iki yol milliyetçiliğin iki ayrı ve belirgin türünü temsil ederler: "etnik-soysal" ve "yurttaşlık-bölgesel."[1] Milliyetçilik üzerine çalışanlar herhangi bir ulusun, onların kendilerine özgü "ulus" fikrine karşılık gelen birçok unsuru olduğuna işaret ederler. Kimi kez yurttaşlıkla ilgili unsurlar etnik olanlara egemen olurlar, kimi kez ise tersi meydana gelir. Smith "her milliyetçiliğin kalbinde derin bir ikilik yattığını ve her milliyetçiliğin değişik derecelerde ve farklı biçimlerde yurttaşlığa ilişkin ve etnik unsurlar içerdiğini" kaydeder.[2]

Yurttaşlık modelinin temellerini bir toprak duygusu ve ortak yasalara ve kurumlara tabi bir hukuki-siyasi topluluk duygusu oluşturur. Bu ortak yasa ve kurumlar, yasal ve siyasi açıdan eşit olan ve ortak bir kültürle özdeşleşen bir yurttaşlar topluluğu tanımı için hayati önemdedir.[3] Etnik ulus kavramını oluşturan kritik unsurlar ortak soy ve akrabalık bağlarıdır. Bu kavramda uluslaşmaya giden yol etnik demografidir. Bu ulus kavramı ayrıca adetler, gelenekler ve lehçeler gibi unsurları da vurgular.[4] Etnik uluslar mevcut gelenek ve dil bağlarına hitap eder ve bunları standartlaştırmaya ve geliştirmeye koyulur, böylece geleneklerden kural ve yasalar türetir, lehçeleri dillere dönüştürürler.[5]

1 Smith, *National Identity*, s. 15.
2 Age, s. 13.
3 Smith, *The Ethnic Origins*, s. 134-5.
4 Age, s. 137-8.
5 Age, s. 138.

Yurttaşlık-bölge tipi ulusun odak noktası siyasi toplumdur. Üyelik, etnik geçmişe bakılmaksızın yasal yurttaşlık tanımlarına dayanır. Ortak kültür soy ortaklığını değil, siyasi kültürün yurttaşın hak ve yükümlülükleri gibi paylaşılan öğelerini temel alır. Etnik-soysal ulusun odak noktası ise soydur; üyeliğe giden yol soy ve nesep aracılığıyladır ve ortak kültür yerel gelenek ve simgelerin paylaşılan öğelerinde yatar.[6]

Kürtler arasındaki bütünsel bir etnik ulus inancı yoğun olarak hissedilen, kolektif bir "birlik" duygusu yaratmış ve modern Irak Kürdistanı'nda çeşitli işlevlere hizmet etmiştir. Kürt durumunda kültürel ya da etnik ve yurttaşlık tipi milliyetçilik arasındaki farkı saptamak zordur, çünkü ikisi arasındaki sınır net değildir. Her iki tür milliyetçilik de ortak bir gelecek inşa etmek ve tarihsel meşruiyet elde etmek için geri ve ileri bakar.

Siyasi ya da yurttaşlık türü milliyetçilik açıkça, tümü eşit olan her yurttaşın bireysel haklarıyla ilgilenir ve eğitimli bireylerin ortak yasa ve törelerle birleştiği, kozmopolit ve rasyonel ulus anlayışlarına dayanır. Bu milliyetçilik kültürel farkları aşan, ortak bir insanlık öngörüsündedir, ama dünyanın farklı siyasi topluluklara ayrılmasını kabul eder. Hedefi, akla dayalı, gelişen bir kozmopolit uygarlığa eşit bir ulus olarak katılabilmek amacıyla, topluluk için temsili bir devlet inşasıdır. Yurttaşlık türü milliyetçilikte yaşamsal öğeler, yasal hak ve görevlerin toplumun tüm kesimlerine yaygınlaştırılmasıdır. Bu nedenle yurttaşlık türü bir ulus anlayışında, yurttaşlık en önemli faktördür.[7]

Kültürel ya da etnik milliyetçilik ulusun, kendine özgü bir tarihe, kültüre ve toprağa dayalı, özgün bir uygarlığı olduğunu tasavvur eder. Uluslar yalnızca rasyonel siyasi birimler değil, özgün bir bireysellikle donatılmış organik varlıklardır ve bu özgünlük tüm üyeler tarafından değerli tutulmalıdır. Ulusun bireylerini birbirlerine bağlayan tutkular salt onay ya da yasa değil, doğa ve tarihtir. Kültürel milliyetçilik evrensel yurttaşlık hakları idealini reddeder ve ulusların arasında ve içinde var olduğu varsayılan doğal ayrımlara saygı gösterilmesinde ısrar eder. Bundan dolayı da kültürel milliyetçiler ulusu ancak mecazi anlamda bir organik varlık olarak görürler.[8]

6 Smith, *National Identity*, s. 79-84.
7 John Hutchinson, *The Dynamics of Cultural Nationalism* (Londra: Allen and Unwin, 1987), s. 12.
8 Age, s. 12-3.

Etnik milliyetçiliğin ulusun üyeliğini kan bağları temelinde tanımlayan bir milliyetçilik tipi olduğu açıktır. Etnik milliyetçiler etnik ulusu "devlet olmanın tek kriteri" olarak kabul ettirmeye çalışırlar.[9] Bu nedenle etnik ulusların üyeliğine katılım özgür iradeye değil, kan bağlarının değişmez mirasına dayanır. Tarihsel anılar ve nesebe ilişkin mitler özellikle önemlidir. Smith'in işaret ettiği gibi her kültürün kendine özgü tekliğini ortaya çıkaran, yurttaşlıkla ve etnisiteyle ilgili unsurların özel karışımıdır.

Kürt ulusal kimliğinin özgünlüğü duygusu, Kürt toplumunun modernleşmesiyle birlikte başladı. İnsanlar kendilerini ortak soy mitlerine dayanan etnisite terimleriyle tanımlamaya başladılar. Bu, yurttaş kimliği ve bu kimliğin siyasi haklar elde etmesiyle birleşti. Yurttaşlık milliyetçiliği fikirlerinin 1990'lar sonrasındaki siyasi dönüşüme paralel olarak yaygınlaştığı varsayılabilir. Bu dönemde dünyanın her yerinde insan hakları, demokrasi, serbest pazar ve bireysellik fikirleri yaygınlaşıyordu ve bunlar 1990'lardan sonra Kürtler için de egemen düşünce biçimi oldular.

Etno-Simgesellik ve Etnik Toplumun Boyutları

Smith'in çerçevesinin gerek eleştirmenleri, gerekse destekçileri bu kuramın hitap ettiği somut, çoğunlukla tarihsel meseleler üstünde yoğunlaşmışlardır: ulusların ve milliyetçiliğin kökenleri, kolektif mitolojilerin önemi, etnik seçim ya da etnik yaşam sorunları ve ulusal kimlik. Ortak özellikleri olan homojen bir varlık olarak ulus, burada diyalektik ve söylemsel doğası bağlamında tanımlanır. Smith'in ulus tanımı şöyledir:

> Bir vatanı işgal eden ve ortak mitleri ve paylaştıkları bir tarihleri, toprakları, ortak bir kamu kültürleri, tek bir ekonomileri ve tüm üyeleri için ortak hakları ve görevleri olan, adı belirlenmiş bir insan topluluğu.[10]

Smith açıkça bir "etnik" ya da "kültürel" ulus tanımından yana çıkar ve ulusları "kültürel birimler" olarak tanımlar. Smith'in birçok kez yanlış-

9 Anthony D. Smith, *The Ethnic Revival* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), s. xii.
10 Smith, *Nationalism: Theory*, s. 13; Smith, *National Identity*, s. 14; Anthony D. Smith, "The Origins of Nations," *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 12, No. 3, Temmuz 1989: 340-67; Hutchinson, *The Dynamics*, s. 12-3.

lıkla "ilkçi" olarak[11] değinilen görüşü, çoğu ulusların belli ölçüde "daha eski kolektif grupların mirası" olduğudur. Bir analiz birimi olarak Fransızca *ethnie* terimi, "etnik topluluk" için eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Smith bunun, bir topluluk içindeki biyolojik ya da akrabalık temelli faktörlerden çok, kültürel özelliklerin benzerliğini vurgulayan Yunancadaki aslı *ethnos* teriminin içerdiği anlamları en iyi yakaladığı fikrindedir. *Ethnie* kültürel özgünlüğün tarihsel süreklilikle birleştirilmesini sağlamaktadır.[12]

Günümüz uluslarının çoğunun çok etnisiteli, daha doğrusu ulus devletlerin çoğunun çok etnisiteli olmasına rağmen, birçoğu başlangıçta egemen bir *ethnie* çevresinde biçimlenmiştir.[13]

Uluslar her zaman etnik "öğeler" gerektirirler. Kuşkusuz bunların yeniden işlenmesi gerekebilir ve çoğu kez de durum böyledir. Ama ortak mitler ve bir vatan anıları olmadan ulusları düşünmek olanaksızdır.[14]

"Yararlı olabilecek tüm ulus tanımlarının hem etnik hem de bölgesel algılamaların hakkını vermesi gerekir."[15] *Ethnie* bizim için artık tanıdık olması gereken bir dizi özellik ya da boyutla tanımlanır:

> Bir vatanla bağlantılı, ortak nesep mitlerine, paylaşılan anılara, paylaşılan kültürün bir ya da daha fazla unsuruna ve –en azından seçkinler arasında– bir derece dayanışmaya sahip, adı belirlenmiş bir insan topluluğu.[16]

Bu altı boyut genel olarak Kürtlerle, özel olarak da modern Irak Kürdistanı ile ilgili olarak düşünülebilir.[17]

11 Smith Fransızca *ethnie* terimini "etnik topluluk"a tercih etmektedir. Kendisini bir "ilkçi" olarak düşünmemekte, ama kendi milliyetçilik anlatısını, modern ulusları mitler, simgeler, anılar, değerler ve geleneklerle modern öncesi *ethnie*'lere bağlayan "etno-sembolist" olarak adlandırmaktadır. Smith'in etno-sembolizm paradigması hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Smith, Nationalism,* Theory, s. 4, 57-8.

12 Smith, *The Etnic Origins*, s. 21-2.

13 Smith, *National Identiy*, s. 39.

14 Age, s. 40.

15 Anthony D. Smith, "The Myth of the 'Modern Nation' and the Myths of Nations," *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 11, No. 1, Ocak 1988: 1-26.

16 Smith, *National Identity*, s. 39-40 ve Smith, *Nationalism*, s. 13.

17 Bu altı boyut hakkında daha fazla bilgi için bkz. Smith, *The Ethnic Origins*, s. 22-31.

Smith'in Etnisite, Ulus, Milliyetçilik, Ulusal Kimlik ve Siyasi Kültür Anlayışı

Smith için ulusal kimliğin temeli etnisitedir. Dolayısıyla bu özelliklerin bazılarını paylaşan insanların bir tür ulusal kimlik oluşturma hakları vardır. Ulusların oluşmasını sağlayan ve gerçekleştiren hareket milliyetçiliktir. Milliyetçilik şöyle tanımlanır:

> Bazı üyelerince fiili ya da potansiyel "ulus" olarak düşünülen bir nüfus adına özerklik, birlik ve kimlik sağlamak ve bunu sürdürmek için ideolojik bir hareket.[18]

Smith'in milliyetçiliği bir ideoloji ya da çekirdek öğreti olarak anlayışı, devlet değil, ulus için geçerlidir. Smith "milliyetçilik ideolojisini" ya da milliyetçiliğin "çekirdek öğretisini" tanımlarken, dört yaşamsal önermenin dikkate alınması gerektiğini önerir:[19] (1) dünya uluslara ayrılmıştır ve her ulusun onu tek kılan kendi tarihi, kaderi ve bireyselliği vardır; (2) tüm toplumsal ve siyasal iktidar ulusa aittir ve devlete bağlılık tüm diğer sadakatlerin üstüne çıkar; (3) eğer bireyler özgür olmak ve kendilerini gerçekleştirmek istiyorlarsa, bir ulusla özdeşleşmelidirler; (4) uluslar güvenlik ve barış hedeflerine ulaşmak için özerk, birlik içinde ve özgür olmalıdırlar.

Smith ulusun ve milliyetçiliğin kesinlikle modern olgular olmalarına rağmen, daha önceki etnik topluluklarda ve *ethnie*'lerde derin kökleri olduğunu savunur. [20] *Ethnie*'nin özgüllüğünün, zaman içinde çok kalıcı olan "mit-simge kompleksinin" içinde yerleşik olduğunu düşünür. Bu kalıcılık mitlerin ve simgelerin durağan anlamları olduğunu değil, onların bir "ortak köken" miti yarattığını ima eder.[21]

Etnisitenin kendisi de hayal edilen bir çağrışım olabilir, ama Smith için uluslar yapay modern kurguların ötesinde bir şeydir. Bunları böyle görmek, daha önceki toplumsal formasyonları günümüzün akışkanlığından yoksun bırakmak olacaktır. Uluslar, halkı hegemonyanın sürdürülmesi için

18 Smith, *National Identity*, s. 73.
19 Age, s. 74. Ayrıca bkz. Smith, *Myths and Memories*, s. 188-9.
20 Age.
21 Age, s. 13-6.

bir araç olarak kullanılan bir ideolojiyi kabul etmeye "kandıran" bir seçkinler grubu tarafından yaratıldıkları kadar, yerel geleneklerden, kurumlardan, ekonomik ve toplumsal yapılardan ve lehçelerden de gelişirler. Kitleler ulusal bilinci yaşamakla kalmaz, onun oluşmasına da katılırlar.[22]

Smith milliyetçiliklerin ve ulusal kimliklerin içten oluştuklarını ve somut tarihsel, kültürel ve bölgesel bağlamlarda biçimlendirildiklerini savunur. Milliyetçilik "gücü için yalnızca genel ulus fikrine değil," içinden türediği "şu ya da bu belirli ulusun varlığına ve karakterine dayanır."[23] Dolayısıyla milliyetçilikler ve ulusal kimlikler "daha önce var olan, yüksek düzeyde özelleşmiş kültürel mirasların ve etnik formasyonların" içine yerleşmişlerdir.[24] Daha önce var olan kültürlerin siyasi kültürel örüntüleri, kaçınılmaz olarak ulusal gelişmeyi etkilerler. Örneğin meşru yetkinin ve toplumun kültürel tanımları ve bireyin bu ikisiyle ilişkisi, ulusal kimliğin biçimlendirilmesinde önemlidir.

"Modern ulus miti," modern öncesi etnik bağların ve duyguların, oluşmaktaki ulusa sağlam bir temel sağlamakta oynadıkları rolün gücünü ve süregiden etkisini kavrayamamaktadır.[25] Milliyetçiliğin, anlamı siyasi alan dışında bulunamadığı için, salt siyasi bir olgu olduğu savı ciddi bir yanılgıdır. Milliyetçilik, kültürel birimin mutlaka siyasal birimle eşleşik yapılması gerektiği doğrultusundaki tekdüze ilkeye indirgenemez. Söz konusu görüşte yalnızca bir dizi diğer milliyetçi ilke gözden kaçırılmakla kalınmıyor, aynı zamanda herhangi bir milliyetçiliğin gelişiminin topluluğun kültürel ve manevi yenilenmesinin, üyelerinin siyasi hareketlenmesi ve kendi kaderini tayini ile yakın bir ilişki, hatta uyum içine sokulmasına bağlı olduğu gerçeği kavranamıyor.[26]

Bu nedenle milliyetçilikte kültür ile politika arasındaki yaşamsal bağı ihmal etmek, "milliyetçiliğin insan yaşamının tüm alanlarında toplumsal yenilenme ideali olan ana etkenini ortadan kaldırarak, yerine duygusal içeriği için bölgesel ulusun 'saf biçimini' koymak demektir; bu,

22 Age, s. 153-200.
23 Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era* (Cambridge: Polity Press, 1995), s. xiii.
24 Age.
25 Age, s.40.
26 Age, s.13.

o 'biçimde ulusal, içerikte sosyalist' diyen diğer içi boş strateji ile aynı çizgidir."[27]

Smith'in yaklaşımı ulusların ve milliyetçiliğin köklerinin çok farklı bir anlayışına dayanır. Milliyetçilik gücünü tarihin içine yerleşmiş olmasından alır. Bir ideoloji olarak milliyetçilik ancak halkı heyecanlandırdığı ve belirli grup ve toplumsal katmanlarca benimsenip, onları esinlendirdiği durumda kök salabilir. Ama milliyetçilik bir ideolojiden çok fazla bir şeydir. Diğer modern inanç sistemlerinden farklı olarak gücünü, salt genel bir ulus anlayışından değil, nesnelleştirdiği somut ulusun varlığından ve karakterinden alır. Bu nedenle başarısı somut kültürel ve tarihsel bağlamlara bağlıdır; bu da yaratılmasına yardımcı olduğu ulusların, daha önce var olan ve yüksek düzeyde özelleşmiş kültürel miraslardan ve etnik formasyonlardan kaynaklandığı anlamına gelir.[28] Bir ulus yalnızca yapay kültürel bir şey ya da milliyetçi gündemleri olanlarca icat edilmiş bir şey değildir; ayrıca uluslar modernleşmeye ve geç kapitalizme stratejik tepkiler de değildirler. Onları anlamak için ulusları "temellerinde yatan etnik ve bölgesel bağlamlarda izlememiz gerekir; ulusları, modernleşme sürecinden etkilenme ve onu etkileme sürecinde kültürel bağlar ile siyasi toplulukların arasındaki daha geniş tarihsel kesişme noktasına yerleştirmemiz gereklidir."[29]

Ulus fikrinin gelişiminin ve çekiciliğinin altında, içinde yetkiler, simgeler, değerler, siyasi ve toplumsal gelenekler, mitler ve anılar barındıran, güçlü bir kültürel miras yatar ve bunların tümü kuşaklar boyunca ve siyasi seferberlik ve eylemler aracılığıyla yeniden yorumlanırlar. Smith etnik geçmişin, özellikle de çağdaş sorun ve gereksinimler için bir esin kaynağı olabilecek bir "altın çağ"ın yeniden keşfini "kültürel arınma" olarak adlandırır. Bu "geçmişler" bugünkü kuşağın ve çağdaş topluluğun varsayılan eksikliklerinin karşılaştırılabileceği standartlar haline gelirler.

Smith'in "modern etnik yeniden canlanış" tahlilinin ekseninde grupların kültürel tarihi yatar. Smith etno-milliyetçiliğin etnik bilinçten geliştiğini, etnik bilincin de bir ortak köken ve kader duygusu ile kültürel

27 Age, s. 14.
28 Age, s. viii.
29 Age, s. 5-6.

belirleyicilerin ürünü olduğunu savunur.[30] Kültürel belirleyicilerin, siyasi iddialar ifade eden kimliklere dönüşmesi doğal ve gerekli bir olgudur. Bunun sonucu olarak yazar, ulusları ve milliyetçiliği salt modern çağda kurgulanmış olgular olarak gören kuramlara kuşkuyla bakar.

Etno-tarihle birlikte, yöresel dilin simgesel kodları ve yerel sanat eserleri ve başarılar da yeniden keşfedilir. Tarihçiler, arkeologlar, dilbilimciler ve diğerleri, çağdaş toplumun bir bağlantı, süreklilik ve onur duygusu türetebilmesi için, daha eski zamanlarda yerel yaşamın bir resmini canlandırmak için belgesel ve maddi kayıtları tararlar. Bunu yaparken de toplumun –çoğu kez yöresel bir dil olan– ortak kodları temelinde sınırlarını çizerler; bu da güçlü bir kültürel topluluk duygusu ve grubun diğerlerinden farklılığı duygusu yaratır.[31]

"Doğrulama"da neyin özgün olduğunun, neyin olmadığının, neyin yöreye has olduğunun, neyin olmadığının, dolayısıyla neyin gerçekten "bizim" sayılabileceğinin taranıp belirlenmesi söz konusudur. Doğrulanan şeylere o zaman "yeniden el konulmalıdır." Halk kendi otantik yöresel mirasına ve kendi gerçek etno-tarihine sahip çıkmaya teşvik edilmelidir. Bazı Doğu Avrupa milliyetçiliklerinin tarihi, entelektüellerin halklarının kültürel profilini doğrulanmış bir yöresel dile ve kültüre yeniden el konulması yoluyla tanımladıklarını sergilemektedir; bu, söz konusu dilsel kültürün unsurlarının "el koyan" milliyetçi entelektüellerin faaliyetlerinden daha önce var olduğu yerlerde bile geçerli olmuştu.[32]

Milliyetçiliğin hedefleri kültürel ve politik birimi "uyumlu" kılmak gibi basit bir istekten çok daha karmaşık olduğundan, "milliyetçilikte kültür ile siyaset arasında" yaşamsal bir "ilişki" vardır.[33] Duygusal ve manevi yönlerini göz ardı etmek, milliyetçiliğin doğasını ve çekiciliğini ciddi biçimde yanlış anlamak olacaktır. Toplumun "yeniden canlandırılması" da dahil milliyetçi projelerin Smith'i milliyetçi niyetlerin saflığını varsaymaya yönlendirdiği sanılmamalıdır. Liderler ilkesiz olabilirler. Ancak, "etnik geçmiş

30 Smith, *The Ethnic Revival*, s. 66 ve 85.
31 Anthony D. Smith, "Culture, Community and Territory: The Politics of Ethnicity and Nationalism," *International Affairs*, Cilt 72, No. 3, Temmuz 1996: 445-58, 450-i'de.
32 Age, s. 451.
33 Smith, *Nations and Nationalism*, s. 13.

seçkinlerin manipülasyonlarına sınırlar getirir ve yenilenmiş ulus ve onun kaderi için idealler sağlar. Ulus böylece şimdiki tüm küresel eğilimler kadar geleceğini biçimlendiren bir geçmişte yerleşik kalır."[34]

Milliyetçilik tahlilinin odak noktası "ne entelektüellerin, meslek sahiplerinin ve diğer seçkinlerin amaç ya da eylemleri ne de sıradan insanların kitlesel duyguları ve anıları olabilir; çoğu kez bu ikisi arasındaki karmaşık ilişkidir."[35] Bir ulusun kültürel çerçevesi, paylaşılan bir anılar duygusu sürdürerek, gerek milliyetçiliğin içeriğini biçimlendirmekte, gerekse onun süregiden çekiciliğini sağlamakta hayati bir güç olarak kalır. Modernist-araçsal yaklaşım milliyetçiliğin özünü ve siyasi çekiciliğini, giderek eskimeye yüz tutan bir ulus devlet isteğiyle birleştirir ve temeli kültür ve tarihe dayanan milliyetçi ulusal kimlik görüşünü, özünde hayal edilmiş diyerek önemsiz sayar. Bu yaklaşım, zaman içinde ulusal bakış açılarındaki sürekliliklere ya da ulusal kimlik ile milliyetçi programların modern devletlerin rasyonel yurttaşları için süregiden önemine ciddi bir kuramsal öngörü getirmez.

Smith'in yaklaşımı gerek ilkçi, gerekse araçsal yaklaşımların, Kürt milliyetçiliğinin niteliğini araştırmakta yararlı olan unsurlarını içeren bir çerçeve sağlar. Kürtler, ayrı devleti olan ya da olmayan, tam bir ulus olmayı amaçlayan bir *ethnie*'dirler. Irak Kürtleri, bağımsız devletliğe ulaşamasa bile, *ethnie*'lerinden tek bir ulus oluşturmayı hedeflemektedirler.[36]

Smith'in Etnik Topluluk Boyutlarının Kürdistan'a Uygulanması

Kolektif bir isme sahiplik olan ilk boyut Kürdistan'a çok iyi uymaktadır. Kürt tarihsel kayıtları incelendiğinde, gerek ad gerekse bölge olarak Kürtler ve Kürdistan'la ilgili iki bini aşkın yıl geri giden çok miktarda belge bulunacaktır.[37] Kolektif bir özel ad, tarihsel kayıtlarda etnik topluluğun işaretidir. Tarihsel kayıtlar belli bir ulusun toplumsal ve kültürel yapılarının tariflerinden çok, kolektif adlarla doludur.[38] Kürdistan'ın etnik topluluğu-

34 Age, s.158.
35 Age, s. 80-1.
36 Smith, *The Ethnic Origins*, s. 129.
37 Karş. David McDowall, *The Kurds: A Nation Denied* (Londra: Minority Rights Publication, 992), s. 11.
38 Smith, *The Ethnic Origins*, s. 22-3.

nun, kendisini diğerlerinden ayırdığı ve bugün de ayırmaya devam ettiği kolektif bir adı vardı. Bu ad aynı zamanda Kürdistan'ın bizzat özünü özetler. Sanki "Kürdistan" adının içinde, etnik toplumun varlığının ve hayatta kalabilmesinin güvencesinin büyüsü yatmaktadır.[39]

İkinci boyut, üyelerin etnik bağlar ve duygular hissini güçlendiren ortak soy mitidir. Köken ve soy mitleri yalnızca ulusu topluca dünyada bir yere yerleştirmenin aracını sağlamakla kalmaz, topluluğun kökenlerini, gelişimini ve kaderini açıklayan öz anlayışı için bir tüzük de oluştururlar.[40] Mit, etnik topluluğun anlamı için genel bir çerçeve, topluluğun tecrübelerinden anlam çıkaran ve onun "özünü" tanımlayan bir *myhtomoteur* sağlar. "Bir *mythomoteur* olmadan etnik bir grup kendini kendine ve diğerlerine tanımlayamaz ve grup kolektif eylemleri ne esinlendirebilir ne de yönlendirebilir."[41]

Etnisitenin etnik mitler, simgeler, anılar ve değerler aracılığıyla incelenmesi, etnik kimliğin dinamik ve dışavurumcu karakterini ve bunun insani meseleler üstündeki uzun vadeli etkisini kavramamızı sağlarken, bu kimliğin değişken içerik ve anlamını da hesaba katar.[42]

Eski Kürtlerin ortak köken mitinin kaynağı, Kürtlerin ortak tarihinin anısına, onların altın çağına, kahramanlarına, mitlerine ve simgelerine dayanır. Kürtlerin 19. ve 20. yüzyıllardaki etnik bilinçlenmeleriyle yakından ilişkili olan bu mit, anı ve simgelerin önemi ışığında, mit ve anılarıyla birlikte bir Kürt "altın çağı" aydınlatılabilir. Bunlar Kürtleri komşularından ayırt etmektedirler. Bu altın çağın örneklerinden biri Kürtlerin modern öncesi geçmişte Kürdistan'ın değişik yerlerinde hüküm süren hanedanları ve aileleri dile getirmeleridir: 951-1774 arası Transkafkasya'da, Kürdistan'ın kuzeyinde, Kafkaslar'da ve Ermenistan'da hüküm süren Şeddadiler ile 959-1095 arası Dinawar'da hüküm süren Hasanwayhidler gibi. Aynı şekilde Marwandiler 990-1096 arası Diyarbakır, Cezire ve Ermenistan'daki bazı kentlerde hüküm sürmüşlerdi. Bundan bir yüzyıl sonra, 1169 ile 1250 arasında Eyyubi hanedanı iktidara geldi.[43] Hanedanın kurucusu Mısır ve

39 Age, s. 23.
40 Age, s. 24.
41 Age, s. 24-25.
42 Age, s. 211-2.
43 Abdul Rahman Ghassemlou, *Kurdistan and the Kurds* (Londra: Collet's Publishers, 1965), s. 35.

Suriye'de bir İslam imparatorluğu kuran bir Kürttü.[44] Kürtler ayrıca İran'da 1752-95 arası hüküm süren Zend hanedanına da değinirler. Bu hanedanın kurucusu Kerim Han-e-Zend, İran Şahı olmuştu.[45] Bu hanedanlıklar 11. ve 12. yüzyıllarda Selçuk Türkleri, 13. yüzyılda Moğollar ve 15. yüzyıla kadar da onların selefleri tarafından işgal edildiler.[46]

Kahramanların mitik simgeler olarak anımsanmasının bir örneği Kürt halkının Kawayê Hesinker ve Mami Alan'a ilişkin anıları ile 21 Mart'taki Nevroz (Yılbaşı) törenleri ve kutlamalarıdır.[47] Kürtler her yıl ilkbaharın birinci gününü Nevroz olarak, piknik düzenleyip, dağ başlarında büyük ateşler yakarak kutlarlar. Yakın zamana kadar İran dışında Kürtlerin yaşadıkları bütün devletler bu günün kutlanmasını yasaklamışlardı. İranlılar kendileri de baharın ilk gününü yılbaşı olarak kabul edip, Nevroz'u kutladıkları için, kutlamalara izin veriyorlardı.

Nevroz'un kutlanması tarihsel olarak Zahhāk ve Kawayê Hesinker efsaneleriyle bağlantılıdır. Zahhāk efsanesi Kürtlerin kökenine ilişkin birkaç halk mitinden birini içerir. Yazılı Kürt folkloruna göre Zahhāk omuzlarından yılanlar çıkan bir despottu. Hekimler bu sorunu tedavi edememişlerdi. Despota görünen şeytan, ona eğer her gün yılanlara iki gencin beynini yedirirse iyileşebileceğini söyler. Beyin sağlamakla görevlendirilen cellat kurbanlarına acır ve her gün onlardan birinin canını bağışlayarak, onun yerine bir koyun beyni koyar. Kurtulanlar dağlara kaçar ve orada yeni bir halkın kurucusu, Kürtlerin ataları olurlar.[48]

Zahhāk ise kurbanlarından biri tarafından öldürülür. Onu öldüren Kawayê Hesinker'dir. Despot Zahhāk'ın öldürüldüğü güne Nevroz adı veri-

44 Stephen C. Pelletiere, *The Kurds: An Unstable Element in the Gulf* (Londra: Westview Press, 1984), s. 22.
45 Mir Sharafkhani Bdlisi, *Sharafnama*: Mezhuy Mala Mirani Kurdistan (Şerefname: Kürdistan'ın Mula Mirlerinin Tarihi), Kürtçe çev. Mamosta Hazhar (Hewlêr, Aras Publishing House, No. 410, 2006). İran'da İranlıların çoğu Kerim Han-e-Zend'i Kürt değil, İranlı olarak kabul etmektedir.
46 Jwaideh, *The Kurdish National Movement*, s. 37, Hassanpour, *Language*, s. 50'den naklen.
47 *Mami Alan* ya da *Mem-u-Zin*, Ahmedi Hani'nin (1650-1706) 1696'da değindiği epik bir oyundur. Alan klanından Mem ile rakip Botan klanından Zin, birleşmeleri Bakran klanından Bekir adlı biri tarafından engellenen iki âşıktır. Mem sonunda ölür. Zin mezarı başında sevgilisinin yasını tutarken, kederden ölür ve Mem'in yanına gömülür. Bkz. Izady, *The Kurds*, s. 176.
48 Hakan Özoğlu, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties and Shifting Boundaries* (Albany: State University of New York Press, 2004), s. 22; Ghassemlou, *Kurdistan*, s. 414 Bulloch, vd., *No Friends but the Mountains*, s. 50.

lir. Tarihsel olarak Kürt takvimi Asur İmparatorluğu'nun Musul'un kuzeyindeki Ninova'da Medlere yenilgisiyle başlar.[49] Kürtler açısından Zahhāk miti onların bölgenin eski halklarından biri olarak varlıklarını temsil eder. Zahhāk'ın despotluğunun sona ermesi Kürtlerin kolektif hafızalarında büyük bir rahatlamayı temsil eder.[50]

Nevroz miti Kürt milliyetçileri tarafından, çevrelerinde gelişen ve onların yaşadıkları toprakları çevreleyen yeni yaratılmış ulus devletlere karşı Kürtlerin desteğini almak ve harekete geçirmek için kullanılmıştır. Birçok Kürt Nevrozu ve Zahhāk mitini, özgürlüğün ve halkın Zahhāk'ın despotluğuna karşı zaferinin simgesi haline getirmiştir. Bu, Smith'in etnik topluluğun üçüncü boyutuna, yani "ulus"un her kişisinin bildiği ve duygusal tutum aldığı ortak bir tarihsel anıya karşılık gelmektedir. Smith'e göre "tarih bir öykü anlatmalıdır; bir anlatı olarak hoş ve tatmin edici olmalıdır; tümü bir bütünün parçası olmalıdır... ve aynı zamanda eğitmelidir."[51]

Kürtler için temelde bir Kürt adeti olan Nevroz simgesi, etnik kimlik duyguları için mutlaka gereklidir. Böylece Kürtler her yıl bu kutlama ritüellerini gerçekleştirerek kendilerini, çoğunluğu Nevroz'u kutlamayan komşularından ayırt etmektedirler. Ortak bir tarihsel anı olarak Nevroz bayramı, Kürt kültürünü uygulamanın bir fırsatı olarak görülebilir. Nevroz Kürtler için çok önemli bir kutlamadır, çünkü bu onlara ister Kürdistan'da, ister diasporada Kürtler olarak bir araya gelme ve kendilerine özgü kolektif kimliklerinin kutlamasını sürdürme olanağı sağlar.

Dördüncü boyut ortak bir kültürün öğelerine değinir. Belirgin bir ortak kültür, bir etnik topluluğun üyelerinin birbirlerine bağlanmalarına ve onların yabancılardan ayırt edilmesine yardımcı olur. Bir etnik topluluk için en sık paylaşılan özgün özellikler dil ve din olmuştur.[52] Bunların dışında yasalar, giyim, müzik, yiyecekler ve folklor da ortak kültürel bağlar

49 Asur'un ilk başkenti olan Assur MÖ 614'te Kral Cyaxares komutasındaki Medler tarafından yağmalandı. Medler ile Persler MÖ 612'de yalnızca üç ay süren bir kuşatmanın ardından Asurluları yendiler. Babil ordusu Asur-Mısır ittifakını MÖ 605'te Karkamış Savaşında yendi ve Asur bundan sonra hiçbir zaman bağımsız bir ulus olamadı.

50 Izady, *The Kurds*, s. 34.

51 Smith, *The Ethnic Origins*, s. 26.

52 Age, s. 26-7. Kürtçenin, etnisitenin ve ulusal kimliğin önemli bir belirleyicisi olduğu görüşü için bkz. Bölüm 4.

sağlarlar. Kürtler için Kürtçe etnisitenin, tek olmamakla birlikte ana ayırt edici işaretidir. Yezidiliğin yalnızca Kürtlere özgü bir din olmasına rağmen,[53] Kürtlerin çoğu İslam, Hıristiyanlık, hatta Yahudilik gibi diğer dinlere inandığından, Kürtler için din etnisitenin en belirgin işaret olamaz.[54] Hensler ve Muller, Kürdistan'daki dini uygulamaların büyük çeşitliliği dikkate alındığında, "dini inancın Kürtlerin özgünlüğünü tanımlamakta büyük bir rol oynamadığına" işaret ederler.[55] Öte yandan dil, Kürtler ile Araplar ve Türkmenler gibi Kürt olmayanlar arasında açık bir ayrıma olanak sağlar.

Smith'in etnik toplum için beşinci boyutu belirli bir vatan ya da bölge ile ilişkili olmaktır. "Bölge, belli bir yeryüzü parçası ile 'onun' topluluğu arasındaki iddia edilen ve hissedilen ortak yaşam nedeniyle etnisite için önemlidir." Bu, etnik yurtların üç yönü ile açıklanabilir: kutsal merkezler, anısal çağrışımlar ve dış tanınma.[56] Smith eski Urartu'nun şimdiki Kuzey Kürdistan'da bulunan kutsal kenti Muşaşir'e değinir.[57]

16. yüzyılda, bir anayurt olarak Kürdistan dış güçler olan Osmanlılar ile Kaçarlar arasında bölündüğünde, Kürtler ile bölgeleri arasındaki bağ kopmadı. Bu ilişkinin kendisi de Kürtlerin ortak hafızasının ve kimliğinin temel bir parçası oldu. Bir ülke olarak Büyük Kürdistan, Kürt geleneğinin bir parçası, Kürtlerin kolektif rüyalarının odak noktası haline geldi. Yabancılar bir topluluğun üyelerini tanımladıkları zaman çoğu kez bunu onların yöresel "kökenlerini" referans alarak yaparlar. Dolayısıyla "etnik" terimi "aynı asli anavatandan olmak" gibi ek çağrışımlar edinir.[58]

53 Yezidi dini, Zerdüştlük, Manişeizm, Yahudi ve Nasturi Hıristiyanlığın, İslamın Şii ve Sufi unsurlarıyla bir birleştirilmesidir ve çok farklı türleri vardır. Yezidiler insanlığın diğer kesiminden farklı yaratıldıklarına ve diğer insanlar gibi Adem ile Havva'dan değil, yalnızca Adem'in soyundan geldiklerine inanırlar. Bu nedenle kendilerini diğer insanlardan tecrit etmişlerdir ve başkalarıyla evlenmezler. Kendilerini "Adem'in çocukları" olarak adlandırır ve seçilmiş bir halk olarak görürler. Bkz. Sharon F. Linzey, "Turkey's Compliance with its Obligations: The Context of turkey's Law on Compensation for Damage arising from Terrorist Acts," yayınlanmamış LL.M. tezi, Cornell Hukuk Fakültesi, 2006.

54 Ancak Yezidilik muhtemelen dünyadaki tek gerçek etnik dindir. Yalnızca Kürtlerin inandığı bir dindir. Bu nedenle tüm Kürtler Yezidi değillerdir, ama tüm Yezidiler Kürttür. Bkz. Linzey, age.

55 Camille Overson Hensler ve Mark Muller, *Freedom of Expression and of Association in Turkey* (Londra: Kurdish Human Rights Project & Bar Human Rights Committee of England and Wales, Kasım 2005), s. 17.

56 Age, s. 28.

57 Age, s. 29.

58 Age.

Etnik topluluğa ilişkin son boyut belki de kimlik ve ulusal duygular uyandırması açısından en güçlüsüdür. Bu boyut dayanışma duygusudur. Bence Kürtlerdeki Kürdistan'a ait olma hissi, onların ulusal kimliklerini ve siyasi dayanışmalarını sergilemek açısından yaşamsaldır. Aidiyet duygusu, ayrıca onları diğerlerinden ayıran aynı özellikleri paylaşan bir grubun parçası olması hissi, bireylerin kendi dışlarında ve kendi yakın çevrelerinin ötesinde bir kimlik edinmelerine olanak sağlar. Gerilim ve tehlike dönemlerinde bu güçlü aidiyet duygusu topluluğun içindeki sınıfsal, hizipsel ya da bölgesel ayrımları aşabilir. Bu dayanışma duygusu en azından eğitimli üst katmanı bir dayanışma yaratan öğe olarak etkinleşmek üzere harekete geçirmelidir.[59]

O halde kimlik "aynılık" olarak kavramlaştırılmaktadır.[60] Topluluğun bir biçimi olarak ulus, hem üyeleri arasındaki benzerliği, hem de yabancılardan farklılığı ima eder.[61] Kürdistan'daki siyaset bilimciler ulusal dayanışmanın işaretleri olarak ulusal simgelerin 1990'lardan bu yana ulusal kimliğin pekişmesinde yaşamsal bir rol oynadığını kaydetmektedirler. Bayrak ve milli marş gibi ulusal simgeler, ulusun inşasında ve sürdürülmesinde vazgeçilmez rol oynarlar. Ulusal simgeler etkileşimli araçlardır ve insanların ulusa katılmalarında ve ulusu ve onunla bağlantılarını kutlamalarında yardımcı olurlar. Kürt olarak kimliklerini öğrenmekte olan kişiler yalnızca Kürt bayrağına uzaktan bakmakla kalmamaya, ama onu ellerinde taşımaya, bayrak rozetleri takmaya, bayrak geçitlerine ve bayrak çekme törenlerine katılmaya çağrılırlar.[62]

Simgelerin siyasi güç ve etkiyi destekleyen kuvvetli bir kaynak oldukları genellikle kabul edilmektedir. Simgeler ulusal kimliğin belirlenmesi, ulusa bağlılık ve fedakârlıkla ilgili duyguları uyandırarak, devletin çıkarları için destek toplayabilirler. Ulus gibi büyük ve muhtemelen "kurgu" topluluklarda[63] grup üyeleri, grubun küçük bir kesiminin doğrudan deneyiminden daha fazlasına sahip olamazlar. İşte böyle topluluklarda

59 Age.
60 Smith, *National Identity*, s. 75.
61 Guibernau, *Nationalisms*, s. 80.
62 Pal Kolsto, "National Symbols as Signs of Unity and Division," *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 29, No. 4, Temmuz 2006: 676-701, 676'da.
63 Bkz. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Düzeltilmiş Baskı. Londra: Verso, 1991).

grup kimliğinin canlandırılması amacıyla grup dayanışmasının nesnelleştirilmesinde ulusal simgeleri kullanabilmek temel önemdedir. Üçüncüsü, eğer grup simgeleri grup içi kimlik belirlenmesini kolaylaştırıyor ve toplumsal kimlik ideallerini büyütüyorsa, bunlar aynı zamanda grup üyelerinin özsaygılarını artırma çabasıyla, iç gruplar ile dış gruplar arasında kesin bir ayırım yapma girişimlerini de güçlendirmelidirler. Son olarak, bayrak, giysi ya da milli marş gibi kilit simgeler grubu bir bütün olarak ya da soyut olarak temsil eder, böylece de bizzat "grup olmayı," paylaşılan grup içi kimliği ile ifade ederler. Emile Durkheim şunu söylemiştir:

> Bayrağı için ölen asker ülkesi için ölür, ama aslında onun bilincinde birincil yeri bayrak tutar.[64]

Son birkaç yıldır KDP lideri ve Kürdistan Cumhurbaşkanı Mesut Barzani Kürdistan bölgesindeki kamu binalarına Irak bayrağı astırmamaktadır. Barzani Kürt birliğinin simgesi olarak Kürdistan bayrağının rakip bir simgeyle, özellikle de Kürtler için bir baskı simgesi olan birisiyle karıştırılmamasına ve öneminin azaltılmamasına özellikle dikkat ediyordu.[65] Ulusal bayraklar, yiyecekler, marşlar, amblemler, çiçekler ve hayvanlar bir ulusun özgünlüğünü, egemenliğini, onurunu ve yurtseverliğini simgelerler.[66]

Etnik milliyetçiler için bireyin birincil aidiyet duygusunu etnik grup oluşturur. Dolayısıyla bireyin en derin sadakat duygusu ortak ata ve akrabalık bağları, özgün dil ve kültür, grubun özgün tarihi mirası, ortak gelenek, görenek, norm ve değerleri ile belli bir bölgeye bağlılıktan kaynaklanır. Etnik milliyetçiler, kolektif kimliğin hayatta kalabilmesini sağlamak ve savunmak için siyasi özerklik isterler. Bu gelişmenin ürünü giderek daha çok "onlara" karşı "biz" gibi bir ikileşmeyle belirlenmiş bir dünyadır.

64 Emile Durkheim, *Elementary Forms of Religious Life*, Çev. J.W. Swain, (Londra: Allen&Unwin, 1957), s. 220.

65 Irak 5 Şubat 2008'de Irak ulusal bayrağındaki Baas Partisinin üç amacını (birlik, özgürlük ve sosyalizm) simgeleyen üç yıldızı kaldırdı. O tarihten beri Kürdistan'daki hükümet binalarında yeni Irak bayrağı asılmıştır.

66 Kolsto, "National Symbols as Signs," s. 679. Dildar'ın (Yunus Rauf olarak da bilinir, 1917-48) *Ey Rakip* başlıklı Kürtçe şiiri, Irak Kürtleri için çok etkin bir milliyetçi simgedir; aynı şey Kürtlerin, kökenlerinin Medler olduğunu vurgulayan milli marşı için de geçerlidir ("Biz Medlerin oğullarıyız" ve *Kay Khusraw*, "Dinimiz ve inancımız Kürdistan'dır.").

Etnik gruplar ulusal egemenlik özlemlerinin peşine düştüklerinde, siyasi ve etnik gerilimler artarak, yoğun bir toplumsal çatışma yaratırlar. Smith, Irak Kürtlerini "tam bağımsızlık bir yana, ulusal birliğin bile önündeki siyasi engellerin ışığında, daha büyük bir devlet içinde... özerk kalmayı seçen" bir *etnisite* olarak görür.[67] Kürtler böylece Smith'in, bir grubun etnik toplum olarak nitelendirilmesi için gerekli altı boyutunun tüm özelliklerine sahiptirler.

Modern öncesi çağda toplum büyük çoğunlukla köylülerden ve onların egemen "toprak sahipleri" ya da ağalarla ilişkilerinden oluşuyordu. Kimi biçimlerde kendilerini özdeşleştirdikleri yarı-devletsi beylikleri uzun süre önce yitiren Kürt göçebeler ve köylüler, elverişli şekilde Osmanlı üst tabakasına dahil edilen seçkinlerinin, yani beylerinin ve ağalarının kaybından hoşnutsuzdular. Bu nedenle huzursuzluklarının kaynağı aynı dili konuşan ya da aynı dini ve adetleri paylaşan bir halk sınıfı değil, onların gözünde yabancı olan zalimlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun erken aşamasında Osmanlılar ile Safevîler yabancılardı. 19. yüzyıla gelindiğinde şeyh ve ağalarının dini konumu dışında tüm üst beyliklerini fiilen yürüten Kürtler, geri kalmış köylülerden oluşuyorlardı. Bu durum Kürtlerde ulusal bilinç yerine etnik bilincin gelişmesini hem engelledi, hem de buna katkıda bulundu.[68]

Ancak halen hiçbir Kürdün ilintili olmadığı yüceliğin hafızalardaki kalıntısı, endişe ve hoşnutsuzluğu kışkırtıyordu. Bu, koşullar uygun olduğunda etnik bilinci tetikliyordu. Osmanlının 18. yüzyıl sonlarındaki reformları, Kürdistan'da Kürt aydınlarının yeniden doğuşunu olanaklı kılan altyapıyı sağladı ve böylece uluslaşma sürecini harekete geçirdi. Belirli bir toplumda proto-milliyetçiliğin daha önce sözü edilen tüm öğeleri mevcut olsa bile, bu mutlaka ulusal duygunun ve ulusun gelişmesinin güvencesi değildi. Ancak Eric Hobsbawm proto-milliyetçiliğin var olduğu yerlerde, milliyetçiliğin görevinin son derece basitleştiğini, çünkü proto-milliyetçi

67 Smith, *The Ethnic Origins*, s. 154. Burada Smith'e katılmıyorum. Özerklik talebi, Irak'ta yasama ve yürütme gücüne katılma mücadelesiyle aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Kürt liderlik 1970'lerin ortalarında özerkliği en iyi çözüm ve siyasi amaçlarına ulaşmak için siyasi bir araç olarak kabul etti. Ama Kürtlerin bağımsızlık özlemi her zaman nihai hayal olmuştur. 2002'deki referandumun sonuçları bu gerçeğin iyi bir örneğidir.
68 Özoğlu, *Kurdish Notables*, s. 47-51.

duyguların modern bir dava ya da modern bir devlet için harekete geçirilebileceğini önerir.[69]

Öte yandan Hobsbawm da, diğer çağdaş ve modernist milliyetçilik araştırmacıları gibi milliyetçiliğin tarihsel kanıtının dil, bölge, etnisite, din ve tarihi-siyasi özelliklerden doğduğu görüşündedir. Ama Hobsbawm bunu "proto-milliyetçilik" olarak adlandırır ve "proto-ulus" dediği bu tür gruplara ilişkin aydınlatıcı bir tartışma sunar. Dil ya da din gibi bir tür ortak özellikler paylaşan, ama bu veriye siyasi çağrışımlar atfetmeyen bu topluluklar, bazen dönüştükleri tam uluslardan çok farklıdırlar.[70] Hobsbawm'ın proto-milliyetçilik fikri 1990'lardan önce Kürt durumu için uygun olsa da, bu model 1990'lardan sonrası için yeterli değildir.[71]

Hobsbawm "proto-milliyetçilik" terimini, etnik bir grubun milliyetçiliğe gelişimini tanımlamak için kullanır. Proto-uluslar büyük alanlarda, hatta bazen diasporada yaşarlar. Ortak etnisiteleri nedeniyle bir aidiyet duyguları olsa da, ortak bir politikaları yoktur. Proto-milliyetçiliğin olduğu yerde, mevcut ulusal simgeleri modern bir devlet yaratmak amacıyla harekete geçirmek mümkündür.[72] Smith, "Hobsbawm'a göre ulusların, toplumsal mühendisliğin ürünleri olan 'türetilmiş geleneklere' çok şey borçlu olduklarını" belirtir. Bunlar, "yeni özgürleştirilmiş kitlelerin mühendislerini yönlendirerek, egemen seçkinlerin çıkarlarına hizmet etmek için" yaratılırlar.[73]

Dil, Hayal Gücü ve Hayal Edilen Topluluklar

Milliyetçilik tartışmasına en ünlü ve etkin katkılardan biri Benedict Anderson'un *Hayal Edilen Topluluklar* yapıtı olmuştur. Son yirmi beş yıldır milliyetçilik öğrencileri arasında egemen olan ulus tanımı Anderson'un tanımıdır. Anderson'un konuyu bilişsel, antropolojik ve ruhsal terimlerde ele alan,[74] "hayal edilen bir topluluk" olarak ulus tanımı, ulusal kimliğin simgesel yapaylığını vurguladığı için yararlı ve önemlidir. Anderson ulus-

69 Hobsbawm, *Nations and Nationalism*, s. 78.
70 Age, s. 46-79.
71 Age, s. 64.
72 Age, s. 64, 73 ve 77.
73 Smith, *Nationalism: Theory*, s. 48.
74 Mc Crone, *The Sociology*, s. 5.

ları, aynı zamanda yüz yüze ilişkilerin olduğu ilkel köylerden büyük tüm diğer toplulukları "hayal edilen topluluklar" olarak niteler ve toplulukların birbirlerinden otantiklikleriyle değil, hayal edildikleri biçimde ayırt edilmeleri gerektiğini savunur.[75] Anderson için bu –hayali değil– hayal edilen bir topluluktur.

Ulus hayal edilen bir siyasi topluluktur ve hem özünde sınırlı, hem de egemen olarak hayal edilir... *Hayal edilmiştir*, çünkü en küçük ulusun bile üyeleri hiçbir zaman diğer topluluk üyelerinin çoğunu tanımayacaklar, onlarla karşılaşmayacaklar, hatta haberlerini bile almayacaklardır, ama her birinin zihninde birlikteliklerinin hayali yaşar.[76]

Anderson ulusun zaman ve mekân açısından özgün bir varlık olarak hayal edilmesi gerektiğini, ama varlığı için "sürekli bir hayal eylemine dayanmadığını" savunur. Ancak belirtmek gerekir ki, Anderson için milliyet, ulus olmak ve milliyetçilik temelde "18. yüzyılın sonlarına doğru yaratılmış, özel kültürel yapay şeylerdir."[77] Anderson açıklamak istediklerini ayrıntılı anlattığı için Watson'un tanımına değinir. Hugh Seton-Watson şunları yazar:

> Bir ulus, bir topluluktaki insanların önemli bir kesimi kendilerinin bir ulus oluşturduklarını düşündükleri ya da sanki oluşturuyormuş gibi davrandıkları zaman var olur.[78]

Anderson ancak bir ulusun kimliği olduğu hayal edildiği zaman, bunun insanlarının bir kimlik sahibi olmayı iddia edebilecekleri kanısındadır. Ulusal kimlik de aynı şekilde, eğer diğer olası birliktelikler karşısında "hayali bir birlik" sağladığı koşulda "hayal edilmiş" olarak düşünülebilir. Ulus, "üyeleri bir dayanışma duygusu, ortak bir kültür ve ulusal bir bilinçle birbirlerine bağlı bir insan topluluğudur."[79]

Araştırılması gereken, "ulusal hayal gücü"ne izin verecek ne tür bir hayal gücünün doğduğu ve "yakın tarihin (iki yüzyıldan fazla değildir)

75 Anderson, *Imagined Communities*, s. 6.
76 Age, s. 6. İtalikler asıl metindendir.
77 Age, s. 4.
78 Seton-Watson, *Nations and States*, s. 5.
79 Anderson, *Imagined Communities*, s. 3-6.

daralmış düşlerinin böylesi devasa fedakârlıkları yaratmasına" neyin yol açtığıdır.[80] Smith gibi Anderson da, milliyetçiliğin kültürel inşasına ya da onun deyimiyle "milliyetçiliğin kültürel kökenlerine" daha fazla ilgi göstermektedir.[81] Milliyetçiliğin nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin öneride bulunur:

> Milliyetçiliğin, utangaçça benimsenen siyasi ideolojilerle değil, kendisinden önce var olan ve onun hem içinden çıktığı, hem de ona karşı geldiği büyük kültürel sistemle uyumlaştırılarak kavranması gerekir.[82]

Anderson'a göre "ilgili iki kültürel sistem" (1) dini topluluk ve (2) hanedanın alanıdır.[83] Dini topluluk kutsal diller ve yazılı metinler aracılığıyla hayal edilmişti; sonraki yıllarda, Latincenin ölümünden sonra bu parçalandı, çoğullaştı ve bölgeselleşti. İnsanların "yurttaş değil uyruk olarak" ait olduklarını düşündükleri tek siyasi sistem hanedanların alanlarıydı.[84]

Uluslar çok özel bir biçimde, sanki olaysız, doğrusal bir zaman çizgisinden geçmiş gibi hayal edildiler. Smith, Anderson'un fikirlerini açıklarken, "kozmik dinlerin ve krallıkların çöküşünün, yeni zaman kavramlarının ve 'matbuat kapitalizminin' ulusların doğrusal bir zamanda hareket ettiklerini hayal etmeyi olası kıldığı noktalarda" gerçekleştiğine işaret eder.[85]

Anderson bunun belirgin biçimde modern bir hayal gücü olduğunu söyler. Bunun teknik önkoşulları roman ve gazete tarafından sağlanmıştır. Dolayısıyla matbaa kapitalizmi milliyetçiliğin yükselişinde merkezi rolde olmuştur. Sürekli pazar arayışı içindeki kapitalist yayın sanayii, çok sayıdaki modernite öncesi yerel dili, çok daha küçük sayıda baskı topluluklarında birleştirmiş ve bunların her biri modern bir ulusun yolunu açmıştır.[86]

Anderson tarihsel olarak toplulukların kendilerini ulus hayal etmeleri olasılığının ancak, 18. yüzyıl sonlarında kapitalizmin yükselişi sırasında kardeşlik, güç ve zamandan oluşan "üç temel kültürel kavramın" çökü-

80 Age, s. 7.
81 Age, s. 7 ve 9-36.
82 Age, s. 12.
83 Age, s. 12-8.
84 Age, s. 12 ve 19.
85 Smith, *Nationalism, Theory*, s. 48.
86 Anderson, *Imagined Communities*, s. 42-4.

şüyle meydana geldiğini savunur. Bu üç temel kültürel kavram şunlardır: 1- "belirli bir metin dilinin" –örneğin Hıristiyanlıkta Latincenin ve İslam dünyasında Arapçanın olduğu gibi– dini gerçeğe ulaşım ile özdeşleştirilmesi; 2- toplumun doğal bir hiyerarşi içinde örgütlendiği ve bunun tepesinde "diğer insanlardan farklı kişiler olan kralların" bulunduğu inancı; 3- "dünyanın kökeni ile insanın kökenini temelde özdeş kılan," kozmoloji ile tarihin ayrılmazlığı görüşü.[87]

Dolayısıyla bu üçünün birbirine bağlı olarak çöküşü, insanların "kardeşlik, güç ve dini zamanı anlamlı şekilde birbirine bağlamak için yeni bir yola" ihtiyaç duymaları demekti.[88] Anderson'a göre matbaanın ya da "matbuat kapitalizminin" ortaya çıkışı, milliyetçiliğin yükselişiyle çok ilgiliydi. Anderson için önemli olan sanayinin kendisinden çok, matbaa kültürünün gelişmesiydi. Montserrat Guibernau'nun belirttiği gibi, Avrupa'da matbaa ancak 15. yüzyılın sonunda kurumlaştı. Febvre'ye göre 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde dilin modern biçimleri artık yerleşmişti.[89]

Bunun sonucu seçkin aydınlar, krallar, kilise mensupları ve halk arasında bir okuma ve iletişim aracı olarak Latince azaldı. Yerel matbaa dillerinin ve yazının, başlıca gazete, dergi ve kitaplarda okunması, hayal edilen bir siyasi topluluk resmi çizdi ve ulusal bilincin temelini oluşturdu.[90]

Anderson'un, matbaa kapitalizminin modern ulusal dilin büyümesi ve gelişimi için yeni bir kurumsal alan sağladığı önerisi oldukça doğrudur.[91] Ancak bu savları Irak Kürdistanı'yla ilgili olarak izlediğimizde, ilk Kürtçe basılı kitapların Osmanlı İmparatorluğu'nun ve daha sonra Irak'taki İngiliz yönetiminin girişimiyle üretildiğinin iyi örneklerini bulabiliriz. Bu 17. yüzyılın sonunda, Ahmedi Hani'nin *Mem-u-Zin*'i Kürtçe basmasıyla gerçekleşti. Öte yandan modern Kürtçenin gelişimindeki kritik hareket, Irak'taki seçkin Kürt aydınların, ana dillerinin modern kültüre uygun bir dil haline gelebilmesi için, Kürtçeye gerekli dilbilimsel donanımın sağlanmasını kültürel ve siyasal bir proje haline getirmeleri oldu.

87 Age, s. 36.
88 Age.
89 Guibernau, *Nationalisms*, s. 66.
90 Anderson, *Imagined Communities*, s. 44-6.
91 Age, s. 17-49.

1990'lardan sonra eski Irak Devleti'nin etki alanının dışında matbaalar, yayınevleri, gazeteler, dergiler ve edebiyat derneklerinden oluşan tam bir kurumsal ağ yaratıldı. Yeni bir yaklaşıma ve modern, standartlaşmış bir dile işte bu alan aracılığıyla biçim verildi.

Irak Kürtleri topluluklarının bölgesel bir siyasi varlık olduğunu hayal ettiler. Bu, onların haklarının Irak'ın yeni anayasasında yer alması için son zamanlarda yaşanan tartışmalarda açıkça görülebilir. Gazete ve kitap yayını ve medya açısından, Anderson'un savı Kürdistan'ın durumuna da çok iyi uymaktadır. 1990'lardan sonra yeni teknolojik iletişim araçları Kürtlerin ulusal özlemlerinde önemli bir rol oynadı.

Milliyetçiliğin tek bir evrensel kuramı yoktur. Bu da kavramın değişik yorum ve kullanımlarından kaynaklanmaktadır. Öte yandan milliyetçilik kuramlarının çoğunun genellikle uyabileceği üç yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar (1) modernizm, (2) etno-sembolizm ve (3) toplumsal yapısalcılıktır. Modernist yaklaşım milliyetçiliğin bir icat olduğunu vurgular ve bu süreci modern ve yakın tarihli siyasal bir olgu olarak görür (Gellner: sanayileşme ve modernleşme; Hobsbawm: geleneğin icadı ve Anderson: basılı yazın, dil ve hayal gücü). Bizim burada ilgilendiğimiz tarih yazımıyla ilgili ayrıntılardan çok, onların milliyetçilik kuramını ele alış biçimlerinin ana noktası üstünde odaklanmak oldu. Ancak Gellner, Anderson ve muhtemelen bir dereceye kadar Hobsbawm, farklı biçimlerde, özellikle batıda ulusların ve milliyetçiliklerin siyasi bir süreçle kurgulandığı ve modern dönemde de bunun siyasi haklarının tanınmasını isteyen grupların harekete geçmesiyle ya da kurulu devletlerin kültürel politikaları aracılığıyla gerçekleştiği savları üstüne yoğunlaşan bir ekole aittirler. Hobsbawm ve Gellner gibi modernistler için ulus yalnızca yakın tarihli olmakla kalmaz, yeni bir şey ve modernleşme süreçlerinin bir ürünüdür.[92]

Etno-sembolizm, ulusların salt modern kökenli olduğu yaklaşımını reddeden ve modern ulusların modern öncesi etnik topluluklarla güçlü bağları olduğunu savunanlarca benimsenmektedir (bu gruba bazen yanıltıcı biçimde "ilkçiler" adı verilmektedir). Bu görüşün ana savunucusu, kuramsal çerçevesini "modernizmin bir iç eleştirisi ve genişletilmesi" ola-

92 Smith, *Myths and Memories*, s. 6.

rak düşünen Smith'dir.[93] Smith modernitenin güçlerini göz ardı etmemekle birlikte, ulusların özgürce icat edilmediğini savunur. Ulus inşası *ethnie* ile sınırlanmıştır.

Toplumsal yapısalcılık, son dönem milliyetçilik literatürü dalgasının önemli bir bölümünü oluşturur. Modernistlerin ve etno-sembolistlerin tersine, yapısalcılar genellikle büyük kuramlara kuşku duyarlar. Bunlar tek bir "ulus olma" tipi bulunmadığını savunurlar. "Ulus olma" toplumsal olarak kurgulanmış bir söylemdir. Ulusal kimlik zamana ve nüfus kesimlerine göre değişir.

Göründüğü kadarıyla, ulusların kökenlerine ve gelişimlerine ilişkin kuramsal açıklamalar arasında Kürt durumuna en uygun olanı, Anthony Smith'in ve tarihsel etno-sembolist düşünce akımının önerdiği açıklamadır. Smith'in paradigması Kürt milliyetçiliğini anlamak için kapsamlı bir açıklayıcı çerçeve sağlamakta ve şu nedenlerle alternatif kuramlara tercih edilmektedir: (1) kuram, Kürt durumunda açıkça gözlenen "öznel" anıları, değerleri, mitleri ve duyguları vurgulamaktadır; (2) ulusların ve ulusal kimliklerin gelişmesinde "eski" kültürel kimliklerin ve etnik bağların etkisini kabul etmektedir; (3) kolektif tutkuların ve derin köklü sadakatlerin önemini açıklığa kavuşturmaktadır.

Smith haklı olarak ulus oluşumunun –ilgili topluluklarda koşullar evrimleştikçe ve seçkinler iktidar konumlarını korumak ve nüfusu uluslaşma doğrultusunda düşünür tutmak için araçlarını ve hedeflerini sürekli ayarlamak zorunda kaldıkça– siyasal, iktisadi, toplumsal ve duygusal çok değişik etkilere tabi, uzun vadeli bir süreç olduğu sonucuna varır.

93 Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism* (Londra: Routledge, 1998), s. 145.

Dördüncü Bölüm

KÜRT TARİHİNİ ANLAMLANDIRMAK: TOPRAK, DİL VE PROTO-MİLLİYETÇİLİK

Anthony Smith'in etnik tarihçiliği, bir grubun toplumsal tarihinin yeniden keşfi ve buna yeniden sahip çıkılması olarak düşünülebilir. Etnik milliyetçiliğin kültürel ve bölgesel sıçrama tahtasının değerlendirilmesi, bir ulusun köklerinin kökenlerinin açıkça kavranmasını gerektirir.[1] Smith bir ulusun köklerini ve bunların sürekli çekiciliğini anlamak için, "bunların... arkasındaki etnik ve bölgesel bağlamlara inmemiz gerektiğini" savunur.[2]

Kürdistan ulusu her zaman bölgesel bir topluluk olarak değerlendirilmiştir. Bir bölge olarak Kürdistan'ın, onun eski tarihinin ve proto-ulusal kimliğinin incelenmesi, Kürdistan'da dilin ulusal kimlik açısından önemini sergiler. Kürdistan'ın 12. İle 19. yüzyıllar arasındaki siyasal kültürünün, bu dönemde sözcüğün modern anlamında bir Kürt milliyetçiliği olup olmadığı temel sorusuna yanıt verdiği düşünülmektedir.

Bölge, Eski Dönem Tarihi ve Proto-Ulusal Kimlik

Kürt tarihinin dönemlendirilmesindeki güçlükler, Kürdistan'ın siyasal-kültürel tahlilleri görevinin yanında hafif kalmaktadır. Kürt milliyetçiliğinin nasıl doğduğu ve zamanla nasıl geliştiği konusuna bir perspektif elde etmek için, Kürdistan'ın eski dönemlerden modern zamanlara kadarki tarihsel arka planı incelenmektedir. Kürt milliyetçiliğinin ulusu bölge çerçevesinde inşa ve yeniden inşa ettiği biçimi inceleyerek, Kürt milliyetçiliğinin dil farklılıklarına dayanan siyasi tanınma taleplerinin sonunda nasıl bölgesel gerekçelere dayandığını anlayabiliriz. Kürt ulusal kimliğinin ardında bir "aşiret ve kan duygusundan" çok "bir yer duygusu" yattığı açıktır.[3]

1 Anthony D. Smith, "The Crises of Dual Legitimation," *Nationalism* içinde, s. 113-21, 113 ve 117'de.
2 Smith, *Nations and Nationalism*, s. 5-6.
3 David McCrone, İskoçların durumuna değinirken, İskoçya'da bir "aşiret duygusu"nun (İskoçluğu kan ve soy terimleriyle ifade etme) belki de "yer duygusu"ndan (konut, toprak) daha zayıf olduğunu doğrulamaktadır. Bkz. McCrone, The *Sociology*, s. 42.

Kürtlük ortak bir bölgede yaşamaya dayanmaktadır. Dolayısıyla bölge Kürtler için milliyetçiliğin ana unsurlarından biridir. Bölgesel olarak Kürdistan ve Kürt ulusal kimliği algıları, komşu ulusların varlığından çok önceden var olmuştur ve bunlar Kürtlerin "hayal edilen" ulusal kimlik duygusunun merkezinde bulunurlar.[4] Bölgesel ulus kavramının, egemen bir devletin gerçekleşmesi dışında kavranması zordur.[5] Ama Kürtler için etnik ulus kavramının, bölgesel "vatan" fikri yoluyla kilit bir rol oynadığını açıklığa kavuşturmak önemlidir.

Belirli bir bölgenin kontrolü, milliyetçiliğin ana iddialarından biridir. Bir ulus adına bulunulan iddiaları haklı göstermek için, ulusun kendisinin bölgesel çerçevede tanımlanması gerekir. Genel olarak Kürtler için bölgesellik Kürtlerin ulusal kimlik duygusuna büyük katkıda bulunur.

Modern Öncesi Çağda Kürtler ve Kürdistan

Kürtlerin erken dönem tarihinin yeniden inşası kolay bir iş değildir. Smith iki tür modern öncesi etnik topluluk önerir. Bunlardan birincisi, özelliği daha varlıklı kent tacirleri ile birlikte din adamı ve kâtip katmanlarını da içeren aristokratik bir *ethnie* olan, lateral ve kapsamlı türdür. Bu tür etnik toplulukta kültür katmanlaşmış ve seçkin katmanlar güçsüz biçimde yayılmışlardır. Sarayın ve bürokratların dışında, büyük geleneklere yalnızca soylular, eşraf ve din adamları ulaşabilirler. Bu gruplar arasında gevşek bir birlik oluşturan bu durum, onları başta halk kültürüyle bütünleşmiş olan kırsal alan halkı olmak üzere yığınlardan ayırır.

İkincisi ise kent temelli, dikey ve yoğun *ethnie*'dir. "Demotik" *ethnie* de denilen bu tipte tabanı kentsel olarak kalsa ve dış kırsal alanlar kültürün yöresel değişimlerini sergileseler bile, tek bir etnik kültür nüfusun çoğu katmanına nüfuz eder. Bu tür etnik toplulukta, üreticileri ve ileticileri belirli katman ve kurumlardan gelseler bile, yerel kültür tek bir sınıfa özgü kalamaz.[6] Smith, Kürtler açısından, uzun yıllar sürdükten sonra zayıflayıp yok olan ya da –bir başka olasılıkla– demotik *ethnie*'ye ve

4 McDowall, *A Modern History*, s. 2-3.
5 Smith, *The Ethnic Origins*, s. 135.
6 Age, s. 76-77

nüve halinde uluslara dönüşen Med aşiret konfederasyonuna (yak. MÖ 1100) değinir.[7]

Birleştirici Medlerin gelişinden önce de Kürdistan'da çok sayıda "Kürt Krallığı" ve şehir devleti vardı: örneğin *Kummuhu, Melidi, Gurgum, Ungi (Unqi), Kamanu, Kasku, Nairi, Şupria, Urkish, Muşku, Mardu, Kardu* ve en önemlisi *Manna* ve *Qutil* gibi. Bunlar hâlâ çoğunlukla Mezopotamya dillerindeki adlarıyla bilinmektedir, yerli adları henüz bulunamamıştır.[8]

Dikey-demotik tipteki ikinci türden *ethnie* bir halkı "yabancıya" ya da "düşmana" karşı birleştiren etnik bağı vurgular. Bu, dinlerin birbirleriyle bağdaştırılmasını, kültürel asimilasyonu, hatta iç evlilikleri yasaklayan keskin sınırlara belirgin bir vurgu demektir. Bu tür *ethnie* farklı alt tiplere ayrılır: (1) şehir devlet *amphictyony*'leri [komşu devletlerin çıkar birliği –ç.n.], (2) sınır bölgesi *ethnie*'leri, (3) kabile konfederasyonları, (4) diasporalar ve mezhepler.[9] Kürtler, açıkça Smith'in ikinci ve üçüncü alt tiplerine uyan modern öncesi *ethnie*'lerin bir örneğini temsil ederler.

Mehrdad İzady, Kürtlerin tarihinin 50 bin yıldan geriye götürülebileceğine inanır. MÖ 5. ile MS 6. yüzyıllar arası "modern Kürt ulusal kimliğinin homojenleşmesi ve pekişmesi" dönemidir; "Kürtler" terimi de bu sırada yerleşmiştir.[10]

Kürt nüfus Zagros Dağları'nın bölgesel sınırları içinde yaşar. Geçmişin büyük imparatorluklarının siyasi çıkarları için bu zorlu dağlar coğrafi bir "tampon" sağlamışlardır. Geçmiş bin yılın Pers, Arap ve Osmanlı İmparatorluklarının Zagros Dağları halklarını bastıramamaları, Kürt dilinin ve kültürünün geliştiği kültürel bir alan yaratmıştır.[11]

7 Age, s. 8-3.

8 Izady, *The Kurds*, s. 32-4.

9 Smith, *The Ethnic Origins*, s. 83-5.

10 Izady, *The Kurds*, s. 34; O'Shea, *Trapped Between*, s. 66. Izady Kürtler için çok fazla iddiada bulunmaktadır ve dönemlendirmesi abartılıdır.

11 O'Shea, *Trapped Between*, s. 63-92. O'Shea coğrafi bir açıdan Büyük Kürdistanı İranlılar ile Osmanlılar arasında bir tampon bölge gibi görür. Martin van Bruinessen bu fikri paylaşır. Eskander'e göre İngiliz hükümetinin bir "tampon bölge" biçiminde ayrı bir Kürt varlığından yana çıkması Kahire Konferansında (12 Mart 1921) olmuştu. Bkz. Saad Eskander, "Southern Kurdistan under Britain's Mespotamian Mandate: From Separation to Incorporation 1920-3," *Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt 37, No. 2, Nisan 2001: 153-80, 154-6'da.

İngiliz bilim adamı G.R. Driver, Kürtlerin Ari ırkından geldiği sonucuna varır. Ülkelerine *Kar-da* ya da *Kyrtii* denilirdi. Kürtlere ilk kez MÖ 3. binyıldan, üstünde *Kar-da* ya da *Qar-da* diye bir ülkenin adı kazınmış bir Sümer kil tabletinde değinilir.[12] Kimi araştırmacılar Kürt tarihinin (Medler) başlangıcını gene MÖ 3. binyılda, Nuh'un üç oğlundan biri olan Yafes'in oğlu Maday'a götürmektedirler.[13] Medler Hazar Denizi'nin güneyine ve Dicle Nehri'nin kuzeyine göç etmişlerdi. Doğu Türkiye'de tufan suları geri çekildiğinde Nuh'un gemisinin durduğu iddia edilen (İncil: Yaratılış 8:4) Ağrı Dağı'nı da içeren bu bölge, antik dönemden beri çoğunlukla Kürt olmuştur.[14] İncil haritaları antik Medlerin Kürtlerin bugün de yaşadıkları bölgelerde ikamet ettiklerini gösterirler.[15]

Doğu Türkiye'de, Van Gölü'nün güneyindeki bu bölgede, dağda yaşayan bir grup olan *Qur-ti-e*'lerle bağlantılı "Su" halkı yerleşmişti. Driver ilk etimolojik bağlantısını *Qur-tie-e* adıyla kurar. Ayrıca "Kürd" sözcüğünün erken bir biçimi olan ikinci bir türetime muhtemelen Ksenophon'un destanı *Anabasis*'te *Karduklara* değinilirken rastlandığını savunur.[16]

Sokrat'ın öğrencilerinden, tarihçi ve ordu komutanı Ksenophon (MÖ 430-352) yapıtında "Onbinlerden" oluşan Yunan ordusunun, sonradan Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Kürt emirliği olacak Botan'ın doğusunda yaşayan, savaşçı Karduklardan kaçışını (MÖ 401-400) anlatır. Karduk adına daha sonra Dicle Nehri'nin sol kıyısında, Cudi Dağı yakınlarında rastlanmıştır.[17]

12 Godfrey Rolles Driver, "The Name 'Kurd' and its Connexions," *Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (JRAS), Temmuz, Bölüm III, 1923: 393-404, 393'ten sonra, ayrıca Özoğlu, *Kurdish Notables*'da da aktarılmaktadır, s. 23.

13 Bkz. Yaratılış 10:2, *The New Oxford Annotated Bible: New Revised Standard Version with the Apocrypha*, Michael D. Coogan-Marc Zvi Brettler, Carol A. Newsom ve Pheme Perkins (ed), 3. Baskı (New York: Oxford University Press, 2007). Bilim insanları Yasef'in doğum tarihini yaklaşık MÖ 2500 olarak tahmin etmektedirler.

14 Robert L. Brenneman, *As Strong as the Mountains*, (Long Grove, IL: Waveland Press, 2007), s. 18. Hollandalı ilahiyatçı Ellen Van Wolde Yasef'in oğullarının izini atalarının yaşadıkları yere sürmekte ve Maday'ın Hazar Denizi'nin güneyine ve Dicle Nehri'nin kuzeyine göç eden Medlerin babası olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ellen Van Wolde, *Stories of the Beginning* (Ridgefield, CT: Morehouse, 1997).

15 Brenneman, *As Strong as the Mountains*, s. 18.

16 Godfrey Rolles Driver, "The Name 'Kurd' and its Connexions," age.

17 Ghassemlou, *Kurdistan*, s. 34s; Bulloch, vd., *No Friends but the Mountains*, s.55; Izady, *The Kurds*, s. 35 ve Pelletiere, *The Kurds*, s. 20.

Kürtlerin eski tarihleri konusunda uzmanlaşan Kürt tarihçisi Cemal Reşid Ahmed, Drivers'ın anlatısının en güvenilir biçim olduğunu doğrulamaktadır.[18] Kasımlo, "Kürtlerin genel olarak Medlerin soyundan geldikleri düşünülür ve Ninova'nın MÖ 612'de Med Kralı Keyaksases tarafından fethi onların tarihinin başlangıcına işaret eder" diye yazar.[19]

Martin van Bruinessen haklı olarak "Kürt etnisitesinin Kürt milliyetçiliğinden çok daha eski olduğuna" işaret etmiştir.[20] Birçok tarihi kaynak "Kürdistan" teriminin ilk kez 12. yüzyılda (MS 1150), Türk Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in bu adla bir eyalet oluşturmasıyla ortaya çıktığını belirtir. Söz konusu eyalet Sincar, Şehrizor, Dinaver ve Kermanşah vilayetlerini kapsıyordu.[21]

6. ile 16. yüzyıllar arasındaki Kürt ortaçağ tarihi, Kürt İslam tarihinin önemli bir dönemini oluşturur. 7. ile 9. yüzyıllar arasında Kürt siyasi gücünün yeniden doğuşuna tanık olunur. Oluşturulan güçlü Kürt hanedanları Ortadoğu'nun merkez topraklarını Haçlılar gibi yabancı işgalcilere karşı savunmuş ve Kürtlerin tarih, felsefe, müzik, mimari, matematik ve astronomi alanlarında öne çıktıkları, Kürt kültürünün "altın çağını" yaratmışlardı.[22] 13. yüzyılın başlarında İslam tarihinin Kürt dönemi sona ermiş ve dört "Türk yüzyılı" başlamıştı.[23]

Boris James, örneğin araştırmacıların Ermeni tarihine gösterdikleri ilgiyle karşılaştırıldığında, Kürtlerin ortaçağının çok sayıda bilim insanına çekici gelmediğini savunur. Vladimir Minorsky kalın bir kitap yazmıştı, ama ondan sonra kimse ilgilenmiş görünmedi. James'e göre bu ilgi ve dikkat eksikliğinin birçok nedeni vardır. Birincisi siyasal ya da ideolojik nedenlerdir: Kürtler ilginç değillerdir; İslami dönem ilginç değildir, çünkü İslam Kürtlerin ulusal kimliğinin altını oymuştur. İkincisi, sözde mevcut

18 Jemal Rashid Ahmad, *Dirasat Kurdiyah fi bilad Subartu* (Subartu Ülkesinde Kürt Araştırmaları), Bağdat, 1984 ve Jemal Rashid Ahmad, *Tarikh al-Kurd al-Qadim* (Kürtlerin Eski Tarihi), (Hewlêr: Salahaddin University Publisher, 1990).
19 Ghassemlou, *Kurdistan*, s. 34.
20 Martin van Bruinessen, "Kurdish Society, Ethnicity, Nationalism and Refugee Problems," *The Kurds*, ed. Kreyenbroek vd.içinde, s. 48.
21 Derk Kinnane, *The Kurds and Kurdistan* (Londra: Oxford University Press, 1964), s. 12; Kerim Yıldız, *The Kurds in Iraq: The Past, Present and Future* (Londra: Pluto Press, 2004), s. 7; McDowall, *A Modern History*, s. 6; Kendal, "The Kurds," s. 10 ve Özoğlu, *Kurdish Notables*, s. 26.
22 Izady, *The Kurds*, s. 41.
23 Age, s. 46.

kaynak eksikliği ve bu kaynakların Kürt olmayan kişiler ya da Kürt olmayan bir bakış açısından yazılmış olmaları, ortaçağda Kürt gerçekliğini anlamakta temel bir sorun oluşturabilir. Üçüncü bir neden de "Kürt" teriminin kullanımının ve değerinin bir kategorileştirme sorunu sergilediğidir.[24] Vasili Nikitine, Vladimir Minorsky'den alıntı yaparak, "Arap tarih yazımının çok erken döneminde Kürt, göçebe için eşanlamlı bir sözcük haline geldi.[25] Martin van Bruinessen şunları yazar: "Ortaçağda Arap coğrafyacılar "Kürt"ü (Arapça çoğul biçimiyle *Akrad*) Arap ya da Türk olmayan tüm göçebe ya da yarı göçebe aşiretleri belirleyen bir terim olarak kullandılar."[26]

Dolayısıyla belirli bir halkın tanımlayıcısı olarak "Kürtler" daha MS 1150'de bile kullanılıyor, ama mutlaka ulusal bir kimliğe işaret etmiyordu. Ancak yakın zamanlarda bu terim belirgin bir etnik ya da ulusal kimliği içermeye başlamıştır. 16. yüzyılın sonuna gelindiğinde açık bir Kürt etnik kimliği bilinci mevcuttu.[27] İngiliz diplomatı ve Kürt uzmanı Cecil John Edmonds otuz yılı aşkın bir süre önce Kürdistan'ı, "Kürtlerin aşağı yukarı homojen bir topluluk olarak nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları, İran, Türkiye, Irak ve Suriye arasında bölünmüş bölge" olarak tanımlamıştı.[28]

Ortaçağda kimi Arap coğrafyacıları ve tarihçileri Kürt etnisitesinin köklerini Araplarda aramaya çalışmışlardır. 10. yüzyılda Arap coğrafyacısı Muhammed Bin Havkal ile 12. yüzyılda el-Mesudi bunlardan ikisidir.[29] Daha yakın dönemlerde Hakan Özoğlu gibi bilim insanları Kürtlerin kökenlerini Türk ya da Arap aşiretlerinde arama girişiminde bulunmuşlardır.[30] Baas döneminde bile bu iddia zaman zaman eski Suriye gizli polis görevlisi Munthir el-Muselli ve Mısırlı yazar Muhammed Reşid el-Feel gibi bazı şovenist Arap yazarlar aracılığıyla öne sürülmüştür.[31]

24 Boris James,"Uses and Values of the Term 'Kurd' in Arabic Medieval Literary Sources," Selahaddin Üniversitesinde Dünya Kürt Araştırmaları Kongresine sunulan makale, Erbil, 6-9 Eylül 2006.

25 Age.

26 Bruinessen, *Agha, Shaikh*, s. 111.

27 Bruinessen, *Kurdish Ethno-Nationalism versus Nation-Building States: Collected articles* (İstanbul: The ISI Press, 2000), s. 16-8.

28 Cecil John Edmonds, "Kurdish Nationalism," *Journal of Contemporary History*, Cilt 6, No. 1, Nationalism and Separatism, 1971: 87-107, 87'de.

29 Age, s. 26 ve Khasbak, *al Kurd wal-Mas'ala al-Kurdiyai fil Iraq*, s. 13

30 Özoğlu, *Kurdish Notables*, s. 22-6.

31 Muhammad Rashid Al-Feel, *al Akrad fi Nathar al Elm* (Bilimsel Açıdan Kürtler), Bağdat, 1965.

Temel yaklaşım, Kürtlerin Medlerin soyundan geldiği yönündedir. Kürt kimliğinin Araplar, Türkler ve İranlılardan farklı olduğuna ilişkin açık ve belirgin kanıtlar vardır.

Kürtçe ve Ulusal Kimlik: Dilin Merkezi Rolü

Ulusal bilincin gelişimini anlamak istersek, dilin rolü yalnızca bir iletişim aracı değil, ulusal kimliğin temeli olarak da düşünülmelidir. Bilim insanları arasında dilin ulusal kimlik ve milliyetçilikteki önemi konusunda görüş birliği vardır. Dil, temel bir etnik sınır sunar ve ulusal kimliğin belirleyici öğesidir.

Dil aynı zamanda bir farkın ifadesinin yolunu da sağlar; bu, hem egemen devlet, hem de bastırılmış ulus(lar) için geçerlidir. Bir dili dayatan politikalar ulus devletlerin ve devletsiz ulusların doğalarında vardır ve bunlar kolektif kimliğin temsilinin ana öğelerinden biridirler. Devletin zorunlu eğitim sistemi, işlemleri ve mekanizmaları aracılığıyla devlet dilini dayatır.[32] Tek bir dil olan ülkelerde bunun sorun yaratmayacağı açıktır. Ama çok dilli devletlerde bu durum çatışmalara yol açabilir. Diller ve kültürlerle ilgili çekişmelerin, etnik grup ve ulusların kimlikleriyle ilgili en belirgin çatışmalar arasında oldukları görülmektedir.

Kürtlerin dili (dilleri) hakkında yazılan çoğu şeyin aksine, bir şey daha baştan açıktır. Irak Kürdistanı'nda –birçok Batılı gözlemcinin yanlışlıkla sandığı gibi çok dil değil– *tek* Kürtçe vardır. Üstelik, yalnızca iki lehçe bulunmaktadır. Kürtlerin kaç dil ve lehçe konuştuğunu dikkate almadan önce, dilin kuramsal boyutunun, ulusal kimliğin pekişme sürecinde yaşamsal bir unsur olduğu dikkate alınmalıdır.

Milliyetçilik kuramcıları ulusal kimliğin pekişmesinde dilin hayatiyetini değerlendirmişlerdir. Benedict Anderson için dille ilgili en önemli şey, dilin özgün dayanışmalar inşa edilmesi için "hayal edilen topluluklar" yaratma gücüdür.[33] Özellikle yerel diller, bunları konuşan ya da anlayanların zihinlerini kazanmak için çok farklı biçimlerde kullanılmaktadırlar.

32 Guibernau, *Nationalisms*, s. 66-71.
33 Anderson, *Imagined Communities*, s. 37-46.

Anderson'un dediği gibi: "Dil seçimi göreceli, farkında olmadan, pragmatik... bir gelişmedir."[34]

Gellner dilin hümanist aydınlar için bir ticaret aracı olduğunu savunur, ama Vico dilin bir kültür aracından fazla bir şey, kültürün bizzat kendisi olduğunu kavramıştır.[35] Birkaç yerel lehçeden ortak bir yerel dilin gelişmesi ufukta yeni bir etnik grubun işareti olduğu gibi, bu yerel dilin daha çok standartlaşması, kodlaştırılması ve basılı biçimde yayılması modern ulus inşasının temelini atar.[36]

Milliyetçilik dille yakından ilgilidir ve çoğu zaman onunla bütünleşmiştir. "Neden Kürt kimliğinin tanımlanmasında dil bu denli önemlidir?" Bunun bir yanıtı tarihseldir: "Dil, yüzyıllar boyunca, Kürdistan'ın siyasi kültürüyle birlikte Kürt tanımlamasının işareti olmuştur." Aslında Kürt milliyetçileri "Kürt"ü, Kürtçeye doğan, onunla yaşayan ve onu konuşan kişi olarak tanımlarlar. Bir diğer yanıt siyasidir: "Irak Devleti'nin bölgeselliğiyle çatışmayı gerektirecek bir bölgesel egemenlik kriterine başvurmadan, Kürt nüfusu genişletmenin ve çoğaltmanın en kolay yolu budur." Ama bunlara ek ve daha temel bir yanıt, dilin bir kodlar sistemi olarak temsil ettiği şeyle bağlantılandırılabilir; dil tarihsel olarak, günlük yaşamın iletişiminden doğanlar dışında ikonlara tapma olmaksızın, simgesel bir paylaşıma olanak veren kültürel bir şekillenişi kristalleştirir.[37]

Çoğu bilim insanı modern Kürtçenin İran dil grubuna dahil olduğunda görüş birliği içindedir; Kürtçe neredeyse Hint-Avrupa dilleri grubunun bir dalı da sayılmıştır.[38] Daha önce Kürtlerin tek bir dil konuşup, yazdıkları ve bu dilin Kürtçe olduğu savunulmuştu. Ancak Kürdistan'da iki lehçe vardır: Sora-

34 Age, s. 45.
35 Gellner, *Thought and Change*, s. 195.
36 Smith, *The Ethnic Origins*, s. 6-16.
37 Manuel Castells, *The Power of Identity: The Information Age: Economy, Society and Culture* (Oxford, United Kingdom: Blackwell Publication Ltd., Cilt 2, 2. Baskı, 2004), s. 52.
38 Philip G. Kreyenbroek, "On the Kurdish Language," The Kurds içinde, s. 70; Ghassemlu, Kurdistan, s. 26; McDowasll, *A Modern History*, s. 9; Joyce Blau, "Kurdish Written Literature," *Kurdish Culture and Identity*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Christine Allison (Londra, New Jersey: Zed Book Ltd., 1996) içinde, s. 20; Izady, *The Kurds*, s. 167. Izady'nin Kürtçeyi sınıflandırma ve tahlil biçimi çok kafa karıştırıcı ve yanıltıcıdır çünkü Kürtçeyi iki ana gruba ayırmaktadır: Kırmanci ve Pehlevani. Kırmanci daha sonra Bahdinani ve Sorani olarak iki alt dala, Pehlevani ise Dimili (ya da Zaza) ve Gurani olarak iki dala ayrılmaktadır. Age, s.167.

ni ve Kırmanci. Irak Kürdistanı'nda Kırmanciye "Bahdinani" ya da "Badini" denmektedir.[39] Eğer insan Kürtçeyi içerden bilmiyorsa, bu kafa karıştırıcı olabilir. Bilim insanları arasında Kürtçeyi ve lehçelerini kategorileştirme ve sınıflandırmadaki anlaşmazlıklar bazen eğlendirici olabilmektedir.

Bu "uzmanlaşmış" ve "uzmanlaşmamış" bilim insanlarının çoğu Kürtçenin lehçelerini hatalı biçimde diller olarak sınıflandırırlar. Ya da sınıflandırmalarını bir diğerinin farklı biçimi olarak görürler. Martin van Bruinessen dili üç lehçeye ayırır: Kurmanci, Sorani, üçüncüsü ise Sinei'nin (Sanadaci) alt lehçeleri Kermanşahi ve Leki; ancak bunlar farklı terminolojiler ve coğrafi yerler altında kategorileştirilmişlerdir.[40] Hassan Arfa'nin sınıflandırması Zaza, Kırmanci ve Gurani olmuştur.[41] David McDowall Kürtçeyi iki ana dile ya da lehçeye ayırır: Kırmanci ve Sorani. Yazar Kürdistan'ın değişik yerlerinde üç ayrı dil daha olduğunu belirtir: Kermanşahi, Zaza ve Gurani.[42] Kreyenbroek tek bir dil ya da lehçe olmadığını savunur. Ona göre beş farklı lehçe vardır: Kermanşahi, Zaza, Gurani, Kurmanci ve Sorani.[43] Nader Entessar Kürtçeyi lehçe değil, üç dil olarak sınıflandırır: Kürdi, Kurmanci ve Zaza.[44] Yazara göre ortak bir dil benimsenememesi yalnızca Kürtler arası iletişimi engellemekle kalmamış, aynı zamanda Kürtler için etnik kimliğin bir simgesi olarak dilin önemini azaltmıştır.[45]

Entessar, Gurani ile Süleymani'yi aynı lehçe grubuna dahil eder. Ne var ki, ister "çoğunlukla Kermanşah Kürtlerinin konuştuğu" lehçe olarak tanımlansın,[46] isterse Hawrami lehçesi için bir tanım olarak kullanılsın, Hawrami'nin Süleymani ile aynı gruba konması olanaksızdır. Entessar'ın tek gruba koyduğu "Kuzey ve Güney Kurmancileri" (daha çok Sorani olarak

39 Mahir Abdulwahid Aziz, "*al Shakhsia al Kurdia: Dirasa Igtima'ia fi thaw' al Anthropologia al Hatharia,*" (Kürt Karakteri: Bir Kültürel Antropoloji Çalışması), *Gulan Al-Arabi*, Aylık Genel Siyaset-Kültür Dergisi, Erbil, Kürdistan, No. 73, 30 Haziran 2002: 61-6 ve Aziz, "*al A'ila wudawruha fi al Tanshi'a al Igtima'ia*" (Ailenin Sosyalleştirmedeki Rolü), 103'te.

40 Bruinessen, *Agha, Shaikh*, s. 21-2 ve Bruinessen, "Kurdish Society," age, s. 35.

41 Arfa, *The Kurds*, s. 4.

42 McDowall, *A Modern History*, s. 9-10. "Tek bir sistematikleşmiş yazılı ya da konuşulan dili olmasa da, Kürtçe iki ana lehçeden –Kırmanci ve Sorani– ile dört alt lehçeden oluşur: Kermanşahi, Leki, Gurani ve Zaza." Daha fazla bilgi için bkz. McDowall, *The Kurds*, s. 12-13.

43 Kreyenbroek, "On the Kurdish Language," age, s. 70-1.

44 Entessar, *Kurdish Ethnonationalism*, s. 4.

45 Age, s. 4-5.

46 Age, s. 4.

bilinir) aynı şekilde iki ayrı lehçe grubuna aittirler. Entessar, Sorani'nin Kürtçenin en gelişmiş standart biçimi olduğunu belirtmeyi atlamıştır. Ona göre Zaza (Dimili) konuşanlar "İran'ın Batı Azerbeycan eyaleti ile Türkiye'nin ortalarında" yaşamaktadırlar.[47]

Gareth Stansfield, Kürdistan'da genel olarak bir Kürtçe dil grubu olduğunu ve bunun dört ana alt gruba ayrıldığını öne sürer: (1) Türkiye, İran ve Irak'ta konuşulan Kurmanci (Bahdinani); (2) çoğunlukla İran ve Irak'ta konuşulan Sorani; (3) çoğunlukla İran'da konuşulan Sanandaj, Kermanşahi ve Liki; (4) çoğunlukla İran'da konuşulan Zaza ve Gurani.[48]

Hacar Abdurrahman, Hemen Mokryani (İran Kürdistanı'ndan), Alaaddin Sacadi, Cemal Nabaz ve Ferhad Şakeli gibi Kürt milliyetçileri Kürt ulusal kimliğinin pekişmesinde yaşamsal bir faktör olarak dilin rolünü vurgularlar. Dolayısıyla Kürtler için, kim olduklarının bir simgesi olarak Kürtçe son derece önemlidir ve dil Kürtlüğün vazgeçilmez bir koruyucusu olmuştur. Bunu, Irak'ın 1921'de İngilizler tarafından oluşturulmasından beri açıkça görürüz. O tarihten bu yana Kürtçe, iki ayrı alfabeyle yazılan iki resmi lehçesi olan ve her birinin bir dizi çok önemli alt lehçesi bulunan bir dil olarak formalize edilmiştir.

Ancak dil konusundaki bu anlaşmazlıklara rağmen, Kürtçenin tüm lehçeleri "Kürtçe" olma iddialarına sadık kalmışlardır. 1. Dünya Savaşına kadar tercih edilen lehçenin Kırmanci olduğu hemen hemen kesindir. Ancak 1960'lardan beri İran ve Irak Kürdistanı Kürtleri arasında Sorani lehçesi egemen olmuştur.[49] Birleşik bir dil olmaması sorunu, birleşik bir Kürt alfabesi olmaması nedeniyle daha da karmaşıklaşmaktadır. İran ve Irak'ta Fars-Arap alfabesinin değiştirilmiş bir biçimi, Türkiye'de ise Latin alfabesinin bir biçimi kullanılmıştır.[50]

47 Agc, s.5. Ayrıca bkz. Amir Hassanpour, "Kurdish Studies: Orientalist, Positivist and Critical Approaches: Review of Nader Entessar's *Kurdish Ethnonationalism*," *Middle East Journal*, Cilt 47, No. 1, Kış, 1993: 119-22.

48 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 37. Stansfield'in ve diğer batılı bilim insanlarının bu lehçeleri dil olarak değerlendirmeleri tartışmalıdır. 20. yüzyıl öncesi iletişimin zor olduğu böylesi dağlık bölgelerde lehçelerin çeşitliliği doğaldır. KBH parlamentosu 2008 Haziran'ında Kürtçenin yazımı için Arap değil, Latin alfabesi kullanımını zorunlu kılan bir yasa benimsemiştir. Kürdistan'da kültürel ve akademik merkezlerde iki ana lehçenin birleştirilmesi konusunda tartışma sürmektedir.

49 Ghassemlou, *Kurdistan*, s. 27.

50 Izady, *The Kurds*, s. 178.

1930'ların başında ve 1940'larda, daha sonra da Irak Kürdistanı'nda 1970'lerin ortasında gelişen Kürt kültürel yeniden canlanması, esas olarak Kürtçeyi modern edebi değeri olan bir dile dönüştürmekle uğraşmadı; daha çok, ulusal kimliğin çok sayıdaki unsurunu bizzat ulusal vatana temellendirmek için bir araç sağladı ve daha sonra bu vatan ulusal kimliğin kaynağı haline geldi.

Kürt milliyetçiliğinin Kürtçenin konumuna ve dilin ulusal kimlik farklılaşmasındaki ana unsur olarak rolüne yaklaşımını, hâlâ bu tür bölgesel ilkeler biçimlendirmektedir. Buradaki merkezi nokta, Kürtçe hakkındaki literatürün kısıtlılığının, Kürdistan'da tek bir birleşik, standart dilin olmadığını göstermesidir. Kuşkusuz son elli yılda yazılı Kürtçenin gelişimi, yaygın alfabelerde yazılan iki belirgin lehçeyle sonuçlanmıştır: Sorani ve Kırmanci.

Birbirine, ayrıca eski Farsçaya benzeyen, ama coğrafi olarak birbirinden ayrı iki diğer alt lehçe daha vardır; bunlar Zaza ve Guranidir. Sorani ve Kırmanciden farklı olarak Kürtçenin bu alt lehçelerinin fazla yazılı gelenekleri yoktur. Aslında bu iki lehçe Irak Kürdistanı'ndan çok genelde Türkiye Kürdistanı'nda kullanılmaktadır.

Gene de Kürt "dilleri" bugün de Kürt kimliğiyle "öteki" arasındaki sınırı korumakta yardımcı olmaktadırlar. Kürtlerin durumunda dil ayrımları, Kürdistan'ın gerek geçmişte, gerekse günümüzdeki sayısız bölünmesini yansıtır olmuşlardır. Büyük olasılıkla bunun bugün Kürt gruplaşmaları içinde böylesi çarpıcı bir konu olmasının nedeni budur.

Tarihsel olarak Kürtler, çoğu kez siyasi ve ekonomik nedenlerle göçebe olan, tecrit edilmiş dağ aşiretleriydi. Bunun sonucunda Kürtçenin lehçelerinin yazılı gelenekleri çok sınırlıdır.

Kreyenbroek Kürtçenin yazılı bir dil olarak 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıktığını belirtir.[51] Bunun tersine Baba Tahiri Hamadani (935-1010), Malay Ciziri (1407-81), Bisarani (1641-1702) ve Ahmedi Hani (1650-1706) Kürtçe yazan daha erken dönem şairleriydi. Bu şairler Havrami lehçesinde (Havramani ve Luri lehçeleri), ama Nali (1798-1855), Salim (1800-66) ve Mevlevi (1806-82) Sorani leh-

51 Kreyenbroek, "On the Kurdish Language," age, s. 69.

çesinde yazmışlardı.[52] Hani, *Mem-u-Zin*'i 17. yüzyılın sonlarında Kürtçe yazmıştı.[53]

Kürt ulusu yaşadığı devletlerde bir "azınlık" ulusal grup oluşturur. Büyük çoğunluğu çift dillidir. Irak Kürdistanı'nda dil durumu aslında yukardaki sınıflandırmada göründüğü kadar karmaşık değildir. Türkiye, Suriye, Rusya, hatta İran'daki durumdan çok daha az sorunludur. Gene de, birçok Batılı gözlemcinin görüşlerinin tersine, Irak Kürdistanı'nda bu iki lehçeyi (Bahdinani ve Sorani) konuşanlar, birbirlerini sözlü olarak, kısıtlı biçimde anlayabilmektedirler.

Eğitimli birisi her iki lehçeyi de okuyup konuşabilir, ama Irak Kürdistanı'nda gerek konuşmada, gerekse basılı malzemelerde egemen olan Sorani lehçesidir. Durum 1930'lardan beri böyledir. Muhtemelen Kürtler için bir lehçenin resmi yazılı dil olarak seçilmesi de dile bir ölçüde denge kazandıracaktır. Bu lehçeler arasındaki farklılıkları çözmeyecektir, ama olasılıkların kapsamını daraltacak ve basılı malzemeler aracılığıyla iletişimi kolaylaştıracaktır. Kürtçeyi Avrupa'da, özellikle de Fransa'da dillerin tarihsel gelişimiyle karşılaştırırsak, Latincenin bozulmuş bir biçimi olan Fransızcanın 1539'da Fransız mahkemelerinin resmi dili olması için birkaç yüzyıl geçmesi gerekmişti.[54]

Hobsbawm bize kitleler için, konuşulan dillerin basılı halde olduğu kadar hızlı ilerleyemediklerini öğretir. 1789 Devrimi sırasında Fransa'da halkın yüzde 50'si hiç Fransızca konuşamıyor, ancak yüzde 12-13'ü dili doğru konuşuyordu. Fransa'nın kuzeyinde ve güneyinde Fransızca konuşan yoktu.[55] Benzer şekilde, 1860'ta İtalya halkının yalnızca yüzde 2,5'i İtalyanca konuşuyordu.[56] Bu nedenle birleşik bir dilinin olmamasının Kürt milliyetçiliğini baltaladığı bir an için bile düşünülmemelidir.

Kürtlerin yerlerinin özgünlüğü ve 1990'lardan sonra özel siyasal ve tarihsel faktörlerin varlığı, Irak Kürdistanı'nda Arapça yerine Kürtçeyi ana ve birincil iletişim dili yapmıştır. Bu, özellikle de Arap-Irak kültürü ve dili

52 Sajadi, *Mejouy Adabi Kurdi*, s. 146-287.
53 Age, s. 72.
54 Anderson, *Imagined Communities*, s. 45.
55 Hobsawm, *Nations and Nationalism*, s. 60.
56 Age, s. 61

hakkında bilgisi ve beğenisi fazla olmayan genç eğitimli kuşak arasında Kürt ulusal kimliğinin pekişmesine yardımcı olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Kürtçe 1990'lardan bu yana Kürtlerin kendilerini belirlemelerinde giderek daha büyük ve daha doğru bir simge olmuştur. Arapça, siyasal sınırların ve sınır bölgelerinin yerlerini belirlemek için kullanılacak açık bir kültürel ve/veya etnik simge olarak görülmeye başlanmıştır.

Kısa süre önce KBH Parlamentosu, Kürtçenin birleşik bir alfabe olarak Latin harfleriyle yazılmasını uygulamak üzere bir strateji açıklamıştır. Bu proje 2008'de Kürdistan'da ilköğretim düzeyinde uygulanmaya başlanmıştır.

12.-19. Yüzyıllar arasında Kürtler ve Kürdistan

12.-19. yüzyıllar arasında Kürtler arasında milliyetçi hareketler yoktu. Kürdistan'ın bu yedi yüzyıl boyunca toplumsal ve siyasal kültürünün tarihsel yorumları, gerek Kürt toplumunun gerekse siyasetinin belirgin özelliğinin ulusal bilinçten çok, aşiret ve din ilişkileri olduğunu ortaya koyar. 12. ile 18. yüzyıllar arasında Kürdistan'ın eski aşiretleri ve toplulukları, idari yöntemleri, siyasi işleri, savaş sanatları ve pratik becerileri kendilerine dayatılan, karmaşık Kürt beyliklerinin bölgesel otoritesi altına sokuldular. Bu beyliklerin (*Mirnişeenakan* ya da Emirlikler) yönetimi sırasında Kürtlerin sadakati başlıca dine (İslam) ve (Safevî değil) Osmanlı hanedanı koruyucularına yönelmişti. Milliyete ya da ulusal kimliğe yönelmediği çok açıktır. Ancak Kürt beylikleri devlet olmanın kimi niteliklerine sahiptiler ve Kürt beyleri (Mir) kendi aşiret ve idarelerinin işlerini yürütmekte özerktiler.[57]

Tarihsel olarak bakıldığında Kürtler 16. yüzyıl başlarında Osmanlı ve Safevî imparatorlukları arasında gerginlikler ortaya çıkıncaya kadar, büyük ölçüde özerklikten yararlandılar. 23 Ağustos 1514'teki savaşın sonunda Kürdistan ilk kez iki imparatorluk arasında bölündü. 1639'da Osmanlılar ile Safevîler arasında Zuhab Antlaşması imzalandığında, bölünmeler resmilik kazandı.[58]

57 Jwaideh, *The Kurdish National Movement*, s. 37-42. Beylik teriminin Kürtçedeki karşılığı *Mirnişeen*, Arapçadaki karşılığı *İmara*'dır (Emirlik). *Mir*, *Emir* sözcüğünün Kürtçe versiyonudur.
58 Age, s. 39.

Gerginliğin bir nedeni mezhep çatışmasıydı. Osmanlılar Sünni, Savefîler Şiiydiler. Kürtlerin de birçoğu Sünni olduğundan, Osmanlı Sultanı Selim bir yandan Doğu Avrupa üstündeki emperyalist planlarına odaklanırken, Kürtleri Safevilere karşı kullandı. Askeri destekleri karşılığında Kürtler vergiden muaf tutuldular ve içişlerinde özgürlüklerini sürdürdüler. Osmanlılar özünde aşiret konfederasyonları olan on altı özerk Kürt beyliği oluşturdular. Bunlar 19. yüzyıl ortalarına kadar varlıklarını sürdürdüler.[59]

Söylendiği gibi, aşiret ve din ilişkileri Kürt siyasal kültürünün biçimlenmesinde en önemli belirleyiciler oldular. Kürt eyaletlerinin 16. yüzyılda Osmanlı ve İran imparatorlukları arasında bölüşülmesinden sonra, güçlü aşiret reisleri merkezi otoritelere karşı bir ölçüde yerel özerkliği korumak için başarılı mücadeleler verdiler. Tanzimat yıllarında Osmanlının merkezileştirme çabalarının önündeki en büyük engellerden biri aşiretçilikti. Aynı zamanda, Kürt milliyetçi hareketinin Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde taban düzeyinde ivme kazanamamasının ana nedeni de buydu.[60]

İranlılar da kendi yönetimlerindeki Kürtlerin 19. yüzyıl ortalarına kadar bağımsız kalmalarına izin verdiler. Bu tarihte her iki imparatorluk da yönetimlerini merkezileştirmeye başladı; bu kapsamda Kürt beyliklerini kontrol altına alarak, Kürtleri belirsiz bir gelecekle karşı karşıya bıraktılar.[61] Dolayısıyla Kürtler eski dönemlerde bir halk olarak ayakta kalmışlardı, bugün de belirgin bir ulus olarak ayakta kalmaya devam etmektedirler.

Bitlis beyi, Kürt Emir (Mir) Şeref Han 1597'de Kürdistan hakkındaki ilk tarih kitabı olan *Şerefname*'yi yazdı. Kitap tam olarak Kürdistan'ın tarihi değildi, Kürdistan'ın Kürt yöneticileri hakkındaydı.[62] Şeref Han, Kürtler ile Türkler arasında açık bir ayrım yapıyor ve Kürt toplumu içindeki kentli soylu, aşiret ve köylü ayrımları üstünde duruyordu. Ek olarak, Kürtlerin, Türkler tarafından Kürt onur ve kimliğinin bastırılması nedeniyle maruz kaldıkları zulmü ele alıyordu.[63]

59 McDowall, *The Kurds*, s. 26-7.
60 Ioannis N. Grigoriadis, "Turkey's Political Culture and Minorities," 'Osmanlı sonrası Güneydoğu Avrupa'da Milliyetçilik, Toplum ve Kültür' konulu Uluslararası Konferansa sunulan makale, 29-30 Mayıs, 2004, St Peter's College, Oxford Üniversites, Oxford, 1-24, 7-11'de.
61 Bruinessen, *Agha, Shaikh*, s. 138-40 ve Ghassemlou, Kurdistan, s. 36-9.
62 Bkz. Bitlisi, *Şerefname*.
63 Bruinessen, "Kurdish Society," s. 48. Ayrıca bkz. Hassanpour, *The Making of Kurdish Identity*, s. 111-4.

Ahmedi Hani (1650-1707) ile Hacı Kaderi Koyi'nin (1817-96) milliyetçilik fikirlerinin, çağdaşları Avrupalıların milliyetçi kavramlarıyla hiçbir ilgisi yoktu. Ahmedi Hani belki de en büyük Kürt şairi ve bilim insanıydı ve geçmişte de, günümüzde de tümü Kürt ulusuna övgü olan mükemmel yazılı eserleri nedeniyle büyük saygı görmüştür. Hani, İslama sadakatin ulusal kimlik olmadığı anlamına gelmediğine ya da İslamın ulusal çıkarlara karşı olmadığına inanıyordu.[64] Bruinessen, Kürt ulusal kimliğinin bilincinde olduğu ve bundan gurur duyduğu için, Hani'nin Kürt milliyetçiliğinin öncülerinden olduğunu düşünür.[65]

Hani, Kürtleri kendi kimlik ve etnisitelerine sadık kalmaya çağırmıştı. Ahmedi Hani'nin tanınmış yapıtlarından biri 1644-45'te yazılan *Mem-u-Zin*'di. Yapıt Kürtleri birleşerek bağımsız bir Kürt devleti kurmaya, Türklerden ve İranlılardan kurtulmaya, bir Kürt kralı, bir Kürt tacı bulmaya, Kürt parası basmaya ve Kürt kültürünü iyileştirmeye çağırıyordu. Yazar Kürt beylerini Türklere ve İranlılara bel bağlamakla suçluyordu. Hani, yoksullarla Kürt aydınlarını bu suçlamanın dışında tutuyordu, çünkü onların gücü yoktu.[66]

Hassanpour, Şeref Han'ın ve daha sonra Ahmedi Hani ile Hacı Kaderi Koyi'nin yapıtlarında milliyetçiliğin ve Kürdistan'daki siyasal gücün niteliğinin felsefi ya da kuramsal bir yorumunun olmadığını öne sürer.[67] Öte yandan, Hassanpour *Mem-u-Zin*'i Kürt milliyetçiliğinin tarihsel kökeni olarak adlandırır. Daha modern bir yazar olan Hacı Kaderi Koyi, Hani'nin *Mem-u-Zin*'inden etkilenmiştir. Birçok Kürt milliyetçisi Koyi'yi Kürt milliyetçiliğinin babası olarak görmektedir.[68]

Her iki imparatorluktaki Kürt beylikleri de edebiyatı ve sanatı ciddi ölçüde desteklemişlerdi. Giderek küçük, eğitimli Kürt seçkin grupları ortaya

64 Martin van Bruinessen, "*Ehmedi Xani's Mem u Zin* and Its Role in the Emergence of Kurdish National Awareness," *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, ed. Abbas Vali (Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 2003) içinde, s. 40-57.
65 Age, s. 41.
66 Sajadi, *Mejouy Adabi Kurdi*, s. 204-06; Vali, "Genealogies of the Kurds," age, s. 22. Bir Mem-u-Zin anlatısı için bkz. Martin Strohmeier, *Crucial Images in the Presentation of a Kurdish National Identity: Heroes and Patriots, Traitors and Foes* (Leiden: Brill, 2003), 27-35.
67 Hassanpour, "The Making of Kurdish Identity," age, s. 120.
68 Sajadi, *Mejouy Adabi Kurdi*, s. 324-7.

çıktı. 19. yüzyılda Araplar arasında yayılan ulusal kimlik dürtüsü Kürt seçkinlerini de etkiledi, ama Osmanlıya karşı birkaç küçük Kürt isyanı genellikle yerel aşiret liderlerindeki bir haksızlık duygusundan kaynaklanmıştı. Osmanlı hükümeti bu ayaklanmaları vakit geçirmeden bastırdı; ayaklanmalar zayıflamaktaki imparatorluğu tehdit ettiklerinden, daha önce özerk olan Kürt beyliklerine doğrudan Türk yönetimi dayatılmasına yol açtı.[69]

Osmanlı ve İran imparatorluklarının doğrudan yönetim politikaları sonucu, 19. yüzyıl ortalarında artık özerklik imtiyazları yok olmuştu. 17., 18. ve 19. yüzyılları kapsayan uzun dönemde, Kürdistan'da özgün bir Kürt milliyetçiliği yaşanmadığı savunulabilir.

Modern çağın Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarına ulaştığı 18. ve 19. yüzyıllarda, Kürt entelektüel seçkinleri kendilerini Türklerden, Araplardan ve İranlılardan farklı bir grup olarak sunmaya giriştiler. 1930 ve 40'larda, Türkiye'nin kentli, laik Kürt seçkinleri, Irak Kürtlerinden çok önce, Kürt milliyetçi hareketlerine katılmaya başladılar.

Robert Olson'un Kürt milliyetçiliğinin doğuşuna ilişkin çığır açıcı yapıtı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki görece özerk Kürt aşiretlerinin oluşumunu, 1925'te Şeyh Said İsyanıyla sonuçlanan, yeni gelişen Kürt hareketlerine bağlar.[70] Bu özerk Kürt aşiretleri kimliklerini ve görünümlerini, neredeyse 20. yüzyıl türünde gözüken bir milliyetçilik tarzına dayandırıyorlardı. Diğer sözcüklerle, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, Kürt aşiretlerinin kendi özgün kimlikleri gerçeğini fark etmeye başlamalarıyla aynı zamana rastladı.

Janet Klein geç Osmanlı döneminde (1908-9) bu hareketin "ne birleşik olduğunu, ne de düz bir çizgi izlediğini" savunur.[71] Dönemin, İstanbul'daki eğitimli Kürtler tarafından temsil edilen Kürt milliyetçi hare-

69 Saad Basheer Eskander, "*Qiyam al-Nitham al-Imarati fi Kurdistan wa Suqutuhu: Mabain Muntasaf al-Qarn al-Ashir wa Muntasaf al-Qarn al- Tasi'Ashar,*" (Kürdistan'da Beylik Sisteminin Yükselişi ve Çöküşü: 10. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Ortalarına Kadar), *Dar al-Shu'un al-Thaqafia al-Ama*, Bağdat, 2005: 378-98.
70 Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925* (Austin: University of Texas Press, 1989).
71 Janet Klein, "Kurdish Nationalists and Non-nationalist Kurdists: Rethinking Minority Nationalism and the Dissolution of the Ottoman Empire, 1908-1909," *Nations and Nationalism*, Cilt 13, No.1, 2007: 135-53, 137'de.

ketinin imparatorluğa bir tehdit oluşturmadığını belirtir.[72] Kelin, 1910-25'ten itibaren "Kürt milliyetçiliğinin Kürtler için gelecekteki olası bir siyasal düzenleme olarak doğduğu," ama bunun kesinlikle "imparatorluğun dağılmasının bir nedeni ya da doğrudan sonucu" olmadığı sonucuna varır. Bu yalnızca "buna ve özellikle de daha sonraki devlet inşasına birkaç *tepkiden* biriydi."[73] 20. yüzyılın ilk yirmi yılında Irak'taki durumun böyle olmadığı kuşkusuzdur.

Proto-Milliyetçi Kürt Kimliği ve "Hayal Edilen Topluluğun" Yükselişi

Hobsbawm ve Anderson, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında, gerek yazılı biçimde gerekse kolektif hafızada saklanan bir dizi kültürel, toplumsal ve siyasal tecrübe ve değerin, "proto-ulusal bağlar" işlevi göreceğini önerirler. Bu kültürel unsurlar daha sonraki kuşaklara geçirilecek ve sonunda varlıklarının en karanlık döneminden çıkan bir halkı yeniden canlandıracaklardır. İnsanların ulus ve milliyetçilikten söz etmeye başladıkları bir zamanda Kürtler, özellikle de Irak Kürtleri, geçmiş tecrübelerini ve bu proto-ulusal bağları anımsayacaklardı. Smith'in paradigmasından yararlanırsak, geçmişteki bir kimliğe olan bu bağlar, siyasete, kültüre, dine, dile ve öz değere daha modern bir bakışla birleşerek, Kürtlerin özgürlük arayışlarını destekleyecek ve onları bir halk olarak tanımlayacaktı.

Kürtlerin proto-milliyetçi bağları kültür/din ya da "kutsal simgeler," dil ve siyasal deneyim olarak kategorilere ayrılabilirler; ama gerçekte bunlar üst üste düşmektedirler. Proto-milliyetçilik örneklerini saptamadan önce, şu sorunun sorulması gerekir: bir aşiret mensubu ya da köylü Kürt 19. yüzyıl sonunda Kürt tarihinin herhangi bir toplumsal katmanı ya da döneminden bir atasıyla ne gibi biçimlerde kendini özdeşleştirirdi? Bir aşiret mensubu ya da köylü Kürt geri dönüp Kürdistan'a baktığında, anlamı ve değeri olan birkaç şey bulacaktı: çok değişik Kürt ritüelleri ve iki ana lehçe ile yazılı ve sözlü bir Kürtçenin varlığı (dilin lehçeleri bölgeye göre değişiyordu). Tüm bu örneklerin o kişinin kimliğinin temel bir par-

72 Age, s. 145.
73 Age, s. 146.

çasını temsil ettiğini ve Kürt köylüsünü ötekilerden ayırt ettiğini söylemek mümkündür.

Artık köylünün günlük yaşamının geçerli bir parçasını temsil etmeyen yönler ise, folklor ve sözel gelenekler –ve biraz daha az oranda onların milliyetçi aydınları tarafından incelenen *Mem-u-zin* ve *Şerefname* gibi yapıtlar– aracılığıyla kolektif hafızanın derinliklerinde kalacaklardı. Bu, daha sonra popülist basında (1880'lerde) Kürdistan'ın "görkemli mirası"na yapılan değinmelerde gözlenmektedir.[74]

Bu miras, farklılaşmış bir toplumsal katmanlaşmanın ve kentlerin önemli rolü gibi ayrıntılarla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki yaşam ve kendilerini tüketen iç çekişmeler gibi çok hoş olmayan yönleri de kapsamaktadır. Köylüler muhtemelen, ulusal hareket, ilk dürtüyü verecek ve yoldaşlarını hepsinin iyiliği için eğitim görmeye ve kendilerini daha iyi anlamaya yüreklendirecek bir liderlikten yoksundular. Hobsbawm'ın proto-milliyetçilik kuramını önerirken, Benedict Anderson'un ulusun "hayal edilen topluluğu" fikrinden esinlendiği açıktır.

Önümüzdeki sorun, ister bir devlet, isterse böyle bir devleti kurma isteğindeki insanlar grubu olarak olsun, modern ulusun insanların tarihin büyük bölümünde kendilerini özdeşleştirdikleri fiili topluluklardan büyüklük, ölçek ve doğası itibariyle farklı olmasından ve onlardan oldukça farklı taleplerde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Anderson'un yararlı terimiyle bu "hayal edilen bir topluluk"tur ve kuşkusuz *gerçek* insan toplulukları ve ağlarının gerilemesi, dağılması ya da mevcut bulunmaması durumunda, geride kalan duygusal boşluğu doldurması sağlanabilir; ama insanların gerçek topluluklarını kaybettiklerinde neden tam da onun yerine bu özel tipi hayal etmeyi istedikleri sorusu hâlâ yanıtsızdır.[75]

Hobsbawm işte burada proto-milliyetçilik kuramını öne sürmektedir. Yazar modernitenin sahneye çıkışından önce toplumların belirgin

74 Kürtler için Kürt "sorununun" özü devletsiz bir ulus olmaktır. Birçok araştırmacı 1880'e Kürt liderlerin ilk kez ayrı bir Kürt devletine ilişkin net fikre sahip göründükleri yıl olarak değinir. Daha fazla bilgi için bkz. Jwaideh, *The Kurdish National Movement* ve Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism*.

75 Hobsbawm, *Nations and Nationalism*, s. 46 (İtalikler asıl metindendir).

özelliğinin proto-ulusal bağlar ya da çeşitli kolektif aidiyet duyguları olduğunu önerir. Kimi kültürel algıların çöküşü ya da yitişiyle (eski hayal edilen topluluklar), zaten bir proto-ulusal kimliğe sahip olan bireyler, hayal edilen "ulus" topluluğunda bunun yerine uygun bir şey bulmuşlardı. Hakan Özoğlu'nun belirttiği gibi "Kürt proto-milliyetçiliği" terimi sorunludur, çünkü bu I. Dünya Savaşı öncesi dönemin Kürt hareketlerinin kaçınılmaz olarak milliyetçi hale geleceklerine işaret eder.[76]

76 Özoğlu, *Kurdish Notables*, s. 70.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİNİN TARİHSEL VE SOSYO-POLİTİK KOŞULLARI: 1921-1991

Kürt milliyetçiliği ilk kez Irak'ta bir kitle hareketine dönüştü. Irak, Kürt varlığını nüfusunun belirgin bir öğesi olarak kabul eden tek devlettir. Irak Anayasası Kürtlerden açıkça ülkenin iki milliyetinden biri olarak söz eder. Buna göre, Kürtler Irak'ta Türkiye, İran ve Suriye Kürtlerine göre daha fazla kültürel haklardan yararlanmaktadırlar.

DEVLET OLUŞUMU OYUNUNU KAYBETMEK

Çoğu tarihçi ve siyaset bilimci Kürtlerin modern siyasal tarihini kavramsallaştırmak için 20. yüzyılın ilk yıllarını ana başlangıç noktası görür. Osmanlının Bağdat, Basra ve (çoğunlukla Kürtlerin yaşadığı) Musul eyaletlerinden, petrol tarlalarıyla birlikte yeni bir ülke, yani Irak oluşturuldu. Bağdat'ın kuzeydoğusundaki Musul eyaletinin, Kerkük petrolleri dolayısıyla jeopolitik değeri büyüktür.[1] Musul'un yapılandırılması ilgili güçler arasında yoğun çekişmeye yol açtı, ama yeni Irak'ı idare edecek olan İngilizler üstün çıktı ve Musul 1925'te Irak'a bağlandı. Kürtler tartışmalarda yer alamadılar, Türkiye (Kemal Atatürk) ise durumdan kesin hoşnutsuz kaldı.[2]

1918-1929 arası İngilizlerin Kürtlere yönelik politikası bağımsızlığı değil, Kürt milliyetçiliğini teşvik etmekti. 1918 ile 1923 arası İngiliz sömürge görevlilerinin Kürtlere ya da Mezopotamya bölgesine ilişkin net bir politika ya da yaklaşımları yoktu. Birçok gözlemci Kürdistan'daki İngiliz politikasının kararsız ve belirsiz olduğu görüşündeydi. İngiliz politikası

1 Gareth Stansfield, "The Kurdish Quesion in Iraq: 1914-1947," Middle East, On Line, 2. Dizi, Tanıtıcı Makaleler, Milli Arşiv, Birleşik Krallık, 2007, s. 2. Musul sorunu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Charles Tripp, *A History of Iraq* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), s. 58-60 ve O'Shea, *Trapped Between*, s. 141-5.

2 Ghareeb, "The Kurdish Issue," *Iraq: Its History, People and Politics* içinde s. 168 ve Tripp, *A History of Iraq*, s. 58-9.

istikrarsız olmakla kalmıyor, karar vericilerin algılarına ve çıkarlarına göre de değişiyordu. Bu durum Hindistan Dairesi ile Dışişleri arasındaki tutarsızlıktan kaynaklanıyordu.[3] İngiliz görevlilerinin ve karar vericilerin bu tür politikaları uygularken önlerindeki sorunlardan biri, Kürtlerin tam olarak ne istediklerini bilmekti.

Kürt liderliğiyle görüşmeler yapan ilk İngiliz subayı Binbaşı E.M. Noel, Kürtlerin özyönetim ve bağımsızlık özlemlerine olumlu yaklaşıyordu. Dışişlerinde Lord Toynbee'nin de bir Kürt devleti yaratma fikrinde açık bir çıkarı vardı. Ancak Hindistan Dairesi, "kısıtlayıcı ırksal ve coğrafi güçlükler" nedeniyle Kürtleri tek bir devletle sınırlamanın verimli olmayacağını önerdi.[4] Bazı İngiliz sömürge görevlileri Binbaşı Noel'e karşı çıkarak, Musul vilayetini yeni yaratılmış Irak ülkesine dahil etmek istedi. Kürtler Musul eyaletinin Irak'a katılması fikrine karşı çıkarak, yöneticilerine karşı ayaklandılar. Aralık 1918'de Süleymaniye ilinin valisi (*hükümdar*) olan ilk etkili Kürt lideri Şeyh Mahmut Berzenci, 1920'lerin ilk yıllarındaki isyanların başını çekti.[5] 1919 Mart'ında Devlet Memurları Dairesi Başkan Vekili Sir Arnold Wilson, Şeyh Mahmut'un gücünü "giderek kısıtlamaya" ve Süleymaniye'deki siyasal görevli olarak Noel'in yerine (Şeyh Mahmut'tan hoşlanmayan) Binbaşı E.B. Soane'ı atamaya karar verdi.[6]

İngilizler, manda yöneticileri olarak, Kürtlerin özlemlerine sempatiyle yaklaşıyor ve egemen Irak devleti içinde bir ya da daha fazla özerk Kürt eyaleti oluşturmak istiyorlardı. Bu, Şeyh Mahmut'u böylesi bir Kürt hükümetinin başına geçmeye yüreklendirdi, ama kendisini Kürdistan kralı ilan edip, İngiliz otoritesine karşı çıkınca, İngilizler hükümetini dağıtarak Mahmut'u Hindistan'a sürgüne gönderdiler.[7] Şeyh Mahmut 1931 Nisan'ında ikinci bir isyanın başını çekerek, "birleşik Kürdistan" çağrısı

3 O'Shea, *Trapped Between*, s. 116. Kürdistanı'nda İngiliz politikası hakkında daha fazla bilgi için bkz. Saad Eskander, "Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termnation of the First Kurdish Government, 1918-9," *British Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt 27, No.2, 2000: 129-63; ayrıca bkz. Eskander, "Southern Kurdistan, age.

4 O'Shea, *Trapped Between*, s. 128-39.

5 Jwaideh, *The Kurdish National Movement*, s. 471-516; Arfa, *The Kurds*, s. 112-13 ve McDowall, *A Modern History*, s. 156.

6 Jwaideh, *The Kurdish National Movement*, s. 511-12; Arfa, *The Kurds*, s. 113 ve McDowall, *A Modern History*, s. 156.

7 McDowall, *The Kurds*, s. 81-3.

yaptı. İngilizler onu bir kez daha yendiler ve Irak hükümeti Mahmut'u 1956'daki ölümüne kadar ev hapsinde tuttu.[8]

Göründüğü kadarıyla İngiliz politikacılar, Musul ve Kerkük civarındaki petrol tarlalarından yararlanmanın en iyi biçiminin, söz konusu Kürt bölgelerini de içerecek tek bir devlet –"Irak Krallığı"– yaratmak olduğu sonucuna varmışlardı. 1925'e gelindiğinde İngilizler "herhangi bir özerk ya da bağımsız Kürt devletinin kuruluşunu teşvik etmenin ya da böyle bir sorumluluk almanın, majestelerinin hükümetinin politikalarının bir parçasını oluşturmadığını" açıkladılar.[9]

Kürdistan'da İsyan

1. Dünya Savaşından sonraki istikrarsız dönemde (Ermeniler ve Hicaz halkıyla birlikte) Kürtler, büyük güçlerin (İngiltere ve Fransa) onlara bir Kürt ulusal devleti kurma fırsatı vaadi verdiklerinde, ulusal özlemlerini gerçekleştirmeye yaklaştılar.[10] Bu vaat ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın Milletler Cemiyeti'nde yaptığı Dünya Barışı için On dört Noktalı Program konuşmasında sözlü olarak belirtildi;[11] ayrıca Sevr Anlaşmasının 62., 63. ve 64. maddelerine yazıldı. Anlaşma 10 Ağustos 1920'de İstanbul (Osmanlı) Hükümeti ve İtilaf Devletleri tarafından imzalandı.[12] 64. madde uyarınca Kürtlere bir yıl içinde bağımsızlık tanınacaktı. Ancak tüm imzacı ülkeler arasında yalnızca Yunanistan anlaşmayı onayladı ve Kürt özerkliği koşulu hiçbir zaman gerçekleşmedi.[13] Kürtlerin bağımsızlığının ele geçmesi zor bir rüya olarak kalmasında, Sovyetler Birliği'nin yeni kurulan devletler üstündeki aşırı etkisine duyulan korku ve İngiltere'nin Kürtlerin ulusal

8 Edgar O'Ballance, *The Kurdish Struggle: 1920-94* (Londra: Macmillan Press Ltd, 1996), s. 20 ve Chaliand, *The Kurdish Tragedy*, s. 54-5.

9 İfade, Tebriz'de kimi Kürt milliyetçi projelerine sempatiyle bakan danışma kurulunu azarlayan İngiltere'nin İran elçisine aittir. Bkz. Mc Dowall, *A Modern History*, s. 199 ve Romano, *The Kurdish Nationalist*, s. 36.

10 Muller and Linzey, The Internally Displaced Kurds, s. 19.

11 Başkan Woodrow Wilson'ın *Dünya Barışı için On dört Noktalı Programı* (1918), büyük güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıklara "özerk gelişmeleri için mutlak, rahat bırakılmış bir fırsat güvencesi verilmesi" kaygısını açıkça belirtiyordu. Ulaşım yeri: http://usinfor.state.gove/usa/infousa/facts/demo-crac/51.htm. ABD Dışişleri Bakanlığı, Eylül 2007.

12 Jwaideh, *The Kurdish National Movement*, s. 539 ve McDowall, *The Kurds*, s.33.

13 Muller and Linzey, *The Internally Displaced Kurds*, s. 19.

meselelerini aşiret çıkarlarının üstünde tutmasına güvenilecek, belirgin bir Kürt lider tercihi olmadığı endişesi gibi kimi kaygılar rol oynadı.[14]

Anlaşmaya göre, halkının çoğunluğu bağımsızlık için oy kullanırsa, Musul eyaleti Kürdistan'a katılabilecekti. Bu Kürt tarihinde ilk kez, onların sorunlarının çözümlenmesi gereğinin uluslararası planda kabul edilmesi demekti.[15]

Sevr Anlaşması, Ortadoğu'nun siyasal haritasını, esas olarak Avrupa'nın çıkarları doğrultusunda yeniden çizdi. Osmanlı İmparatorluğu, İttifak Devletlerinin yanında savaşa katılması için cezalandırma bahanesiyle dağıtıldı ve onun yerine Türkiye ile Irak Krallığı gibi birkaç yeni devlet kuruldu. 1920 Anlaşmasının aşağılayıcı koşulları ile savaştan sonra Türkiye'nin egemenliğine müdahalelerin sürmesi, Atatürk'ün Anlaşmayı imzalayan Türk idaresini devirmesine yol açtı. Atatürk, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap olmayan Müslümanları adına, eski Osmanlı toprakları üstünde birbirine rakip iddialarda bulunan Fransızlara, Yunanlılara ve Ermenilere karşı bir bağımsızlık savaşının lideri oldu."[16] 1922'de, yeni kurulan Büyük Millet Meclisi Osmanlı Sultanlığını feshetti ve Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde, güçlü bir Türk milliyetçiliği duygusu olan, modern Türkiye Cumhuriyeti'ni kurdu.[17]

1921'deki Kahire Konferansında, esas olarak Binbaşı Noel ile Winston Churchill'in teşvikiyle, delegeler Kürt devleti konusunda bir anlaşmaya vardılar. Bir "tampon bölge" işlevi görecek olan Kürt devleti, Mezopotamya'nın kuzeyinde kurulacaktı. Öte yandan gerek Percy Cox, gerekse Gertrude Bell, Kürdistan'ın Irak'a katılması doğrultusundaki azınlık görüşüne katıldılar.[18]

Sevr Anlaşması, 24 Temmuz 1923'te reddedildi; onun yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin tanındığı ve bir Kürt ulusal devleti fikrinin terk

14 Age.
15 O'Shea, *Trapped Between*, s. 139-40.
16 Muller and Linzey, The Internally displaced Kurs, s. 19.
17 McDowall, *A Modern History*, s. 130; O'Shea, *Trapped Between*, s. 141; Muller and Linzey, *The Internally Displaced Kurds*, s. 19 ve Bruinessen, *Kurdish Society*, s. 272-3.
18 O'Shea, *Trapped Between*, s. 80-3 ve 141. Gertrude Margaret Lowthian Bell yazar, gezgin, siyaset analisti, Arabistan'da idareci ve Anadolu ve Mezopotamya kalıntılarının yerlerini saptayan ve haritalayan bir arkeolog olan bir İngilizdi. 1917'de İngiliz İmparatorluğu tarafından "commander of the order" nişanıyla ödüllendirilmişti.

edildiği Lozan Anlaşması imzalandı. Sevr Anlaşmasının artık bir anlamı kalmamıştı.[19]

Sevr-Lozan dönemi Kürtlerin siyasal tarihinde bir dönüm noktası oldu. Bu yerine getirilmeyen vaatler ve kaçırılan fırsatlar sonucu birçok Kürt, kendilerinin "büyük güçlerin elinde harcanabilir araçlar" oldukları duygusuna kapıldı.[20] Milletler Cemiyeti 1925'te Musul vilayetini İngiliz mandası altındaki Irak'a verdi, çünkü İngilizler Irak'ın ekonomik yaşamının güvenliğini sağlamak için Musul petrolünün gerekli olduğunu belirtmişlerdi.[21]

Böylece Lozan Anlaşması, Mustafa Kemal Atatürk'ün silah gücüyle gerçekleştirdiğini onaylamış oluyordu.[22] Türkiye'nin ve ittifak güçlerinin toprak dağıtımını kesinleştirmek için onaylanan anlaşmada Kürtlerin adı geçmiyordu. Kürtlerin özerkliği sorunu artık bir gündem maddesi değildi.[23] 5 Haziran 1926'da Kürdistan Irak, Suriye, Türkiye ve İran arasında parçalandı.[24] Irak Kürtleri, Irak Krallığı olan bir Arap devletinin yurttaşları oldular. Bu noktadan itibaren Irak Kürtleri için Kürt milliyetçiliği ve ulusal kimlik, Irak'ın siyasal sistemi ve kültüründeki değişikliklere göre ele alınacaktı.

Irak'ta 20. yüzyılın ilk otuz yılında Kürt milliyetçiliğinin tarihi, esas olarak Osmanlı, İngiliz ve Irak yetkililerine karşı çıkan Kürt aşiretlerinin milliyetçi hareketlerinin tarihidir. Bu dönemdeki İngiliz politikası, idari kontrolü güvence altına almak için Kürt toplumsal ilişkilerini "yeniden aşiretleştirmek"ti.[25] Gareth Stansfield haklı olarak Kürt isyanlarındaki "aşiret militanlığı"nın, Kürt siyasal kurumunun harekete geçirilmesinde ana rolü oynadığını belirtmiştir. Yakından incelendiğinde bu isyanlar aşiret ve milliyet çıkarları arasında bir denge olarak görülebilir.[26]

1920'lerin ortalarına gelindiğinde Kürt kentlerinde küçük ama giderek artan sayıdaki eğitimli, meslek sahibi sınıflar, Kürt ulusal kimli-

19 Jwaideh, *The Kurdish National Movement*, s. 567 ve Bruinessen, *Kurdish Society*, s. 273.
20 Ghareeb, "The Kurdish Issue," Iraq: Its History, People and Politics içinde, s. 168.
21 O'Shea, *Trapped Between*, s. 143 ve Stansfield, "The Kurdish Question," age, s. 2.
22 McDowall, *A Modern History*, s. 140.
23 Age, s. 142.
24 O'Shea, *Trapped Between*, s. 143.
25 John Ciment, *The Kurds: State and Minority in Turkey, Iraq and Iran* (New York: Facts on File, Inc., 1996), s. 80.
26 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 61.

ğiyle ilgilenmeye başlıyorlardı. 20. yüzyılın ilk otuz yılında meydana gelen tüm isyanlar ve ayaklanmalar, aşiretsel, dini ve proto-milliyetçi hareketler olarak nitelenebilir. Bu iddialı ve parçalanmış ayaklanmalar, etnisiteyi hem ulusal kimliğin, hem de bir yaşam biçiminin simgesi olarak öne sürmeyi amaçlıyorlardı.[27]

Ayaklanmaların ve isyanların parçalanmış olmalarının nedeni bir yanda aşiret ve dini liderlikler, öte yanda Kürt toplumunun gelişmemiş, kırsal yapısıydı. Bu dönemde Kürt milliyetçiliğinin doğasını araştıran Cecil John Edmonds (1889-1979), kimi liderlerin hırslarını ya da aşiret insanlarının herhangi türden bir düzene ve idareye tahammülsüzlüklerini gizlemek için kullanılan bir milliyetçiliğin saflığını sorgulamıştı.[28] Michael Gunter, Şeyh Mahmut'un güdüleri hakkında şöyle yazar:

> Ancak Şeyh'in faaliyetlerini Kürt milliyetçiliği uygulamaları olarak görmek yanlış olacaktır. En güçlü olduğu zamanda bile aşiretçiliğin ilkel sınırlarını asla aşamamıştır.[29]

McDowall da aynı fikri sürdürür:

> Geriye dönük olarak Şeyh Mahmut'u modern milliyetçi fikirlere bürümek insana çekici gelmektedir... Şeyh Mahmut'un milliyetçi bir duyguya hitap etmekle zaman kaybetmemesi önemlidir. Mahmut bir *seyid*'di ve tabanının anladığı dil, İslamın diliydi. 1919'da bir ulusal kurtuluş mücadelesi değil, bir cihat için çağrı yapıyordu. Ayrıca onun tarzı akrabalarını ve aşiretin müttefiklerini kullanmak, amacı ise kişisel bir beylik kurmaktı. Şeyh Mahmut Kürtlere kendisinden değil, İngiliz yönetiminden kurtuluş sunuyordu.[30]

Gunter gerçek Kürt milliyetçi özlemlerin 1930 Eylül'ünde, Süleymaniye'de eğitimli orta sınıftan göstericilerin, herhangi bir aşiret lideri-

27 McDowall, *A Modern History*, s. 174.
28 Edmonds, "Kurdish Nationalism," age, s. 88.
29 Michael M. Gunter, *The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope* (New York: St. Martin's Press, 1992), s. 3. Şeyh Mahmut bir ağa ve şeyh ve Nakşibendi tarikatı üyesiydi.
30 McDowall, *A Modern History*, s. 158.

nin ya da dini liderin yönlendirmesi ya da rehberliği olmadan, sokaklara çıkıp grev yaptıkları zaman ifade edildiğini düşünür.[31] 1920'ler ve 30'larda meydana gelen din ve aşiret isyanlarının bugün bile birçok Kürt milliyetçisi için etkili simgeler olduklarını kaydetmekte yarar vardır. Bu isyanlar Kürt milliyetçi anlatısının ve mitinin önemli bir parçası haline gelmişler ve daha sonraki isyanlar için esin kaynağı ve model işlevi görmüşlerdir. Aynı zamanda Kürt milliyetçi hareketini ilk kez Kürt toplumunun alt katmanlarına açmışlardır.

Şeyhlerin önemli bir siyasal bütünleşme sağlama becerileri, kimi kez onların dini karakterlerinden kaynaklanan ciddi bölünmelerle sınırlıydı. Şeyhlerin gücü yalnızca onların karizmatik yeteneklerinden değil, aynı zamanda kişisel servetlerinden ve 1858 Osmanlı Toprak Kanunu onlara büyük alanların tapusunu alma olanağı sağladığında elde ettikleri yöresel toprak tabanından da kaynaklanıyordu. Bu nedenle şeyhler taleplerini Kürt ulusu için meşruiyet ve koruma terimleriyle ifade ederken, çoğu kez kendi bölgesel güç tabanlarının meşruiyetini ve korunmasını sağlamak ya da sürdürmekle de aynı derecede ilgiliydiler.

McDowall'a göre, özellikle Süleymaniye dışında Kürt kamuoyu, yüce hayallerine genelde güvenilmeyen Şeyh Mahmut'un tümüyle arkasında değildi.

Kürtlerin dağınıklığını belki de en iyi ifade eden şey, İngilizlerin kendi korumalarındaki Emir Faysal'ın bütün Irak'ın kralı olması önerilerinin Kürt nüfusu açısından kabul edilebilir olup olmadığını saptama çabalarıydı. Musul ve Erbil öneri lehine oy kullandılar, Kerkük kararın ertelenmesi için oy kullandı (1923'te Faysal lehine karar verdi); ilginç nokta Kerkük Kürtlerinin ayrı bir Kürt eyaleti istemeleri, ama bunun için *tek koşul olarak* Süleymaniye Kürtleriyle birleştirilmemeyi göstermeleriydi. Yalnızca Süleymaniye halkı Faysal'a ve Irak'a dahil edilmeye koşulsuz karşı çıktı.[32]

Irak'ta dışardan yönetilmeye en şiddetli muhalefet, önce Sufi Şeyh Ahmet Barzani'nin, daha sonra kardeşleri Muhammed Sadık ve Molla Mustafa'nın liderliğini yaptıkları Barzan'dan geldi. Mustafa Barzani özünde karizmatik bir ulusal liderdi; Kürt milliyetçisine dönüşümü ancak

31 Gunter, *The Kurds*, s. 3.
32 McDowall, *The Kurds*, s. 82. İtalikler asıl metindendir.

zamanla ve büyük ölçüde Irak hükümetinin bölgesel özerkliğini bastırma çabasında başvurduğu şiddet yöntemleri nedeniyle oldu.[33]

Aşiretçilik ile Milliyetçiliğin Buluşması: 1930'lar-1958

İngiliz yönetiminin aşiretlerin sadakatini kazanma doğrultusundaki belirgin stratejilerine tepki, aşiret gücünün yeniden pekiştirilmesi oldu. İngilizler özünde daha önceki Osmanlı idarelerinin dolaylı yönetim politikalarını yeniden canlandırdılar. İşbirliği yapmayan ağaları uzaklaştırarak yerlerine, bir görevlinin ifadesiyle "biz onları güçlü ve zengin yapmadan önce hiçbir önemi olmayan küçük adamları" getirdiler.[34] İngiliz sömürge görevlilerinin ifadelerine bakılırsa, bağımlı bir yerel bey sınıfının yeniden canlandırılması, İngiliz Dışişlerinin hesaplı bir politikasının sonucuydu.

Yerleşik tarım ve medeniyetin yayılması, genelde aşiretlerin dağılmasına ve Şeyhlerin etkisinin azalmasına yol açmıştır. Bağdat "vilayeti"nin sunduğu toprak idaresi sorunları arasında, aşiret şeyhlerini yeniden güçlendirme ve bu gücü sürdürme, en az ilginçlerden birisi değildir... Bizim başlıca işimizin hakkı olmayanlara hak vermek değil, hakkı olanların haklarını güvenceye almak olduğunu kabul etmeliyiz.[35]

Irak'ta, şehirlere ve köylere taşınan, ama giderek artan sayıda yarıcıyı toprağa bağlı tutan toprak beyleri sınıfı, özünde kırsal ekonominin paraziti haline geldi. Köylerin çoğu tek bir aileye aitti ve bunların dışındaki ortak ya da aşirete ait topraklar kısa sürede büyük, özel mülke çevrildi. 1958'de toprak sahiplerinin yüzde biri Irak'taki tüm özel toprakların yüzde 55'ine sahipti.[36]

Yukarda özetlendiği gibi Kürdistan'da şeyhler Kürt toplumunun daha değişik unsurlarının milliyetçi mücadeleye dahil edilmesi için fırsat yaratmışlar ve aşiret geleneği buna askeri güç sağlamıştı. Ancak bu unsurların, amaçları sınıfsal ve bölgesel bağlılıkları aşan, modern bir milliyetçi harekette bütünleşmeleri, kentsel milliyetçi örgütlerin doğuşuyla başladı. Kürt kentsel milliyetçiliği Kürdistan'ın kent ve kasabalarında başladı.

33 McDowall, *A Modern History*, s. 178-80.
34 Marion Farouk-Sluglett ve Peter Sluglett, *Iraq since 1958: From Revolution to Dictatorship* (Londra: I.B. Tauris, 1990), s. 291.
35 Age'den naklen, s. 290.
36 Age.

Geleneksel olarak Kürt entelijensiyası medreselerde gelişti. Bu okullar 17. yüzyıl sonlarından 20. yüzyıl başına kadar, Kürtlerin etnik çıkarlarını savunan liderler yetiştirdiler. Ama 20. yüzyılın ortasından itibaren Kürdistan'ın eğitim manzarası değişti ve İstanbul, Tahran, Bağdat, Şam ve diğer büyük kentlerde eğitim görenler Kürdistan'da başı çeken güçler oldular. Bu bireyler ve gruplar (birkaç istisna dışında) Kürt kültürünü, geleneklerini ve yaşam biçimini küçümsüyorlardı.[37] İster Doğuda, ister Batıda, yurtdışında eğitim görme şansına sahip olanlar, kendi ülkelerindeki ana akımlar yerine diğer Ortadoğulu gruplarla birlikte olma eğilimindeydiler. Bu Kürdistan'a hiç yardımcı olmadı. Kendinden nefret eden bu kadar çok entelektüele sahip başka bir ülke yoktu.

Camilerdeki okuma çevreleri dışında, Irak Kürdistanı'ndaki Kürtlerin çoğunluğunun 20. yüzyıla kadar genellikle okuma yazmasız olduğunu görmek insanı şaşırtmamalıdır. Kentli eğitimli tabakalar 1930'lardan sonra Kürt milliyetçiliğiyle ilgilenmeye başladılar. Kürdistan'ın kentsel merkezlerinde ve Bağdat'ta milliyetçi örgütlerin oluşması, siyasal olarak aktif, eğitimli Kürt seçkinlere bir tür meşruiyet kazandırdı ve *Kürdiyati*'nin bir düşünce biçimi olarak algılanmasını yaygınlaştırdı. Gene de Irak'ın oluşumu ile 1932'deki bağımsızlığı arasında geçen yıllarda, Kürtler adına çok az adım atıldı.[38]

Türkiye, İran ve Suriye devletlerinin anayasalarından farklı olarak, 1921 tarihli Irak Geçici Anayasası Irak'ın Araplar ve Kürtler olarak iki ulusal gruptan oluştuğunu teyit ediyordu. Arapça ve Kürtçe eşit statüye sahiptiler. Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne alınması için uğraşan İngilizler, Irak'ta azınlık grup haklarının sağlanmasına çalıştılar.[39] 1925'ten sonra ilk Irak yerel dil yasası, Kürtçe konuşulan bölgelerdeki okullarda sınırlı bir Kürtçe eğitimine ve Kürtçe kitap yayınlanmasına olanak sağladı. Kürtler hükümette de sınırlı temsil ediliyorlardı.[40]

37 Medreselerin rolü için bkz. Bruinessen, *Agha, Shaikh*, Bölüm Dört.
38 Amir Hassanpour, "The Creation of Kurdish Media Culture," *Kurdish Culture and Identity* içinde, s. 53, 72.
39 Denise Natali, *The Kurds and the State: Evolving National Identity in Iraq, Turkey and Iran* (Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2005), s. 27.
40 Gunter, *The Kurds*, s. 2 ve McDowall, *A Modern History*, s. 172.

Bu durum eğitimli seçkinler arasında Kürt özlemlerini harekete geçirdi. 1930'larda ve 40'larda, gerek Erbil, gerekse Süleymaniye'de, eğitimli Kürt katmanlar çok sayıda dergi çıkardılar, gizli gruplar örgütlediler. Kürtlere sınırlı kültürel haklar tanınmıştı ve Irak Kürdistanı 1920'lerin sonundan itibaren Kürt kültürel yaşamının merkezi haline gelmişti.[41] Irak hükümetinin Kürdistan'daki bu gelişmelerden hoşlanmadığı kesindi. Devlet oluşumunun ilk döneminde, Kürtler hâlâ "hayal edilmeyen" bir topluluk niteliğindeydiler.[42] Ancak bu daha sonraki yıllarda değişecekti.

Irak ve Kürdistan'da Siyasal Gelişmeler

1930'larda, hatta daha fazla 40'larda, Kürt milliyetçiliğini etkileyen iki ana ideolojik akım ortaya çıktı. Bunlardan biri komünist ve sosyalist fikirler, diğeri pan-Arap milliyetçiliğiydi.[43] Kürtler, Arap milliyetçiliğinin doğuşuna tepki gösterdiler ve birçok entelektüel, 1934'te kurulan Irak Komünist Partisinin sosyalist fikirlerinden etkilendi. Bunlar arasında İbrahim Ahmet, Celal Talabani, Hamza Abdullah ve Salih el-Haydari gibi aydınlar vardı. Ancak 1930'lar Kürt kültürel, siyasal ve milliyetçi faaliyetlerinin doğuşuna tanık olmuştu. Birkaç Kürt siyasal örgütü Erbil, Süleymaniye, Kerkük, Kifri, Kalar ve Kanakin gibi kasabalarda ve kent merkezlerinde örgütlenmişti. Bağdat da çok sayıda Kürt kültürel ve ulusal hareketinin merkezi olmuştu. Gelişmekte olan örgütler şunlardı: *Komalay Lawan* (1930'da Bağdat'ta kurulan bir gençlik örgütü), *Komalay Brayati* (Kardeşlik Örgütü, 1938-43'te Süleymaniye'de), *Şoriş* (Devrim) ve *Rızgari Kurd* (Kürt Kurtuluşu, 1945).

En önemli ve etkin hareketler Süleymaniye'de *Darkar* (Oduncular) ile Erbil'de *Hiwa* (Umut) idi. *Hiwa*, Kürt ulusal duygularını güçlendirmekte kilit rol oynadı.[44] 2. Dünya Savaşı zamanında artık Kürt nüfusun çok daha çeşitli bir kesiti Irak'taki milliyetçi ve diğer muhalif hareketlere katılıyordu.

41 Blau, "Kurdish Written," age, s. 22. Bu dönemde Kürdistan'da gazete, dergi ve kitap yayınlarının ayrıntılı ve canlı bir anlatısı için bkz. Hassanpour, "The Creation," age, s. 48-84.
42 Natali, *The Kurds*, s. 34.
43 Age, s. 35.
44 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 64; McDowall, *A Modern History*, s. 289 ve Edmund Ghareeb, *The Kurdish Question in Iraq* (New York: Syracuse University Press, 1981), s. 27.

Böylece yeni bir kentsel, siyasi aktivist sınıfı kaynaşıyordu. Başlangıçta Irak Komünist Partisi (IKP) kentli Kürtlerin birçoğunun desteğini aldı. IKP, Kürt bağımsızlığı fikrini terk ettiği zaman bu destek azaldı, ama parti *Azadi* (Özgürlük) adlı bir Kürt kanadını sürdürdü. 1940'ta, birkaç Kürt kentinde oluşan farklı aktivist unsurları bir araya getiren, *Hiwa* (Umut) adlı yeni bir kentli, Kürt milliyetçi partisi kuruldu.

Hiwa kısa zamanda da İran'da Mahabad kentini merkez alan, yeni gelişmekteki milliyetçi koalisyonla ilişki için harekete geçti. Partinin milliyetçi söylemi orta sınıftan aydınlar için çekiciydi, ama kırsal ağalar ve beylere (ve onların kontrol ettikleri köylülere) o kadar çekici gelmiyordu. İlk Barzani isyanının yenilgisinden sonra, parti hızla kapatıldı. *Hiwa*'nın yerine ortaya çıkan *Rızgari Kurd* (Kürt Kurtuluşu) adlı parti, BM'e birleşik bir Kürdistan'ın bağımsızlığı için resmi bir çağrıda bulundu. Bu gündem onu, Kürt meselesini Irak Devleti içinde bir azınlık sorunu olarak gören Irak Komünist Partisiyle ideolojik çelişkiye düşürdü.[45]

Bu dönemin öne çıkan Kürt siyasi aktivistleri Süleymaniye'den İbrahim Ahmed ve Erbil'den Salih el-Haydari'ydi.[46] 1930 tarihli İngiliz-Irak anlaşması çerçevesinde bağımsızlık verilen Irak'ın yeni hükümeti, Kürtlerin özerklik sorununu göz ardı etti; Kürtlerin milliyetçi çıkarlarına ise ancak tahammül ediyordu. Monarşik egemen seçkinlerin Kürtlere davranışlarını protesto etmek için gösteriler ve grevler düzenlendi.

1930'ların çalkantılarından ortaya çıkan en etkin Kürt lideri Mustafa Barzani oldu. 1940'ların ortalarında Kürdistan'ın görece büyük kesiminde etki sahibiydi. Barzani Kürt milliyetçi hareketinin lideri haline geldi. 1943'te Süleymaniye'deki sürgününden kaçarak Barzan'a gitti ve burada

45 McDowall, *A Modern History*, s. 293-4.

46 Karş. Abdel Satar Tahir Şerif, "*al-Jamiyat wal Munathamat wal Ahzab al Kurdiya fi Nisf Qarn: 1908-58*," (Yarım Yüzyılda Birlikler, Örgütler ve Kürt Siyasi Partiler: 1908-58), (Bağdat: Sharikat al Ma'rifa, 1989), s. 27-208. Şerif 1960'larda KDP üyesiydi; daha sonra *al Hizb al Democraty al Kurdistani al thawri*'nin (Devrimci Kürdistan Demokratik Partisi) başkanı oldu. Bu parti 1975'ten sonra KDP'ye bir alternatif olarak Baasçılarca desteklendi. Şerif 2008'de Kerkük'te öldürüldü. Bkz. Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 63-4; Romano, *The Kurdish Nationalist*, s. 189 ve McDowall, *A Modern History*, s. 293-4. Salih el-Haydari'ye göre (Şerif'ten naklen) *Hiwa* Partisinin kuruluşu ilk kez Erbil'in solcu Kürtleri tarafından Erbil'de duyuruldu. Parti başlangıçta, bir İtalyan milliyetçi örgütünden alınan *Darker* adıyla kurulmuştu. *Şoriş* de önce Erbil'de kurulmuş, sonra *Rızgari Kurd* olmuştu. KDP *Şoriş* ile *Rızgari Kurd*'un birleşmesinden oluşmuştu. Bkz. Şerif, "*al-Jamiyat wal Munathamat*," s. 155.

rakip aşiretler ve Irak hükümeti karşısında konumunu yeniden düzenledi. Barzani Kerkük, Süleymaniye, Erbil, Dohuk ve Kanakin'in Kürt bölgeleri için özerklik istedi. *Hiwa* ona isyanında destek oldu.

Barzani büyüleyici bir karakterdi ve kariyeri Kürt milliyetçiliğinin iç çelişkilerini sergiliyordu.[47] 1945'te Irak askeri kuvvetleri, Kraliyet Hava Kuvvetlerinin desteğiyle, Barzani'yi ve adamlarını İran Kürdistanına çekilmeye zorladı. Barzani Mahabad'da, bir Kürt cumhuriyeti kurma mücadelesi içinde olan İran Kürt milliyetçi hareketine katıldı. Barzani ve adamları Mahabad'ın savunmasında önemli bir rol oynadıktan sonra, Sovyetler Birliği'ne geri çekildiler.

Barzani 22 Ocak 1946'da Mahabad'da Gazi Muhammed'in ilan ettiği ilk Kürt Cumhuriyetini savunan askeri birlikleri yönetti.[48] Mahabad Cumhuriyeti yalnızca on bir ay yaşadı. Liderleri İran ordusu tarafından yakalandı ve daha sonra Mahabad kentindeki *Chwar Chera* meydanında asıldılar. Barzani adamlarıyla birlikte kaçtı ve sonraki on bir yıl Sovyetler Birliği'nde sürgünde yaşadı.[49] 16 Ağustos 1946'da Bağdat'ta yapılan ilk kongresinde Kürt Demokratik Partisinin kuruluşu ilan edildi ve Barzani partinin sürgündeki başkanı seçildi. 1953'teki üçüncü kongresinde bu ad Kürdistan Demokratik Partisi olarak değiştirildi.[50]

Barzani'nin 1940'ların ortasında Kürt hareketi üstündeki hegemonyası, laik milliyetçilerin ve kentli, eğitimli Kürtlerin Irak Komünist Partisiyle işbirliği yapmasıyla sona erdi. Barzani 1946'da İran Kürdistanını terk ederek, Stalin dönemi Sovyetler Birliği'ne sığınmak zorunda kalınca, genel olarak solla, özel olarak da Komünistlerle ilişkiler İbrahim Ahmet liderliğinde yeniden gelişti.[51] Dolayısıyla sonraki on yılda Kürt milliyetçi hareketi aşiret ve milliyet amaçları açısından daha az etkin, sınıf temelli politikalara

47 David McDowall, "The Kurdish Question," *The Kurds* içinde, s. 25 ve Gunter, *The Kurds*, s. 9.

48 İsmet Şerif Vanlı, "Kurdistan in Iraq," *People without a Country: The Kurds and Kurdistan*, ed. Gerard Chaliand, Çev. Michael Pallis (Londra: Zed Books Ltd, 1993) içinde, s. 149; McDowall, "The Kurdish Question," age, s. 26 ve Gunter, *The Kurds*, s. 3 ve 9-10.

49 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 63; Romano, *The Kurdish Nationalist*, s. 224-9 ve Jwaideh, *The Kurdish National Movement*, s. 709.

50 KDP'nin kuruluş öyküsü için bkz. Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 66.

51 Romano, *The Kurdish Nationalist Movement*, s. 189.

daha yönelikti. Kürt milliyetçiliğinin yeniden ortaya çıktığı 1960'lara kadar durum böyle sürdü.[52]

1940'lar ve 50'lerde Irak'ta İngiliz politikaları hâlâ yürürlükteydi. Irak toplumu Şii ve Sünni Araplar, Kürtler, Süryaniler (ya da Aramiler), Ermeniler, Türkmenler ve küçük bir Yahudi azınlıktan oluşan heterojen bir yapıya sahiptir. Etnik ve dini farklılıkları nötralize etmek yerine, İngilizler Sünni Arapları hükümette yüksek mevkilere çıkaran ve Kürtleri ve Şiileri öfkelendiren etnisite politikaları getirerek, çelişkileri daha da kızıştırdılar.[53] 1953-8 arası KDP'nin ve Kürt milliyetçi hareketinin fiili lideri İbrahim Ahmet'ti. Ahmet'in liderliğinde, damadı Celal Talabani ve diğer solcu Kürtlerin de işbirliğiyle, KDP ve Kürt milliyetçi ideolojisi "Iraklılığa" yöneldi.

Ahmet'in yaklaşımı ve tutumları, Kürt etnik ve ulusal kimliğini Araplardan farklılaştırmak yerine, Kürt milliyetçiliğini Arap solcu milliyetçi gruplarla uyumlulaştırmaktı.[54] 1930-58 döneminde Kürt milliyetçi hareketini belirleyen gerilimler, milliyetçi aşiret liderleri ile kentli, entelektüel solcular arasında bir tür ödünsüz işbirliği oluşturdu. Her iki taraf da diğerini köşeye sıkıştırmaya ve yararlanmaya çalıştı. Sonunda, 1958'den itibaren Kürt milliyetçiliğinde öncü rol oynayan kentli entelektüel solculardan çok, Barzani'nin başarıları ve karizması oldu.[55]

Bu dönemde Irak'taki siyasal istikrarsızlık, özellikle 1950'ler ve 60'larda Kürtleri Irak'ın iç siyasetinde önemli bir aktör haline getirdi. Şimdi Kürt ulusal kimliğini pekiştirme zamanıydı.

Cumhuriyet Çağında Kürt Milliyetçi Hareketi: 1958-68

1958 ile 1968 arasında Irak'ta birçok başarısız darbe oldu ve siyasal rejim dört kere değişti. Kasım döneminde Irak'ta siyasal dengesizliğe, ideolojik çatışmalara ve askeri otoriterliğe tanık olundu.[56] 14 Temmuz 1958'de Haşemi hanedanı ve Başbakan Nuri Said'in hükümeti devrildi.

52 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 63.
53 Natali, *The Kurds*, s. 28-9.
54 Age, s. 43-4.
55 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 61-7 ve Natali, *The Kurds*, s. 47.
56 Phebe Marr, *The Modern History of Iraq* (Boulder, Colorado: Westview Press, 2. Baskı, 2004), s. 81.

O tarihe kadar illegal olan IKP ve KDP gibi siyasi partiler, Abdül Kerim Kasım'ın ve Özgür Subaylarının yeni cumhuriyetçi hükümetini yürekten desteklediler.[57]

27 Temmuz 1958'de ilan edilen ilk Geçici Anayasanın 3. maddesinde Kürtler devletin bir parçası olarak adlandırılıyor ve ulusal hakları "güvence altına" alınıyordu. Ancak Kürtler için, "Irak Arap ulusunun bir parçasını oluşturur" diyen 2. madde karmaşık ve çelişkiliydi.[58] Bu, Irak'ın ulusal kimliğinin tanımlanmasında bir belirsizliği yansıtıyor, aynı zamanda da Arap ulusal kimliğini ve bunun pan-Arap eğilimlerini, bölgesel bir Irak ulusal kimliği ile uyumlaştırma çabasını sergiliyordu.[59]

Devrim sonrası dönem kaotik olarak nitelendirilebilir, çünkü Kasım ve onun solcu destekçileri, "vatan" milliyetçiliğiyle bağlantılı bir "önce Irak" kimliği öne sürüyorlardı. Hükümetin ikinci kişisi Abdüsselam Arif sol karşıtıydı ve Nasırcı Arap milliyetçiliğinin, İslami Araplık (Arapçada *Uruba*) ile kaynaştığını iddia ediyordu. Öte yandan Kasım hiçbir zaman bir siyasi partinin ya da örgütün üyesi olmadı. Onun resmi devlet söylemi, Arap-Kürt kardeşliğine dayalı bir Iraklılık duygusu yaratmaktı.[60]

Aynı yılın 6 Ekim'inde Barzani bir kahraman olarak Sovyetler Birliği'nden Irak'a döndü.[61] Belki de Kürtleri Kasım'ı ve rejimini desteklemeye ikna eden bu iki faktördü.[62] Buna göre Kürtlere Kürtçe yayın yapma ve kitap ve dergi yayınlama hakkı tanındı. Kürtçe konuşulan bölgelerde ilkokulların öğretim dili olarak Kürtçeyi kullanmalarına izin verildi. Irak üniversitelerinin bazılarında da Kürtçe bölümleri kuruldu.

57 Bruinessen, *Agha, Shaikh*, s. 26. Irak Cumhurbaşkanı olan Tuğgeneral Abdülkerim Kasım'ın (Başbakan, Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı) dışında, Özgür Subayların diğerleri Arap milliyetçisiydiler. Cumhurbaşkanı Yardımcısı olan Albay Abdüsselam Arif (Başbakan Yardımcısı ve İçişleri Bakanı) Nasırcı bir milliyetçiydi. Bkz. Michael Eppel, *Iraq from Monarchy to Tyranny: From Hashemites to the Rise of Saddam* (Gainesville: University Press of Florida, 2004), s. 153.

58 Eppel, *Iraq from Monarchy*, s. 153; Bruinessen, *Agha, Shaikh*, s. 26.

59 Eppel, age.

60 Natali, *The Kurds*, s. 49.

61 Ghareeb, *The Kurdish Question*, s. 38 (Stansfield, *Iraqi Kurdistan'dan naklen*, s. 67); Vanlı, "Kurdistan in Iraq," *People without a Country* içinde, s. 150; Bruinessen, *Agha, Shaikh*, s. 26-7.

62 Marr, *The Modern History*, s. 104-5.

Kasım ve onun siyasal sistemi Kürtlerin etnik ve ulusal kimliğini tanıdı ve Kürtler ile Araplar arasındaki ortaklığı teyit etti.[63] Bu, Barzani'nin hem KDP, hem de Kürt milliyetçiliği üstündeki gücünü pekiştirmesini sağladı. Kürtlerin Kasım ile ilişkileri çok sürmedi ve kısa süre sonra bozuldu. 1960'a gelindiğinde Kürtlere tanınan ayrıcalıklar geri alındı. Irak'ı yönetenlerin çoğu gibi Kasım da, Kürtlerin özerklik taleplerinin bağımsızlığa yol açacağından korkmaya başladı.[64]

Altı çizilmesi gereken önemli olaylar şunlardır: (1) 1959 Temmuz'unda Kasım Kürtleri ve Komünistleri Musul ve Kerkük'teki Kasım aleyhtarı ayaklanmacıları bastırmak için kullandı.[65] Bu iki ayaklanmanın başını Abdülvahap el-Şevaf ve Nathem el-Tabakçali adlı Arap milliyetçisi Özgür Subaylar çekiyordu (yörede *el-Şevaf* hareketi ya da *Harekat el-Şevafi* olarak adlandırılır. (2) 1960-61'de Bağdat'taki KDP üyeleri hükümete Kürtlerin kültürel, ulusal ve ekonomik tanınma taleplerini ve güvenlik, sağlık ve eğitim gereksinimlerini ilettiler. Bu, Barzani'nin Bağdat'ı terk ederek, Barzan'a gitmesinden sonra oluyordu. Talepler göz ardı edildi ve Kasım eski aşiret düşmanları (Zebari, Sürçi ve Herki aşiretleri) aracılığıyla Barzani'ye saldırmaya başladı. KDP'nin birçok üyesi tutuklandı. Daha sonra Bağdat'ta (KDP'nin siyasi organı olan) *Khabat* gazetesi kapatıldı.[66]

Smith'in bir "proto-ulus" olarak Kürtleri tanımı, bu dönemdeki duruma uymaktadır:

> Hoşnutsuz *etniler* terör ve ayaklanmaya başvuracak kadar yabancılaştırıldıklarında, onların etnik milliyetçiliği, topluluğun çatışmaya katılan çok sayıdaki üyesini yeni tipte bir siyasileşmiş yerel kültüre çekecek yeni bir ulusal kimliğin aracı olabilir ve farklı türde bir katılımcı toplum yaratır. Bu durumlarda hareketin kendisi yeni bir toplumun ve kültürün prototipi ve habercisidir. Ayrılmanın önlen-

63 Eppel, *Iraq from Monarchy*, s. 186 ve Entessar, *Kurdish Ethnonationalism*, s. 117.
64 Marr, *The Modern History*, age, s. 105 ve Eppel, *Iraq from Monarchy*, s. 188.
65 Musul ve Kerkük ayaklanmalarının derinlemesine bir anlatısı için bkz. Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and its Communists, Ba'thists and Free Officers* (New Jersey: Princeton University Press, 1978), s. 890-925.
66 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 68-9 Bruinessen, *Agha, Shaikh*, s. 27 ve Natali, *The Kurds*, s. 52.

diği ve topluluğun kendi devletini elde etmeyi başaramadığı zaman bile, onun hücreleri, okulları, gerilla birimleri, yardım örgütleri, imece grupları, kadın örgütleri ve sendikaları ile türküleri, bayrakları, giysileri, şiiri, sporu, sanatı ve elişlerinin tümü, gelecekteki etnik ulusun ve onun siyasal kimliğinin işaretleri olur ve bunun çekirdeğini yaratırlar.[67]

Kürtlerin "yerel seferberliği" Kürt etnik milliyetçiliğini ikinci plana atmakta yaşamsal önemdeydi.[68] Tarihsel olarak bakıldığında, Kasım'a karşı isyan Irak ordusunun Barzan'a saldırısından sonra başladı. Dolayısıyla Kürt Devrimi 1961 Mart'ında başladı ve Barzani'nin Kürdistan'ın tüm dağlık bölgelerini kontrol ettiği 1961 Eylül'üne kadar sürdü.[69] Bu ılımlı bir devrimdi; özerkliğin sağlanmasına uğraşıyordu ve Kürt toplumunun hemen tüm sınıflarını kapsayan, gelişmiş bir toplumsal gündeme sahipti. Harekete sağlam bir siyasal, askeri ve idari yapı kazandıran KDP'ydi.[70] Bu durum 1962'ye kadar sürdü. Baas Partisi 8 Şubat 1963'te Kasım'ı devirdi; dokuz ay sonra da Abdüsselam Arif önderliğindeki Irak ordusu partiyi devirdi.

13 Nisan 1966'da Abdüsselam Arif, Kurna'dan Basra'ya dönerken kum fırtınası nedeniyle meydana gelen bir helikopter kazasında öldü. Milliyetçi subaylar onun yerine kardeşi Abdülrahman Arif'i atadılar, ama Arap Baas Sosyalist Partisi 17-30 Temmuz 1968'de gücü tekrar ele geçirdi; Ahmet Hasan el-Bekir cumhurbaşkanı, akrabası Saddam Hüseyin de başkan yardımcısı oldular.[71]

Birçok Iraklı gözlemci Abdülrahman Arif'i zayıf ve kardeşi Abdüsselam kadar saldırgan olmayan bir karakter olarak tanımlar. Irak'taki bu yüksek düzeyde siyasal istikrarsızlıkta, bir Kürt ulusal hareketinin köklü talepleri açısından fazla bir şey elde edilememesi şaşırtıcı değildir. Beş yıl-

67 Smith, *National Identity*, s. 137.
68 Age.
69 Eylül 1961 devriminin ayrıntılı öyküsü için bkz. *Iraqi Kurdistan*, s. 68-9 ve Vanlı, "Kurdistan in Iraq," *People without a Country* içinde, s. 151-2.
70 Vanlı, "Kurdistan in Iraq," *People without a Country* içinde, s. 151-2 ve Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 69-70.
71 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s.69-70; Eppel, *Iraq from Monarchy*, s. 288-9 ve Marr, The Modern History, s. 131.

lık Kasım döneminde (1958-63) Kürtlerin, ulusal haklarından çok kültürel haklarını pekiştirip, geliştirdikleri ve bunun sonucu olarak özerklik taleplerini arka plana attıkları anlaşılmaktadır.

Görünüşte Abdüsselam ve Abdülrahman kardeşlerin yönetimi sırasında (1963-6 ve 1966-8) Kürt taleplerine dostça bir biçimde yaklaşılmış ve fazla düşünülmeden vaatlerde bulunulmuştu. Ama gerçekte Kürt taleplerine ordunun Kürdistan'a saldırılarıyla yanıt verilmekteydi. Abdülrahman Arif 1966'da yönetime geldiği sırada, yeni hükümetin İngiltere'de eğitim görmüş bir akademisyen ve hukukçu olan Abdülrahman el-Bazzaz gibi ılımlı, sivil bir başbakanı olması çarpıcıdır.

El-Bazzaz Irak'ta demokratik bir sistem içinde Kürtlerle barış yapmaya çalıştı. Kürtlerle iki hafta süren müzakerelerden sonra bir anlaşmaya vardı; 1996 Haziran mutabakatı ya da "el-Bazzaz deklarasyonu" diye bilinen anlaşma, Kürtlerin özerklik taleplerini ve haklarının ulusal düzeyde tanınmasını çözüme bağlayacak on beş maddelik bir teklif içeriyordu.

Ancak Nasırcı subaylar, Baasçılar, hatta Komünistler anlaşmayı reddettiler. Aynı yılın Ağustos'unda el-Bazzaz Sovyetler Birliği'ndeyken, bu grup onu istifa ettirmeyi kararlaştırdı ve yerine milliyetçi subay Naci Talip geçti.[72]

Kürt ulusal hareketindeki en dikkat çekici evrimsel gelişmelerden biri, 1940'lar ve 50'ler öncesi önemli bir rol oynayan yerel kabile ağa ya da şeyhlerinin yerlerini laik, kentli, eğitimli bir tabakanın almasıdır. Ama bazı nedenlerle Barzani buna bir istisnaydı. 1960'lara gelindiğinde dini grupların rolü ve onların otoriteleri bile azalmıştı. Kürt milliyetçi hareketinde ana rolü oynayan, laik, kentli, eğitimli politikacıların etkisindeki KDP oldu.

Baas Döneminde Kürt Milliyetçi Hareketi: 1968-90

Kürt siyasal hareketi 1960'lardan sonra ana akım olan aşiretçilik ve dini bağlantılardan radikal bir sapma yaptı. Kürt milliyetçi hareketi parti örgütlenmeleri ve askeri beceriler açısından güçlendi ve etkisini

72 Marr, *The Modern History*, s. 130; Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s.73-4; Eppel, *Iraq from Monarchy*, s. 229-30 ve Tripp, *A History*, s. 185-9.

artırdı. Arap Baas Sosyalist Partisi ikinci kez iktidara geldi, ama farklı koşullarda: bu kez iktidarı Abdülrahman Arif'e karşı bir darbe aracılığıyla ele geçirdi.[73]

Baasçıların güçlerini pekiştirmelerinden önce Irak devleti zayıftı. Baas Partisi hakkında önemli bir noktayı belirtmeliyiz. Yönetimlerinin ilk aşamasında, güçlerinin pekiştirilmesi ve rejimin istikrarı başlıca amaçlarıydı.[74] 17 Temmuz'dan sonra Ahmet Hasan el-Bekir ve Saddam Hüseyin güçlü, pan-Arap milliyetçisi subaylardan (saray subaylarının Baasçı olmayan kesiminden) kurtulma derdine düştüler. Bu grubun içinde şu kişiler vardı: Cumhuriyet Muhafızları Komutanı Albay Abdülrahman el-Davud; Askeri İstihbaratın başı Albay Abdülrezzak el-Nayef; Zırhlı Muhafız Taburu Komutanı Albay Sadun Gedan; daha sonraları ise Hava Kuvvetleri Komutanı Hardan Abdülgafur el-Tikriti ve İçişleri Bakanı Salih Mehdi Ammaş gibi Baasçı subaylar.[75]

Sorun, Irak'ın çok etnisiteli ve mezhepli gruplarına nasıl sağlam bir birliktelik ve ortak bir Iraklı kimliği dayatılacağıydı. Yeni rejim için en karmaşık ve güç sorun Kürt meselesiydi.[76] Baas'ın devlet ve toplum üstündeki hegemonyası yeterince güçlü değildi ve Baas 1969'daki Kürt ayaklanmalarını bastıramadı. Bunun sonucu, Kürt milliyetçi liderlerle yapılan görüşmelerle 11 Mart 1970 tarihli anlaşmaya varıldı.

73 Irak'ın modern döneminde iktidarın bir yöneticiden diğerine ya da bir rejimden ötekine doğal ve sorunsuz geçişinin tek bir örneği yoktur. Dönüşümler ya beklenmedik, ya kanlı, ya da ikisi de olmuştur. Monarşik dönemde (1921-58) krallar I. Faysal, Gazi ve II. Faysal genç yaşlarda –sırasıyla 48, 27 ve 23– ölmüşler ya da öldürülmüşlerdir. Abdülkerim Kasım 1963'te öldürüldü. Abdüsselam Arif bir helikopter kazasında öldü. Saddam Hüseyin 31 Aralık 2006'da asıldı. Abdülrahman Arif bir darbeyle öldürülmeyen tek liderdi. Arif'in Türkiye'ye iltica etmesine izin verildi. Saddam'ın Irak'a dönmesine izin verdiği 1988'e kadar Türkiye'de yaşadı. Ancak 2007'de Ürdün'de öldü. Bkz. Ofra Bengio, "A Republican Turning Royalist? Saddam Husayn and the Dilemmas of Succession," *Journal of Contemporary History*, Cilt 35, No. 4, 2000: 641-53, 641-2'de.

74 Brendan O'Leary ve Khaled Saleh, "The Denial, Resurrection and Affirmation of Kurdistan," *The Future of Kurdistan in Iraq*, (ed.) Brendan O'Leary, vd. (Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsyvania Press, 2005) içinde, s. 22.

75 Karş. Hanna Batatu, *The Old Social Classes*, s. 1073; Eppel, *Irak from Monarchy*, s. 241; Anderson vd. *The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy, or Division?* (New York: Palgrave Macmillan, 2004), s.1-2 ve Pelletiere, *The Kurds*, s. 160-1.

76 Ghareeb, *The Kurdish Question*, s. 138-42 ve Tripp, *A History of Iraq*, s. 94-9.

Smith, "uluslaşmak özlemindeki her *ethnie*, siyasallaşmalı ve devlet arenasında güç ve etkinlik rekabetinde iddiacı olmalıdır," der.[77] 1970'lerin başında Irak'taki yeni rejim ile Kürt ulusal hareketi arasında olan tam da buydu. Kürt hareketinin siyasi talebi "Irak için demokrasi, Kürdistan için özerklik"ti.[78]

1970 Temmuz'unda henüz ayakları üstünde duran rejim, eğer kabul ederlerse IKP ile KDP'nin bir "İlerici Ulusal Cephe"ye katılabilecekleri koşulları açıkladı. Barzani öneriyi reddetti, IKP Cephe'ye katıldı.[79] Yeni Devrimci Komuta Konseyinin (DKK) Saddam Hüseyin ve Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan el-Bekir egemenliğindeki sivil kanadı, Kürtlere büyük ölçüde özerklik verecek bir çözümü tartışmayı önerdi. Baas Partisi çevrelerinde tartışmalı bir mesele de olsa, özerklik teklif etme stratejisini gerekli kılan İran'ın Barzani'ye askeri desteğini, ağır silahlar ve hava desteği de içeren bir düzeye yükseltmesiydi. Stephen Pelletiere'e göre Kürtlerin İran Şahı ve İsrail ile ilişkileri, Barzani'nin KDP ve Kürt milliyetçiliği üstündeki gücünü pekiştirmesine yardımcı olmuştu.[80]

Saddam Hüseyin Kürdistan'a giderek, Barzani ile görüştü. Barzani'ye birkaç sayfa boş kâğıt vererek, Kürtlerin taleplerini yazmasını istedi. Saddam döndüğünde ayrıntıları Devrimci Komuta Konseyi (DKK) ile görüştü, bu da sonunda Mart Anlaşmasının yolunu açtı.[81] Kürt kimliğinin bu biçimde Arap Irak kimliğine tabi kılınması sayesinde Saddam Hüseyin bir yandan 1970'te Kürtlere geniş çaplı özerklik verilmesini haklı gösterirken, bir yandan da onların hâlâ Irak'ın ayrılmaz bir parçası olduklarında ısrar ediyordu.

Anlaşmanın 13 maddesi Kürt milliyetinin tam tanınmasını, dört yıl içinde özerkliği, Kürt bir cumhurbaşkanı yardımcısını, kabinede beş Kürt bakanı, Kürtçeyi Arapçanın yanı sıra resmi bir dil yapma tavizini, Kürt siya-

77 Smith, *The Ethnic Origins*, s. 156.
78 Batatu, *The Old Social Classes*, s. 1102.
79 Age, s. 1109-10 ve Vanlı, "Kurdistan in Iraq," *People without a Country* içinde, s. 157.
80 Pelletiere, *The Kurds*, s. 162-3.
81 Marr, *The Modern History*, s. 154; Ghareeb, "The Kurdish Issue," *Iraq: Its History, People and Politics* içinde, s. 171 ve Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 75. Saddam'ın Barzani ile görüşmesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Bulloch, vd., *No Friends*, s. 129-30.

si partilerinin ve kültürel örgütlerinin kuruluşuna izin verilmesi, peşmergenin sınır muhafızları ve ordu birlikleriyle birleştirilmesini ve Kerkük'ün statüsünü belirlemek için bir nüfus sayımı ve referandum yapılmasını öngörüyordu.[82]

Bu anlaşma Kürt ulusal kimliğini daha da pekiştirdi ve KDP'nin meşrulaşmasına yol açtı. Ayrıca öngördüğü nüfus sayımı, Kürdistan'ın toprak sınırlarının belirlenmesi için bir temel oluşturacaktı. Ancak bu sayım, Kerkük bölgesi ve Kürt yurttaşların çoğunluğunu oluşturduğu demografisi konusundaki anlaşmazlık nedeniyle hiçbir zaman gerçekleştirilemedi. Hükümet Kerkük'ün Kürt bölgesine dahil edilmesine izin vermeyi reddetti. Yönetimdeki Baas Partisi Kerkük nüfusunun çoğunluğunun Kürt olduğunu çok iyi biliyordu. Hükümet bu dönemde, Failileri İran'a sürüp, yerlerine Musul civarındaki aşiretlerden ve güneydeki Şiilerden Arapları getirerek, Musul, Kerkük ve Kanakin'i Araplaştırma politikasını hayata geçirdi.[83]

Kürtlerin "Mart Bildirgesi"nden sürekli "anlaşma" (Arapçada *ittifak*) diye söz etmelerine karşın, Irak hükümeti medyasının bilinçli olarak buna "Mart Bildirgesi" (Arapçada *bayan athar*) demekteki ısrarı şaşırtıcı değildir; böylece bunun eşitler arasında bir anlaşma değil, egemen bir devletten uyruklarına tek taraflı bir teklif olduğu sergilenecekti. Bu ayrım çok önemlidir, çünkü Kürtler için Irak devleti içinde korunma güvencesi, Araplarla eşit ve bir ulus olarak tanınmalarına bağlıydı. Irak içinde konumları otomatik ya da verili değildi, gönüllü bir birlikteliğe (Arapçada *ittihad ihtiyari*) dayanıyordu.[84]

Böylesi bir dil kullanımı, bunu bir ihanet ve Arap ulusunun toprak bütünlüğüne bir tehdit olarak gören Baas'ı her zaman öfkelendirdi. Daha da önemlisi, Kürtlerin yararlandıkları hakların onlara birleşik bir egemen devlet tarafından verildiğinde ısrar, bu hakların gene tek taraflı olarak geri alınabileceği imasını taşıyordu. Mart Anlaşmasının daha az tartışmalı yönlerinin kısmi uygulamasına 1970-1'de başlandı, ama Kürtlerin "ulusal haklarının" tanınması, başkan yardımcılığı için Barzani'nin adayının kabulü, okullarda Kürtçe öğretim ve toprak sorunları gibi daha önemli meseleler

82 McDowall, *The Kurds*, s. 89-91 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 75; McDowall, *A Modern History*, s. 325-8; Marr, *The Modern History*, s. 154 ve Vanlı, "Kurdistan in Iraq," *People without a Country* içinde, s. 153-4.
83 Vanlı, "Kurdistan in Iraq," *People without a Country* içinde, s. 153-7 ve Marr, *The Modern History*, s. 155.
84 Ofra Bengio, *Saddam's Word: Political Discourse in Iraq* (Oxford: Oxford University Press, 1998).

sürekli ertelendi. 1970'te Bağdat'ta İdris Barzani'ye, 1971-72'de Barzani'nin kendisine suikast teşebbüslerinden sonra, Kürtler ile merkezi hükümet arasındaki ilişki kötüleşti. 1973'ten 1974 ilkbaharına kadar geçen uzun sürede Kürt liderlik ile Irak hükümeti arasındaki görüşmeler kilitlendi.[85]

Darbeyi izleyen yıllarda Baas rejiminin hedefi devlete hegemonyacı gücünü dayatmaktı. Kürtlerin ulusal ve siyasal taleplerini ciddi biçimde ele almak yerine, Baas Partisinin tüm Irak'taki egemenliğinin meşruiyetini sağlamlaştıracaklardı. Bu amacı gerçekleştirmekte başarılı oldular.

Cezayir Anlaşması: 1974-5 ve Kürt Devrimi

Savaş 1974'te başladı. Bağdat tek taraflı olarak, Kürtlere 1970 anlaşmasının öngördüğünden daha az ulusal haklar tanıyan, yeni bir Özerklik Yasası (Arapçada *kanun el-hükm el-thati*) benimsedi. Yasa aynı zamanda onlara özerkliğin çok daha kısıtlı bir tanımını öngörüyor ve özerklik bölgesini daraltıyordu. Kendine aşırı güvenen ve İran ile ABD'nin desteğini yanlış hesaplayan Barzani bu öneriyi reddetti ve daha çok toprak, aynı zamanda da Irak'ın petrol gelirlerinden Kürt nüfusun büyüklüğüne orantılı bir pay talep etti.[86] Bu arada Irak hükümeti, Kürt mücadelesini zayıflatıp çökertmek çabasıyla, İran'a tartışmalı Şattülarap su yolunun sınırlarını belirleyen anlaşmanın değiştirilmesini teklif etti. Bunun sonucu İran'ın ve ABD'nin Kürtlerden desteklerini çekmeleri, Kürt İsyanının çökmesine neden oldu. Şattülarap meselesine ilişkin görüşmeler 6 Mart 1975'te Cezayir'deki Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) toplantısında Tahran (Şah) ile Bağdat (Saddam) arasında gerçekleşti.[87]

Tahran, Kürtlere desteğini geri çekmesi karşılığında, Irak'ın Şattülarap'ı uluslararası bir su yolu olarak kabul etmesini istedi. Irak bu ciddi toprak tavizini kabul etti ve İranlılar çok kısa sürede Kürtlere desteklerini geri çektiler. Irak Kürtlere teslim olmaları için iki hafta tanıdı, İran da ısrar ettik-

85 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 75; Marr, *The Modern History*, s. 155 ve Chaliand, *The Kurdish Tragedy*, s. 62.
86 Ghareeb, "The Kurdish Issue," *Iraq: Its History, People and Politics* içinde, s. 172 ve Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 76.
87 Bulloch vd., *No Friends but the Mountains*, s. 137 ve Eppel, *Iraq*, s. 248. 1975 Cezayir Anlaşması ve sonrası hakkında daha fazla bilgi için bkz. Vanlı, "Kurdistan in Iraq," *People without a Country* içinde, s. 167-76.

leri takdirde direnişin askeri yöntemlerle bastırılmasına yardım tehdidinde bulundu.[88] Barzani 23 Mart 1975'te mücadeleye son verdiğini açıkladı ve ailesiyle birlikte İran'a sığındı. Bunu izleyen iki hafta içinde hareket tümüyle çöktü ve 100,000'i aşkın Kürt sınırın ötesine sığındı. Bu mültecilerden bazıları, bu kapsamda tıbbi yardıma ihtiyacı olan Mustafa Barzani, daha sonra ABD'ye gittiler. Barzani ABD'ye 1977'de geldi ve 1979'da orada öldü.[89]

Kürtlerin siyasal özlemlerini yıkan ve sonunda Kürt ulusal isyanının çöküşüne yol açan bir yandan şahın tutumu, öte yandan Cezayir Anlaşması oldu. 1961 Eylül'ünde başlayan ve sonraki on dört yıl boyunca Barzani liderliğinde süren Kürt devrimci hareketinin çöküşü, Irak'ta ve Büyük Kürdistan'ın diğer kesimlerinde birçok Kürt için her açıdan travmatik bir tecrübe oldu.

Kürt hareketinin 1975'te çöküşünden sonra Celal Talabani, Kürdistan Demokratik Partisi'nin, özel olarak da Barzani'nin Irak hükümetine direnmesinin boşuna olacağı kararına katılmadı. Talabani, Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) adlı yeni bir parti kurdu.

Böylece Kürt hareketi liderliği bölünüyordu; Celal Talabani önderliğindeki KYB 1983'e kadar Kürtlerin ulusal özlemlerine egemen oldu. 1975'ten sonra Irak hükümeti Kürdistan üstündeki gücünü güvenceye almak için iki tutarlı politika izledi. Bunlardan birincisi talihsiz ve ayrımcı, Kürdistan'ı Araplaştırma politikası, ikincisi ise Kürdistan dahil tüm Irak toplumunu Baaslaştırma politikasıydı. Irak ordusu güvenlik güçlerinin de işbirliğiyle İran ve Türkiye sınırlarında bir güvenlik şeridi oluşturdu. Bu şeridin içinde kalan köyler sistematik olarak yok edildi.[90]

Ülke İçi Zorunlu Göç

Birleşmiş Milletlerin Ülke İçinde Zorunlu Göç Konusunda Yol Gösterici İlkeleri ("Yol Gösterici İlkeler")[91] "ülke içinde zorunlu göç ettirilmiş kişilerle ulusal, uluslararası ve devlet dışı aktörlerin etkileşiminde temel bir

88 Farouk-Sluglett vd., *Iraq*; Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 77-9 ve Eppel, *Iraq*, s. 248.
89 Ghareeb, "The Kurdish Issue," *Iraq: Its History, People and Politics* içinde, s. 73 ve Bulloch vd. *No Friends but the Mountains*, s. 141.
90 Gunter, *The Kurds*, s. 46-7; Anderson vd., *The Future of Iraq*, s. 167-8 ve Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 79.
91 Zorunlu İç Göç Hakkında Yol Gösterici İlkeler, BM belgesi, E/CN.4/1998/53/Add.2 (1998), İnsan Hak.Kom. Kararı 1998/50'de belirtilmiştir [bundan böyle"yol gösterici ilkeler"].

ölçütü" temsil ederek, "ülke içinde tehcir olayının her aşaması ile ilgili yol gösterici ilkeler sağlarken, sorumluluk meselelerinin ele alınması için de bir çerçeve sağlar."[92] "Ülke içinde zorunlu göç ettirilmiş kişiler" ifadesi, kendilerini silahlı çatışmanın sonuçlarından korumak için... gönülsüzce evlerini terk eden her bireyi ve grubu kapsar.[93] Tehcirin bir devlet sınırını aşması gerekmez, herhangi bir köy, kasaba ya da mevkie zorunlu göç ettirilme olabilir. Saddam Hüseyin'in Araplaştırma politikası, Kürtleri zorla belirgin, bütünleştirici bir Irak bölgesel kimliği doğrultusundaki resmi mite asimile ederek, Kürt ulusal kimliğini yok etme çabasından başka bir şey değildi. Bu strateji Kerkük, Sincar, Ain-Zala ve Kanakin'in petrol zengini ve iyi bilinen Kürt bölgelerinde başladı.[94] Yaklaşık 200.000 Kürt ailesi zorla güneydeki İmara ve Naseriye kentlerinin kasabalarına ve dış mahallelerine göç ettirildi. Ayrıca çok sayıda Kürt köyü, kenti ve kasabasını yeniden adlandırdı. Örneğin Kerkük, Arapçada "millileştirmek" anlamına gelen *El-Tamim* adını aldı. Çoğunluk nüfusu Kürt olan Toz, Tikrit'e bağlandı ve adı Selahaddin olarak değiştirildi. Bahdinan'da Araplaştırma politikası Zebar, Barzan, Atruş ve Zaho'yu etkiledi.[95]

Sonunda yaklaşık yarım milyon Kürt yerinden sürüldü ve geri dönmeleri yasaklandı.[96] Bu hassas bölgelerdeki sistematik ve düzenli Araplaştırma politikası Baas'ı Kerkük, Süleymaniye ve Erbil eyaletlerinin, Kürt nüfuslu mahallelerini bunlardan ayırıp, Kürtleri Kerkük ve Erbil'in Arap aşiret bölgeleri arasında sıkıştıracak biçimde Selahaddin ve Musul eyaletlerine bağlayarak, yeni bir haritasını çizmeye yönlendirdi.

92 Muller ve Linzey, *The Internally Displaced Kurds*, s. 15.
93 Age, s. 29.
94 Kimi bilim insanları Araplaştırma politikasının 1963'te, Abdüsselam Arif döneminde başladığını öne sürerler. Bazıları ise bu politikayı daha erken bir döneme tarihlerler. Anderson ve Stansfield bu politikanın, 1920'ler ve 30'larda, İngiliz mandasının Irak hükümetini Kerkük'teki büyüyen petrol sanayiinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere çok sayıda Arap işçisi getirmesini, ayrıca bölgeye *Al Jbur* gibi birkaç büyük göçebe Arap aşiretini yerleştirmesini desteklediği zaman başladığını düşünmektedirler. Bkz. Anderson vd., *The Future of Iraq*, s. 156. Baas politikası, her aileye bedelsiz arsa ve üstüne bir ev yapmak için 10 bin dinar vererek, (çoğunlukla Şii) Arapları Kerkük'te yaşamaya teşvik etti. Kerküklüler bunlara *Ashertalaf* göçmenleri ya da "10 bin dinar alan Araplar" diyorlardı. Hükümet ayrıca bir Kürt kadınla evlenen her Araba da yüklü miktarda para veriyordu.
95 Vanlı, "Kurdistan in Iraq," *People without a Country* içinde, s.185-7 ve Chaliand, "Introduction," *People without a Country* içinde, s. 7. Zorunlu asimilasyon ve tehcir yoğun baskı ve yaygın yoksullukla sonuçlanmaktadır. Bkz. Muller ve Linzey, *The Internally Displaced Kurds*, s. 24-9.
96 Tripp, *A History of Iraq*, s. 214 ve Gunter, *The Kurds*, s. 35.

Sonuç olarak Kürt alanları çok daha küçüldü ve Kürt nüfusu zayıflatmak için Kürt bölgelerine Araplar yerleştirildi. 18 Kasım 1975'te Kalar ve Çemçamal kasabaları Kerkük'ten alındı ve "Özerk Bölge"nin ayrılmaz parçası olarak Süleymaniye'ye bağlandı. Daha ötedeki Kifri, Diyala Eyaletine bağlandı.[97] Kuzey Meseleleri Bakanlığı lağvedildi. Kürt okulları kapatıldı. Bağdat Üniversitesindeki Kürtçe Bölümü kapatıldı ve Baas çıkarlarıyla uyumlu olmayan ulusal ve kültürel faaliyetler yasaklandı.[98]

Baas 1974'ten sonra Özerklik Yasasını uyguladı ve Erbil'de bir Yasama ve Yürütme Konseyi kuruldu. Daha önce KDP'nin Merkez Komitesinden ayrılmış birçok önde gelen Kürt, Haşim Akravi'nin başkanlık ettiği Yürütme Konseyine atandı.[99] Özerk bölgenin başkenti ve idari merkezi Erbil oldu.

1975 felaketinden sonra, yeni siyasal söylemler ortaya çıkınca, Kürt ulusal hareketi üç hizbe ayrıldı: Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB); Kürdistan Demokratik Partisi "Geçici Liderlik" (KDP-GL, Kürtçe *Qiyaday Mu'akata*); Kürdistan Demokratik Partisi "Hazırlık Komitesi."[100]

Militan Kürt Milliyetçiliği: 1976-90

Hareketin çöküşünden sonra, Celal Talabani (Kürtlerce Mam Celal diye adlandırılır) 1 Haziran 1975'te Şam'da, sol kanat unsurları daha sonra Kürdistan Yurtseverler Birliği adını alacak bir şemsiye örgütte birleştirdi. Örgüt üç ana gruptan oluşuyordu: Neşirvan Mustafa adlı genç bir sol kanat milliyetçisinin önderliğindeki *Komala*, sosyalist ideologların daha az aşırı bir biçimi olan *Bezutnaway Socialist* (Sosyalist Hareket) ve 1977'de Kürdistan'a dönünceye kadar Celal Talabani'nin Suriye'den önderlik ettiği *Hezi gishti* (Genel Kuvvet).[101]

KYB'nin oluşumu 1975'te meydana gelen siyasal boşluğun sonucuydu.[102] Talabani ve KYB'deki yoldaşları Barzani'nin "aşiretsel" diye

97 Vanlı, "Kurdistan in Iraq," *People without a Country* içinde, s.185-6.
98 Age.
99 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 79.
100 Chaliand (ed.), "Introduction," *People without a Country* içinde, s. 8.
101 McDowall, *A Modern History*, s. 342-3; Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 79-81. Talabani 1974-5'te KDP'nin Lübnan'daki temsilcisiydi. *Mam*, Kürtçede "amca" demektir.
102 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 80.

nitelenen liderliğini eleştiriyorlardı.[103] İdris Barzani (Mustafa Barzani'nin oğlu) liderliğindeki KDP-GL özellikle 1978-9'da İran'da etkisiz kalırken, KDP-GL'den ayrılan Sami Abdurrahman ve Mahmud Osman kendi politik örgütlerini kurdular. Öte yandan KYB, Kürdistan'da gerilla savaşı biçiminde Irak ordusuyla sınırlı bir savaş sürdürüyordu.

1970'lerin son yıllarında Irak Kürdistanı'nda çok sayıda solcu siyasal örgüt ve parti kurulmuştu. Mahmud Osman 1976'da Sosyalist Kürdistan Halk Birliğini (SKHB) kurdu; 1979'da Celal Talabani ile bir görüş ayrılığının ardından Resul Mamand Irak Kürdistanı Sosyalist Partisi'ni (IKSP) oluşturdu; Mahmud Osman daha sonra bu partiye katıldı. Sami Abdurrahman 1981'de Kürdistan Halk Demokratik Partisi'ni (KHDP) kurdu.[104] Bu küçük siyasi partiler Kürdistan'ın siyasi yaşamında etkin olamadılar. Derin kökleri, toplumsal tabanları ve tarihsel bir perspektifleri yoktu.[105]

1968 ve sonraki on yılda Saddam Irak Devleti'nin önde gelen kişilerindendi. Ancak "Sayın Başkan Yardımcısı" (Arapçada *el-Seyid el-Naib*) ifadesini sevmediği açıktı; 16 Temmuz 1979'da sağlığının bozukluğunu bahane ederek, sessiz bir darbeyle Irak cumhurbaşkanlığını akrabası el-Bekri'den aldı.[106]

Saddam iktidarı ele geçirdiğinde sivil ve askeri gizli polis örgütlerini önceden hazırlamış bulunuyordu. Kendi memleketi olan Tikrit'ten subayların terfi ettirilmesini sağlayarak ve Baas Partisi'nin denetimine alarak, orduyu kontrol edebildi. Silahlı Kuvvetler üstünde sağladığı bu kontrol, onun aynı zamanda hem devletin, hem de ordunun başı olarak konumunu pekiştirdi. Hükümet aygıtını da aynı biçimde kontrol ediyordu.[107] Baas, güvenlik servislerindeki çok sayıda işbirlikçisiyle birlikte, gizli ve komplocu biçimde davrandı. Bu örgütlerin görece ayrıcalıklı üyeleri rejimin gözü ve kulağı işlevi gördüler. 1970'lerin sonları ve 80'lerin başlarında Saddam'ın otoriter siyasal rejimi sağ-

103 Vanlı, "Kurdistan in Iraq," *People without a Country* içinde, s.188.
104 Foreign and Commonwealth Office, *Background Brief on the Iraqi Opposition*, Londra, Özel Rapor, 1993: 1-6, 2'de.
105 A. Sherzad, "The Kurdish Movement in Iraq: 1975-88," *The Kurds: A Contemporary Overview*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl (Londra: Routledge, 1992), s. 134-69, 137-8'de.
106 Saddam 1979 Temmuz'unda el-Bekri'yi iktidardan indirerek, Cumhurbaşkanı, başbakan ve Genelkurmay Başkanı, DKK Başkanı ve Bölgesel Komutanlık Sekreteri olarak onun yerine geçti. Saddam döneminde totaliter Irak devletiyle ilgili iyi bir tartışma için bkz. Stansfield, *Iraq: People*, s. 96-8.
107 Ahmed, S. Hashim, "Military Power and State Formation in Modern Iraq," *Middle East Policy*, Cilt 10, No. 4, 2003: 20-47, 35'de.

lam, ona sadık Cumhuriyet Ordusu güçlüydü. Saddam geniş ailesinin birçok üyesini devletin çeşitli güvenlik aygıtlarında kilit mevkilere atamıştı.[108] Bu atamalar onun giderek her şeye kadir bir yönetici olarak davranmasına olanak verdi ve diktatörce yönetime olan psikolojik eğilimlerini artırdı.

İran'da 1978-9 devrimi şah rejiminin devrilmesine yol açarak, iktidara Şii İslamcıları getirdi. Durumdaki bu değişiklik Saddam'ı şaşırttı ve laik Baasçı rejimini endişeye düşürdü. Benzer bir senaryonun Irak'ta meydana gelmesinden korkuyorlardı. Devrimden sonraki kaosu iktidarı ele geçirmek için bir fırsat gibi yorumlayan Saddam, 1980 Eylül'ünde Kasr-ı Şirin'in işgal edilmesini emrederek, İran-Irak Savaşını başlattı.[109]

Kürt milliyetçiliğinin strateji ve taktikleri değişmişti. KDP, 1980-8 arası süren İran-Irak savaşında çoğunlukla İran'da kaldı. Ancak 1980'lerin ortalarında Irak Kürdistanı'nda siyasi ortam, bir yanda politik örgütler ve partilerdeki bölünmeler, diğer yanda farklı amaçlar ve iç çatışmalar nedeniyle son derece karmaşıklaştı.[110]

İran devriminin daha başından itibaren İdris Barzani liderliğindeki KDP, İran hükümetiyle ittifaka girdi. KYB kendisini daha tehlikeli bir konumda buldu, çünkü bir yanda İran ordusu, öte yanda Irak birlikleriyle karşı karşıyaydı. Sonunda KYB, İran'a karşı Irak hükümetinden destek alan, Abdülrahman Kasımlo liderliğindeki İran Kürdistan Demokratik Partisi (İKDP) ile işbirliği yapmak zorunda kaldı. Talabani 1984'te Bağdat'taki Irak hükümetiyle açıkça müzakereye girişti, ama 1985 başlarında görüşmeler kesildi.[111] KYB'nin 1985'te Bağdat ile görüşme çabasının başarısızlığa uğramasının ardından, Araplaştırma ve Kürtlerin tehciri yeniden başladı.

Rejim 500.000 Kürt ailesinin, köyleri yıkılarak, yeniden yerleştirilmelerine ilişkin kirli bir plan açıkladı. Aileler ülke içinde göçe zorlanacak ve hükümet yetkililerinin onları daha iyi kontrol edebilmeleri için, ana yollara ve askeri üslere yakın yerleşkelere (Arapçada *mujam'ats*) yerleştirileceklerdi.[112]

108 Saddam ailesi yönetiminin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Bengio'nun derinlemesine makalesi: "A Republican Turning Royalist," age, s. 641-53, 644-45'te.
109 Stansfield, *Iraq, People*, s. 107-7 ve O'Ballance, *The Kurdish Struggle*, s. 123.
110 O'Ballance, *The Kurdish Struggle*, s. 123-46 ve Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 90.
111 McDowall, "The Kurdish Question," age, s. 55 ve Marr, *The Modern History*, s. 199.
112 Chaliand, *The Kurdish Tragedy*, s. 70.

Kötüleşen durum ve KDP-GL ile KYB arasındaki açık çelişki, 1976'dan sonraki yıllarda şiddete ve çatışmalara yol açtı. 1976-87 arası meydana gelen travmatik olaylar Kürt hareketinin birleşememesinde önemli bir rol oynadı. Bu, zaten parçalanmış milliyetçi hareketi 1980'lerin ortalarında daha da zayıflattı. Ancak bu, Kürtlerin Kürdistan'dan duydukları gururun ve Kürtlerin ulusal kimliğinin parçalanması demek değildir.[113]

1987 Mart'ında Saddam'ın kuzeni Ali Hasan el-Mecid'in (Kürtler onu "Kimyasal Ali" olarak adlandırırlar) Irak Devlet Güvenlik Servisinin başı ve Baas Partisi'nin Kuzey Meseleleri Bürosunun şefi olarak atanmasından sonra, acımasız ve sistematik *Enfal* kampanyası başladı (1987-8). Halepçe'de 16 Mart 1988'de kimyasal silahların kullanılması, Cumhuriyet Muhafızlarını da içeren Irak ordusunun hükümet yanlısı Kürt güçlerine (*caş*: Kürtçede sıpa demektir) ulaşabilmelerini sağladı. Böylece hemen tüm Kürt bölgelerinin kontrolünü geri almaları ve Kürtlere ciddi bir darbe indirmeleri mümkün oldu. Kerkük'te etnik temizlik Ali Hasan el-Mecid'in zamanında sistematik hale geldi. Bu acımasız Araplaştırma ve zorunlu göç stratejileri, BM'nin Yol Gösterici İlkeleri açıkça ihlal edilerek, 1980-90'larda sürdürüldü.[114] Bu stratejinin en çarpıcı yönü, tehcire maruz kalan köylüler için kamplar inşa edilmesi ve Kürtlerin bu kamplara (*Mujam'ats*) nakli süreciydi. 1989'da hükümet uluslararası yasayı açıkça ihlal ederek Kerkük ve çevresindeki bölgelerden Kürtlerin, milliyetlerini "Arap"a çevirmemeleri halinde ev satın almalarını ya da inşa etmelerini önledi.[115]

Baas rejimi 1988'den 2003'e kadar, Kerkük'ün tüm nüfusunun dilini ve etnisitesini Arapa ve Arapçaya çevirmeyi amaçlayan, "milliyet

113 1982 ile 1987 arasında Selahaddin Üniversitesinde lisans öğrencisiyken, yıllarca Baas Öğrenci Birliği ile onun güvenlik elemanlarının tehdit, taciz ve korkutmalarına tanık oldum. Öğrenciler her gün Baas'a ve halk ordusuna katılmaya zorlanıyorlardı. Baas'a katılmayı reddettiğimiz için, birçoğumuz bir yıl üniversiteden uzaklaştırıldık. (Yazar 1983'te üniversite 2. sınıftaydı.) 1984 Nisan'ında yazarın da katıldığı ve küçük illegal komünist hücreleri, KYB'nin Komala'sı ile Alay Şoreş tarafından desteklenen, yığınsal bir öğrenci gösterisi düzenlendi. Çok sayıda öğrenci Erbil'in kent merkezinde gizli polis tarafından yakalandı. İki Arap komünist öğrenci dışında, geri kalanlar solcu Kürt milliyetçileriydi. Bu yıllarda birçok Iraklı Kürt mezun zorunlu askerlik hizmetinden kaçmak için ülkeyi terk etti (çoğu İran'a gitti.)

114 Bkz. "Yol Gösterici İlkeler," age.

115 Chaliand, *The Kurdish Tragedy*, s. 70. Bu aynı zamanda, 4 Ocak 1969'da yürürlüğe giren (660 U.N.T.S. 195) Irk Ayrımcılığının Her Biçiminin Yok Edilmesi Konvansiyonunun da ihlaliydi. *Human Rights*, (ed) Louis Henkin, Gerald L. Neuman, Diane F. Orentlicher, David W. Leebron (New York: Foundation Press, 2001) içinde, s. 180-91.

düzeltmesi" denilen bir politikayla kentte etnik temizliğe girişti. Arap olmayanlar milliyetlerini değiştirmeyi reddettikleri takdirde göçe zorlanıyorlar ve topraklarına ve tüm mallarına el konuluyordu. Onların yerine güneyden getirilen Araplara, orada kalmaları ve kent meselelerine müdahil olmaları için güçlü maddi teşvikler sağlandı.[116]

Saddam Hüseyin, Kürtlerin Kürdistan'ın kırsal bölgelerinden uzaklaştırılması ve haklarının ellerinden alınması politikalarını, onların devlete bağımlılığını artırmak için stratejik olarak tasarlamıştı. Kürdistan'ın Araplaştırılmasının, Kürt ulusal kimliğini "toprağa bağlı" kılarken, Kürt taleplerini daha somut olarak jeopolitik öneme sahip Kürt bölgeleri Kerkük ve Kanakin ile ilişkilendirdiği açıktır. Bunun sonucu Kürt özerkliğinin ardındaki merkezi konu, Kürtlerin siyasal ya da kültürel haklarından çok, Kerkük'ün asıl etnik karakteri ve demografik yapısı üstünde odaklaştı.[117]

Enfal kampanyası nedeniyle 100.000 masum Kürdün öldüğü tahmin edilmektedir. Halepçe'deki bir kimyasal saldırıda 5 bin kişi hayatını kaybetti. Ancak sonraki yıllarda, Süleymaniye'nin güneyinde, İran sınırı yakınlarında küçük bir kasaba olan Halepçe, Irak Kürtlerinin ezilmelerine uluslararası kamuoyunun dikkatini çekecek ve *Kürtlüğü* daha siyasallaştıracak ulusal bir simge haline gelerek, Kürt ulusal bilincini güçlendirecekti.[118]

Enfal, modern Irak tarihindeki en gaddarca soykırım eylemlerinden biridir. Kampanyanın Irak Kürtleri üstünde derin demografik, ekonomik ve

116 Sophia Wanche, "Awaiting Liberation: Kurdish Perspectives on a Post-Saddam Iraq," *The Future of Kurdistan* içinde, s. 187. Bu politikayla ilgili daha fazla bilgi için bkz. DKK'nın her Kürde ya da Türkmene Arap milliyetine geçme izni veren 850 No.lu (27 Kasım 1988) ve 199 No.lu (6 Eylül 2001) kararları. Bu bilgi KYB'nin 2. Örgütlenme Şubesinin 58 no.lu raporuna dayanmaktadır, Kerkük, Özel Rapor, 2005.

117 Denise Natali, "Manufacturing Identity and Managing Kurds in Iraq," *Right-Sizing the State: The Politics of Moving Borders*, ed. Brendan O'Leary, Ian S. Lustick ve Thomas Callghy (Oxford: Oxford University Press, 2001) içinde, 253-88, 277'de.

118 *Enfal* operasyonu hakkında daha fazla bilgi için bkz. McDowall, *A Modern History*, s. 353-64; Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 90; Tripp, *A History of Iraq*, s. 243-5; Bruinessen, *Agha, Shaikh*, s. 42-3. 1980'lerdeki *Enfal* harekâtı sırasında, çoğunlukla kırsal kesimlerden, eğitimsiz, aşiret kökenli *caşlar* (Arapçada *Fürsan* ya da *Cehuş*) Irak ordusuna yardım ettiler. Bunlardan bazıları Kürt kentleri Erbil, Sileymaniye, Dohuk ve Kerkük'te emniyete bağlı özel kuvvetler (Arapça *Mafariz Khasa*) olarak kullanıldılar. Onların *Enfal* ile ilişkileri ve Kürdistan'da Baas güvenlik güçlerinin bir aygıtı olmalarının kapsamlı bir anlatısı için bkz. McDowall, *A Modern History*, s. 354-63.

psikolojik etkisi olmuştur."[119] 1988 Mayıs'ında gerilimlere, fikir ayrılıklarına ve iç çatışmalara rağmen, farklı Kürt siyasi partileri, Kürt ulusal hareketini temsil eden bir şemsiye örgütü oluşturdular; aralarındaki farklılıkları gidermeyi ve birleşik bir cephe kurmayı amaçlayan bu örgütün adı Irak Kürdistan Cephesi'ydi (IKC –Kürtçede *Baray Kurdistani Iraqi*). Yerel olarak KC diye biliniyordu.[120] Katılan gruplar şunlardı: Kürdistan Demokratik Partisi (KDP); Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB); diğer altı küçük siyasi parti arasında Sami Abdurrahman'ın başını çektiği Kürdistan Halk Demokratik Partisi (KHDP), Mahmud Osman'ın liderliğindeki Kürdistan Sosyalist Partisi (KSP ya da Kürtçede PASOK), 1964'ten beri Aziz Muhammed'in yönetimindeki Irak Komünist Partisi (IKP), Kürdistan Emekçi Partisi (KEP) ve Süryani Demokratik Partisi (SDP). İran-Irak Savaşı 18 Ağustos 1988'de, Saddam Hüseyin'in silahlı kuvvetlerinin her zamankinden daha da güçlenmesiyle sona erdi. Bu tarih ile Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgali arasında geçen sürede, Kürdistan Cephesindeki Kürtler Kürt bölgelerinde gerilla faaliyetlerini durdurdular ve İran'da sürgünde davalarını siyasal olarak geliştirmeye yoğunlaştılar.[121]

Kürdistan Cephesinin amacı Kürtler için kendi kaderini tayin hakkı, Irak için demokrasiydi. 1991 Mart ayaklanmasının son günlerinde Kürtlerin özlemlerinin öne çıkarılmasında KC önemli rol oynadı.

119 *Enfal*, "ganimet" demektir. Kuran'ın sekizinci suresinden (Enfal Suresi) alınmıştır ve MS 624'te gayrimüslimlerle yapılan ilk Müslüman savaşına (Bedir Savaşına) değinir. Sure'de savaş ganimetlerinin Allah'a ve onun habercisine (Muhammed'e) ait olduğu söylenir. Sure bir düşmanın hayatını, varlığını ve mülklerini yağmalama hakkını tanır. Irak ordusu için *Enfal*, Kürtlere karşı başlatılan soykırım harekâtının askeri kod adıydı. Bkz. McDowall, *A Modern History*, s. 266 ve Sheri Laizer *Martyrs, Traitors and Patriots: Kurdistan after the Gulf War* (Londra: Zek Books, 1996), s. 27.
120 IKC, 1987 Kasım-Aralık aylarında kurulmuş, kurulduğu 1988 Mayıs'ında ilan edilmişti.
121 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 92 ve Gunter, *The Kurds*, s. 39-40.

Altıncı Bölüm

ULUSAL KİMLİĞİN YENİDEN İNŞASI VE PEKİŞTİRİLMESİ: 1991-2008

Baas hegemonyasının çöküşü ve onun egemen otoriter aygıtının yok olması sonucu, Kürdistan'ın siyasal kültüründe 1992'den sonra büyük bir dönüşüm oldu. 1997'den sonra bu dönüşüm genç, eğitimli Kürtlerin kimliklerinin bir diğer özelliğini benimsemelerine yol açtı. Bu yeni kuşak kendisine Iraklı değil, *Kürdistanlı* olarak bakıyordu. 1990'lar sonrasında Kürdistanlılık (*Kurdistaniyeti*), "Irak Kürdü"ne alternatif bir tanımlayıcı olarak ortaya çıkmaktadır. Kürdistanlılık, sivil ve geleneksel algılarıyla Kürdistan'ın öne çıkarılması demektir. Bu aynı zamanda genç Kürdistanlıların bölgesel ve siyasal hayal gücüne hitap eden ve Kürt ulusal kimliğinin özünü pekiştiren bir terimdir. Resmi KBH söyleminde Kürdistanlı kimliği, Kürdistan'ın mevcut durumunun sivil ifadesidir ve 1990'lardan beri böyle olmuştur. Bu aynı zamanda 1990'larda Kürt olmayan azınlıkların tecrübelerinin Kürtlerle paylaşılması demektir.

Çağdaş bilim milliyetçiliğe modernleşmenin bir ürünü olarak bakmaktadır. Kürdistan çok yakın zamana kadar "normal" ya da "düzgün" bir modernleşme dönemi yaşamamıştır. Bu nedenle Kürdistan'ın 20. yüzyılın ortalarına kadar bir milliyetçilik duygusu olmadı. Modern Kürt ulusal kimliği gerçekten de bir 20. yüzyıl olgusudur.

Kürt ulusal kimliğinin pekişmesinin ve Irak Kürdistanı'nda ulus inşasının gerçek tarihi, 1991 Mart'ından ve 1992 seçimlerinden sonra başladı. Bu dönemde Kürdistan'da Baas rejimi diktatörlüğüne fiilen son verildi. Bu, 1998 sonrası Kürdistanı'nda daha da açık görülmektedir. Kürtlerin 1990'lardan bu yana yeni bir ulus inşası çağına girdiklerini görmemek elde değildir.

Mart 1991 Ayaklanması (Rapareen): Nedenleri ve Sonuçları

1990'ların başlarında çok önemli iki gelişme oldu. Bunlardan birincisi Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'e saldırarak işgaliydi; bu olay derin bir bölgesel ve uluslararası krize neden oldu ve birleşik bir Arap savun-

ması hedefine ve bir Arap birliği duygusuna son verdi.[1] İkinci gelişme, Kürdistan'daki başarısız ayaklanmadan sonra ABD liderliğindeki müttefik kuvvetlerin Kürtler için yarattıkları "güvenli sığınak"tı. Kuveyt'in işgali ve bundan sonraki gelişmeler, özellikle Başkan Bush'un 15 Şubat 1991'de Irak halkını diktatörü devirmeye çağırması, Kürtlerin ulusal özlemleri için yeni siyasal umutlar yarattı.[2]

Irak'ın çağdaş tarihinde ilk kez, hatta 2 Mart 1991'deki ateşkesten bile önce, güneydeki ezilen Şiiler ayaklandılar. Ama en önemli olay Irak ordusunun Çöl Fırtınası Operasyonunda yenilmesiydi.[3] Mart'ın ilk haftasında Kürdistan'da yaygın, kendiliğinden bir ayaklanma meydana geldi.[4] Kürt kitleler, Kürdistan Cephesinin öncülüğündeki peşmergelerin (daha sonra da *caş* birimlerinin) desteğiyle, Kürt kent ve kasabalarındaki askeri üslere, güvenlik ve Baas Partisi merkezlerine saldırıp, bunları dağıttılar.[5]

Yerden yere değişen güneydeki ayaklanmadan farklı olarak, kuzeydeki isyan 4 Mart'ta Kürdistan'ın kuzeydoğusundaki Ranya kasabasında başladı. Onu sırasıyla 6 ve 7 Mart'ta Süleymaniye ve Erbil izledi. Ayaklanma sürdü ve 11 Mart'ta Dohuk ve Zaho halkları isyan etti. 21 Mart'ta Kerkük kenti, özellikle kuzey kesimi, Kürt Cephesi güçlerinin kontrolündeydi. Kentin, daha çok Arap subaylarının ve güvenlik polisi mensuplarının yaşadığı

1 Körfez Savaşı sırasında tüm Körfez İşbirliği Konseyi (Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri [BAE], Katar ve Oman) Irak aleyhine tutum aldı; aynı şey kamuoyunun sık sık Irak yanlısı tavır koymasına karşın Mısır, Suriye, Fas ve Lübnan için de geçerliydi. 1990'ların ortasına gelindiğinde (Arap liderlerden birçoğunun özel olarak Irak'ın dizginlenmesine desteklerini sürdürmelerine rağmen) Amerika'nın Irak politikasını açıkça destekleyen yalnızca Suudi Arabistan ve Kuveyt kalmıştı. 1990'ların sonlarında artık Arap liderlerin çoğu yaptırımlara hem özelde, hem de açıkça karşı çıkıyorlardı. 2002 Mart'ında Beyrut'taki bir Arap zirvesinde Irak'ı yeniden Arap Birliğine katmakta görüş birliğine varıldı ve bir dizi Arap lider, ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney'in özelde Amerika'nın Irak'a savaş gündemini desteklediklerí imasını şiddetle reddetti. Bu konuda bkz. Marc Lynch, "Beyond the Arab Street: Iraq and the Arab Public Sphere," *Politics and Society*, Cilt 31, NO.1, 2003: 55-91, 57'de.

2 Ghareeb, "The Kurdish Issue," *Iraq: Its History, People and Politics* içinde, s. 176.

3 Güneydeki ayaklanmanın ayrıntılı bir öyküsü için bkz. Faleh Abd alJabbar, "Why the İntifada failed," *Iraq Since the Gulf War: Prospect for Democracy*, ed. Fran Hazelton, The Committee Against Repression and for Democratic Rights in Iraq (CARDRI), (Londra: Zed Books, 1994) içinde, s. 97-117.

4 Bağdat ve üç Sünni kent Anbar, Tikrit ve Musul dışında, Irak'taki tüm diğer kentlerin rejime karşı ayaklanması şaşırtıcı değildir.

5 *Peşmerge*'nin sözcük anlamı "ölümle karşı karşıya olanlar"dır. *Peş* "önünde durmak," *merge* de "ölüm" demektir.

güney kısmı hükümet kontrolünde kaldı; Saddam Hüseyin 29 Mart'ta Cumhuriyet Muhafızlarını toparladı, bölgeye geri geldi ve Kerkük'ü 30 Mart'ta ele geçirdi. Bunun hemen ardından tüm büyük Kürt kentleri onun kontrolüne geçti.[6]

Kürdistan Cephesinin peşmerge güçleri ayaklanmanın son kısmına katılmışlardı. Özellikle Kerkük kenti içindeki savaşta kitlelere strateji önererek, onları yönlendirdiler. Kürdistan Cephesi bütün *caş* birliklerini affederek, onlardan KC ile işbirliği yapmalarını istedi. *Caş* grupları buna olumlu tepki verdiler ve ayaklanmada işbirliği yaptılar.

Cumhuriyet Muhafızları bölgeyi ele geçirmeye başladıklarında sayıları iki milyonu aşan Kürt, Türkiye ve İran sınırlarına kaçtı. İran Kürt mültecileri kabul etti, ama Türkiye onların girişine izin vermedi. Türk sınırındaki mülteciler soğuk kış ortamında dağ yamaçlarında mahsur kaldılar. Kamyonlar kendilerine ulaşamadığından hayatta kalabilmeleri için yiyecek, korunmak için gerekli malzeme bulamadılar. Ancak Türkiye yabancı gazetecilerin bölgeye girmesine izin verdi ve yüzlerce Kürt ölürken dünya seyretti.[7]

Batılı hükümetler (başlıca ABD, İngiltere ve Fransa) duruma müdahale edip, Türkiye yoluyla ve doğrudan havadan atarak sığınmacılara malzeme sevk ettiler. BM Güvenlik Konseyi 5 Nisan'da 688 no.lu Kararı benimsedi. Bu tarihsel bir karardı, çünkü Kürtlerden ilk kez adlarıyla söz ediliyordu.[8]

8 Nisan 1991'de İngiliz Başbakanı John Major Lüksemburg'daki bir Avrupa Topluluğu toplantısına, Kürtler için BM tarafından korunan özel bir bölge önerisi sundu. Diğer Avrupa liderlerinin desteklediği plan, bir hafta sonra ABD tarafından da desteklendi. 1991'de ABD ve Körfez Savaşı'ndaki müttefikleri tarafından Kürtler için uygulanan güvenli sığınağa verilen ad "Huzur Operasyonu'ydu. Bu operasyon şemsiyesi altında, Batı ittifakının bölgedeki birlikleri Kürtleri, ek bir teşvik önlemi olarak yardım malzemele-

6 McDowall, *A Modern History*, s. 371-2. 7 Mart sabahı Erbil Valisi ve Erbil Emniyet Müdürü (yanlarında çok sayıda diğer Baasçı ve subayla birlikte) erkenden helikopterle Musul'a kaçtılar. Kuzey Bölgesi emniyetinden yalnızca, Erbil'de sabah saat 10'a kadar direnen Baas emniyet merkezi kaldı. Direnen tüm güvenlikçi polisler aynı binada isyancılarca öldürüldü.

7 1991 Nisan'ında ABD Dışişleri Bakanı James Baker Türk sınırına ulaştı, çok sayıda Kürt kendisine şikayetlerini aktardı ve ABD'nin yardım etmesini istedi.

8 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 95 ve McDowall, *A Modern History*, s. 373-5.

ri bulunan kamplar kurarak, dağlardan ovalara inmeye ikna ettiler. Ayrıca, bölgeden kaçan Kürt mültecilerin evlerine geri dönebilmeleri için bir varlık göstermeleri amacıyla, Dohuk'a müttefik birlikleri gönderildi. Irak'ın Erbil, Musul, Zaho ve Dohuk'u kapsayan 36. paralelin yukarısındaki bölgesi uçuşa yasaklandı. Bu paralelin üstüne çıkan Irak uçaklarına karşılık verilecekti.[9] Türkiye ve İran'a kaçan bir milyonu aşkın Kürt mülteci 1991 Mayıs'ında kendi kent ve kasabalarına dönmeye başladı.

Temmuz ortasında artık sistem yerleşmişti ve Batılı birlikler Kuzey Irak'tan, Türkiye sınırının hemen öteki yanında bulunan Silopi'deki üslere çekildiler. Süregiden yardım çalışmalarını denetlemek ve istikrar sağlayıcı bir güç olması için, Zaho'da küçük bir kadroyu, Askeri Koordinasyon Merkezini bıraktılar. Uçuşa yasak bölgede ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'ye ait uçaklar düzenli devriye işlevi gördüler.[10]

Huzur Operasyonu, Kürtlere yardımın tek kaynağı değildi. Değişik ülke ve kurumlarca desteklenen birkaç yardım programı ve Irak hükümetine ve Saddam Hüseyin'e muhalefeti güçlendirmeyi amaçlayan bir dizi girişim vardı. Göründüğü kadarıyla Amerikalılar bu aşamada Saddam'ın dış güçler tarafından devrilmesini istemiyorlar ya da Irak'ta bir iç askeri darbeyi tercih ediyorlardı. 1991'in sonraki aylarında Kürt liderler, ABD destekli bir muhalefet grubu olan Irak Ulusal Kongresine (IUK) katıldılar ve onun Bağdat'a karşı eylemler düzenlemek üzere Irak Kürdistanı'nda varlık göstermesine izin verdiler. Bu arada Kürt Cephesi temsilcilerini de içeren Irak muhalefeti Şam'da ve Beyrut'ta, amacı Saddam Hüseyin'i devirmek ve Irak için bir koalisyon hükümeti kurmak olan bir Irak birleşik cephesi geliştirmeyi hedefleyen toplantılar düzenledi.

Rapareen'in başarısızlığından sonra, kuzey Irak'ta, korunmasız güvenli sığınak bölgesinde, Irak'ın devlet çerçevesinin ne tam içinde, ne de tam dışında kalan birçok Iraklı Kürt kendini belirsiz idari ve siyasal koşullarda buldu. Güney ve Kuzey Irak'taki güvenli sığınakların ya da uçuşa yasak bölgelerin amacı, Şiileri ve Kürtleri Hüseyin'in ordusunun intikam

9 O'Ballance, *The Kurdish Struggle*, s. 188-90; Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 95-6 ve Marr, *The Modern History*, s. 255.
10 Marr, *The Modern History*, s. 256.

saldırılarından korumaktı. ABD-İngiltere koalisyonu, Hüseyin'in hava kuvvetlerinin Kürtlere ve Şiilere saldırmak için askeri uçaklar kullanmasını önlemek amacıyla (Güvenlik Konseyinin onayı olmadan) bu bölgelerde savaş uçakları uçurdular. Aynı yılın Nisan'ında merkezi hükümetle başlayan görüşmeler, Ağustos'a kadar sürdü. 1992 Ocak'ında görüşmeler kesin olarak ve tümüyle kesildi.[11]

Irak hükümeti ile KC arasındaki görüşmelerin sonuçsuz kalmasının nedeni KC temsilcilerinin anlaşmanın BM gözleminde imzalanmasını ya da uluslararası koruma sağlanmasını istemeleriydi.[12] Bağdat bunu reddetti. Bunun sonucunda merkezi hükümet askeri kuvvetlerini ve idari hizmetlerini Kürdistan'dan çekti ve 23 Ekim 1991'de bölgeye ekonomik yaptırımlar uygulamaya başladı. Kürdistan Saddam'ın ve BM'nin dayattığı çifte ambargo nedeniyle büyük ekonomik zorluğa düştü. KC'nin önündeki en önemli mesele, karar verme süreçleriydi. KC, Irak hükümet kurumlarının çekilmesinin yarattığı siyasal boşluğu doldurmak için bir genel seçim önerdi.[13]

19 Mayıs 1992 Seçimleri ve 1992-1998 İktidar Paylaşım Sistemi

Uçuşa yasak bölge uygulamasının, Irak'a Özgürlük Operasyonu ile "şaşırt ve korkut" kampanyasının başladığı 19 Mart 2003'te sona erdiği varsayılır. Yığınsal nüfus hareketlerinden kaynaklanan ekonomik sıkıntılara, Bağdat hükümetinin sağladığı istihkakın çoğunluğunun kesilmesine ve 1996'da KYB ile KDP arasındaki çatışmanın yıkıcı etkisine rağmen, Kürtler kuzeydeki üç vilayette –Erbil, Süleymaniye ve Dohuk– demokratik olarak seçilmiş idareler kurdular ve bir dizi sivil toplum ve insan hakları örgütü oluşturdular. 19 Mayıs 1992 seçimlerinin ardından Ulusal Meclis yasal olarak kuruldu.

1992 seçimlerinden sonra Sami Abdurrahman liderliğinde Kürdistan Birlik Partisi (KBP) kuruldu. Parti üç diğer partinin birleşmesiyle oluşmuştu: 1981'de Sami Abdurrahman tarafından kurulan Kürdistan Halk Demokratik Partisi (KHDP); 1979'da KYB ile arası bozulan Resul Mamand

11 McDowall, *A Modern History*, s. 376-9.
12 Müzakerelerin derinlemesine bir anlatısı için bkz. Ghareeb, "The Kurdish Issue," *Iraq: Its History, People and Politics* içinde, s. 178.
13 McDowall, *A Modern History*, s. 256.

tarafından kurulan Irak Kürdistanı Sosyalist Partisi (IKSP) ve 1976'da kurulan Sosyalist Kürdistan Halk İttifakı (PASOK). KBP, 1993'te KDP'nin 11. kongresinden sonra bu partiye katılarak kendini feshetti. Bunun *Kürdistani* parti politikalarındaki güç dengesinde büyük etkisi oldu. Katılma sonucu KDP geçici olarak Birleşik Kürdistan Demokratik Partisi (BKDP) adını aldı.[14]

Ulusal Meclis kurulduğunda iki büyük parti, KDP ve KYB, güç dengesini ellerinde tutuyorlardı. Buna daha sonra "50/50 iktidar paylaşma sistemi" adı verildi. Geri kalan beş koltuk Hıristiyan Süryaniler ile İslami hareketin temsilcilerine tahsis edildi. Aslında KDP ve KYB oyların, sırasıyla, yüzde 50,22'sini ve yüzde 49,78'ini almışlardı. Kürdistan'ın birinci lideri seçilmedi, çünkü Mesut Barzani ve Celal Talabani seçimden, biri 466.819, öteki 441.057 oy alarak başa baş çıkmışlardı.[15]

Londra merkezli Seçim Reform Derneği "sonucu önemli ölçüde etkileyecek ciddi bir yolsuzluk kanıtı olmayan" süreci "özgür ve adil" ilan etti.[16] Mesut Barzani ve Celal Talabani hükümette ya da idari hukuk sisteminde yer almadılar. KDP ve KYB grupları arasındaki politik şiddet ve toplumun 1993-94'te parçalanması ve kutuplaşması nedeniyle, parti otoritesinin aşınmasını önlemek üzere peşmerge müdahale etti. Parlamento'da 4 Haziran 1992'de ilk bakanlar kurulu oluştuğunda, sözcü KDP'den, vekili KYB'den oldu. Bir ay sonra, 4 Temmuz 1992'de, oluşturulan bölgesel hükümette başbakan KYB'den, vekili KDP'dendi. Kürdistan Parlamentosu 4 Ekim 1992'de Kürdistan'ı Irak'ın içinde federal bir devlet ilan etti. Irak hükümetinin ne seçimi, ne de federalliği tanımaması şaşırtıcı olmadı. Irak'ın Arap liderleri Kürtlerin federasyon taleplerinin ardında tam bağımsızlık arayışının yattığından korkuyorlar, aynı kaygıyı büyük Kürt nüfusları olan komşu devletler de (Türkiye, İran ve Suriye) paylaşıyorlardı.

İktidar paylaşımı, çelişkilerin hafifletilmesi, hatta bunlardan kaçınılması için önemli bir araçtır. Yüksek riskli Kürt politikasında, sonuçta hem

14 Bkz. Amnesty International, "Iraq: Human Rights Abuse in Iraqi Kurdistan since 1991," 28 Şubat 1995, s. 9.
15 Romano, *The Kurdish Nationalist Movement*, s. 209. Seçim sonuçlarının ve hükümet organlarının canlı bir analizi için bkz. Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 121-44.
16 Romano, *The Kurdish Nationalist*'ten naklen, s. 208.

kaybedeni hem de kazananı olan bir anlaşmanın fazla bir yararı yoktur. Eğer bir seçimi kaybetmek tartışmacı taraflardan birinin, savaşı sürdürmesine göre daha kötü durumda olması anlamına geliyorsa, savaşa son verme sözünün samimiyetinden mutlaka kuşkulanılmalıdır. Öte yandan iktidarın paylaşımı tüm tarafların en azından kısmen kazanan olduğu koşullar yaratır. Bu seçimin, oy sandığında kaybetmenin kaçınılmaz olarak her şeyi (belki de ebediyen) kaybetmek ve bir etnik grubun yaşamını tehlikeye atmak sonucu doğurduğu, sıfır toplamlı bir oyun olduğu algısını azaltır.

Kürdistan'da iktidar paylaşımı formülü, yani 50-50, bölgedeki tüm bakanlıklarda, tüm idari düzeylerde uygulandı. Daha sonraki aylarda bu sistem iki taraf arasında gerilim ve çelişki yarattı. Kürdistan İslami Hareketi (KİH) içinde önceden var olan karışıklık buna eklenince, sonuç 1993 Aralık'ındaki çatışma oldu. Ne yazık ki, 1994 Mayıs'ında iktidar paylaşımının şiddetli bir çatışmaya yol açtığı görüldü.[17]

KDP ile KYB arasında Türkiye ile sınır ticaretinden sağlanan gelir kaynakları konusunda anlaşmazlık vardı. KDP bundan daha çok yararlanıyor, KYB de kendini iktidardan dışlanmış ve finans kaynakları kurutulmuş hissediyordu. Bu çelişki iç savaşa neden oldu.[18] 1994'ün başlarında KDP ile KYB arasındaki huzursuz iktidar paylaşımı düzenlemesi çöktü ve bölgesel kontrol ve gelirlerin paylaşımı konularında silahlı çatışmalar başladı. Kürdistan Bölgesel Hükümetinin bu olaylarda hiçbir rolü olmadı, çünkü söz konusu partiler Kürdistan'ın siyaset arenasındaki iki ana siyasi oyuncuydu. 1990'ların başlarında kurulan fiili devleti birleştirmek yerine, iki parti Kürdistan'ı iki idari bölgeye ayırdılar. 1996'daki iç çatışma KYB'nin Erbil ve çevre kentler üstündeki hegemonyasıyla sonlandığında, bu durum açıkça görüldü.

Çatışmaların sürmesi nedeniyle devletin yeniden inşası tehlikeye düştü. KDP ile KYB arasındaki siyasal hegemonya kavgası 1993-96 arasında sürdü. Parlamentoda temsil edilen bu güçsüz hükümet ile süregiden anlaşmazlık, tutarlı bir devlet inşası sürecinin başlatılmasını zor, hatta imkânsız kıldı. Çatışmalar ve ülke içi savaş aralıklı olarak, iki tarafın

17 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 146-52 ve Ghareeb, "The Kurdish Issue," *Iraq: Its History, People and Politics* içinde, s. 179.
18 Romano, The Kurdish Nationalist Movement, s. 209.

Washington'da bir ateşkes anlaşması imzaladıkları 17 Eylül 1998'e kadar devam etti.[19]

O tarihten bu yana iki taraf arasındaki siyasal denge korunmuş ve bölge, çok az işbirliği olsa da, büyük bir istikrar yaşamıştır. 1996'dan sonra iki parti arasında hükümetteki ve idaredeki bölünme derinleşti. Bu, siyasal sistemdeki bölünmenin iki farklı siyasal kültür yarattığı anlamına gelmemelidir. Kürtler siyasal kimlik ile ulusal kimliği birbiriyle karıştırmadılar. Başlangıçta 1992'deki çok partili seçim ve bunun ardından KBH'nin kuruluşu, modern Kürt ulusal hareketi tarihindeki en önemli olaydı.[20] 1996 Ağustos'unda ortaya çıkan bölünmüş siyasi ve idari sistemler, iki tarafın Kürdistan'ı iç rekabet olmadan idare etmelerini sağladı.[21] Erbil ile Dohuk'un idaresi KDP'ye, Süleymaniye, Derbandikhan ve Kerkük'e ait kentlerin yönetimi ise KYB'ye bırakıldı. Gareth Stansfield haklı olarak mevcut siyasal sistemi "ortaklıkçı bir siyasi ve idari sistem" olarak adlandırmıştır.[22]

Bölgenin idaresi ve yönetimi iki parti için de kolay bir görev değildi. Bütünleşmeyi –en azından açıkça– ilan etmelerinin neredeyse on yıl almasının nedeni budur. İki parti ancak 2006'da iki idarenin birleştiğini duyurduklarında, bir birlik oluştu. Bütün siyasal krizlere ve parçalanmalara rağmen, Kürtler gene de Irak Kürdistanı'nı tek bir varlık olarak gördüler. Bu, kayda değer bir durumdur.

Siyasal İktidar Yapıları, İktidar Paylaşımı ve Kürt Ulusal Kimliği: 1998-2008

Irak Kürdistanı liderlik aygıtı içindeki iktidar yapılarının ve gruplaşmaların tahlili, partilerin ana özelliğinin bir yayılım politikasını yöneten merkezi liderlik yapıları olduğunu sergiler. Bu düzenleme hegemonyacı bir yapı içinde çoğulcu taleplerin kontrolünü sağlar.

İktidar paylaşımı ideal olarak, bir anlaşmanın imzalanmasından sonra hasım taraflar arasında barışçı işbirliği için bir katalizör işlevi göre-

19 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 210 ve Ghareeb, "The Kurdish Issue," *Iraq: Its History, People and Politics* içinde, s.180.
20 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 121.
21 Age, s. 175.
22 Age, s. 177.

cektir. KDP ile KYB arasındaki 17 Eylül 1998 Washington Anlaşmasının merkezi bir özelliği ateşkes anlaşmasıydı. Bunun koşulu geçici hükümet kurumlarında iktidarın rakip siyasal gruplarca paylaşılmasıydı. İki taraf da, Mayıs 1994-Ekim 1996 arası çatışma ortamının ardından, silahlı çatışmaya dönüşü daha az olanaklı kılacak bir güvenlik duygusunu geliştirmek üzere, iktidarın paylaşımına yönelik bir dizi önlem alınmasını kabul etti. KDP ve KYB ekonomik faaliyetler ile iletişim ağlarının çoğunu ve bölgelerini korumak ve düzen sağlamak için kullanılan peşmergeyi kontrol etmektedirler. Savaşın çok sayıdaki nedeni arasında, iki partinin siyasal seçkinleri arasındaki tarihsel düşmanlık ile iki partinin de 1992'de kurulan parlamento ve bakanlar kurulunda kararlaştırılan iktidar paylaşımı formülünden hoşnutsuzluğu bulunuyordu. Kürdistan'da iki yürütme yetkisi, iki başbakan, iki bakanlar kurulu ve iki ordu vardı.

Kürdistan'daki üç yıllık çatışma döneminin resmen sona ermesinden bu yana on yıl geçmiştir. 1997'den beri iç çatışma olmamıştır ve yönelim uzlaşma, hatta işbirliği doğrultusundadır.[23] Bölgenin kalıcı, demokratik bir barışa geçişini desteklemek üzere önemli siyasal adımlar atılmıştır. Birleşik bir Kürdistan Bölgesel Hükümetinin kurulması, Kürdistan Parlamentosunun birleştirilmesi, bir Kürdistan cumhurbaşkanının seçilip atanması ve Kürdistan'daki peşmerge güçlerinin birleştirilmesi, Kürt ulusal politikalarının sağlamlığını ve olgunluğunu gösteren işaretlerden bazılarıdır. KDP ile KYB'nin sağladığı normalleşme süreci,1998'de Washington Anlaşmasının koşulları çerçevesinde ABD'nin desteğini almıştır. Birbirlerine karşı son derece ihtiyatlı olmalarına karşın, KDP ile KYB 2000'den beri giderek daha işbirlikçi biçimde çalışmışlardır. Bunun sonucu olarak iki hükümetin faaliyetlerini koordine etmektedirler ve bir dizi normalleşme ve güven inşa edici önlem almışlardır. ABD'nin Baas rejimini ortadan kaldırma niyeti açığa çıkıncı bu faaliyetler hızlanmıştır.[24]

23 Ofra Bengio, "Autonomy in Kurdistan in Historical Perspective, *The Future of Kurdistan* içinde, s. 179-80 ve Stansfield, "Governing Kurdistan," *The Future of Kurdistan in Iraq* içinde, s. 201-3.
24 Stansfield, Gareth, R.L. ve Hashem Ahmadzadeh, *The Kurdish Policy Imperative*, Ortadoğu Programı Bilgilendirme Raporu 07/04, Aralık 2007, ulaşım: http:/www.chathamhouse.org.uk/publications/papers/veiw/-/id/584/.

2001'den sonra KDP ve KYB Irak muhalefeti içinde öne çıkmışlardır. ABD'nin bakış açısından iki parti Irak'ın, bir işgal durumunda yaşamsal önemde olabilecek bir parçasını kontrol ediyorlardı. Baas rejiminin 2003'te yok edilmesi Kürtler için yeni bir güçlenme ve refah döneminin müjdecisi oldu.[25] Kürtler, ABD'nin önderliğindeki, Koalisyon Geçici Yönetimi (KGY) adı verilen işgal idaresine katılarak, Saddam sonrası ulusal politikalara ilk kez Irak Araplarıyla eşit konumda girdiler. 2003 Temmuz'unda atanan, danışman niteliğindeki "Irak Yönetim Konseyinde (IYK) Barzani, Talabani ve üç bağımsız Kürt bulunuyordu.

28 Haziran 2004'te görevi üstlenen geçici hükümette, birçok önde gelen Arap Iraklının itirazına rağmen, Hoşyar Zebari Dışişleri Bakanı oldu. Bu hükümet, siyasal bir geçiş sürecini ve yurttaşların haklarını belirleyen geçici bir anayasa olan 8 Mart 2004 tarihli "Geçici İdari Yasa" (GİY) çerçevesinde faaliyet gösterdi. Kürtler, kimi ulusal yasaların uygulanmasında değişiklik yapabilme gücündeki kendi özerk Kürdistan Bölgesel Hükümetlerini (KBH) korudular. Bir diğer madde Kürtlerin 75.000 kişilik peşmerge gücünü sahaya sürmelerine olanak veriyordu. Ancak GİY Kürtlere Kerkük eyaletinin kontrolünü vermedi. Saddam'ın Kerkük'ten sürdüğü Kürtlerin geri dönüşleri için bir süreç başlatıldı. Irak'ın Şii liderlerinin muhalefetine rağmen, Kürtler GİY'e, herhangi üç eyaletin, üçte iki çoğunlukla, kalıcı bir anayasayı veto etmesine izin veren bir madde koydurmayı başardılar. (Dohuk, Erbil ve Süleymaniye eyaletlerinde ezici çoğunluğa sahip olmaları Kürtlerin veto gücünü güvence altına almaktadır, ama bu gücü 15 Ekim 2005'te yapılan Anayasa referandumunda kullanmadılar.)[26]

İktidar paylaşım sistemi ulusal düzeyde ortak yönetimin gerçekleştirilmesini hedeflemektedir, ama aynı zamanda KDP ile KYB arasında olası bir çatışma çıkmasını önlemek üzere tasarlanmıştır. İktidar paylaşımı, ciddi güvensizlik ve zayıflık ortamında, söze sadakat sorununu çözümlemek için bir mekanizma işlevi görmektedir. Güçlü bir sivil kültür ve toplumun olmadığı Kürdistan'da, Kürdistanlılar düzeni ve ekonomik kalkınmayı savunan partileri reddedemezler.

25 Age.
26 Kenneth Katzman, "The Kurds in Post-Saddam Iraq," Kongre'ye CRS Raporu, 27 Eylül 2008: 1-6, 3'te.

İktidar paylaşımının ana işlevi şiddeti sona erdirmektir, ama bu mutlaka demokrasinin inşasını kolaylaştırmamaktadır. Burada iktidar paylaşımı eski düşmanlar arasında gücün her biçimde paylaşılması ve ayrılması anlamına gelmekte, demokratik temsil ve seçimler üstündeki vurgu daha zayıf kalmaktadır. İktidar paylaşımı demokrasiyle uyumlu olabilir, ama bu bazen rekabetçi seçimlere bir alternatif olarak yorumlanmaktadır.[27]

Washington Anlaşmasının ardından iki parti aralarındaki işbirliğini artırmışlar, siyasal ilişkileri normalleştirmişler, bölgenin ekonomik sektörünü geliştirmişler ve BM ve sivil toplum örgütlerindeki temsilcilerinin ortak komitelerini düzenlemişlerdir. 2002 Ekim'inde Ulusal Meclisin açılışına iki parti de katılmıştır. Birleşik bir Irak'ta demokrasi kök saldıkça, bu iki partinin ve liderlerinin Irak Kürdistanı'nda yeni gündemleri olan yeni aktörlerin rekabetiyle karşılaşıp, karşılaşmayacakları görülecektir.[28]

Irak Anayasasına göre KBH'nin kendi bölgesel sınırları içinde, temel yasalar, bütçe ve idari yetkiler de dahil, büyük ölçüde siyasi özerkliği vardır. Geçtiğimiz yaz (2009) KBH bir anayasa taslağı hazırlayarak bunu Ulusal Meclise sunmuştur. KBH'nin en üst organı olarak parlamento henüz zayıftır, ama giderek güçlenmektedir. 2007'de parlamento ilk kez bakanları sorgulamaya çağırma hakkını kullanmış, bunu yaklaşık on iki kez yinelemiştir. 2008'in başında parlamentoya, gerçek bir tartışmaya ancak zaman verecek kadar önceden, dönemin ayrıntılı bir hükümet bütçesi sunulmuştur.[29]

Parlamento ve yürütme, herhangi bir formel kurumsal yapının ötesinde, bir tür ortak idare biçimiyle KDP ve KYB'ye bağlıdır. Yönetimin her iki ana dalında da örgütlü siyasal muhalefete hoşgörü gösterilmekte ve muhalefet görünür biçimde temsil edilmektedir. Ama tam da iki büyük partinin genel olarak KBH için bir tür siyasal ateşkes adına geçmişin şiddetli çatışmalarını askıya almaları, muhalefeti fiilen marjinalleştirmektedir. Aslında KBH egemen partiler için yüksek, diğer partiler için düşükmiktarda finansman sağlayarak, mevcut siyasal dengenin korunmasına yardımcı

27 Ian S. Spears, "Understanding Inclusive Peace Agreements in Africa: The Problems of Sharing Power," *Third World Quarterly*, Cilt 21, No. 1, 2000: 105-18, 105'te.
28 Henri J. Barkey ve Ellen Laipson, "Iraqi Kurds and Iraq's Future," *Middle East Policy*, Cilt XII, No. 4, Kış 2005, s. 68.
29 Pollock, *The Kurdish Regional Government in Iraq*, s. 4.

olmaktadır. 2005 seçimlerinden sonra KDP ve KYB 39'ar, iki İslamcı parti 15, Süryani Hıristiyanlar 5, Türkmenler 4, komünistler 3, sosyalistler 2, Emekçi Partisi 1 milletvekilliği almışlardır; bir milletvekilliğini de küçük partiler paylaşmışlardır. Halen parlamentonun üçte birini kadınlar oluşturmaktadırlar (29).[30] Gareth Stansfield şu sonuca varmıştır:

> Yapısal olarak ve resmen, iki parti birbirinden az farklılık göstermektedir. İkisinin iç örgütlenmeleri benzerdir ve ikisi de benzer yönetim yapılarına sahiptirler. Ancak iki partinin güç yapıları değerlendirildiğinde, bir farklılık gösterdikleri açıktır; KDP'nin ana özelliği güçlü bir merkezi liderlik ve demokratik merkezi eğilimlerdir. KDP liderliği içinde bölünmeler olduğu görülse de, Mesut bunları ustaca idare etmektedir ve parti herhalde istikrarını koruyacaktır. KYB'de, merkezi liderlikte kendi destek tabanları olan güçlü kişilikler vardır ve bunların tümü Talabani'ye sadık olsalar da, bu ayrımlar KYB içindeki karar verme sürecini hareketlendirmektedir. Ancak belki de en önemlisi iki partinin de liderlik yapılarında güçlü patrimonyal eğilimler sergilemeleridir; gerek Mesut, gerekse Talabani bir yandan kendi partileri içinde demokratik süreçleri teşvik etmeye çalışırken, kendilerini örgütlerinin komutasında kalacakları konumlara getirmeye çabalamaktadırlar.[31]

Kürdistan'daki küçük partiler dikkate alındığında, iktidar paylaşımına ya da katılıma yönelik çabalar, genel olarak çelişkilerin azaltılmasına büyük katkıda bulunmaktadır. Öne çıkan siyasi partilerin ve liderlerin en önemli siyasal mevkileri eşit paylaştıkları iktidar paylaşımı, bir tür ideal gibi gözükmektedir. İktidar paylaşımının sulandırılmış bir biçimi, daha az önemli mevkilerin, KDP'nin ve KYB'nin siyasi gündemiyle işbirliği yapması ya da bunu izlemesi hemen hemen garantilenmiş küçük etnik gruplar ya da partiler arasından dağıtılarak gerçekleştirilmiştir.

30 Age. 2009 seçimlerinde kadınlar milletvekilliklerinin yüzde 29'unu alarak, parlamentodaki koltukların yaklaşık üçte birini elde ettiler.
31 Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s. 119.

7 Mayıs 2006'da, birkaç ay süren müzakereler sonucu KDP ve KYB Kürt Bölgesel Hükümetini, KDP'nin veliahdı Neçirvan Barzani'nin başbakanlığında yeniden birleştirmeyi kararlaştırdılar. O tarihten sonra Kürdistan'ın yatırım yasası bölgede faaliyet gösteren şirketlerin yüzde 100 yabancı sahipliğinde olmasına izin verilecek biçimde değiştirilmiş, böylece büyük yatırım girişi teşvik edilmiştir. KBH, Irak'a, Ortadoğu'ya ve özellikle ABD'ye yalnızca var olmakla kalmadığını, aynı zamanda artık göz ardı edilemeyecek bütünleşmiş, ekonomik canlılığa sahip bir varlık olduğunu göstermek için bir halkla ilişkiler girişimi başlatmıştır. Siyasi ve ekonomik ilerlemelere, Iraklı Kürt nüfusun sosyokültürel gelişmeleri eşlik etmiş, hatta onları geçmiştir. Bağdat'tan özerklik Kürtlerin ulus olma duygularını güçlendirmiştir. Daha önceleri *Enfal* gibi felaketler çevresine inşa edilmiş bir ulusal öyküleri olan Kürtler, şimdi özerklik ve devlet kurumları gibi daha olumlu bir gelişmeye işaret edebilirler. Kürdistan'da, genç ve eğitimli Kürtler arasında yaygın söyleme hızla *Kürdistani* kimliği, milliyetçilik, hatta tüm Kürtlerin manevi devlet kurma hakkı fikirleri egemen olmuştur.[32]

Ulusal Kimliğin Vurgulanmasının Yeni Bir Biçimi Olarak Kürdistanlılık Fikri: 1998-2008

Kürtler yaklaşık yirmi yıldır kendi bölgelerini yönetmekteler. Bölge geçiş halindeki bir kuşaktadır ve düzenli iyileşmektedir. Kürdistan 1998'ten beri, petrol karşılığı gıda programı (Güvenlik Konseyi Kararı No. 986) aracılığıyla yerel dairelere idari alanlarda yardım vermek zorunda kalan BM kurumlarının desteğiyle, barış ve ilerlemeye tanık olmuştur.[33]

Eski Irak hükümetinin 20 Mayıs 1996'daki anlaşmayı kabul etmekten başka olanağı olmamıştı; buna göre Bağdat'taki merkezi hükümete altı aylık bir dönemde 2 milyar dolarlık petrol ve petrol ürünleri ihraç etme izni veriliyordu. Gelirin yüzde 13'ü, yani 200-300 milyon dolar Kürtlere tahsis edilecekti. Program her altı ayda bir yenilendi. Ancak 1999 Aralık'ında BM Genel Sekreteri Irak ihracatı üstündeki kısıtlamayı kaldırdı.[34] Uzun

32 Stansfield vd., *The Kurdish Policy Imperative*, s. 4-5.

33 Petrol Karşılığı Gıda Programı, BM Güvenlik Konseyinin 1991'deki 687 no.lu kararıyla dayatılan yaptırımları insani açıdan dengelemek için düzenlenmişti.

34 Stansfield, *Iraq, People*, s. 149.

vadede petrol karşılığı gıda programı KYB ile KDP arasındaki anlaşmazlıkların halledilmesi ve birçok çelişkinin çözülmesi için bir mekanizma oldu. Kürdistan'da hayat koşullarını önemli ölçüde iyileştirdi. Bu ekonomik gelişmelere paralel olarak, Washington Anlaşmasından sonra görüldüğü gibi, KDP ile KYB arasındaki siyasal ilişkiler normalleşti.[35]

Kürdistan'ın iç gelişmesi dikkate alındığında, eğitim sektöründe önemli iyileşme olmuştur. Kürdistan Bölgesel Hükümeti son on sekiz yılda üç bini aşkın okul inşa etmiştir. Yeni üniversiteler kurulup, kurumsallaştırılarak yüksek eğitim yaygınlaştırılmıştır; örneğin Süleymaniye, Dohuk (her ikisi de 1992'de kurulmuştur), Koya (2003'te kurulmuştur) Kürdistan-Hawler Üniversitesi (2006'da kurulmuştur; programların, öğretimin, araştırmaların ve iletişimin tümü İngilizcedir) ve Irak Süleymaniye Amerikan Üniversitesi (2007'de kurulmuştur).

Kürdistan'ın büyük kentlerinde çok sayıda yayınevi kurulmuştur. Kürdistan'ın her yöresinde çok sayıda televizyon ve satelit kanalı yayın yapmaktadır. Kürt yetkililer kendi sürekli polis ve askeri okullarını kurmuşlardır. Kürt kültürünün birçok yönü, edebiyat, folklor, sanat ve müzik gibi Kürt ulusal söylemine odaklanmıştır. Kürt eğitim sisteminde ve genç, eğitimli kuşağın kolektif hafızasında artık Arapça egemen dil değildir.

1990'lar sonrası dönemde Kürt çocuklar Arapça ve Arap tarihi öğrenmek zorunda kalmadan yetiştirilmişlerdir.[36] Bu kuşağın "dünya dili" Arapça değil, İngilizce olmuştur. Sosyo-politik dönüşümlerin kapsayıcı kültürel özelliklerle birleşmesi genç kuşak arasında Kürt ulusal kimliğinin geliştirilmesi ve Kürdistanlılığın güçlenmesinde kilit rol oynamıştır. 1991'in beş yaşındaki çocukları 2009'un 23 yaşındaki yetişkinleridir. Onların Arapça ya da Irak'ın tarihi ve politikası hakkında hiçbir bilgileri yoktur. Kendilerini Iraklı değil, Kürdistanlı olarak düşünmektedirler. Bu kuşak için, özellikle Saddam'ın iktidardan düşürülmesinden sonra, Irak politikasından ve kültüründen ayrılma, kimlik inşası sürecine yardımcı

35 Stansfield, "Governing Kurdistan," *The Future of Kurdistan in Iraq* içinde, s. 204.

36 Bilgiler 2007'de sahaya yaptığımız son seyahat sırasında bölgedeki değişik devlet kurumlarından elde edildi. Ayrıca bkz. Anderson vd., *The Future of Iraq*, s. 114 ve 177; Stansfield, "Governing Kurdistan, *The Future of Kurdistan in Iraq* içinde, s. 205; Peter W. Galbraith, "What Went Wrong?" *The Future of Kurdistan in Iraq* içinde, s. 241-2.

olmuştur.[37] Kürdistan'daki ve diğer yerlerdeki Kürtler için nihai hayal bağımsızlıktır. 2004'ün ilk iki ayında Kürdistan'daki referandum hareketi, Kürdistan'ın Irak'ın bir parçası kalıp kalmamasının oya sunulmasını talep eden 1.700.000 kişinin imzasını toplamıştır. Bu sayı Kürdistan'da bu konuda ağırlığı olan yetişkinlerin yaklaşık üçte ikisini temsil etmektedir.[38]

İşgalin ilk günlerinde ABD, Irak'ın geçici yöneticisi olarak General Jay Garner'ı atamıştır. Üç hafta sonra onun yerine Büyükelçi Paul Bremer geçmiş, daha sonra da Irak'ı yönetmek üzere Koalisyon Geçici Yönetimi (KGY) oluşturulmuştur.

Hükümet yetkisi 2004 Haziran'ında Irak geçiş dönemi hükümetine devredilmiş ve 2005 Ekim'inde kalıcı bir hükümet seçilmiştir.[39] ABD'nin güçlü bir merkezi hükümet oluşturarak Irak'ı bir arada tutma stratejisi başarısız olmuştur. Birçok siyaset bilimci ve gözlemci federal bir sistem olmadan Irak'ta güçlü, üniter bir devletin mümkün olmayacağına inanmaktadır. Bazıları, üç devlet adı verilen bir çözüm önermişlerdir.[40] Irak'ın üç federal bölgeye bölünmesi, Irak'ın mücadele ettiği patolojilerin tedavisi için mantıklı bir yol olarak gözükmektedir.

2005 Ocak'ındaki seçimden sonra KDP ve KYB, bazı daha küçük partilerle bir ittifak oluşturarak, hükümete kalıcı bir anayasa yapması için baskıda bulundu. Yeni Irak parlamentosunda Kürt ittifakının 53, Kürt İslam Birliğinin beş üyesi vardır. 6 Nisan 2005'te Celal Talabani yeni Irak yönetiminin cumhurbaşkanı seçilmiş, Mesut Barzani de Kürdistan Bölgesel Hükümetinin başına geçmiştir. Irak'ın diğer kesimlerinin tersine Kürdistan bölgesi 2003'ten sonra bir ekonomik patlamaya tanık olmuştur; bu, inşaat, yol, alışveriş merkezleri ve kent planlaması açısından 1998'deki yükselişi de geçmiştir.

37 Anderson, vd., *The Future of Iraq*, s. 177-8. Siyasi açıdan, 1960'ların başlarında doğanlar için, Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak, geçmişin "kötü anılarını" temsil etmektedir.
38 Peter W. Galbraith, "What Went Wrong?" *The Future of Kurdistan in Iraq* içinde, s.243.
39 Age, s. 241-2.
40 ABD Senatörü Sam Brownback, "Sünnilerin, Şiilerin ve Kürtlerin birleşik bir devlette kendi meselelerini yönetecekleri" federal bir Irak için bir plan çizdi. Diğer politikacıların ve dünya liderlerinin bu çözümü desteklemekten alıkoyan şey göründüğü kadarıyla Kerkük ve petrolleri kaygısıdır. Bkz. "Brownback Otulines 'Diplomatic Surge' for Iraq," Kuzey Amerika Kürt Ulusal Kongresi websitesinde, ulaşım: http:/www.knca.org/docs/k_viewarticle.asp?date=8/15/2007, tarih 9/4/2007.

21 Ocak 2006'da Kürdistan'daki iki büyük parti birleşik bir hükümet ve idare oluşturma konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu birleşik bölgesel hükümet Kürdistan'ın kendi doğal kaynaklarını, suları, madenleri, petrolü ve hidroelektrik santralları güvenli bir yasal ortamda geliştirmek için çok sayıda politika uygulamayı planlamaktadır; bu da uzun vadede bölgesel ekonomiye yatırımı ve çeşitlenmeyi teşvik edecektir.[41] Son yıllarda KBH'nin ABD ve uluslararası toplum nezdinde hiçbir zaman olmadığı kadar siyasal bir ağırlık taşıdığı görülmektedir.

41 Age, s. 28.

İkinci Ayrım

Yedinci Bölüm

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ARASINDA MİLLİYETÇİLİK VE ULUSAL KİMLİK

Yeni kuşağın ulusal kimlik algısı ve Irak'a karşı tutumu, anne babalarının ve büyükanne ile büyükbabalarınınkinden farklıdır. Üniversite öğrencileri için ulusal özlemlerin ana odağı Iraklılık (Kürtçede *Irakçiyati*) değil, Kürdistanlılık'tır (*Kurdistaniyeti*). Bu çalışmanın denekleri, Irak Kürdistanı'nın tüm yörelerinde yaşayan, büyük çoğunlukla 18-25 yaş grubundaki, genç ve eğitimli, Kürt üniversite öğrencileridir. Irak Kürdistanı'nda 1990'lar bölgede düşüncelerdeki ciddi bir değişimin dönüm noktasıdır ve bu öğrenciler büyük farklılıkların bilincine tanıklık etmektedirler. "Kürt" terimi çoğu kez etnisite olarak anlaşıldığından, başta genç eğitimli kişiler olmak üzere bazı Kürtlerin, Kürtlüklerini başka bir biçimde anladıklarını fark etmek gereklidir: onlar Kürdistanlıdırlar.

Araştırmamın amacı modern öğrencilerin ulusal kimlik algıları hakkında veri elde etmekti. Verilerim ulusal kimliğin bir geçiş sürecinde olduğuna işaret etmektedir. Ana kaygılarımdan biri bunun nasıl ve hangi yönde değiştiğiydi.

Neden Üniversite Öğrencileri?

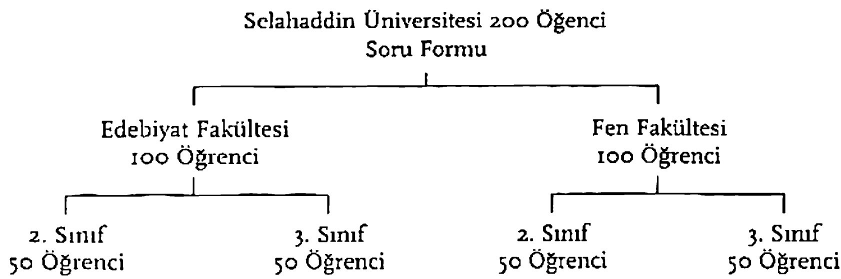
Üniversiteler son iki yüzyılda bütün dünyadaki toplumsal hareketlerde merkezi bir rol oynamışlardı. Akla Vietnam Savaşına karşı protestolarda Kent Eyalet Üniversitesindeki ABD'li öğrenciler gelmektedir. Çin'de ulusal politikalar konusunda siyasal tavır koymak için hayatlarını tehlikeye atan öğrencileri düşündüğümüzde, akla Tiananmen Meydanı gelmektedir. Gençlerin bu toplumsal hareketleri hükümetleri etkilemiş ve bazen tarihin akışını değiştirmiştir. Bu genç eğitimli Kürtler 1990'larda yetişmiş ve siyasal olarak toplumsallaşmışlardır. Yaşları çoğunlukla 18-25 arasındadır. Hiçbir zaman Arap Irak okul sisteminde öğrenim görmemişlerdir; dolayısıyla Arapça bilgileri, hatta Irak'ın coğrafyası ve tarihi hakkında geniş bilgileri yoktur. Irak'ta, Irak Kürdistanı'nın özerk olmasını sağlayan önemli

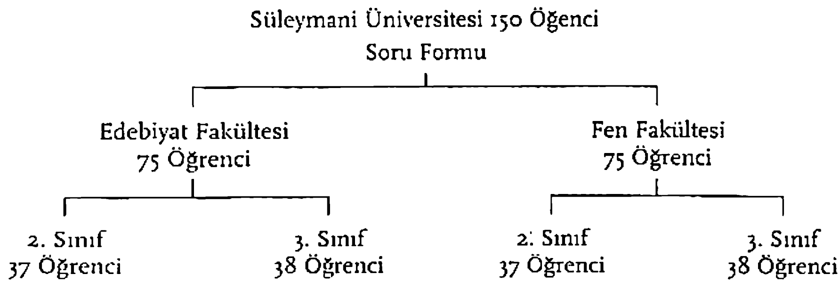
siyasal gelişmelere tanık olmamışlardır. Onların kendilerini Iraklıdan çok, Kürdistanlı ya da Irak Kürdü olarak düşündükleri varsayımından hareket edilmiştir.

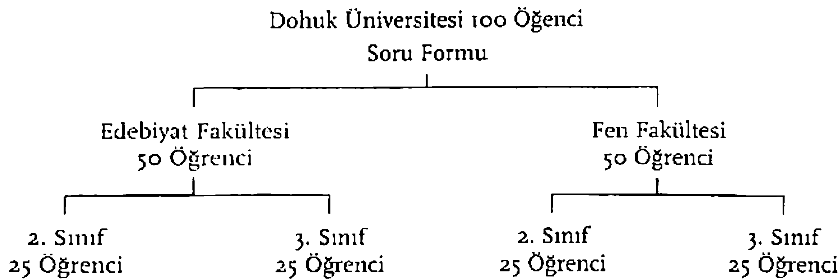
YÖNTEM

Anket aracı, öğrencilerin kendi ulusal kimliklerine ilişkin algılarını ve Kürdistan ile Irak'a karşı tutumlarını kapsamak üzere tasarlandı. Soru formu sekiz bölüme ayrılmış, 49 kapalı ya da nesnel sorudan oluşuyordu. Diğer sorularda katılımcıların belli konulardaki duygularının yoğunluğunu ölçmek için Likert ölçeği kullanıldı. Katılımcılar 200'ü Selahaddin Üniversitesi, 150'si Süleymani Üniversitesinden olmak üzere seçildi; Dohuk Üniversitesi bu iki üniversiteye göre hem sayı hem büyüklük açısından çok daha küçük olduğundan, orada 50'si Edebiyat Fakültesi, 50'si Fen Fakültesinde olmak üzere 100 soru formu dağıtıldı.

Soru formu her üniversitede iki fakültede dağıtıldı: Edebiyat Fakültesi ve Fen Fakültesi. Her fakültede ikinci ve üçüncü sınıf öğrencileri seçildi. Örneklem profilinin, aralarından seçildikleri öğrenci nüfusunun profiline uygun olmasını sağlamak için rastlantısal katmanlı örnekleme teknikleri kullanıldı. Şu değişkenler ölçüldü: ikamet yeri, kentsel/kırsal köken, toplumsal cinsiyet, yaş, evlilik durumu, anne ve babaların eğitim durumu, anne ve babaların mesleki durumu, ailenin geliri ve toplumsal konum. Görüşmeler Mart-Haziran 2007'de gerçekleştirildi. Katılımcıların anadili Kürtçe olduğundan, soru formu Sorani (Kürtçe) lehçesinde sunuldu. Her üniversitedeki ilgili ders öğretmenleri araştırma projesini destekledikleri ve soru formunun tamamlanması için ders saatinden yaklaşık 40 dakika ayırdıkları için, ankete yanıt oranı yüzde 100'dü. Soru formunu iade ettikten sonra konuya duydukları ilgiyi açıkça ifade eden öğrencilerle, on beş niteliksel derinlemesine görüşme yapıldı (her üniversiteden beş kişi). Bu görüşmeler kimliklerini ne biçimde algıladıkları, Kürdistan'daki politikalar hakkında ne düşündükleri ve Irak'taki politikalara nasıl baktıkları ile ilgiliydi. Çalışmadaki her değişkenin dağılımının anlamlı bir özetini sağlamak için betimsel analizler yapıldı.

Şema 7.1 Üç üniversitedeki katılımcıların fakülteleri ve öğrenim yıllar

Toplumsal Cinsiyet Dağılımı

Örneklem 450 erkek ve kadın öğrenciden oluşuyordu: bunların 281'i (yüzde 62,4) erkek, 169'u (yüzde 37,5) kadındı. Kürdistan'da üniversiteye giden erkek sayısı kadın sayısından fazla olduğundan, bu çalışmadaki erkek ve kadın katılımcıların oranı, üniversiteye devam edenlerin oranına yakındı.

Tablo 7.1 Fen Fakültesine devam eden erkeklerin oranının biraz daha yüksek (yüzde 52'ye karşı yüzde 46), Edebiyat Fakültesine devam edenlerde ise kadın oranının daha yüksek (yüzde 54'e karşı yüzde 48) olduğunu göstermektedir. Farklar büyük olmasa da, sonuçlar geleneksel cinsiyet rolü kalıplarına uygun düşmektedir. Hâlâ "sert bilimler" kadınlara göre daha yüksek oranda erkek için çekici gelmekte, bunun tersi de kadınlar ve "yumuşak bilimler" için geçerli olmaktadır. Bunlar sosyalleşerek değişmesi zaman alan kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rol modelleridir.

Tablo 7.1 Katılımcıların Fakültelere Göre Cinsiyeti

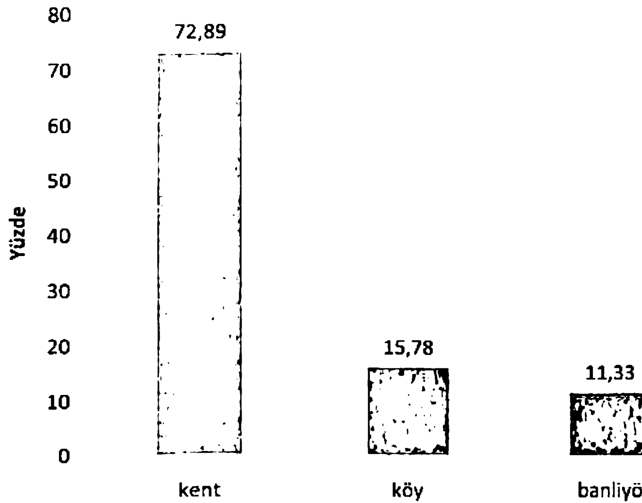
Cinsiyet	Edebiyat Fakülteleri		Fen Fakülteleri		Toplam Sayı	%
Kadın	91	(%54)	78	(%46)	169	100
Erkek	134	(%48)	147	(%52)	281	100
Toplam	225	(%50)	225	(%50)	450	100

Kaynak: 2007 alan araştırması

Aile Konutunun Yeri

Şekil 7.1'de katılımcıların aile konutunun yeri gösterilmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun (328'i) kent kökenli (yüzde 73) olması şaşırtıcı değildir. Erbil, Süleymaniye ve Dohuk kent merkezleri olarak kabul edilmektedir. Bu kentlerin kasabaları, *nahiye* ve *kaza* denilen idari kırsal bölgelerdir. Toplumsal ve ekonomik açıdan "kırsal" olarak görülürler ve köy olarak düşünülebilirler. Şekil 7.1, 122 katılımcının (yüzde 27) kırsal alandan geldiğini göstermektedir: bunlardan 51'i kasabalardan (yüzde 11,5), 71'i köylerden (yüzde 15,5) gelmektedir. Kent merkezlerindeki öğrencilere göre, kırsal alanlardan öğrencilerin "büyük kentler"deki üniversitelere devam

etmeleri daha zordur. Hükümetlerin kırsal alandan gençleri üniversitelere çekmek için daha çok çabası gerekmektedir. Kürdistan'ın eğitim açısından tarihsel geriliği dikkate alınınca, bu örneğin yalnızca yüzde 27'sinin kırsal ya da köy kökenli olması şaşırtıcı olmamalıdır.

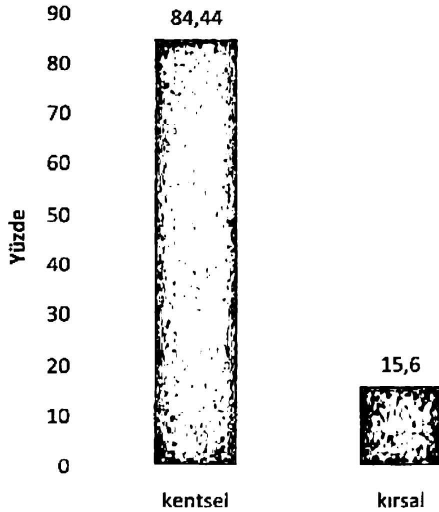

Şekil 7.1 Katılımcıların aile konutunun yerine göre dağılımı

Doğum Yeri

Şekil 7.2 katılımcıların çoğunluğunun (380: yüzde 84,4) Erbil, Süleymaniye ve Dohuk kentlerinde doğduğunu, 71 katılımcının (yüzde 15,6) ise Kürdistan'ın kırsal bölgelerinde doğduğunu göstermektedir. Bu şaşırtıcı değildir, çünkü üniversiteler Irak Kürdistanı bölgesinin en büyük üç kenti olan üç eyalette konumlanmışlardı. Şekil 7.1 ile Şekil 7.2 karşılaştırıldığında, yüzde 27'nin şimdi kırsal alanlarda yaşadığı, ama yalnızca yüzde 15,6'nın orada doğduğu görülmektedir. Bu veriler, katılımcıların yüzde 11,4'ünün –şaşırtıcı olarak– şu ya da bu nedenle kırsal alanlara

taşındığı anlamına gelmektedir. Oysa moderniteye ve sanayileşmeye geçişle birlikte, nüfusun iş ve eğitim için kentlere göç etmesi beklenirdi.

Şekil 7.2 Katılımcıların doğum yerine (kentsel/kırsal) dağılımı

KATILIMCILARIN YAŞLARI

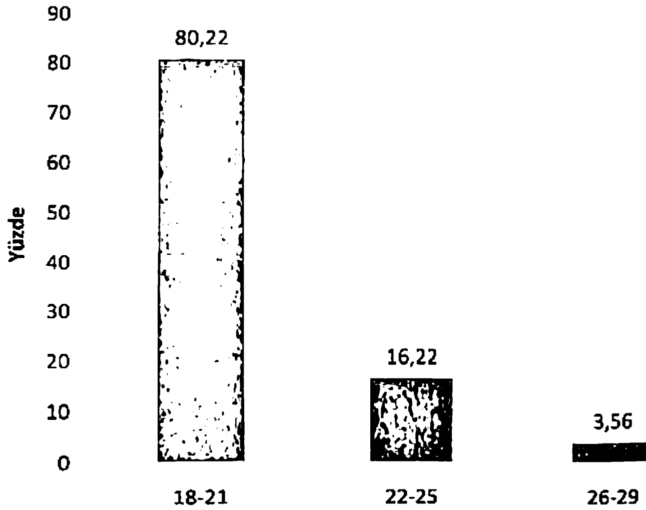
Üniversite öğrencileri arasında bekleneceği gibi, katılımcılarımızın yaşları küçük farklılıklar göstermektedir. Şekil 7.3 katılımcıların çoğunluğunun (361: yüzde 80) 18-21 yaşları arasında olduğunu ve "genç kuşak" olarak sınıflandırıldığını göstermektedir. Bir sonraki yaş grubu, 22-25, 73 katılımcıdan ya da örneklemin yüzde 16'sından oluşmaktadır. 26-29 yaş grubunda 16 öğrenci ya da örneklemin yüzde dördü bulunuyordu. Bu, katılımcıların çoğunluğunun 1990'ların başlarında, somut olarak da 1991-3 arasında doğdukları anlamına gelmektedir.

Tablo 7.2 kentlerde ve köylerde yaşama örüntüsünün katılımcıların cinsiyeti açısından çok benzer olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan kasabalarda yaşayan erkeklerin oranı kadınlarınkinin yaklaşık iki katıdır, ama sayılar küçük ve bu araştırmanın amaçları için önemsizdir.

Tablo 7.2 Cinsiyete Göre Aile Konutunun Yeri

Aile Konutu	Kadın		Erkek		Toplam	
Kent	127	%75,1	201	%71,5	328	%72,9
Köy	29	%17,2	42	%14,9	71	%15,8
Kasaba	13	%7,7	38	%13,5	51	%11,3
Toplam	169	%100	281	%100	450	%100

Kaynak: 2007 alan araştırması

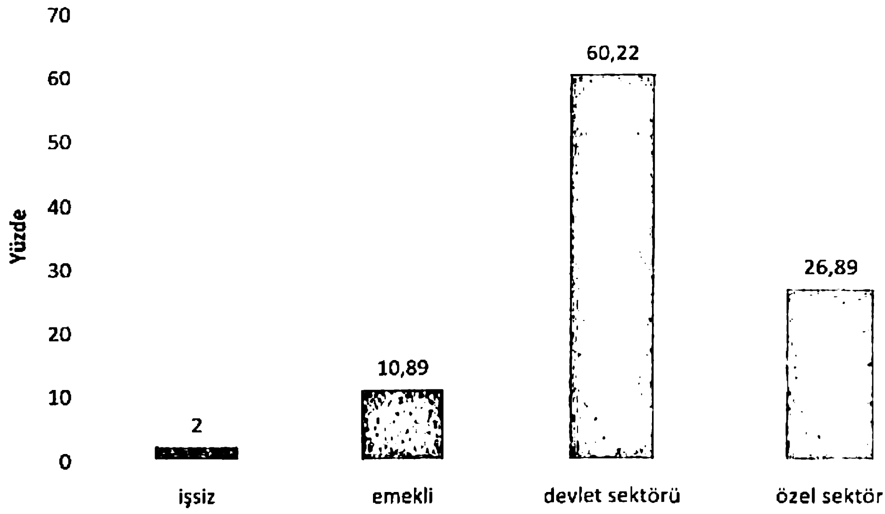

Şekil 7.3 Katılımcıların yaşa göre dağılımı

Aile Profilleri: Anne Babaların Meslekleri ve Eğitim Düzeyleri

Babaların Meslekleri

Şekil 7.4 katılımcıların yüzde 60,2'sinin babalarının (271 kişi) devlet sektöründe çalıştığını göstermektedir. İkinci büyük kategori, babaların yüzde 26,8'inin (121 kişi) çalıştığı özel sektördü. Yalnızca yüzde 10,8 (9 kişi) babalarının emekli olduğunu belirtmişti. Yüzde iki (7 kişi) ise babalarının işsiz olduğunu söylemişti.

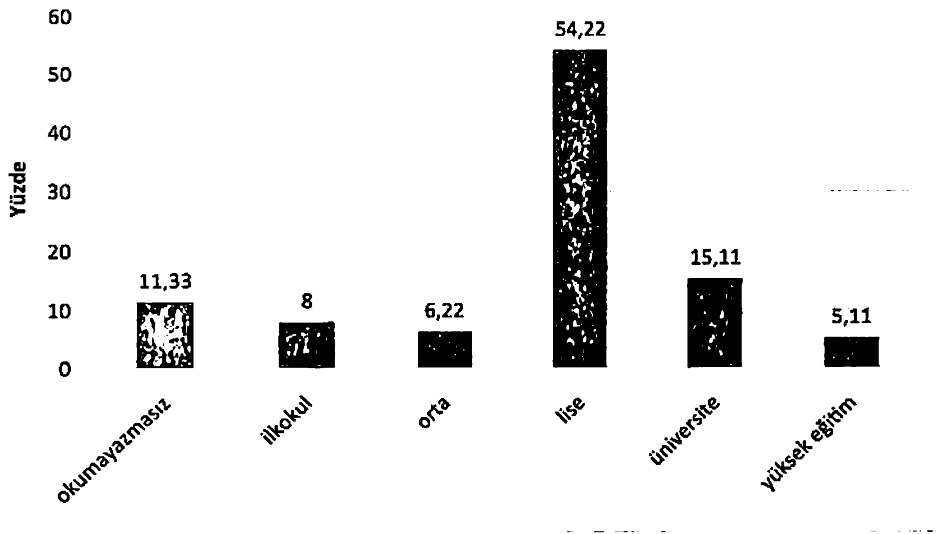
Şekil 7.4 Katılımcıların babalarının meslekleri

Babaların Eğitim Düzeyleri

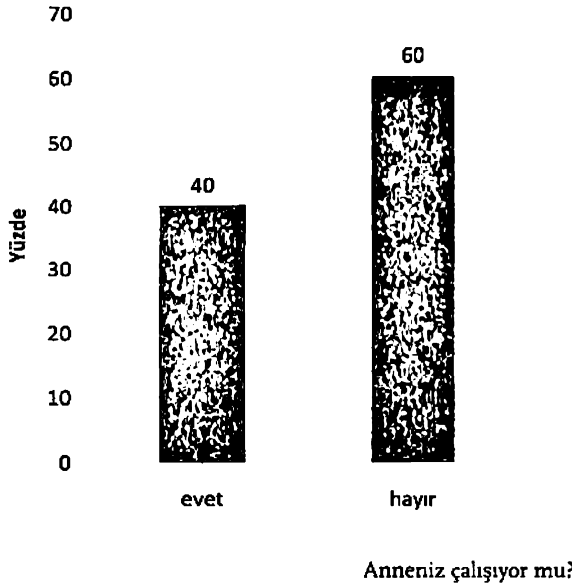
Şekil 7.5 babaların yüzde 54,2'sinin (244 kişi) liseyi bitirdiklerini, yüzde 15,1'inin (68 kişi) üniversite mezunu olduklarını, yüzde sekizinin (36 kişi) ilkokulu okuduklarını ve yüzde 11,3'ünün (51 kişi) okuma yazma bilmediğini olduğunu göstermektedir. Babaların toplam yüzde 26,44'ü (129 kişi) ya üniversiteden mezun olmuştu ya da bir üniversite öğrenim tecrübesine sahipti.

Annelerin İstihdamı

Şekil 7.6 katılımcıların yüzde 60'ının (270) annelerinin ekonomik olarak aktif olmadıklarını, yani evkadını olduklarını göstermektedir. Katılımcı annelerinin yüzde kırkı (180 kişi) ev dışında çalışıyordu. Bunların yüzde 59'u (106 kişi) devlet sektöründe, yüzde 41'i (74 kişi) özel sektördeydi. Annelere ilişkin bu sayılar babaların sayılarıyla karşılaştırıldığında, anne ve babaların yüzde 59 ve 60'ının devlet sektöründe, yüzde 41 ve 27'sinin özel

Şekil 7.5 Katılımcıların babalarının eğitim düzeyi

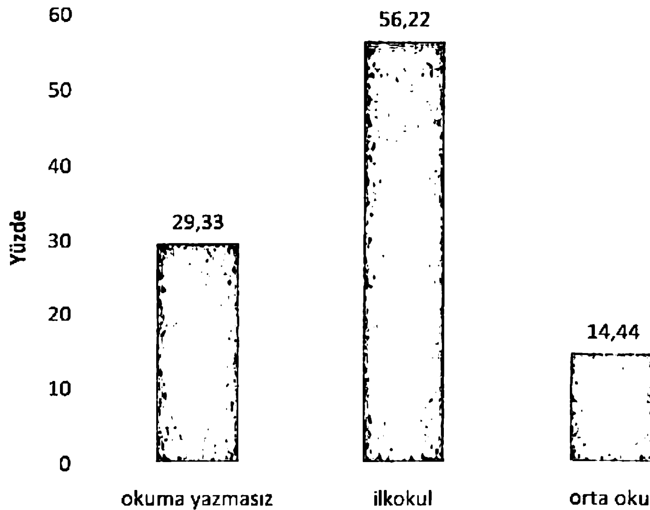
Anneniz çalışıyor mu?

Şekil 7.6 Katılımcıların annelerinin istihdamı

sektörde çalıştığı ortaya çıkmaktadır. Özel sektördeki farkı, erkek katılımcıların babalarının emekli olan yüzde 11'i ile işsiz olan yüzde ikisi kapatmaktadır.

Annelerin Eğitim Düzeyleri

Şekil 7.7 katılımcıların annelerinin yüzde 56,2'sinin (253 kişi) ilkokul eğitimi aldıklarını göstermektedir; yüzde 14,4'ü (65 kişi) ortaokulu bitirmişti, yüzde 29,3'ü (132) okuma yazma bilmiyordu. Kürdistan'da çoğu kez Kürt kadınlarına Arap kadınlarına göre daha fazla fırsat verildiği düşünülür. Kadınların ekonomik yaşama katılımının, Kürtlerin çoğunlukla kadınlara karşı görece "açık fikirli" olmaları nedeniyle, genelde Arap kadınlarından daha yüksek olduğuna inanılır. Ancak, cinsiyet eşitliğini sağlamak için, Kürdistan'ın kadınlarını eğitmek ve onları yeterli düzeylerde istihdam etmek üzere gidecek daha çok yolu vardır. Son yıllarda Irak Kürdistanı'nda kadınların haklarını ve gelişmelerini teşvik etmek için çok sayıda sivil toplum örgütü kurulmuştur. Selahaddin Üniversitesi ile Dohuk ve Süleymani Üniversiteleri bu yıl bir Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları programı kurmaya çalışmaktadırlar.

Şekil 7.7 Katılımcıların annelerinin eğitim düzeyleri

Asıl Irak bölgesinde aktivizm geride kalmış gözükmekte, ama Kürdistan'da feminist faaliyetler sürmektedir. Anneler ile babaların eğitim düzeyleri karşılaştırıldığında, babaların yüzde sekizi yalnızca ilköğretim görmüşken, bu oranın annelerde yüzde 56,2 olması dikkati çekmektedir. Öte yandan babaların yüzde 54'ü liseyi bitirmiş, yüzde 26,4'ü bir düzeyde üniversite eğitimi görmüştü. Babalarda okuma yazma bilmeme oranı yüzde 11,3'ken, bu oran anneler için yüzde 29,3'tür. Bu, kadınların eğitim düzeylerinin erkeklere göre ciddi biçimde geri kaldığını göstermektedir. Kürdistan eğitim sistemi bu eksiklikleri gidermeli ve Kürdistan'da herkesin yeterli bir eğitim alma fırsatına sahip olmasını sağlamalıdır. Kuşkusuz Kürdistan'ın anne ve babalarının kızlarına köklü bir eğitim vermelerinin gereği konusunda eğitilmeleri de gerekmektedir.

Katılımcıların Ailelerinin Toplumsal Konumu

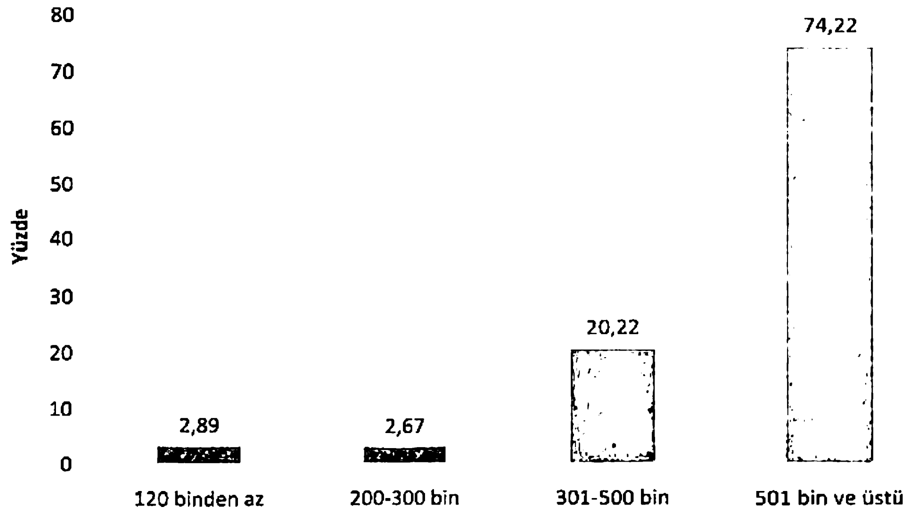
Katılımcıların milliyete ve ulusal gurura yönelik tutumlarını anlamakta, aile geçmişi ve toplumsal konumu önemlidir. Katılımcıların ailelerinin toplumsal konumlarını sınıflandırmakta biri nesnel, diğeri öznel olmak üzere iki değişken dikkate alınmıştır: ailenin aylık geliri (nesnel) ve katılımcıların kendilerini hangi toplumsal sınıfta gördükleri (öznel). Ayrıca, ailenin büyüklüğü ve katılımcıların yaşadıkları konut türü de bir ailenin toplumsal konumunu belirlemekte yararlı nesnel göstergeler olabilir.

Katılımcıların Aylık Aile Geliri

Şekil 7.8 katılımcıların ailelerinin yüzde 74,2'sinin (334 kişi) ayda 500.000 Irak dinarından fazla kazandığını göstermektedir;[1] yüzde 20,2'sinin (91 kişi) 301.000-500.000 dinar aylık geliri vardı; yüzde 2,7'si (22 kişi) ayda 200.000-300.000 Irak dinarı ile en düşük aile gelirine sahipti. "Yeterli bir yaşam standardı"nın ne olduğunu söylemek zordur, ancak Irak Kürdistanı'nda nüfusun çoğunluğunun hayat tarzına dayanarak, 2007'de ayda kazanılan 500 bin ya da daha fazla dinarın Kürdistan'da "orta" sınıf yaşam sayılabilecek bir tutarı yansıttığı söylenebilir. "Üst sınıf" kategorisi gelirlerin 500 binin ne

1 Mayıs ve Haziran 2007'de Irak dinarının değeri biraz arttı. Dolayısıyla 500.000 Irak dinarı 700 dolara eşitti. Ancak anket sırasında 500.000 Irak dinarı 600 dolardı.

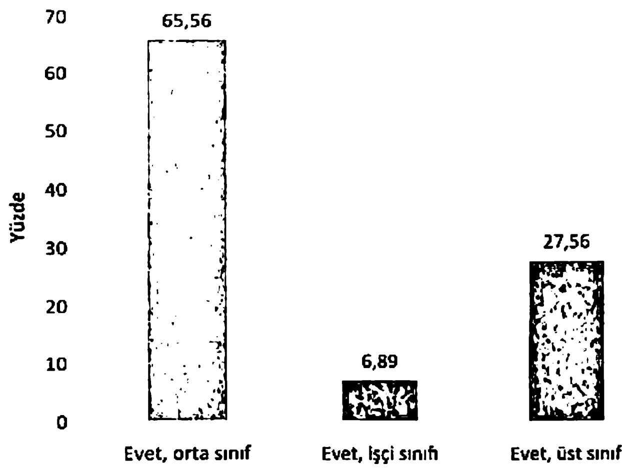
kadar üstüne çıktığına bağlı olacaktır. Katılımcılara ailelerinin "ayda 500.000 dinarın" ne kadar üstünde kazandığı özel olarak sorulmadığından, verilerden bu bağlamda üst sınıfın ne anlama geldiğini çıkaramayız.

Şekil 7.8 Katılımcıların aylık aile geliri (dinar olarak)

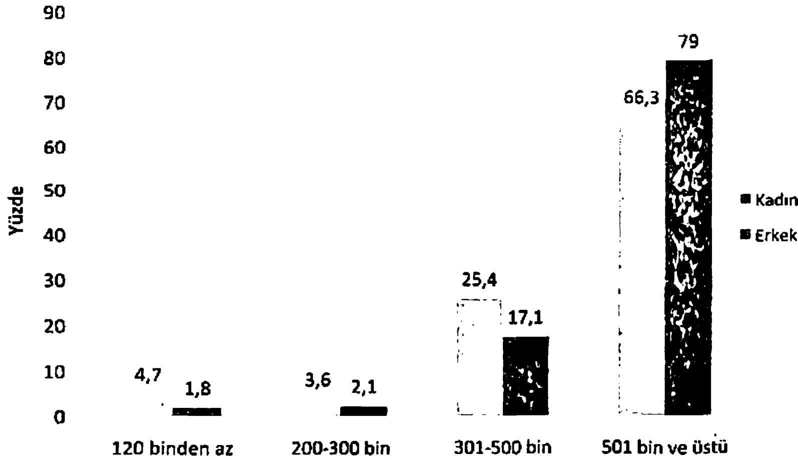
Katılımcıların Sınıfsal Ayrışması

Toplumsal ayrışmanın kastlar gibi diğer sistemleriyle karşılaştırıldığında, sınıf sistemini tanımlamanın anahtarı, insanların sosyoekonomik katmanlar arasında görece hareket özgürlüğüdür. Bugün Kürdistan'da bu tür hareketlilik başlıca yaşam tarzı ve eğitim sistemi için geçerlidir. Şekil 7.9 katılımcıların yüzde 65,5'inin (295 kişi) kendilerini "orta sınıftan" saydıklarına işaret etmektedir; yüzde 6,8 (31 kişi) kendisini "işçi sınıfından" sayarken, yüzde 27,5 (124 kişi) üst sınıftan oldukları görüşündeydi. Kürdistan'da genel gelir verileri bulunmadığından, katılımcıların ailelerinin bu konudaki verilerini resmi sayılarla karşılaştırmak mümkün değildir. Bu nedenle değişik sınıflar arasında sınır çizgilerinin nerede çizilebileceği, hatta çizilip çizilemeyeceği bile belli değildir.

Şekil 7.9 Katılımcıların toplumsal sınıflara ilişkin düşünceleri

Şekil 7.10 erkek öğrencilerin yüzde 79'unun ve kadın öğrencilerin yüzde 66,3'ünün ayda 500 bin Irak dinarının üstünde aylık aile geliri düzeyi bildirdiğini göstermektedir; kadın katılımcıların yüzde 25,4'ü, erkeklerin

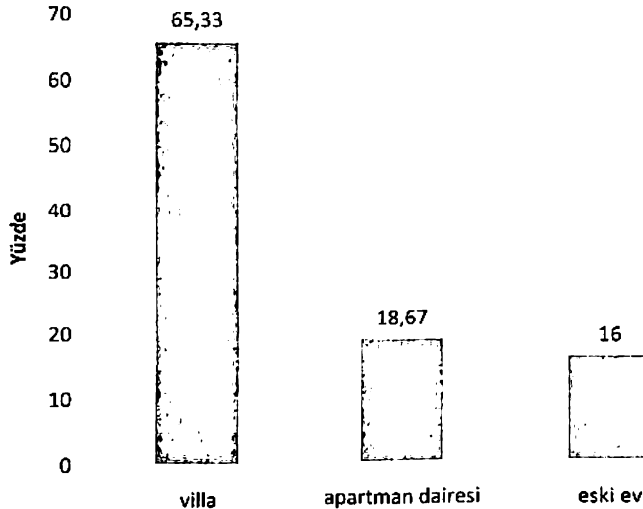

Şekil 7.10 Katılımcıların cinsiyete göre aylık aile gelirleri (dinar olarak)

yüzde 17,15'i ayda 300 bin ile 500 bin dinar arası gelir bildirmişti; erkek katılımcıların yüzde 1,8'i ile kadınların yüzde 4,7'si ailelerinin aylık gelirlerinin 120 bin dinardan az olduğunu belirtmişti. Bu öğrencilerin geldiklerini bildirdikleri ailelerin büyüklüğü dikkate alındığında, bu dehşet verici bir durumdur. Katılımcıların çoğunluğu büyük geniş ailelerde yaşadıklarını teyit etmektedirler. Kürdistan'da kıt kanaat geçinen çok sayıda aile olduğu açıktır.

Katılımcıların Konut Tarzı

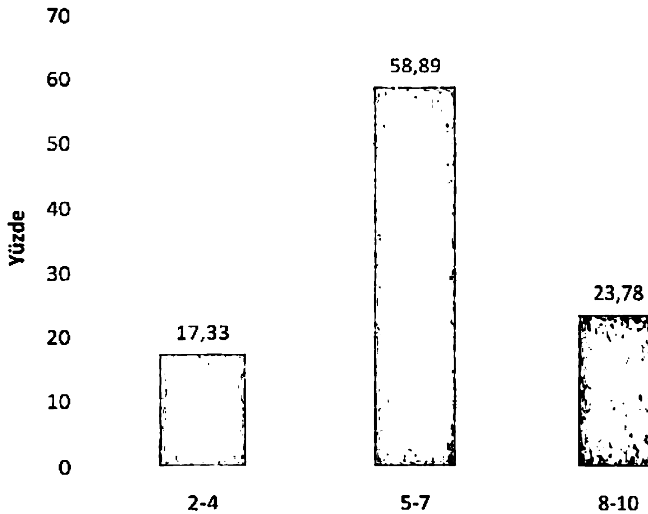
Şekil 7.11 katılımcıların yüzde 65,3'ünün (294 kişi) villalarda yaşadığını göstermektedir. Villalar görece büyük arsalar üstündeki büyük evlerdir. Apartman dairelerinde yaşayan katılımcı ailelerinin oranı yüzde 18'di (84 kişi); "eski bir evde" yaşayanlar ise yüzde 16'yı (72 kişi) oluşturuyorlardı. Bu rakamlar katılımcıların ailelerinin yaşam tarzına ve toplumsal konumlarına işaret etmektedir. Apartman daireleri daha küçük ve ucuz, evler yerlerine göre eski ve bakımsız olabilir; "villalar" orta sınıfın ya da üst sınıfın daha güzel evleri olacaktır.

Şekil 7.11 Katılımcıların konut tarzı

Katılımcıların Aile Büyüklüğü

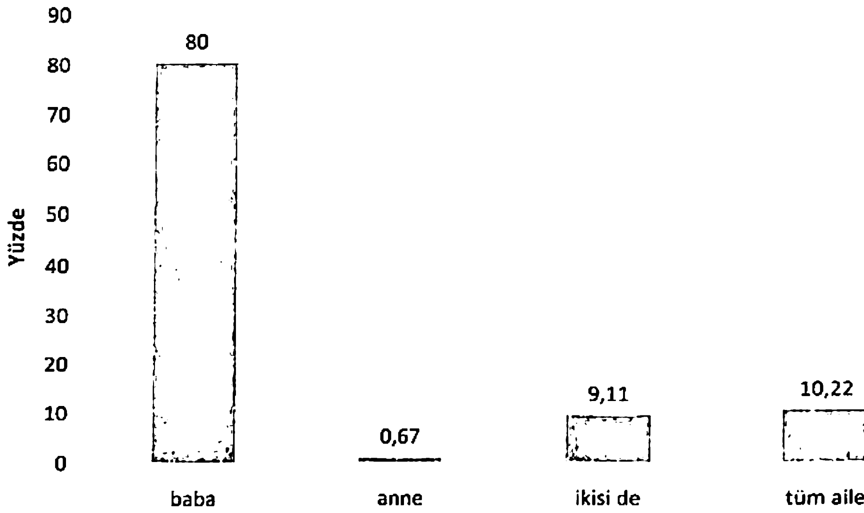
Şekil 7.12 Kürt toplumunda ailenin hâlâ oldukça büyük olduğunu sergilemektedir. Katılımcıların yaklaşık yüzde 59'unun (265 kişi) hanelerinde 5-7 aile ferdi yaşamaktadır; yaklaşık yüzde 24'ü (107 kişi) ailelerinin 8-10 üyeden oluştuğunu belirtmişlerdi. Bu rakamlar Irak Kürdistanı'ndaki Kürt ailesinin hâlâ geniş aile olarak nitelenebileceği olgusunu yansıtmaktadır. Çekirdek aile içinde (2-4 aile üyesi) yaşadığını bildirenler yalnızca yüzde 17,3'tü (78 kişi).

Şekil 7.12 Katılımcıların aile büyüklüğü

Ailede Karar Verme

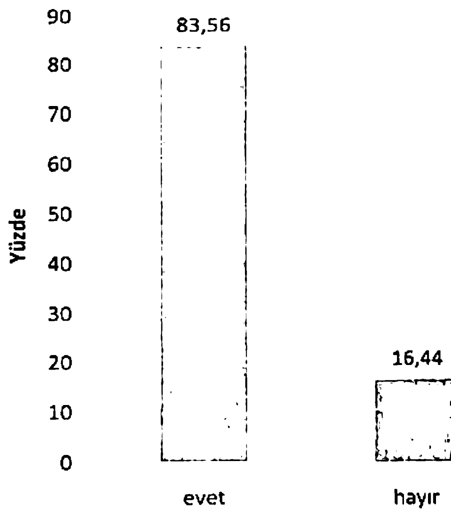
Katılımcılara ailede karar vermekten kimin sorumlu olduğu soruldu. Şekil 7.13 katılımcıların ailelerinin yüzde 80'inde kararların baba tarafından verildiğini göstermektedir. Yalnızca yüzde 0,67 ailede karar vermede annenin sorumluluk aldığını belirtti. Anne babanın birlikte karar verdiğini söyleyenler yüzde 9,11'dir. Karar vermede "tüm aile" kategorisini seçenler örneklemin yüzde 10,22'sini oluşturdular. Bu kategori alınacak kararlarda ailenin bütün üyelerinin ağırlığı olduğu anlamına geliyordu.

Şekil 7.13 Ailede karar vermede anne baba sorumluluğu

Anne Babayla Özgürce Kişisel ve Aile Meselelerini Konuşabilmek

Evde kişisel sorunları ya da aile meseleleri hakkında serbestçe konuşabileceklerini hissedip hissetmedikleri sorusuna, katılımcıların yüzde 83,6'sı olumlu yanıt verdi. Ama şaşırtıcıdır ki, katılımcı öğrenciler büyük çoğunlukla anneleri ile değil (yüzde 2,9), babalarıyla (yüzde 86,5) konuşmayı tercih ediyorlardı. Şekil 7.14 ve 7.15'e bakınız. Hangi ebeveynle konuşulacağı arasındaki yüzde 86,6 gibi çok büyük fark, evde anneye güvenle ilgili ciddi bir sorunun var olduğu gibi yorumlanmalıdır. Bu, Batıda beklenebileceğinin tam tersidir; orada kızlar ve oğullar, eğer anne babalarıyla konuşuyorlarsa, annelerine içlerini dökmeye daha yatkındırlar. Katılımcıların neden bu kadar düşük bir yüzdesinin anneleriyle konuşmaya istekli oldukları kafa karıştırıcı bir bulgudur. Belki de annenin düşük eğitim düzeyi ya da okuma yazması olmayan konumu, onu daha az güvenilir kılmaktadır. Görece eğitimli çocuk okumayı bilmeyen, doğru konuşamayan ve kendisinden daha az eğitimli olan bir anneden utanç duyabilir.

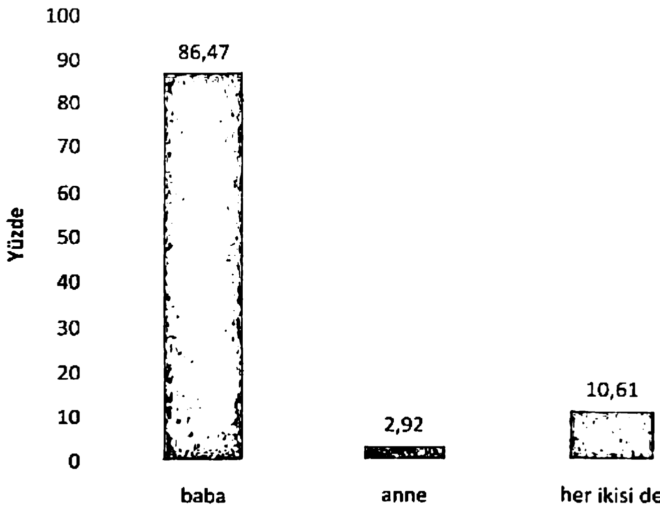
Kişisel ya da aile meselelerini anne babanızla özgürce konuşabileceğinizi hissediyor musunuz?
Şekil 7.14 Anne ve babalarla kişisel ve aile meselelerini açıkça konuşabilmek

Ama aynı zamanda geleneksel bir toplumda insan, evde, okulda ya da camide öğretilen anne saygısının, eğitimsizlik ya da okuma yazma bilmemeye üstün geleceğini umar. En azından, Batıda olduğu gibi, annenin babaya göre daha az para kazanmasının onu daha az değerli yaptığı söylenebilir. Bu evrensel bir olgu gibi gözükmektedir. Ama gene de katılımcı öğrencilerin kişisel ya da aile meselelerini konuşacakları ebeveyn seçimindeki devasa oran farkını açıklamamaktadır.

Dini değerlerin varlığının (ya da bunların olmamasının) annenin evdeki konumunu nasıl azaltabileceği ilerde araştırmaya değer bir konudur. Dinin bizzat kendisi de kadının genel olarak toplumdaki geleneksel düşük konumunu yansıtabilir. Bunlar incelenmesi gereken ciddi meselelerdir.

Tartışma

Selahaddin, Süleymani ve Dohuk üniversitelerinden 450 lisans öğrencisinden yüzde 62'si ya da yaklaşık üçte ikisi erkek ve üçte biri (yüzde 38)

Şekil 7.15 Katılımcıların konuşacakları ebeveyn tercihi

kadındı. Çoğu bekârdı (yüzde 94,4); yaşları 18 ile 33 arasında değişen katılımcıların yüzde 80'i 18-21 yaş kategorisindeydi. Bu örneklemin yanıtlarında fazla sürpriz yoktu –bir istisna katılımcıların bu denli azının kişisel ve aile meselelerini konuşmak için annelerini muhatap seçmeleridir. Irak Kürdistanı'nda 1990'lar sonrasının genç, eğitimli kuşağı büyük çoğunlukla büyük kentlerden geliyordu, genellikle orta sınıftandı (yüzde 61,6) ve geniş ailelerde yaşama eğilimi gösteriyordu (yüzde 58,8). Katılımcıların ailelerinde uluslararası standartlarla karşılaştırıldığında okuma yazma bilmeyenlerin oranları yüksekti (babalar için yüzde 11,3 ve anneler için yüzde 29,3). Gene de dünyanın bu kesiminde, Ortadoğu nüfuslarında bu sayılar "normal," hatta belki de "düşük" sayılacaktır. Çalışan anne ve babaların çoğunluğunun devlet sektöründe istihdam edilmesi (babalar için yüzde 60,2 ve anneler için yüzde 59), Kürdistan'ın kentsel alanlarında hükümetin muhtemelen en büyük işveren olduğuna işaret etmektedir. Nüfusun dörtte üçü (yüzde 74,2) ayda 500 bin Irak dinarından fazla kazanıyordu ve birçoğu villarda yaşıyordu (yüzde 65,3).

Irak Kürdistanı'ndaki Kürt ailesi hâlâ erkek yönelimlidir ve erkekler hâlâ önemli kararları vererek (yüzde 80) ailenin faaliyetlerine egemen olmaktadırlar. Öğrencilerin çok büyük çoğunluğu (yüzde 83,5) kişisel ve aile meseleleriyle ilgili olarak en çok babayla konuştuklarını belirttiler. Yalnızca yüzde 2,9'u konuları anneleriyle tartışmayı tercih ediyorlardı –bu çok şaşırtıcı bir bulgudur. Annelere güven düzeyinin neden bu kadar düşük olduğu ve annenin –geleneksel olarak konuştuğumuzda onun en önemli etkinlik alanı olan– evde neden böylesine düşük bir konumda olduğunu bulmak için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Bu durum kadının düşük eğitim düzeyi ve okuma yazma bilmeyişi ya da Kürdistan'ın ve genel olarak Ortadoğu'nun sosyal-kültürel-dinsel yapısındaki kadınlara düşük değer biçme eğiliminden kaynaklanabilir.

Daha fazla araştırma ve canlı bir sivil ve demokratik topluma evrimleşmeyle, kadınlara daha fazla değer verileceği ve onların eğitim ve sosyo-ekonomik konum açısından erkeklerle daha eşit hale gelecekleri umulur. Aynı biçimde, sivil ve demokratik değerlere yönelime paralel olarak kadınların toplumdaki konumlarının yükseleceği ve kadınların, genel olarak toplumsal rollere ve topluma katılımlarının yanı sıra, aile yaşamı içinde ailenin yaşamını daha doyurucu yapacak biçimde katkıda bulunabilecek bir güce erişecekleri umulur. Irak Kürdistanı'nın bir bütün olarak verimliliğinin artması için toplumda kadınların katkılarına ihtiyaç vardır. Nüfusunun yüzde 50'sinin göz ardı edildiği, değersizleştirildiği, ezildiği ya da kamusal alanda –bu ister ticaret, eğitim, din, sivil toplum, sanat, medya isterse yönetim alanı olsun– ve ailede tam katılımcılar olarak haklı yerlerinden yoksun bırakıldığı bir ulusun küresel pazarda gelişmesi ve rekabet etmesi olanaksızdır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

MODERN KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİ VE ULUSAL KİMLİĞİNİ ANLAMAYA DOĞRU

Genç Kürtler kendilerini nasıl tanımlıyorlar? Kürdistanlı ya da Iraklı olmak ne demektir? Kürt kimliği ne ölçüde Kürdistan ve Kürdistanlılıkla bağlantılıdır? Kürdistan'daki Kürtlerde hangi kimlik öne çıkmaktadır: ulusal mı, aşiretsel mi, İslami mi yoksa yöresel mi? Kürdistanlılığın algılanması bu soruları sorarak ve onlara yanıt arayarak sorunsallaştırılmaktadır.

Genç, eğitimli kuşağın Irak Kürtleri ya da Iraklılar değil, Kürdistanlı Kürtler olarak tanımlanmasını önerdim. Bunun nedeni 1990'larda Irak Kürdistanı'nda Kürdistanlılığın (*Kurdistaniyeti*) pekişmesine tanık olunmasıdır.

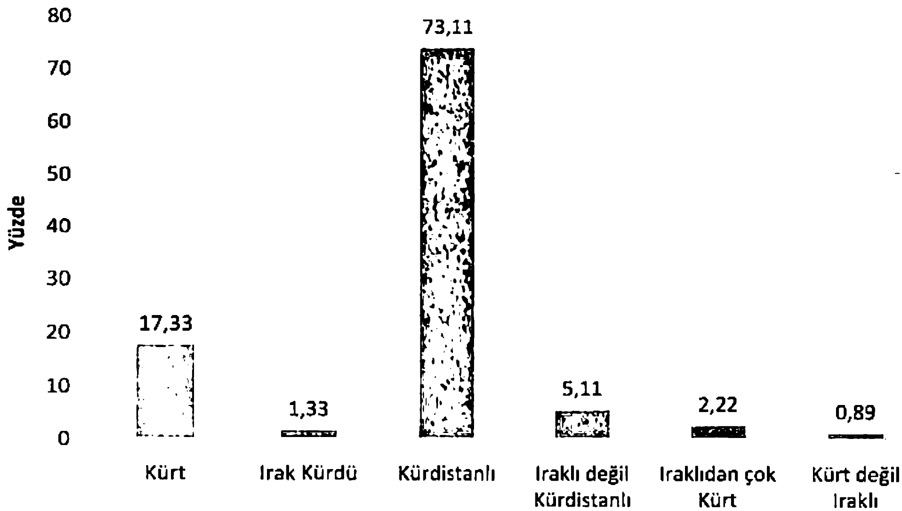
KÜRDİSTANLI VE IRAKLI ULUSAL TANIMLANMASI

Kimlik, öz ile öteki arasında belirgin "farklılıkların" yaratılmasıyla, toplumsal ve tarihsel bağlamda inşa edilen bir kavramdır. İnsanın kendisinin ve/veya grubunun yabancılardan ayırt edilmesi, kendisini o somut kimlikle özdeşleştiren bireyin ya da grubun güçlenmesine katkıda bulunur. "Kendinizi nasıl görüyorsunuz?" ya da "Ulusal kimliğinizin ne olduğunu düşünüyorsunuz?" gibi sorulara yanıtlardan, Kürdistan'a ve Irak'a ilişkin gerek olumlu, gerekse olumsuz tutumlar hakkında bir fikir edinilebilir. Bu tür sorunların lietratürde şimdiye dek ele alınmadığını belirtmek gerekir.

Şekil 8.1'de öğrencilerin ulusal tanımlama sorusunun sonuçları sunulmaktadır. Katlımcıların yüzde 73,1'i (329 kişi) kendilerini Kürdistanlı olarak görürken, yalnızca yüzde 17,3 (78 kişi) kendisini sadece "Kürt" saymaktadır. Bu "kanıt," Irak Kürdistanı'nda eğitimli genç insanlarda beklendiği gibi bir siyasal bilinç olduğunu anlatmakta ve vurgulamaktadır. Kendilerini "Iraklı değil Kürdistanlı" sayanlar katılımcıların yalnızca yüzde 5,1'ini (23 kişi) oluşturuyorlardı. Kendilerini "Kürdistanlı," "Kürt," "Iraklı değil Kürdistanlı" ya da "Irak Kürdü" diye tanımlayanlar yüzde 96,8'e ulaş-

maktadır. Toplam yüzde üç kendilerini "Kürt'ten çok Iraklı" (yüzde 2,2) ve "Kürt değil Iraklı" (yüzde 0,89) olarak tanımlamışlardı. Kendini tanımlama sorusu temel önemdedir. Ulusal kimlik zamanla değişebilecek dinamik bir olgu olsa da, değişime direnme eğiliminde olan kimi köklü ya da sabit özellikleri vardır ve böylece kalıcı bir kimliğin öz şemasını sağlar.

Smith bir grubun ulusal öz şemasının oluşmasında rol oynayan altı ana öğeye işaret eder: kolektif bir özel ad, ortak atalar miti, paylaşılan tarihsel anılar, ortak bir kültürün bir ya da daha fazla ayırt edici öğesi, somut bir "yurt" ile bağlantı ve nüfusun önemli kesimlerinde bir dayanışma duygusu.[1]

Şekil 8.1 Katılımcıların ulusal kimlik seçimleri

İçselleştirme sürecinde bu öğelerden biri genellikle öne çıkar ve bir grubun kimliğinin belirlenip biçimlendirilmesinde diğerlerinden fark edilir ölçüde daha büyük bir rol oynar. Her grup farklıdır ve her birinde farklı bir öğe egemen rolü oynayabilir. Örneğin eğer ulus, ulusal öz şema-

1 Smith, *The Ethnic Origins*, s. 21.

sında ortak nesep mitini bir öğe olarak vurgularsa, o zaman muhtemelen ulusal kimliğinin temel ya da en önemli ilkesi etnik milliyetçilik olacaktır. Buna karşın eğer toplum yurdu kendi ulusal şemasında en önemli faktör olarak vurgularsa, ulusal kimliğin temel ilkesi büyük olasılıkla yurttaşlık milliyetçiliği olacaktır. Böylece bir ulusun kimliği onun özgün tarihsel ve kültürel geçmişi ile söz konusu ulusun şimdiki siyasi durumunu yansıtır. Irak Kürdistanı'nda genç, eğitimli Kürtlerin ulusal kimliği milliyetçiliğin hem etnik, hem de yurttaşlık ilkelerinden oluşmaktadır.

Tablo 8.1 erkeklerin yüzde 18,5'inin (52 kişi), kadınların yüzde 15,4'ünün (26 kişi) kendini "Kürt" olarak tanımladığını göstermektedir. Bu cinsiyetler arasında büyük bir oransal fark değildir. Kadınlara göre (120: yüzde 71) biraz daha fazla erkek (209: yüzde 74,4) kendini Kürdistanlı olarak tanımlamaktadır. Dikkati çeken nokta kadınlara göre daha yüksek oranda erkeğin kendisini "Kürt," "Kürdistanlı" ya da "Irak Kürdü" olarak tanımlamasıdır. Ancak kadınlarla erkekler arasındaki farklı bildirim ölçülerine ki-kare testi uygulandığında, onların kategorilere göre ulusal tanımlamalarında istatistiki önemde bir fark yoktu. Katılımcıların çok küçük bir bölümü (10: yüzde 2,2) kendilerini "Kürt'ten çok Iraklı" olarak görüyorlardı ve yalnızca 2 öğrenci (yüzde 0,9) kendilerini "Kürt değil Iraklı" sayıyordu. Bu bulgunun bir olası yorumu vardır. Kendilerini "Kürt'ten çok Iraklı" ya da "Kürt değil Iraklı" görenlerin, Kürdistan'daki Kürt olmayan azınlığın tutumunu yansıttığını tahmin edebiliriz. Bu kişiler kendilerini Kürt ya da Kürdistanlı değil, bir ölçüde "Iraklı" sayan Türkmenler, Süryaniler ya da Araplar olabilirler.

Babaların eğitim düzeyi ile katılımcı öğrencilerin ulusal tanımlamaları arasında bir ilişki olup olmadığını görmek için korelasyon katsayıları araştırıldı. Şaşırtıcı olarak burada bir ilişki yoktu, ama başka şeylerde vardı.

Tablo 8.2 babaların eğitim düzeyi ile annelerin eğitim düzeyi arasında .01 düzeyinde yüksek bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Bu, eğitimlilerin eğitimlilerle evlendiği ya da eğitime değer verenlerin benzer değerleri olanlarla evlendikleri ve daha sonra eğitimlerine devam ettikleri biçiminde yorumlanabilir. Bir diğer olasılık, çiftlerin aile içinde eğitimsel değerleri güçlendirdikleri ve bunun sonucu annelerin (belki de) evlendikten sonra biraz

Tablo 8.1 Katılımcıların Cinsiyete Göre Ulusal Tanımlaması

Soru: *Ulusal kimliğinizin ne olduğunu düşünüyorsunuz?*

Kendini tanımlama	Kadın katılımcı	Erkek katılımcı	Toplam
"Kürt"	26	52	78
	% 15,4	% 18,5	% 17,3
"Irak Kürdü"	2	4	6
	% 1,2	% 1,4	% 1,3
"Kürdistanlı"	120	209	329
	% 71,0	% 74,4	% 73,1
"Iraklı değil, Kürdistanlı"	11	12	23
	% 6,5	% 4,3	% 5,1
"Kürt'ten çok Iraklı"	7	3	10
	% 4,1	% 1,1	% 2,2
"Kürt değil Iraklı"	3	1	4
	% 1,8	% 0,4	% 0,9
Toplam sayı	169	281	450
Toplam yüzde	% 100	% 100	% 100

Kaynak: 2007 alan araştırması

daha yüksek bir eğitim düzeyine ulaşmasıdır. Ayrıca, aile konutunun yeri ile babaların eğitimi arasında yüksek bir korelasyon varken (.05 düzeyinde), annelerin eğitim düzeyi ile bir korelasyon yoktur. Bunu, ailenin nerede yaşayacağını belirleyenin babanın eğitim düzeyi olduğu biçiminde yorumlayabiliriz. Sosyoekonomik konum değişkenleri arasında iyi bilinen yüksek korelasyon nedeniyle, büyük ihtimalle ailenin nerede yaşadığını belirleyen, annenin geliri, eğitimi ve mesleki konumu değil, babanın mesleği, geliri ve eğitimidir. Bu bulgular evde annenin değil, babanın egemen olması olgusuyla uyumludur. Aile konutunun yerini belirleyen annelerin eğitimi, geliri ya da işi değil, katılımcıların babalarının eğitimidir (geliri ve işidir). Anne babanın eğitim düzeyinin öğrencilerin kendilerini nasıl tanımladıklarını etkiledikleri bekleniyordu, çünkü babaların ve annelerin eğitim geçmişlerinin çocukların siyasal toplumsallaşması ve evdeki değerler üstünde bir etki yapması bekleniyordu.

Ama katılımcıların ulusal kimliği ile anne ya da babanın eğitim düzeyleri arasında bir korelasyon yoktu. Katılımcıların kendilerin özdeşleştirecekleri çok fazla kategori olması belki de sonuçları dağıtmıştı. Kategoriler bir araya getirilseydi, farklı sonuçlar çıkarılabilirdi. Örneğin, eğer "Kürdistanlı" ve "Iraklı değil, Kürdistanlı" kategorileri birleştirilseydi; "Kürt" ve "Irak Kürdü" birleştirilseydi ve "Kürt değil Iraklı" ve "Kürt'ten çok Iraklı" birleştirilseydi, bulgular arasında önemli korelasyon görülebilirdi.

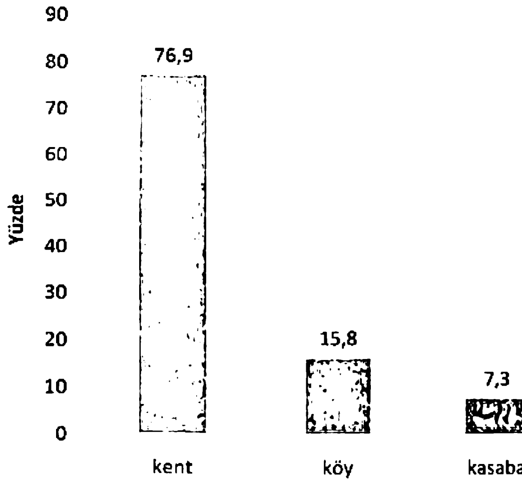
Tablo 8.2 Cinsiyet, Ulusal Kimlik, Aile Konutu ve Anne Babanın Eğitim Düzeyleri için Korelasyon Katsayıları

Korelasyon	Katsayı Değişkeni	Cinsiyet	Aile Konutunun Yeri	Ulusal Kimlik Fikri	Babanın Eğitim Düzeyi	Annenin Eğitim Düzeyi
Cinsiyet	Korelasyon Katsayısı	1.000	0.52	-.094*	.046	.088
	Önem (2 taraflı)	Uygun değil	.275	.046	.327	.061
Aile Konutunun Yeri	Korelasyon Katsayısı	052	1.000	.022	.110*	-.020
	Önem (2 taraflı)	.275	Uygun değil	.645	.020	.667
Kendinizi nasıl görüyorsunuz ya da ulusal kimliğiniz nedir?	Korelasyon Katsayısı	-.094*	.022	1.000	.033	-.003
	Önem (2 taraflı)	.046	.645	Uygun değil	.490	.949
Babanın Eğitim Düzeyi	Korelasyon Katsayısı	.046	.110*	.033	1.000	.127**
	Önem (2 taraflı)	.327	.020d	.490	Uygun değil	.007
Annenin Eğitim Düzeyi	Korelasyon Katsayısı	.088	-.020	-.003	.127**	1.000
	Önem (2 taraflı)	.061	.667	.949	.007	Uygun değil

Kaynak: 2007 alan araştırması. * Korelasyon 0.05 düzeyinde önemli (2 taraflı).
** Korelasyon 0.01 düzeyinde önemli (2 taraflı).

Eğer bu aynı ulusal tanımlama kategorileri birleştirilseydi, konutun yeri ile katılımcıların ulusal kimliği arasında önemli bir ilişki de belki bulunabilirdi. Şekil 8.2 katılımcıların çoğunun kentli olduklarını sergilemektedir. Kentleşmiş insanlar köylülere ya da kırsal merkezlilere göre ulusal gurura ve ulusal kimliğe daha eğilimlidirler. Ne var ki, çok sayıdaki kimlik olasılığı göründüğü kadarıyla sonuçları dağıtmış ve konutun yeri ile katılımcıların ulusal kimliği arasında önemli bir korelasyon ortaya çıkmamıştır.

Örneklemde cinsiyet ulusal kimlikle önemli düzeyde ilişkiliydi ve bu sonuç, yetersiz sayıda siyasal bakımdan kendini tanımlama biçimi olmasına rağmen korunmuştu. Buradaki önemli olumsuz korelasyon, erkek olmanın Kürt ya da Kürdistanlı tanımlamasıyla olumlu korelasyon, kadın olmanın ise Kürdistanlı ya da Kürt tanımlamasıyla olumsuz korelasyon (.05 düzeyinde) içinde olduğu biçiminde yorumlanabilir. Güçlü bir derecede Kürt kimliğiyle sosyalleşmenin, erkekler için kadınlara göre daha önemli kabul edildiği açıktır. Belirtildiği gibi, erkeklerin daha kuvvetle Kürt ulusal davasıyla özdeşleşmelerini sağlayan toplumsallaşma stratejilerinde kadınların göz ardı edilmelerine neden olan iç dinamikleri bulmak için bu konu daha fazla araştırılmaya muhtaçtır.

Şekil 8.2 Kendini Kürdistanlı olarak tanımlayanların aile konutunun yeri

Şekil 8.2'deki oranlar aileleri kentlerde yaşayan katılımcıların yüzde 76,9'unun kendilerini Kürdistanlı saydıklarını, oysa aileleri kırsal alanlardan olanların kendilerini aynı ölçüde Kürdistanlı olarak düşünmediklerini sergilemektedir (köylerde yüzde 15,8; kasabalarda yüzde 7,3). Buradan kırsal alanlarda yaşayanların ulusal kimliklerinden çok, yaşam biçimleri ve yaşam mücadelesiyle ilgilendikleri çıkarılabilir. Ayrıca büyük kentlerdeki toplumsal hareketlerle etkileşim ve bunlara dahil olma gibi karışımın getirdiği ana akım siyasi düşünce biçiminin de dışındadırlar. Genellikle fikirler ve yeni düşünceler, daha az dürtü bulunan kırsal bölgelerden çok kentsel alanlarda gelişirler. Bunun yanı sıra hatırlayacağınız gibi çoğunun gelir düzeyi son derece düşüktür. Bu daha az varlıklı katılımcıların esas olarak kırsal bölgelerden geldikleri tahmin edilebilir. Belki bu katılımcıların karşılaştıkları ekonomik zorluklar da onların siyasal/ulusal tanımlamalarında etkili olmuştur. Bu özel olarak test edilmemiştir, ama incelenmeye değer bir konudur.

Katılımcılara ulusal kimliği pekiştiren ana faktörler sorulmuştur. Kendilerine altı seçenek tanınmıştır. Tablo 8.3 bu verileri yansıtmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu (yüzde 35,8; 161 kişi) Kürt ulusal kimliğini en çok güçlendiren faktörün ulusal faktör olduğunu belirtmiştir. Kürt ulusal kimliğini pekiştiren ikinci büyük faktör toprak faktörü olmuştur (109; yüzde 24,2).

Tablo 8.3 Ulusal Kimliği Pekiştiren Ana Faktörler Hakkında Fikirler
Soru: *Kürt ulusal kimliğini pekiştiren ana faktörler nelerdir?*

Ulusal kimliği pekiştiren faktörler	Geçerli sayı	%
Ulusal Faktör	161	35,8
Siyasal Faktör	86	19,1
Ekonomik Faktör	2	0,4
Dil Faktörü	89	19,8
Toprak Faktörü	109	24,2
Eğitim Faktörü	3	0,7
Toplam	50	100

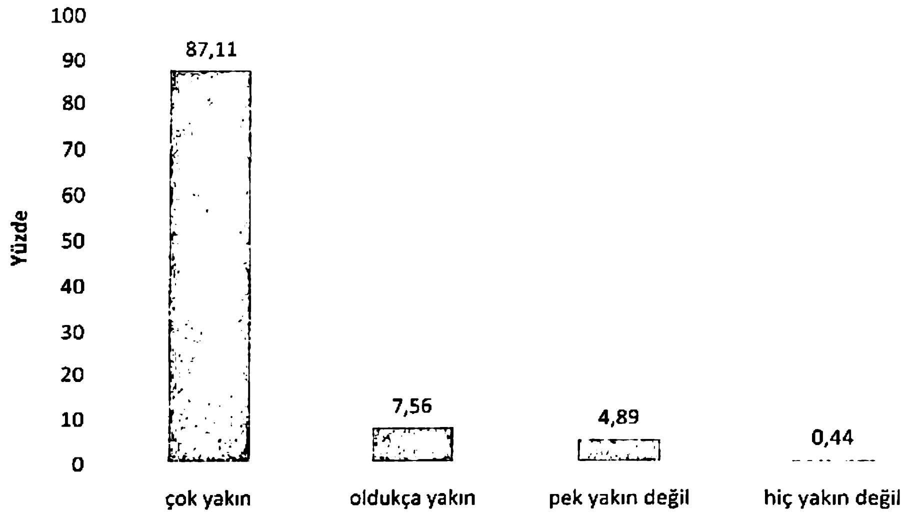
Kaynak: 2007 alan araştırması

Üçüncü en çok değinilen faktör, dil faktörüydü (89; yüzde 19,8). Siyasal faktör katılımcıların yüzde 19,1'inin oyunu almıştı; eğitim ve ekonomi o derece önemli değildi, çünkü veriler katılımcıların yüzde 0,7'sinin (3 kişi) eğitim faktörünü, yüzde 0,4'ünün de (2 kişi) ekonomik faktörü seçtiklerini göstermektedir. Bu veriler Kürtler için ulusal faktör ile dil ve toprak faktörlerinin Kürt ulusal kimliğinin pekişmesinde en yaşamsal öğeler olduğunu sergilemektedir. Kürtlerin "davalarına," "uluslarına," eski ülkelerine ve yalnızca onların ulusunun ulusal bir dil olarak konuştuğu dil ve lehçelerine besledikleri derin duygular dikkate alındığında, bu sonuç şaşırtıcı değildir.

Kürdistan ve Irak'la İlgili Tutumlar, Gurur, Bağlılık ve Sadakat

Bir gruba ya da ulusa ait olma duygusunun diğer önemli yönleri insanın etnisitesi, kendi kültürüne duyarlılık, bir "ulus olma" duygusu ve diğer gruplardan dışlanma, ayrılık ya da onlarla karşıtlık tecrübesidir. Şekil 8.3 bir bütün olarak Kürdistan'a sadakat ve bağlılığın gücünü yansıtmaktadır. Veriler katılımcıların yüzde 87,1'inin kendilerini Kürdistan'a çok yakından bağlı ve sadık hissettiklerine işaret etmektedir; yüzde 7,5 Kürdistan'a "oldukça yakın" ve sadık olduklarını belirtmiş, yüzde 4,8 Kürdistan'a "pek yakın" ya da sadık olmadığını açıklamıştır. Yalnızca yüzde 0,44 Kürdistan'a "hiç yakın" olmadığını hissetmişti. Bu sonuçlar genç, eğitimli Kürtlerin ciddi bir çoğunluğunun Kürdistan'a kendilerini çok sıkı bağlı hissettiğini ve Kürdistan'a sadık olduğunu göstermektedir. Bu sağlıklı bir bulgudur.

Buna karşın öğrencilere aynı soru Irak için sorulduğunda yüzde 69,7 kendilerini Irak'a "çok yakından bağlı ya da sadık" hissetmediklerini belirtmişlerdir; yüzde 12,8 kendisini Irak'a "hiç yakın" hissetmediğini söylemiş, yüzde 13,3 ise bir bütün olarak Irak'a "çok yakın, sadık ya da bağlı" olduğunu açıklamıştır (bkz. Şekil 8.4). Bu sonuçlar bize katılımcıların yüzde 92,5'inin Irak'a "pek yakın" olmadığını ya da "hiçbir yakınlık" duymadığını göstermektedir. Örneklemden öğrencilerin çok büyük çoğunluğunda Kürdistan'a bağlılık ve sadakatin, Irak'a sadakat ve bağlılıktan çok daha güçlü olduğu açıktır. Belki de Iraklı tanımlaması faktörü, bu kuşağın çok az ilişkisi olan ya da hiç ilişkisi olmayan *devletle* özdeşleşmeyi yansıtmaktadır.

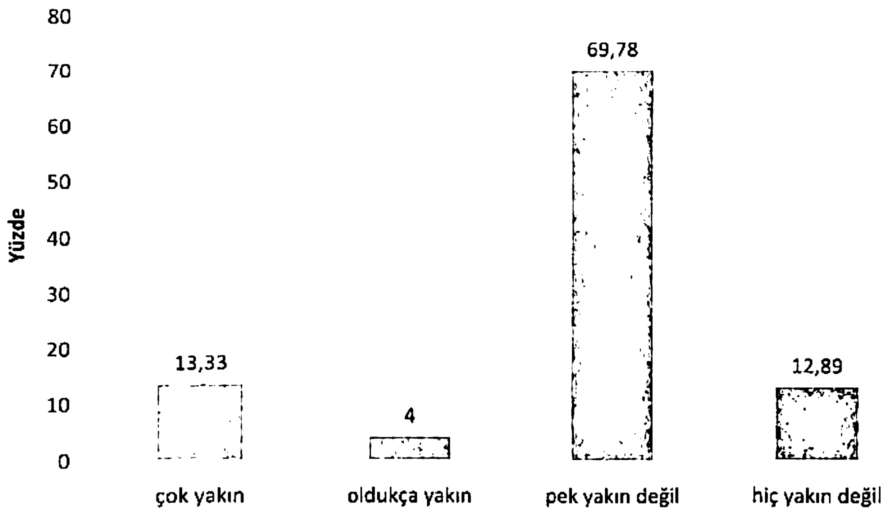
Şekil 8.3 Kürdistan'a bağlılık ve sadakat

Öğrencilerle Kürdistan ve Irak'a bağlılık konusundaki derinlemesine görüşmelerde, Irak'a yönelik açık bir kuşku hissi egemendi; bu da güçlü bir duygusal bağın ya da genel bir bağlılığın olmadığını sergilemektedir. Aşağıdaki Anthony Smith'den yapılmış alıntı, her ne kadar Avrupa'ya uygulansa da, öğrencilerin Irak algılarına bu tür kuşkunun nasıl uygulanabileceğinin aydınlatıcı bir örneğini vermektedir:

> Ortak anılar ve anlamlar, ortak simgeler ve mitler, türbeler ve törenler ve anılar olmadan, yalnızca yakın zamanlardaki soykırımların ve savaşların acı hatırlatıcılarıyla, kim kendisini varlığının derinliklerinde Avrupalı hissedecek ve kim kendisini böylesine soyut bir ideal için gönüllü olarak feda edecektir? Kısacası, kim Avrupa için ölecektir?[2]

Kuşkusuz bu öğrenciler "yakın zamanlardaki soykırım ve savaşları" ancak kulaktan duymuşlardır, çünkü *Enfal*'a ya da Saddam Hüseyin'in

2 Smith, *Nations and Nationalism*, s. 139.

Şekil 8.4 Irak'a bağlılık ve sadakat

kendi halklarına karşı kimyasal saldırılarına tanık olacak yaşta değillerdi. Ama duyduklarına ve onların birincil sosyalleşme aktörlerinin, yani anne ve babaların, acılarını ve hayal kırıklığı ve hayatta kalma öykülerini çocuklarıyla paylaştıklarına şüphe yoktur.

Niteliksel görüşmeler, ulusa bağlılığın ulusal ideolojinin ideal çekirdek kavramı olduğu ve "siyasal 'sevginin' ulus soyutlamasına elle dokunabilir ifade verdiği"[3] doğrultusundaki, geniş çevrelerce paylaşılan fikre ek destek sağlamıştır. Katılımcıların şu üç ifadesi bu konuda belirtilen görüşler için temsili niteliktedir:

> "Kürdistan'ı seviyorum ve onun için hayatımı vermeye hazırım. Irak'a karşı böyle bir duygum yok." (Selahaddin Üniversitesinden erkek öğrenci)
>
> "Kürdistan benim için vatandır, Irak'a karşı hiçbir duygu beslemiyorum." (Selahaddin Üniversitesinden erkek öğrenci)

3 Smith, *Nationalism: Theory*, s. 31.

"Kürdistan için hayatımı vermeye razıyım, ama bunu Irak için yapmaya hazır değilim." (Selahaddin Üniversitesinden erkek öğrenci)

Şekil 8.3 ile Şekil 8.4 karşılaştırıldığında, katılımcıların Kürdistan'a bağlılık ve sadakatlerinin, Irak'a bağlılık ve sadakatlerinden çok daha olumlu olmakla kalmadığı, ama Irak ile ilişkinin, Kürdistan için ifade edilen olumlu bağlılık ve sadakatle karşılaştırıldığında kuvvetle *olumsuz* olduğu açıktır. Bu beklenebilir bir sonuçtur, çünkü katılımcılar kendilerini yeni oluşturulan Kürdistanlı kavramıyla özdeşleştirmektedirler.

Iraklıya Karşı Kürdistanlı Olmanın Gururu

Kürdistanlılık fikri, Irak Kürdistanı'nda genç, eğitimli kuşağın bugünki ulusal tanımlamasını yansıtan yeni bir kavramdır. Katılımcıların gururunun gücü öğrencilere "Kürdistanlı olmaktan ne kadar gurur duyuyorsunuz?" sorusu sorularak ölçüldü. Şekil 8.5 ve Tablo 8.4'ten katılımcıların büyük çoğunluğunun ya da yüzde 88,9'unun Kürdistanlı olmaktan çok gurur duyduklarını görebiliyoruz (400 kişi). Bu tanımlamadan gurur duymayanlar toplam örneklemin yalnızca yüzde 5,8'ini temsil ediyorlardı. Öğrencilerin yalnızca yüzde 4,9'u (22 kişi) Kürdistanlı olmaktan "hiç gurur" duymadıklarını açıkladılar. Katılımcıların yalnızca ikisinin ya da yüzde dördünün Kürt olmaması şaşırtıcı değildi.

Bu veriler Şekil 8.6 ve Tablo 8.5'tekilerle karşılaştırıldığında, katılımcıların Irak ile ilgili gurur duygusunun, bir kez daha, oldukça olumsuz olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bulgu muhtemelen bu bölgede Kürt milliyetçi kültürünün neredeyse yirmi yıllık hegemonyasından kaynaklanmaktadır. Bu, katılımcıların çoğunun hatırlayabildikleri yetişme yıllarının tümünü kapsayacaktır.

Bu, bir yandan onların Irak'ın politikaları ve kültürü hakkındaki bilgi eksikliklerini, öte yandan Kürdistan'daki eğitim ve siyaset kurumlarının Kürtleştirilmesini de açıklayabilir. Dolayısıyla en genel anlamında "Kürdistan," "Kürdistanlı" ve "Kürdistanlılık" terimleri genç, eğitimli kentlilere ve öğrencilere çekici gelmektedir. Bu terimler genç kuşağın konuşmalarında da kullanılacaktır. Niteliksel kanıtlar katılımcıların Kürdistanlı olarak nasıl gurur duyduklarına ışık tutmaktadır.

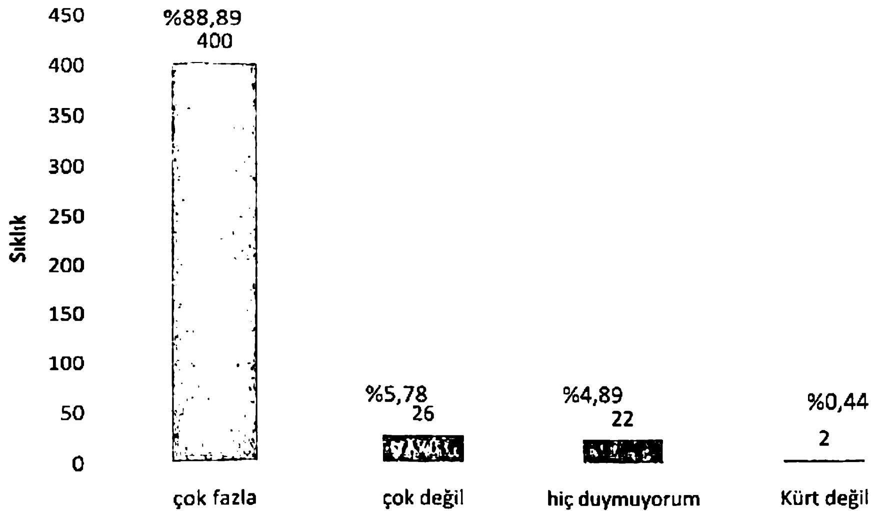
Tablo 8.4 Kürdistanlı Olma Gururunun Gücü

Soru: *Kürdistanlı olmaktan ne kadar gurur duyuyorsunuz?*

Gururun gücü	Sayı	%
Çok gururlu	400	88,9
Çok gururlu değil	26	5,8
Hiç gururlu değil	22	4,9
Kürt değil	2	0,4
Toplam	450	100,0

Kaynak: 2007 alan araştırması

Şekil 8.6 ve Tablo 8.5 öğrencilerin çoğunluğunun (yüzde 76) kendilerini Iraklı olarak görmediklerini ve yüzde 7,8'inin Iraklı olmaktan "çok gurur duymadıklarını" sergilemektedir. Daha da ötesi yüzde 3,6'sı Iraklı olmaktan "hiç gurur duymadıklarını" belirtmişlerdir. Örneklemin yalnızca yüzde 12,7'si Iraklı olma gururunu dile getirmiştir. Ortalama 3,43 ve standart sapma 1,078 olmuştur. Bu bulgular Irak'ın Kürdistan bölgesinde

Şekil 8.5 Kürdistanlı olma gururu

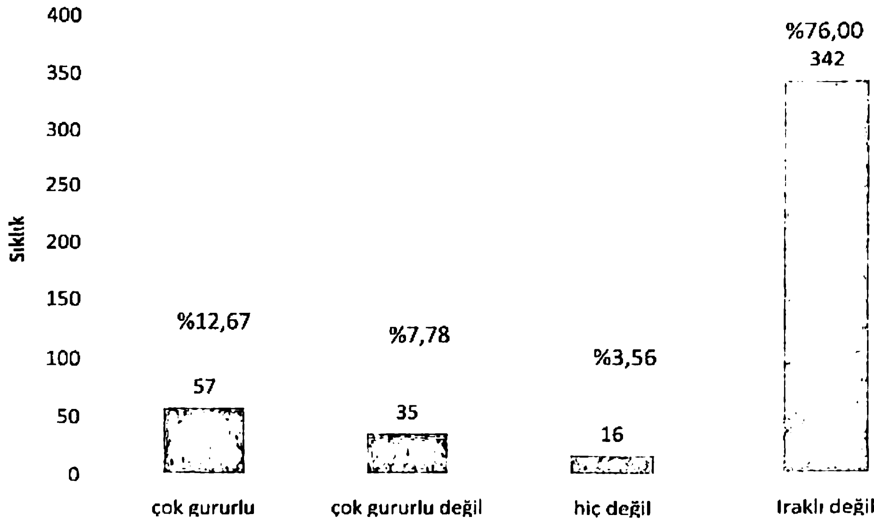
üniversite öğrencilerinin kendilerini kesinlikle Iraklı değil, esas olarak Kürdistanlı diye tanımladıklarına güçlü ek kanıtlar sağlamaktadır. Görüşme yapılanların hemen tümü Irak ve Irak kültürü ile paylaşılan bir kültürün herhangi bir unsurunu (Smith'in etnik topluluğunun dördüncü boyutu) görmediklerini kabul etmişlerdir. Katılımcıların Kürdistancılık ile Kürdistanlılık arasında fark gözetmedikleri de anlaşılmaktadır. Onların görüşünce iki kavram aynı anlamdadır. Bu bulgular Kürdistan'ın çağdaş siyasal ve ulusal kültürünü yansıtmaktadır.

Tablo 8.5 Katılımcıların Iraklı Olma Gururunun Gücü

Soru: *Iraklı olmaktan ne kadar gurur duyuyorsunuz?*

Gururun gücü	Sayı	%
Çok gururlu	57	12,7
Çok gururlu değil	35	7,8
Hiç gururlu değil	16	3,6
Iraklı değil	342	76,0
Toplam	450	100,0

Kaynak: 2007 alan araştırması

Şekil 8.6 Iraklı olma gururunun gücü

Bunun ötesinde, Kürdistan kültürünün Kürtleşmesi, KBH ile Bağdat'taki Iraklı yetkililer arasında KBH'nin kendi kamusal binalarına Irak bayrağı asmadaki isteksizliğine ilişkin anlaşmazlıkta açığa çıkmıştır. Smith, siyasal bir topluluğun yaşamının büyük bölümünde veri kabul edilen biçimlerde iletilen ulusal simgelerin rolünü ele alırken, şunları söyler:

> ... bayraklar, marşlar, geçit törenleri, paralar, başkentler, yeminler, halk kıyafetleri, folklor müzeleri, savaş anıtları, şehitler için anma törenleri, sınırlar –ayrıca ulusal eğlence, kırlar, popüler kadın kahramanlar, peri masalları, davranış biçimleri, mimari tarzları, el sanatları, kent planlama biçimleri, yasal yöntemler, eğitim uygulamaları ve askeri kodlar gibi daha gizli yönler– tarihsel kültürü olan bir topluluğun üyelerince paylaşılan tüm bu özgün adetler, gelenekler, tarzlar ve davranma ve hissetme biçimleri..[4]

Smith ulusal kimliğin bireyin üstünde güçlü bir etki yapabileceğini çok iyi anlamaktadır. Ulusal törenlerle güçlendirilen bağlılık duygusunu tarif etmek için "kuvvetli ve kalıcı" terimlerini kullanır.[5]

Kürdistan Ulusal Bayrağı ile Irak Ulusal Bayrağından Duyulan Gurur ya da Onlara Karşı Düşmanlık

2008 ortalarında Kürdistan Bölgesi Cumhurbaşkanı Mesut Barzani Kürdistan'da devlet ve kamu binalarına Kürt bayrağının yanı sıra Irak milli bayrağının çekilmesini yasakladı. 1991'deki *Rapereen*'den beri, Kürdistan bölgesinin politikası kendi bayrağıyla birlikte Irak milli bayrağını da direğe çekmekti.

Kürtler için bayrak milliyetlerini temsil eder ve Kürdistanlılık için önemli bir simge işlevi görür. Öte yandan Irak bayrağının, *Enfal* kampanyalarında kendilerine yönelik bombalamalar, katliam ve kimyasal savaş sırasında Saddam'ın güçlerince direğe çekildiğini çok iyi anımsayan birçok

4 Smith, *National Identity*, s. 77.
5 Age, s. 75.

Kürt için olumsuz çağrışımları vardır. Bu genç öğrenciler böylesi bir vahşete tanık olmamışlardır, ama Irak cumhurbaşkanının halklarına karşı yürüttüğü eylemlerin öykülerini tekrar tekrar dinlediklerine kuşku yoktur. Mesut Barzani Irak bayrağını, Kürdistan'ın iki idaresi 2006'da kendi liderliği altında birleştikten kısa süre sonra yasakladı. Bu davranış Bağdat'ın canını sıktı. Cumhurbaşkanı Barzani 2008 Mart'ında Iraklı parlamenterlerin Kürdistan bölgesinin başkenti Erbil'deki toplantıları sırasında Irak ulusal bayrağının göndere çekilmesine izin vermeyeceğini açıkladığında, konu bir kez daha gündeme geldi. Cumhurbaşkanı Barzani'nin kararının arkasındaki mantık, yalnızca Kürtlere değil, Irak halkının geri kalan kısmına karşı da işlenen suçların ve zulmün aynı bayrağın altında yapıldığı olgusuydu. Buna İran'a karşı savaş, Kuveyt'in işgali ve ölümcül roketleriyle komşu ülkelerin bombalanması da eklendiğinde, Cumhurbaşkanı Barzani'nin bu bayrağın Kürtlerin saygı göstermeleri için kamusal alana çekilmesine izin vermesinin olanağı yoktu.

Kürtler haklı olarak Saddam rejiminin bu bayrak altında 5 binden fazla Kürt köyünü yok ettiğini, Halepçe'de 5000'i aşkın masum sivilin ölümüne yol açan kimyasal ve diğer savaş araçları kullandığını ve Kürdistan'da 180 binin üstünde insanın katledildiği *Enfal* kampanyasının yürütüldüğünü öne sürdüler. Saddam bu bayrak altında Irak'ın Kürt yurttaşlarına karşı –onyıllar süren– bir soykırım savaşı sürdürdü; hâlâ bulunmakta olan toplu mezarlar bu vahşetin kanıtlarıdır.[6]

Şekil 8.7 katılımcıların yüzde 86,4'ünün Kürdistan bayrağını gördüklerinde "çok gurur" duyduklarını, yüzde 7,1'inin Kürt bayrağını gördüklerinde "biraz gurur" duyduklarını göstermektedir; örneklemin yüzde 5,3'ü hiçbir şey hissetmemekte, yalnızca yüzde 1,1'i biraz düşmanca hisler beslemektedir. Aynı şey Irak bayrağıyla ilgili algıları için sorulduğunda, tam ters

6 2005 tarihli Irak Anayasasında hangi bayrağın ulusal bayrak sayılacağından söz edilmemekte, ancak 12. Maddede bayrağın, milli marşın ve tüm ulusal amblemlerin yasayla düzenleneceği açıkça belirtilmektedir. Bu maddenin çok önceden uygulanması gerekirdi. Bkz. Eamad J. Mazouri, *The Flag Controversy in Iraq*, Kurdishaspect.com, Kurdish News and Points of View, 2007; http://chinese-school.netfirms.com/other*article-flags.html. Irak Parlamentosunun 5 Şubat 2008'de bayrağı, Baas Partisinin hedeflerinin simgeleri olan üç yıldızı çıkartarak değiştirme kararı vermesi kayda değerdir. Bu, Kürtlerin kabul ettiği bir uzlaşmaydı. Barzani bundan sonra resmi binalarda Kürt bayrağının yanı sıra Irak bayrağının da asılmasına izin verdi.

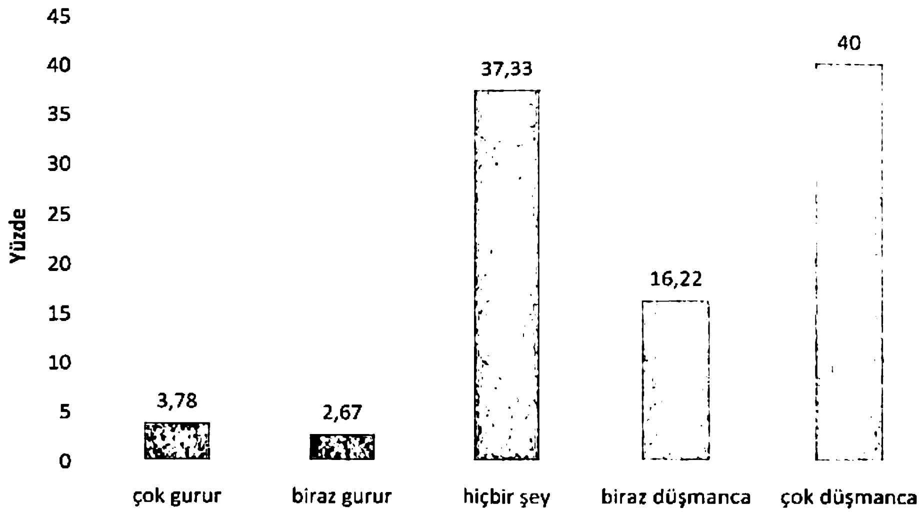

Şekil 8.7 Katılımcıların Kürdistan bayrağını gördüklerinde hissettikleri

sonuçlar elde edilmişti (bkz. Şekil 8.8). Yalnızca çok küçük bir oran (yüzde 3,7) "çok gurur" duyduğunu belirtmişti. Yalnızca yüzde 2,6'sı "biraz gurur" duymuş, yüzde 37,3'ü ise "hiçbir şey" hissetmediğini bildirmişti. Yüzde 16,2'si Irak bayrağına karşı biraz düşmanlık hissederken, yüzde 40'ı bayrağa "çok düşmanca" duygular beslemişti.

Şekil 8.9 kendilerini "orta sınıf" sayan öğrencilerin çoğunluğunun (yüzde 56,4) Kürdistan'a daha bağlı ve/veya sadık olduğunu ortaya koymaktadır. "Üst sınıflardan" olanların neredeyse yüzde 24,6'sı kendilerini Kürdistan'a bağlı ve/veya sadık olarak görüyordu. "İşçi sınıfı" kökenli öğrencilerin yalnızca yüzde altısı kendilerini Kürdistan'a bağlı ve/veya sadık olarak görüyordu. "Çok sadık değil" ya da "hiç sadık değil" yanıtını veren öğrenciler çok küçük bir oran oluşturuyorlardı (yüzde dört).

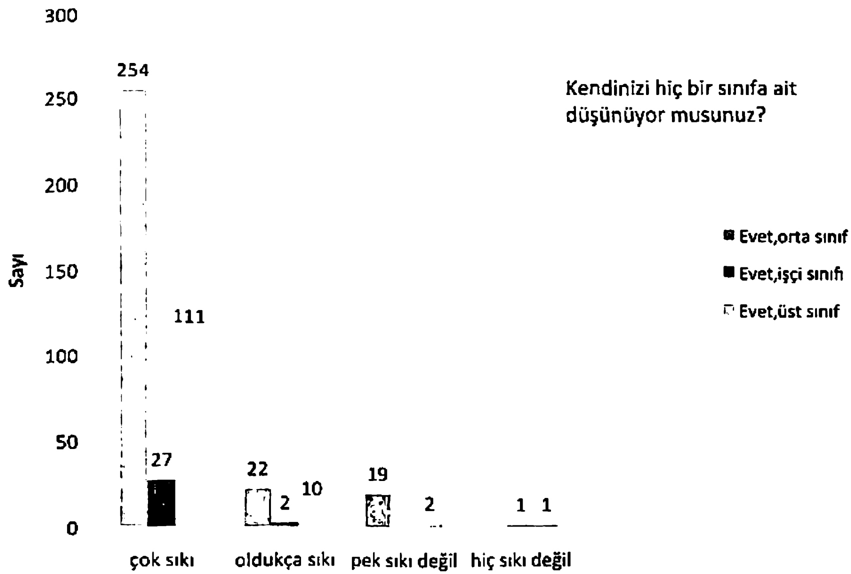
Sınıfın ulusa yönelik tutumları biçimlendirmekte önemli bir rolü olduğu açıktır. Bekleneceği gibi "büyük orta sınıf" ulusa en bağlı ve sadık olanlardan oluşmaktadır. Yukardaki veriler, öğrencilerin sınıfa göre Irak'a

Şekil 8.8 Katılımcıların Irak bayrağını gördüklerinde hissettikleri

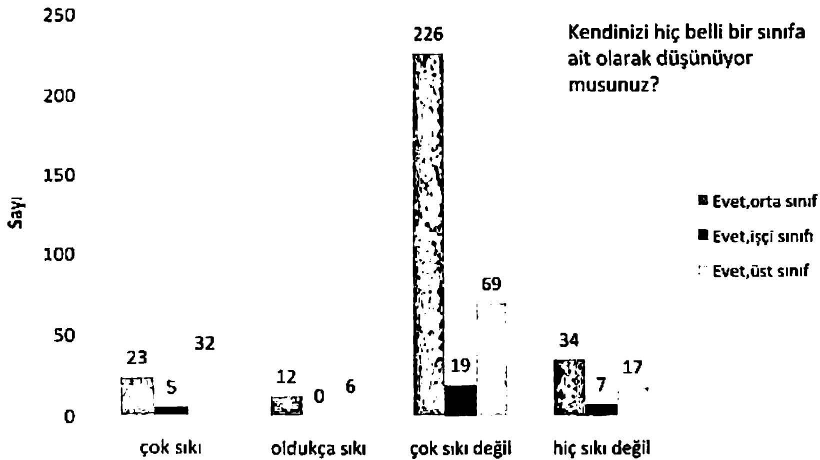
tutumlarını yansıtan verilerle (Şekil 8.10) karşılaştırıldığında, kendilerini "orta sınıftan" sayanlar çoğunlukla Irak'a fazla yakın bağlılığı olmayanlardır (yüzde 50,2). Bunlar muhtemelen Kürdistan'a bağlı ve sadık olan katılımcılarla aynı kişilerdi. Irak'a çok yakından bağlı ve sadık olmayanlarda en yüksek ikinci oran, üst sınıflardan öğrenciler arasındaydı (yüzde 15,33). "Orta" ve "üst" sınıflardan çok küçük bir grup kendilerini Irak'a çok yakın hissediyorlardı: sırasıyla yüzde 5,1 ve yüzde 7,1. En düşük bağlılık oranı işçi sınıfı kökenliler arasındaydı: bunların yüzde 1,1'i "Irak'a çok yakın" olduklarını belirtirken, yüzde 4,2'si "pek yakın değildi." Öğrencilerin Kürdistan'a ilişkin tutumları Tablo 8.6'da sunulan, dört tutumsal ifadeye verdikleri yanıtlardan çıkarsan daha iyi bir şekilde anlaşılabilir.

Tablo 8.6'da öğrencilerin bağımsızlık ve Kürdistan'ın Irak'tan ayrılması meselelerine ilişkin fikirleri sunulmaktadır. Birinci ifade kadın ve erkeklerin çoğunluğunun görüşünü yansıtmaktadır. Kadın katılımcılardan 152'si (yüzde 33,8) bağımsızlıktan ve Irak'tan ayrılmaktan yana

Kendinizi bir bütün olarak Kürdistan'a ne kadar bağlı ya da sadık hissediyorsunuz?

Şekil 8.9 Katılımcıların sınıflarına göre Kürdistan'a bağlılıkları

Kendinizi bir bütün olarak Irak'a ne kadar bağlı ya da sadık hissediyorsunuz?

Şekil 8.10 Katılımcıların sınıflarına göre Irak'a bağlılıkları

görüş bildirdiler. Gene beklendiği gibi erkekler (253: yüzde 56,2) bu konuda kadınlara göre (152: yüzde 33,8) daha kuvvetli duygulara sahiptiler. Irak Kürdistanı'nın, Büyük Kürdistan'ın diğer kesimleriyle birleşmesi fikri her iki cinste de zayıftı: yalnızca kadınların yüzde dokuzu ile erkeklerin yüzde yedisi bu düşünceyi ifade etti. Bu yanıt kategorisi açıktır ki uluslarının geleceği hakkında Kürdistanlı düşünce modeline uymamaktadır. Kürdistan'ın kendi parlamentosunu koruyup, daha fazla federalist güç elde ederek Irak'ın bir parçası kalması düşüncesi de çok güçlü değildi. Biraz daha fazla ek güç elde edip, Irak ile birlikte kalmanın da Kürdistanlı düşünce biçimiyle uyuşmadığı anlaşılmaktadır. Yalnızca kadınların yüzde 2,7'si ile erkeklerin yüzde 5,6'sı bu seçeneği benimsedi. Kürdistan'ı 1990'lar öncesi döneme geri götürüp, bir parlamento ve federal sistem olmadan Irak'ın parçası kalmak olan son görüşü bir kadın dışında kimse seçmedi. Muhtemelen bu katılımcı Kürt değildir. Belirtmek gerekir ki, tek tek üyelerinin kalbinde bu duygu yatsa da, KBH Irak'tan ayrılmaktan çok sık söz etmemektedir. Resmi politika Irak'ın bir parçası olarak kalmaktır. Ancak genç, eğitimli Kürdistanlı kuşağında durum böyle değildir; özellikle de, insanların belli bir konu lehine dilekçe imzaladıkları referandum hareketinin Kürdistan'da çok popüler olduğu dikkate alınınca. Veriler Kürdistan'ın genç, eğitimli kuşağının Irak'ın ana gövdesine ne bağlı olduğunu, ne de sempatiyle baktığını göstermektedir. Kürdistan'ı tam bağımsız bir devlet olarak hayal etmek onlar için zor değildir ve Kürdistanlı düşünce ve var olma biçimi büyük olasılıkla o ağza alınmayan şeyin –Irak'tan ayrılarak, bir ulus olarak Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlamanın– tartışılmasıyla sonuçlanacaktır.

Genç, eğitimli kuşak mensupları arasında ve özellikle de Irak Kürdistanı'nın kentleşmiş ve modernleşmiş bölgelerinde, aşiret kimliği ya da aşiretlere yakınlık ve bağlılık yoktur. Tablo 8.7 katılımcıların aşiret bağlantılarını yaş ve sınıfa göre sergilemektedir. Veriler açık bir çoğunluğun bir aşiret bağlantısı olmadığını göstermektedir (379: yüzde 84,2). Yalnızca 71 katılımcı ya da örneklemin yüzde 15,8'i bir aşiret bağlantıları olduğunu belirtmiştir. Aşiret mensupluğunun yaş ve sınıf kategorileriyle ilişkisinin önemli olup olmadığını görmek için ki-kare

testi uygulanmıştır. Bunların arasında önemli bir ilişkinin varlığı bulunmuştur. Bkz. Tablo 8.8.

Tablo 8.6 Cinsiyete Göre Irak'ın Bölünmesi ve Kürdistan'ın Ayrılması Hakkında Görüşler

Soru: *Bu ifadelerden hangisi sizin görüşünüze en yakındır?*

	Kadın	Erkek	Toplam
Kürdistan Irak'tan ayrılmalı, bağımsız olmalıdır	152 (%33,8)	253 (%56,2)	405 (%90,0)
Kürdistan Irak'tan ayrılmalı, bağımsız olmalıdır ve Kürdistan'ın diğer üç kesimi bize katılmalıdır	4 (%0,9)	3 (%50,7)	7 (%,6)
Kürdistan daha fazla federal güce sahip kendi seçili parlamentosu olarak, Irak'ın bir parçası kalmalıdır	12 (%2,7)	25 (%5,6)	37 (%8,2)
Kürdistan seçili bir parlamentosu ve federal sistem olmadan Irak'ın bir parçası kalmalıdır	1 (%0,2)	0 (%0,0)	1 (%0,2)
Toplam yanıtlar ve yüzdeler	169 (%37,6)	281 (%62,4)	450 (%100)

Kaynak: 2007 alan araştırması

Aşiret, Doğum Yeri, Dil ve Din ile İlgili Yaklaşımlar, Gurur, Bağlılık ve Sadakat Duyguları Katılımcıların Aşiretsel Kimlikleri

"Orta sınıftan" öğrencilerin toplam sayısı 295'ti. Bu sayıdan 250'si ya da yüzde 84,7'si herhangi bir aşiretle bağlantılı değildi. "Orta sınıf" ailelerden gelen, 18-21 yaşları arasındaki öğrencilerin büyük çoğunluğu (195: yüzde 82,9) bir aşirete mensup olmadıklarını bildirdiler. Ancak aynı yaş grubu ve sınıftan 40 katılımcı (yüzde 17) bir aşiretten olduklarını belirttiler. "İşçi sınıfı" için sayı çok küçüktü. 31 katılımcıdan 30'u ya da yüzde 96,8'i herhangi bir aşirete bağlı değildi. Yalnızca 1 katılımcı (yüzde 3,2) bir aşirete bağlı olduğunu belirtti ve bu öğrenci 22-25 yaş grubundaydı. Kürdistan'da fabrika olmadığından, bu şaşırtıcı değildir. Serbest meslek sahipleri kendilerini "işçi sınıfından" saymamaktadırlar. Üst sınıftan gelen 124 öğrencinin ise 99'u (yüzde 79,8) bir aşirete bağlı olmadığını, ancak 25'i (yüzde 20,2) bir aşirete bağlı olduğunu söyledi.

Tablo 8.7 Yaş ve Sınıfa Göre Katılımcıların Aşiret Mensupluğu
Sorular: *Hiç kendinizi belli bir sınıfa mensup olarak görüyor musunuz? Bir aşirete mensup musunuz?*

Sınıf Tanımlaması	Yaş Grubu	Aşiret Bağlantısı		
		Evet	Hayır	Toplam
Orta Sınıf	18-21	40 (%17.0)	195 (%82,9)	235 (%100)
	22-25	2 (%4,2)	46 (%95,8)	48 (%100)
	26-29	3 (%25,0)	9 (%75,0)	12 (%100)
	Toplam	45 (%15,3)	250 (%84,7)	295 (%100)
İşçi Sınıfı	18-21	0 (%0)	17 (%100)	17 (%100)
	22-25	1 (%7,7)	12 (%92,3)	13 (%100)
	26-29	0 (%0,0)	1 (%3,2)	1 (%100)
	Toplam	1 (%3,2)	30 (%96,8)	31 (%100)
Üst Sınıf	18-21	23 (%21,1)	86 (%78,9)	109 (%100)
	22-25	2 (%16,7)	10 (%83,3)	12 (%100)
	26-29	0 (%0,0)	3 (%100)	3 (%100)
TOPLAM	Sayı	71	379	450
	Yüzde	%15,8	%84,2	%100

Kaynak: 2007 alan araştırması

Bu sayılara bakıldığında ilginç olan, "işçi sınıfı"ndan "orta sınıfa" ve "üst sınıfa" çıkıldıkça, aşiretlere mensup olan sınıf gruplarının oranının artmasıdır. Örneğin, "işçi sınıfı" yaş grubunun yüzde 3,2'si aşiretlere mensuptur; "orta sınıf" yaş grubunun yüzde 15,3'ü aşiret mensubudur; "üst sınıf" yaş grubunda aşiret bağlantısı oranı yüzde 20,2'dir. Oysa bunun tersi bir eğilim, yani kişinin sosyoekonomik konumu yükseldikçe, aşiret bağlantılarını geride bırakma eğiliminin artması beklenebilirdi. Ama burada daha yoksul sınıfların aşiret bağlantılarını arkada bıraktığı, üst sınıfların ise aşiret bağlantısını sürdürme eğiliminde oldukları açıkça görülmektedir. Belki de para, eğitim ve mesleki konum açısından artmış insani sermaye ile, özellikle babaların aşiret yapısına yatırımları daha büyüktür ve aşiret topluluğundaki yerini güvenceye almak için bu bağlantılara dayanmaktadırlar. Bu bulgu oldukça şaşırtıcıdır ve daha fazla araştırmaya ihtiyaç duymaktadır.

Tablo 8.8 Ki-Kare Testi

Soru: *Hiç kendinizi belli bir sınıfa mensup olarak görüyor musunuz?*

Sınıf	Değer		Df	Asimtotik Anlamlılık (2-yönlü)
Orta Sınıf	Pearson Ki-kare			
	Süreklilik Düzeltmesi	6.014[a]	2	0.049
	Olasılık Oranı	7.437	2	0.024
	Doğrusal-doğrusal ilişkisi	0.875	1	0.350
	Geçerli vaka sayısı	295		
İşçi Sınıfı	Pearson Ki-kare			
	Süreklilik Düzeltmesi	1.431[b]	2	0.489
	Olasılık Oranı	1.784	2	0.410
	Doğrusal-doğrusal ilişkisi	0.848	1	0.357
	Geçerli vaka sayısı	31		
Üst Sınıf	Pearson Ki-kareS			
	üreklilik Düzeltmesi	0.908[c]	2	0.635
	Olasılık Oranı	1.505	2	0.471
	Doğrusal-doğrusal ilişkisi	0.765	1	0.382
	Geçerli vaka sayısı	124		

Notlar

a) 1 hücrenin (%16,7) 5'ten az beklenen değeri vardır. Asgari beklenen değer 1.83'tür.
b) 4 hücrenin (%66.7) 5'ten az beklenen değeri vardır. Asgari beklenen değer .03'tür.
c) 3 hücrenin (%50,0) 5'ten az beklenen değeri vardır. Asgari beklenen değer .60'tır.

Tablo 8.9'da bir aşirete mensubiyet cinsiyete göre sunulmaktadır. Bu veriler erkek katılımcıların 243'ünün (yüzde 86,5) bir aşirete mensup olmadıklarını göstermektedir. 169 kadın katılımcıdan 136'sı (yüzde 80,4) da bir aşirete mensup olmadıklarını belirtmişlerdir. Az sayıda kadın (33: yüzde 19,5) ile 38 erkek (yüzde 13,5) bir aşirete mensup olduklarını söylemişlerdir.

Tablo 8.9, 38 erkek (toplam erkek katılımcıların yüzde 13,5'i) ile 33 kadının (toplam kadın katılımcıların yüzde 19,6'sı), yani toplam 71 öğrencinin ya da tüm örneklemin yüzde 15,8'inin aşiret mensubu olduğunu göstermektedir. Başka bir açıdan, 243 erkek (toplam erkek katılımcıların yüzde 86,5'i) ile 136 kadın (toplam kadın katılımcıların yüzde 80,4'ü) aşiret mensubu değildir; bunların toplamı 379 katılımcı ya da tüm örneklemin yüzde 84,2'sidir. Erkeklere göre kadınlar, yüzde 6,1'lik bir farkla, daha çok aşiret mensubudurlar. Literatürde aktarılanlar dikkate alındığında, aşiret ve aşiret bağlantısı genç, eğitimli tabakanın düşüncesinde geçmiş kuşaklar için olduğu kadar belirgin değildir. Kürt toplumu artık geleneksel aşiret toplumu olararak nitelenebilecek bir toplum değildir. Bu verileri, örneğin bir Irak üniversitesine devam eden katılımcılardan elde edilen benzer verilerle karşılaştırma fırsatı olsaydı, muhtemelen farklı sonuçlar alınacaktı, çünkü Arapların genellikle daha aşiret yönelimli oldukları düşünülmektedir.

Ancak 1990'ların ortalarında Amal Obeidi, Libya'daki Garyounis Üniversitesi öğrencileri arasında ülkedeki siyasal kültürü konu alan bir anket yapmıştı. Obeidi, katılımcı öğrencilerinin yarıdan fazlasının bir aşiretle bağlantılı olduğu ve bu aşiret kimliğini terk etmeye hazır olmadıkları sonucuna varmıştı.[7] Obeidi'nin sonuçları birkaç nedenden benimkilerden farklıdır. Birincisi onun araştırması bundan on altı yıl önce yapılmıştı; ikincisi, Libya'nın tarihi, kültürü ve siyasal durumu Kürdistan'dan oldukça farklıdır. Kürdistan'ın zaman ve mekân açısından modern çağa Libya'dan çok önce girmekte olması mümkündür.

Tablo 8.9 Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Aşiret Mensupluğu

Soru: *Herhangi bir aşirete mensup musunuz?*

Cinsiyet	Aşiret?		Toplam
	Evet	Hayır	
Kadın	33 (%19,6)	136 (%80,4)	169 (%100)
Erkek	38 (513,5)	243 (%86,5)	281 (%100)
Toplam	71 (%15,8)	379 (%84,2)	450 (%100)

Kaynak: 2007 alan araştırması

7 Amal Obeidi, *Political Culture in Libya* (Surrey: Curzon Press, 2001), s. 219.

Tablo 8.10 katılımcıların büyük çoğunluğunun (283: yüzde 62,9) kendilerini yörelerine "çok bağlı" ve sadık gördüklerini sergilemektedir. Yaklaşık yüzde 21 (93 kişi) yörelerine "çok bağlı olmadıklarını" söylemişlerdir. Üçüncü büyük kategori yörelerine "oldukça bağlı" olduklarını belirtenlerdi (49: yüzde 10,9). Katılımcıların yalnızca 25'i (yüzde 5,6) yörelerine "hiç bağlı olmadıklarını" bildirmişlerdir. Babaları devlet sektöründe çalışan ve yörelerine "çok bağlı" olan öğrencilerin mutlak rakamlarla katılımcıların büyük çoğunluğunu temsil etmelerine karşın (151: toplam örneklemin yüzde 33,6'sı), bunların "çok bağlı" kategorisindeki yanıtlarının *oranı* aslında yüzde 55,7 ile en düşüktür. Yörelerine en bağlı olanlarda en yüksek *oran* babaları özel sektörde çalışan katılımcılardaydı (babaları özel sektörde çalışan 121 öğrencinin yüzde 76'sı). Yörelerine "çok bağlı" olduklarını bildirenlerde en yüksek ikinci kategori babaları emekli olan katılımcılardı. Toplam 49 katılımcının babası emekliydi ve bunların 34'ü ya da yüzde 69,4'ü yörelerine "çok bağlıydılar". Babaları işsiz olan 6 katılımcı yüzde 66,7 ile yörelerine "çok bağlı" olanların üçüncü yüksek kategorisini oluşturuyordu. Babaları devlet sektöründe çalışan katılımcılar (151 kişi) yüzde 55,7 ile yörelerine "çok bağlı" olanların en altında yer alıyorlardı. Babaları işsiz olan dokuz katılımcıdan üçü ya da yüzde 33,3'ü yörelerine "oldukça bağlı" olduklarını bildirdiler. Ancak sayı çok düşük olduğundan bu rakam oldukça önemsizdir. İlginç olan babaları devlet sektöründe çalışan 271 katılımcıdan 68'inin (yüzde 25,1) yörelerine çok bağlı olmadıklarını bildirmeleriydi. Babaları özel sektörde çalışan 121 katılımcıdan 18'i ya da yüzde 14,9'u yörelerine çok bağlı değillerdi; aynı oran babaları emekli olanlarda yüzde 14,3 ya da 7 kişiydi. Babaları devlet için çalışan katılımcıların 20'si (yüzde 7,4) yörelerine "hiç bağlı" değillerdi.

Bir bütün olarak, 332 katılımcı ya da toplam örneklemin yüzde 73,8'i yörelerine bağlı olduklarını belirttiler; 117 katılımcı ya da yüzde 26,2 yörelerine "çok bağlı değildi" ya da "hiç bağlı değildi". Kürdistan'da genç kuşağın dörtte üçü yörelerine sıkı bağlı ve sadık olduğuna göre, genel olarak katılımcıların geldikleri yerlerden makul ölçüde memnun oldukları açıktır.

Şaşırtıcı olan babaları devlet sektöründe çalışan katılımcıların bu kadar çoğunun yaşadıkları yerden memnun olmamasıdır: sırasıyla 68'i (yüzde 25,1) ve 20'si (yüzde 7,4) yörelerine "çok bağlı değil" ve "hiç bağlı değil" seçeneklerini işaretlemişlerdi. Kaçınılmaz olarak akla geliyor: acaba sorun devletin babalarını nerede çalıştırdığı, dolayısıyla yerin uygunsuz olduğu mudur, yoksa çalışma koşulları öyledir ki, nerede yaşadıklarına aldırmaksızın bu devlet işlerinde çalıştıkları için mutsuzlar mıdır? Bu konunun daha fazla araştırılması gerektiği açıktır.

Tablo 8.10 Babaların Mesleklerine Göre Yöreye Bağlılık

Soru: *Yerel bölgenize, kentinize, köyünüze ya da kasabanıza kendinizi ne kadar bağlı ya da sadık hissediyorsunuz? Babanız çalışıyor mu? Eğer çalışıyorsa, mesleği nedir?*

Babanın Mesleki Kategorisi	Çok bağlı	Oldukça bağlı	Çok bağlı değil	Hiç bağlı değil	Toplam
İşsiz	6	3	0	0	9
Toplamın %'si	%1,3	%0,7	%0,0	%0,0	%2,0
Oran	%66,7	%33,3	%0,0	%0,0	%100,0
Emekli	34	5	7	3	49
Toplamın %'si	%7,6	%1,1	%1,6	%0,7	%10
Oran	%69,4	%10,2	%14,3	%6,1	%100,0
Devlet	151	32	68	20	271
Toplamın %'si	%33,6	%7,1	%15,1	%4,4	%60,2
Oran	%55,7	%11,8	%25,1	%7,4	%100,0
Özel	92	9	18	2	121
Toplamın %'si	%20,4	%2,0	%4,0	%0,4	%26,9
Oran	%76,0	%7,4	%14,9	%1,7	%100,0
Toplam	283	49	93	25	450
	%62,9	%10,9	%20,7	%5,5	%100

Kaynak: 2007 alan araştırması

Tablo 8.11 öğrencilerin büyük çoğunluğunun (401: yüzde 89,1) Kürtçe konuşmanın Kürtler için "çok önemli" olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Edebiyat fakültelerinde öğrencilerin yüzde 86,7'si (195 kişi) Kürtçe konuşmayı "çok önemli" sayıyordu. Fen fakültelerinde, yüzde 4,9'luk bir artışla, daha da büyük bir oran (yüzde 91,6) Kürtçe konuşmayı önemli buluyordu. Kürtçe konuşmanın önemli olmadığı kanısındaki 46 öğrenciden (yüzde 10,2) 30'u ya da yüzde 65,2'si edebiyat fakültelerinden, 16'sı ya da yüzde 34,8'i fen fakültelerindendiler. Göründüğü kadarıyla fen fakültelerinden öğrenciler, Kürtçe konuşma konusunda edebiyat fakülteleri öğrencilerine göre biraz daha kuşkuluydular.

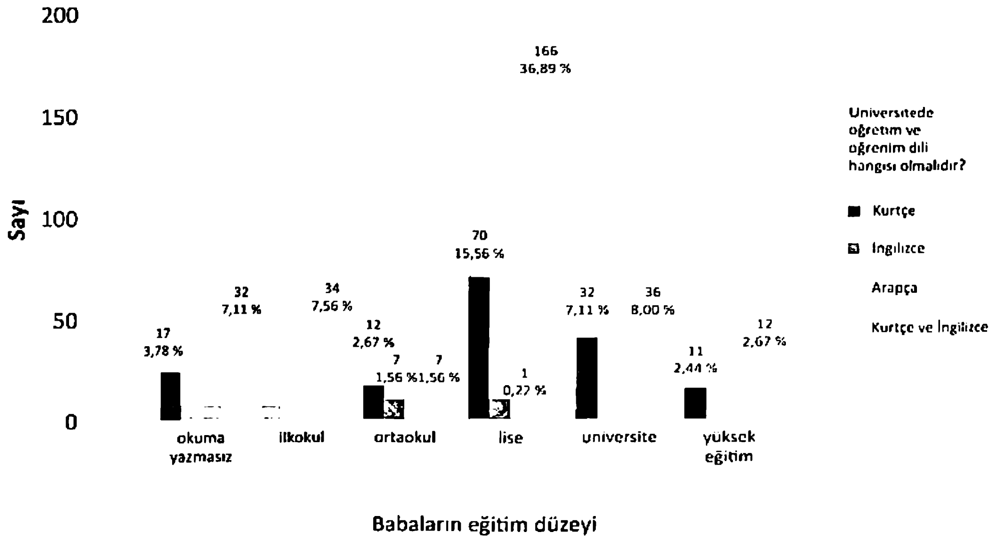
Tablo 8.11 Fakülte Türüne Göre Kürtçe Konuşmanın Önemi Üstüne Görüşler
Soru: *Kürtçe konuşmak sizce ne kadar önemlidir?*

Kürtçe konuşmak	Edebiyat Fakülteleri	Fen Fakülteleri	Toplam
Çok önemli	195	206	401
Oran	%48,6	%51,4	%100
Toplamın %'si	%86,7	%91,6	%89,1
Önemli değil	30	16	46
Oran	%65,2	%34,8	%100
Toplamın %'si	%13,3	%7,1	%10,2
Bilmiyorum	0	3	3
Oran	%0,0	%100	%100
Toplamın %'si	%0,0	%1,3	%0,6
Toplam	225	225	450
	%100	%100	%100

Kaynak: 2007 alan araştırması

Bu 46 öğrenci ya daha "kozmopolit"ti, ya da akademik dünyada ve piyasada Kürtçe yerine Arapça, İngilizce veya diğer bir dilin yeterli olacağına inanıyordu; bir olasılık da bu verilerin Kürtçe diline fazla sadakat beslemeyen, Kürt olmayan öğrencilerden büyükçe bir alt örneklem içer-

mesidir. Bir üçüncü olasılık da şu olabilir: katılımcıların çoğu Kürt olmalarına ve ulusal kimlikle özdeşleşme eğiliminde bulunmalarına karşın, Kürtçenin Kürdistan bölgesi dışında yararlı olmadığına ilişkin şikayetler duymuşlardır ve bunun sonucu Kürtçe konuşmanın "önemli olmadığı" değerini ifade ediyorlardır, çünkü henüz Kürtçenin ulusal kimlikteki önemiyle bilinçli bir bağlantı kuramamışlardır. Üç öğrenci ya da örneklemin yüzde 0,6'sı bir fikir sahibi değildi ve Kürtçe konuşmanın önemli olup olmadığını bilmiyordu. Sonuçta öğrencilerin yüzde 90'ı Kürtçe konuşmanın önemli olduğu konusunda görüş birliği içindeydi ve bu sağlıklı bir bulgudur.

Şekil 8.11 Babaların eğitim düzeyine göre üniversitedeki öğretim ve öğrenim diline yaklaşımlar

Şekil 8.11 babaları lise eğitimine sahip öğrencilerin büyük çoğunluğunun (166: yüzde 36,8) üniversite sisteminde öğretim ve öğrenim dilinin Kürtçe ve İngilizce olmasını tercih ettikleri olgusunu yansıtmaktadır. Bu öğrenci grubundaki ikinci kategori, üniversitede öğretim ve öğrenim dili olarak yalnızca Kürtçeyi seçenlerdi (70: yüzde 15,56). Şaşırtıcıdır ki, babaları üniversite ve daha yüksek eğitim düzeyine sahip öğrencilerden çok küçük bir grup üniversitede öğretim ve öğrenim dilleri olarak Kürtçe ve İngilizceyi (36: yüzde 8) ve yalnızca 32'si (yüzde 7.1) Kürtçeyi seçmişlerdir. Üniversitede öğretim ve öğrenim dili olarak salt Arapça ya da İngilizceye fazla ilgi yoktu. 2006'dan bu yana eğitim sektöründeki Kürt yetkililerin daha ilkokuldan itibaren İngilizceyi vurguladıklarının ve bunu eğitim sisteminin her düzeyine dahil etme niyetinde olduklarının altını çizmekte yarar vardır. Yukardaki veriler bu çalışmada daha önce özetlenen bir noktayı, yani Arapçanın artık Kürdistan'da gerek eğitimde, gerekse günlük yaşamda egemen olmadığını ve önemli sayılmadığını doğrulamaktadır.

Tablo 8.12 Aile Konutuna Göre İslamın Kürt Birliği için Yaşamsal Faktör olarak Önemi

Soru: *İslamın Kürt birliği için yaşamsal faktör olduğu fikrine katlıyor musunuz?*

Aile konutu	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Bilmiyorum	Toplam
Kent	12	40	266	10	328
	%3,7	%12,2	%81,1	%3,0	%100
Köy	1	4	65	1	71
	%1,4	%5,6	%91,5	%1,4	%100
Kasaba	0	6	45	0	51
	%0,0	%11,8	%88,2	%0,0	%100
Toplam	13	50	376	11	450
	%2,9	%11	%83,6	%2,4	%100

Kaynak: 2007 alan araştırması

Tablo 8.12 öğrencilerin görüşlerinde İslamın Kürt birliği için yaşamsal bir rol oynamadığını göstermektedir. Çok büyük çoğunluk (376: yüzde 83,6) "İslamın öneminin Kürt birliği için yaşamsal bir faktör olduğu" görüşü-

ne kesinlikle katılmamaktadır. Ancak aile konutunun yeri dikkate alındığında, elde edilen veriler bu ifadeye "kesinlikle katılmayan" öğrencilerin yüzde 81,1'inin kentlerden ya da kentsel alanlardan geldiğini yansıtmaktadır. Kent kökenlilerden yalnızca 12'si ya da %3,7'si bu ifadeye "kesinlikle katılırken," 40'ı (yüzde 12,2) katılmıştı. Köylerden ve kasabalardan gelenlerin büyük çoğunluğu bile bu ifadeye katılmıyordu: köylü katılımcıların yüzde 91,5'i (65 kişi) ve kasabalı katılımcıların yüzde 88'i (45 kişi) ifadeye "kesinlikle katılmıyor"du. Yalnızca bir köylü ifadeye "kesinlikle katılmış," 4 köylü (yüzde 5,6) ile 6 kasabalı da (yüzde 11,8) ifadeye "katılmışlardı." Bir köylü "bilmiyordu." Eğer "kesinlikle katılıyorum" ve "katılıyorum" kategorileri birleştirilirse, o zaman kentli katılımcıların 52'si ya da yüzde 15,9'u İslamın Kürt birliği için yaşamsal bir faktör olduğu ifadesiye görüş birliği içindeydi; köylülerin beşi ya da yüzde 7'si ile kasabada yaşayanların altısı ya da yüzde 11,8'i de ifadeye katılıyorlardı. Köylü ve kasabalı katılımcılar için "kesinlikle katılıyorum" ve "katılıyorum" kategorileri birleştirilse bile, toplam yalnızca 12 katılımcıya ulaşmaktadır; diğer bir ifadeyle kasabalı ve köylü katılımcılarda İslamın Kürt toplumunu birarada tutmak için kilit rolde olduğunu düşünenlerin oranı yüzde 10'dur. Bunu, İslamın Kürt birliği için kilit rolde olduğunu düşünen kentli katılımcıların yüzde 15'8'lik oranı ile karşılaştırırsak, kentten uzaklaştıkça İslamın birliğin anahtarı olduğunu düşünme olasılığı azalmaktadır –bu diğer bir şaşırtıcı bulgudur. Köylerde ve kasabalarda yaşayanların İslamın Kürt birliğinin anahtarı olduğunu düşünmeleri olasılığı çok daha düşüktür.

Bu verilerden İslamın kendisinin Kürt yurttaşlarının genç, eğitimli katmanının düşüncelerinde fazla yer tutmadığı açıktır. Göründüğü kadarıyla önemli sayılan Kürtlük ya da Kürdistanlılıktır. İlginç olan Amal Obeidi'nin verileri, incelediği örneklemin yüzde 84'ü oranında, Libyalı öğrenciler için Araplığın ve İslamın *eşit önemde* olduğuna işaret etmesidir. Ayrıca onlar için Arap olmanın birinci nedeni İslamdı.[8] Bu çalışmanın sonuçlarının aksine, Obeidi'nin araştırması Libya toplumunda üniversite öğrencileri açısından bir din olarak İslamın Arap birliği için yaşamsal bir faktör olduğunu göstermektedir (yüzde 62).[9]

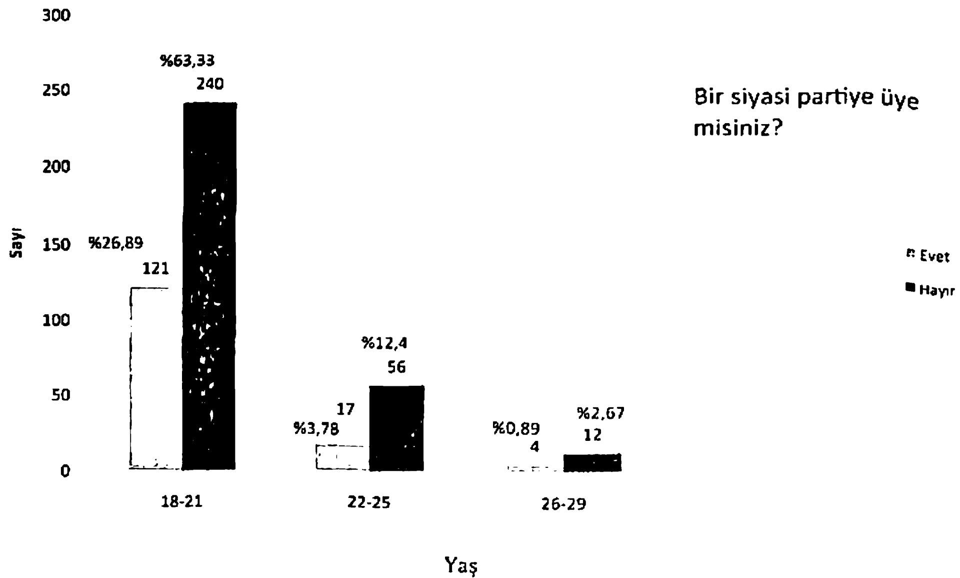
8 Age, s. 90, 218.
9 Age, s. 203.

Gurur, Bağlılık ve Sadakat Duyguları

Kürt politikalarının birçok yönleri, öğrencilerin algılarına ve politikayla ilgilerine göre tahlil edilmiştir. Gerçekten de insanın politika alanındaki yaklaşımları konusunda ilgi ve siyasal faaliyetler çok şey ortaya koyarlar. Şekil 8.12'de öğrenci katılımcıların Irak Kürdistanı'ndaki siyasi partilere üyelikleri kaydedilmektedir. "Bir siyasi partinin üyesi misiniz?" sorusunun güçlü olumsuz yanıtlarla karşılanması şaşırtıcıydı. İncelenen örneklemdeki tüm yaş grupları için bu geçerliydi. Birinci yaş grubunda (18-21) herhangi bir siyasi partiye üye olmadığını bildiren 240 katılımcı vardı (tüm örneklemin yüzde 53,3'ü); öte yandan 121 katılımcı (örneklemin yüzde 26,8'i) parti üyesiydiler. Aynı şekilde ikinci yaş grubunda (22-25) büyük çoğunluk bir siyasi parti üyesi olmadıklarını söylediler (56: yüzde 12,4); ancak 17'si ya da yüzde 3,7'si parti üyesiydi. Üçüncü yaş grubunda (26-29) 12'si ya da katılımcıların yüzde 2,6'sı bir siyasi partinin üyesi olmadıklarını söylerken, yalnızca dördü yada yüzde 0,8'i olduklarını belirttiler. Toplamlar hesaplandığında, öğrencilerin çoğunluğun (308: yüzde 68,4) bir siyasi partiyle ilgili olmadıkları ve yalnızca 142'sinin ya da yüzde 21,6'sının siyasi partilere üye oldukları görülmektedir.

Tablo 8.13 siyasi partilere üye olarak katıldıklarını söyleyen 142 öğrencinin üyeliklerini yansıtmaktadır. Politikayla ilgilenen katılımcıların çoğunluğu Kürdistan Yurtseverler Birliği üyesiydi (69: yüzde 48,6); en çok katılınan ikinci parti ise Kürdistan Demokratik Partisiydi (57: yüzde 40,1). Yalnızca 11 öğrenci Kürdistan İslami Hareketine üyeydi (yüzde 7,7); az sayıda öğrenci de Kürdistan Komünist Partisi üyesiydi (5: yüzde 3,5). KYB ile KDP'nin genel olarak nüfusun olduğu gibi, Kürdistan'ın eğitimli gençlerinin de yaşamlarındaki ana siyasi partiler olduğu kuşkusuzdur.

Irak Kürdistanı'ndaki politik ortamı anlamak için, katılımcıların Kürdistan'ın iki ana partisine, yani KDP ile KYB'ye ne derece sadık olduklarını ya da olmadıklarını bilmek önemlidir. Bu nedenle iki ayrı soru soruldu: "Lütfen kendinizi KDP'ye ne kadar sadık hissettiğinizi belirtiniz" ve "Lütfen kendinizi KYB'ne ne kadar sadık hissettiğinizi belirtiniz." Şekil 8.13 ve 8.14 öğrencilerin yanıtlarını göstermektedir.

Şekil 8.12 Katılımcıların yaş gruplarına göre siyasi parti üyelikleri

Tablo 8.13 Öğrencilerin Siyasi Parti Üyelikleri

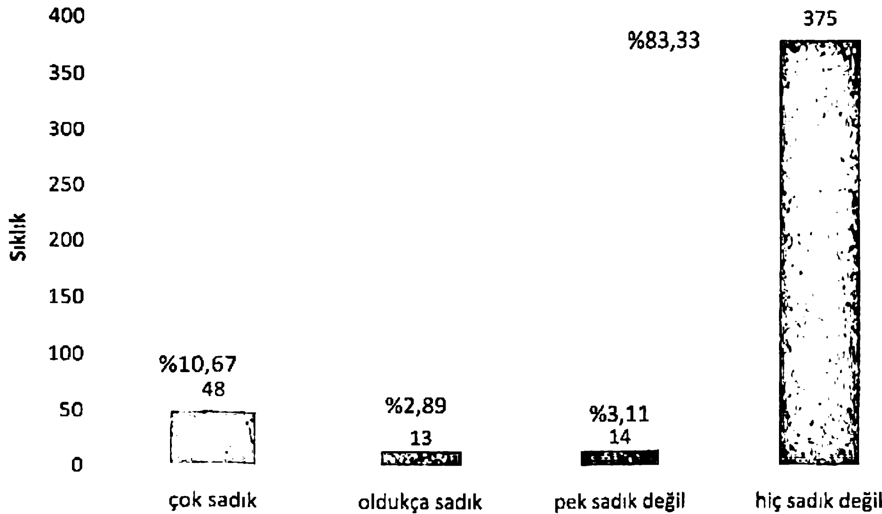
Soru: *Eğer evetse, bu hangi parti?*

Siyasi Parti	Sayı	Tüm örneklemin %'si	İlgilenenlerin %'si
Kürdistan Demokratik Partisi	57	12,7	40,1
Kürdistan Yurtseveler Birliği	69	15,3	48,6
Kürdistan İslami Hareketi	11	2,4	7,7
Kürdistan Komünist Partisi	5	1,1	3,5
Toplam	142	%31,6	%100

Kaynak: 2007 alan araştırması

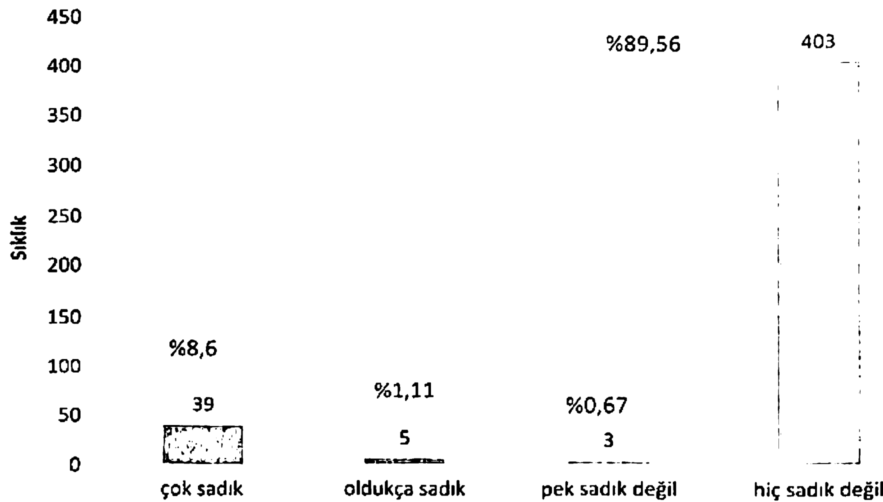
Şekil 8.13 öğrencilerin büyük çoğunluğunun (375: yüzde 83,3) KDP'ye hiç sadık olmadıklarını göstermektedir. Ancak, 48 kişi (yüzde 10,6) KDP'ye "çok sadık" ya da oldukça sadık" (13: yüzde 2,8) olduklarını belirtmişlerdir. Bu veriler Kürdistan'ın genç kuşağının kimliğinden gurur

duyduğunu, kendisini Kürdistanlı saydığını ve Kürdistan'a bağlı olduğunu, ama KDP'ye öfkelendiklerini ve kendilerini partiye sadık hissetmediklerini yansıtıyor olabilir. Bir sonraki şekil bize KYB'ye karşı aynı yaklaşım meselesinde açık bir tablo çizecektir.

Şekil 8.13 Katılımcıların KDP'ye sadakatleri

Şekil 8.14 öğrencilerin KYB'ye olan sadakat derecelerini aktarmaktadır. Sonuçlar bu öğrenci katılımcıların KYB'ye de sadık olmadıklarına işaret etmektedir. Hatta yanıtlar daha da olumsuz bir nitelikteydi: 403: yüzde 89,5. Üç katılımcı (yüzde 0,6) "pek sadık olmadıklarını" söylediler. Kendilerini "çok sadık" hissedenler 39 kişi ya da yüzde 8,6'ydı ve yalnızca beş katılımcı ya da yüzde 1,1 "oldukça sadık" olduğunu belirtti. Veriler KYB'ye karşı olumsuz tutumun KDP'ye olandan daha sert olduğunu göstermektedir. En büyük ve egemen iki siyasi partiye yönelik bu tutumun ardındaki nedenler araştırılmaya değerdir. Politikayla ilişkilendirilen olumsuzluk dikkate alındığında, öğrenci katılımcıların yüzde 20'sinin neden politikada aktif olmayı seçtiği de incelenmesi gereken bir konudur.

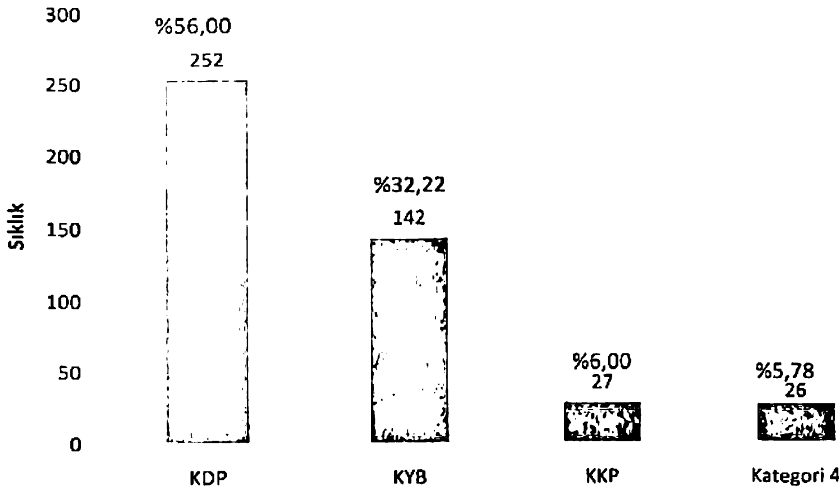
Şekil 8.14 Katılımcıların KYB'ne sadakatleri

Tablo 8.14 öğrencilerin büyük çoğunluğunun (269: yüzde 59,8) *Kürtlüğün* siyasi partilerle "bağlanması" gerektiğini düşünmediğini göstermektedir; buna karşın 181'i (yüzde 40,2) bağlanması gerektiği kanısındaydı. Göründüğü kadarıyla öğrencilerin çoğu, özellikle herhangi bir siyasi partiye üye olmamakla gurur duyanlar, muhtemelen Kürdistan'daki iki egemen partiyle ilgili şeylere karşı bir tür öfkeyi ya da hoşnutsuzluğu ifade etmektedirler. Onlar için Kürt olmak kesinlikle mevcut siyasi durumla bağlantılı olmak demek değildir.

Tablo 8.14 Kürtlüğe ve Siyasi Partilere Karşı Yaklaşımlar
Soru: *Kürtlüğün siyasi partilerle bağlanması gerekli midir?*

Yanıt	Sayı	Yüzde
Evet	181	40,2
Hayır	269	59,8
Toplam	450	100

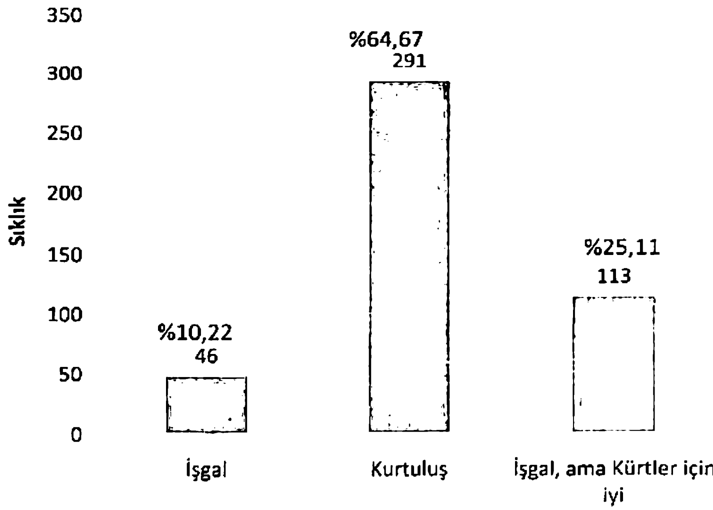
Kaynak: 2007 alan araştırması

Şekil 8.15 Katılımcıların 2005 seçimlerinde oy verme biçimi

Irak'ta 30 Ocak 2005'te Ulusal Meclis için seçimler yapılarak, ülkenin yeni anayasasını hazırlamak üzere geçici bir parlamento seçildi. Anayasa 15 Ekim 2005 tarihli referandumla kabul edildi. Öğrencilerin bu seçimlerde hangi partilere oy verdiklerini incelemekte yarar vardır. Sonuçlar Şekil 8.15'te gösterilmektedir. Beklentinin aksine öğrencilerin büyük çoğunluğu KDP'ye oy vermişlerdi (252: yüzde 56). KYB ikinci en yüksek oyu almıştı (145: yüzde 32,2). Tahmin edildiği gibi öğrencilerin seçtiği diğer iki küçük parti Kürdistan Komünist Partisi (KKP) (27: yüzde 6) ile İslami Hareketti (26: yüzde 5,7). Bu sonuçlar öğrencilerin iki ana siyasi partiye karşı olumsuz yaklaşımlarının ve hoşnutsuzluklarının kararsızlığını yansıtmaktadır. Ayrıca siyasi partilere olumsuz yaklaşımda olup, aynı zamanda onları "seçme" kararlarının içerdiği bilişsel uyumsuzluğu da sergilemektedir. Gençlerin, içsel zorluklar yaşadıkları eylemleri meşrulaştırmak için hangi bilişsel uyumsuzluğu azaltma mekanizmalarından yararlandıklarını bulmak amacıyla daha fazla araştırma yapılmalıdır.[10]

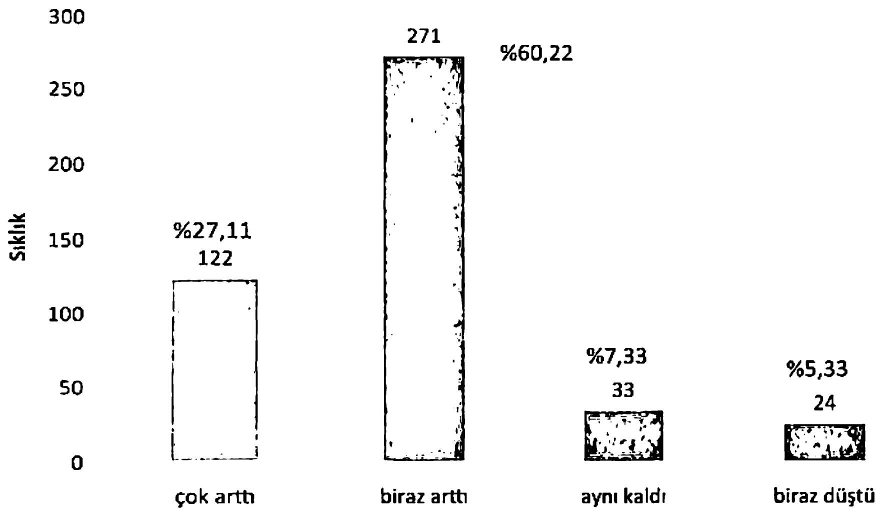
10 Bkz. Leon Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance* (Palo Alto, California: Stanford University Press, 1962).

Irak'ta 2003'teki Amerikan-İngiliz savaşı hakkında ne düşünüyorsunuz? Size göre hangisiydi?
Şekil 8.16 Irak'ta 2003'teki Amerikan/İngiliz savaşıyla ilgili yaklaşımlar

Şekil 8.16 katılımcıların Irak'taki 2003 savaşına ilişkin fikirleri ("Kurtuluş" ya da "İşgal" ya da "İşgal, ama sonunda Kürtler için iyiy-di") hakkında açık bir tablo çizmektedir. Veriler 291 kişinin ya da yüzde 64,6'nın Irak'taki 2003 savaşını "Kurtuluş" olarak gördüklerine işaret etmektedir. Öğrencilerin küçük bir kesimi (46: yüzde 10,2) bunu "İşgal" olarak görürken, örneklemin yüzde 25,1'ine (13 kişi) göre bu "İşgaldi, ama sonunda Kürtler için iyi olmuştu."

Şekil 8.17 öğrencilerin 2003'ten sonra Kürdistan'daki genel yaşam standartlarına yaklaşımlarını temsil etmektedir. Katılımcıların yarıdan fazlası (271: yüzde 60,2) Kürdistan'da yaşam standardının biraz arttığını düşünüyordu; 122 katılımcı (yüzde 27,1) yaşam standardının "çok arttığı" görüşündeydi; 33 katılımcı ya da yüzde 7,3 yaşam standardının aynı kaldığı kanısındaydı; 24 katılımcıya (yüzde 5,3) göre ise standart "biraz düşmüş-tü." Aslında 2003 öncesi düzeylerle karşılaştırıldığında, yaşam standardı 2003'ten beri gerçekten de yükselmiştir. Örneklemin çoğunluğu geçinmek için aylık maaşa bağlı olan orta sınıftan geldiğinden, bunların yaşam stan-

Şekil 8.17 2003'ten sonra genel yaşam standardıyla ilgili yaklaşımlar

dardında bir artış gördükleri ve yaşadıkları, ayrıca ailelerinin bu yöndeki ifadelerine tanık oldukları kuşkusuzdur. Bu nedenle katılımcıların çoğunun yanıtları olumluydu.

Kürdistan Ulusal Meclisi ve yetkileriyle ilgili olarak, Tablo 8.15 öğrencilerin yanıtlarının parlamentoya daha fazla yetki verilmesinin önemi üstünde odaklandığını göstermektedir. Büyük çoğunluk (382: yüzde 84,9) parlamentoya daha fazla yetki verilmesine "kesinlikle katılıyordu;" 52'si (yüzde 11,6) parlamentoya daha fazla yetki verilmesi ifadesine "katılıyordu." Bu iki kategori toplandığında, yüzde 96'nın (434 kişi) üstünde bir çoğunluk parlamentonun daha fazla güce ihtiyaç duyduğunu düşünmektedir. Katılımcılardan yalnızca onu (yüzde 2,2) parlamentonun daha fazla yetkiye ihtiyacı olmadığı kanısındaydı ve yalnızca altı katılımcı (yüzde 1,3) bu ifadeye "kesinlikle katılmıyordu." Bu, parlamentonun daha fazla yetkilere sahip olmasına olumsuz bakanların toplamını yaklaşık yüzde 3,5'e (16 kişi) çıkarmaktadır.

Kürt medyasındaki en ateşli tartışmalar ve ikilemler, Irak Kürdistanı'ndaki Kürt Parlamentosunun gerçek bir güce sahip olmadığına

ilişkindi. Enformel görüşmeler ve toplantılarda birçok öğrencinin Kürdistan Bölgesel Hükümetinin çok sayıda bakanlığındaki ve siyasal kurumlarındaki yolsuzluklardan duydukları hayal kırıklığından söz ettiklerini kaydetmek önemlidir.

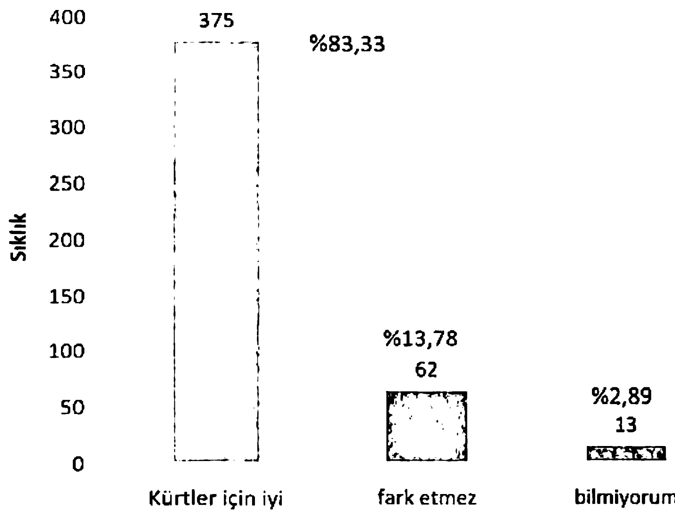
Tablo 8.15 Kürdistan Parlamentosuna ve Yetkilerine ilişkin Yaklaşımlar
Soru: *Kürdistan Parlamentosuna daha fazla yetki verilmelidir*

Katılma	Sayı	Yüzde
Kesinlikle katılıyor	382	84,9
Katılıyor	52	11,6
Katılmıyor	10	2,2
Kesinlikle katılmıyor	6	1,3
Toplam	450	100

Kaynak: 2007 alan araştırması

Günümüz Kürt politikasında dikkate alınması gereken ilginç bir konu da, en büyük iki partinin (KDP ve KYB) idarelerinin birleştirilmesi ve bunun Irak Kürdistanı'ndaki siyasi durumu nasıl etkileyeceğidir. İki partinin liderlerinin güçbirliğini kabul etmeleri neredeyse beş yıl almıştı. Şekil 8.18 öğrencilerin, iktidarın iki parti arasında 50-50 bölünmesi anlaşmasıyla sonuçlanan birleşme sürecine yaklaşımlarını göstermektedir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu anlaşmayı Kürtler için iyi bir şey olarak görüyordu (375: yüzde 83,3); 62 katılımcı (yüzde 13,7) için "fark etmez"di. Katılımcıların yalnızca 13'ü ya da yüzde 2,8'i bu birleşmenin uzun vadede Kürtler için iyi mi olduğunu, yoksa fark edip etmeyeceğini "bilmediklerini" belirtmişlerdi.

Tablo 8.16 katılımcıların yarıdan fazlasının haber almak için bir kitle iletişim aracı olarak interneti kullandıklarını göstermektedir (279: yüzde 62); 87 katılımcı ya da yüzde 19,3 kullandıkları kitle iletişim aracının televizyon olduğunu belirtmiştir; 54 katılımcı ya da yüzde 12 ise haberleri gazete aracılığıyla aldıklarını söylemişlerdir. Yalnızca 6 katılımcı (yüzde 1,3) haberleri izlemek için radyoyu kullandığını söylerken, 24 katılımcı ya da yüzde 5,3 haberleri izlemek için sözü edilen tüm medya araçlarını kullandıklarını belirtmiştir. Üniversitelerdeki bu genç insanların internet

KDP ile KYB'nin iki idaresinin 2006'da birleştirilmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?
Şekil 8.18 2006'da KDP ile KYB idarelerinin birleştirilmesine ilişkin yaklaşımlar

kullanımında dünyaya ayak uydurdukları açıktır. Üniversitelerdeki gözlemlerimden, öğrencilerin web'i yalnızca haberleri izlemek değil, araştırma ve arkadaşları ve tanıdıklarıyla iletişim için de kullandıkları kesindir.

Toparlarsak, bu araştırmanın genel bulguları örneklemdeki öğrencilerin güçlü bir çoğunluğunun (329: yüzde 73,1) kendilerini Kürdistanlı olarak gördüklerine işaret etmektedir. Kendini milliyet çerçevesinde tanımlamanın bu somut tipi, eğitimli genç kuşağın Irak Kürdistanı'nda içinde yaşadığı siyasal sosyalleşme sürecinin ürünüdür. Anne babanın eğitim düzeyleri ve mesleki konumları, aile geliri, arkadaşlar, kent/kasaba ya da köyde yaşama, politikaya katılım, medya kullanımı, aşiret bağlantısı ve bir insanı olduğu kişi yapan tüm diğer değişkenler, kişinin yetişkinliğe geçerken sosyalleşmesini etkiler.

Beklendiği gibi, çok küçük bir oran (yüzde iki) kendisini Kürt'ten çok Iraklı görüyordu. Genç insanlar arasında modern ve çağdaş Kürt kimliğinin inşasında Iraklılık ve din çok az öneme sahiptir. Katılımcıların çoğunluğunun kimlik tanımlamasında Kürdistanlılık kavramı kilit rol oynadı.

Smith'in terimleriyle, Kürt ulusal kimliğinin Kürtlerin özgün ulus, toprak ve dil tabanlarına dayandığı gözükmektedir. Öğrencilerin büyük çoğunluğunun (161: yüzde 36,8) görüşleri, özellikle siyaset, ekonomi, toprak ve dil gibi faktörlerle karşılaştırıldığında, ulusal kimliğin belirlenmesinde en temel rolün "ulusal faktör"de olduğu doğrultusundaydı. Onlar için ikinci büyük faktör toprak faktörüydü (109: yüzde 24,2); bunu dil faktörü (89: yüzde 19,8) ile siyasi faktör (86: yüzde 19,1) izliyordu.

Tablo 8.16 Katılımcıların Kitle İletişim Araçları Kullanımı

Soru: *Ne tür kitle iletişim aracı kullanıyorsunuz?*

Kitle iletişim aracı	Sayı	Yüzde
İnternet	279	62,0
Radyo	6	1,3
Televizyon	87	19,3
Gazete	54	12,0
Yukardakilerin tümü	24	5,3
Toplam	450	100

Kürdistan'da Kürt ulusal kimliğinin pekiştirilmesi için ulus, toprak ve dil faktörleri temel önemdeyken, ekonomi ve eğitim faktörleri değildi. Genç, eğitimli Kürtler için eski ve tarihsel bir toprağı ve özgün bir dili olan bir "ulus" olarak Kürt halkı fikri, tanımlayıcı faktörler olarak ağırlığa sahiptir.

Öğrenciler, kural olarak Kürtlük, Kürtçülük, Kürdistanlılık ve Kürdistancılık arasında ayrım yapmamaktadırlar. Öğrencilerin algılarında bu kavramların anlamları aynıdır. Kürdistan'ın siyasal kültürünün Kürtleşmesi de, genç Kürtlerin ülkeleri, halkları, dilleri ve tarihi miraslarıyla güçlü bir özdeşleşme içinde olmaları demektir. Büyük siyasi partilerin içinde olup bitenden hoşlanmayabilirler, ama ulusal kimliğe gelince, ne düşündükleri konusunda fazla kuşku yoktur. Her şeyden önce Kürt ya da Kürdistanlı'dırlar.

1990'LAR SONRASI KÜRDİSTANLILIK

Özellikle 1990'lardan sonra, milliyetçiliğin kişinin ulusuna sabit ve değişmez bir inanç, duygu ve bağlılıklar kümesi olarak kavranabileceği görüşünü eleştiren bir dizi çalışma ortaya çıkmıştır. Öte yandan günümüzün ulusal kimlikle ilgili ulusal ve etnik gerçekliklerinin ortaya koyduğu çoklu güçlüğü ele alacak genel bir kuram ya da paradigma geliştirilmiş değildir. Ulusal olgularla ilgili araştırmalar ve kuramsal katkılar üç ana paradigmayı merkez alma eğilimindedirler: daimicilik, modernizm ve post-modernizm ya da bir başka ifadeyle: modernizm, etno-sembolizm ve sosyal yapısalcılık.

Kürt vakasına Anthony Smith'in etno-sembolizm kuramı uygulanmıştır, çünkü onun ulusların ve ulusal kimliğin kökenlerine ve gelişimine ilişkin kuramsal açıklaması, Kürt sosyo-kültürel ortamının ve bugünün siyasal ikilemlerinin tarihsel kavranmasına en uygunudur. Smith haklı olarak ulus oluşumunu, siyasal, ekonomik, toplumsal ve duygusal çok çeşitli etkilere tabi, uzun vadeli bir süreç olarak değerlendirir; bu etkilerin tümü ulusun seçkinlerinin, bir yandan ulusal kimliği canlı ve ulusal hedefleri ulusun odağında tutarken, desteklerini ve liderlik konumlarını koruyabilmek için araç ve amaçlarını sürekli ayarlamalarını gerektirir.

Kürdistan'da ulusal kimlik için dilin önemini ortaya koymak amacıyla, Kürt bölgesi incelenmiş ve antik tarihi ayrıntılı araştırılmıştır. 12. ile 19. yüzyıllar arasında Kürdistan'ın siyasal kültüründe din ve aşiret bağlantıları egemendi. Kürt ulusal kimliğinin altında yatanın bir "kan duygusu"ndan çok, bir "yer duygusu" olduğu savunulmuştur.

Öte yandan Kürtlerin modern öncesi tarihini saran sorunun bölgesellik açısından anlaşılmasında çok önemli bir olgu, Kürtlerin yüzyıllarca etnik kimliklerini etnisitelerinden çok bir toprakla, ya da anavatan Kürdistan'la, özdeşleştirmekte Araplardan, İranlılardan, hatta Türklerden ayırt edilebilir olmalarıdır. Bu kan değil, yer algısı "kendinin" (yani ulusun) tanımlanmasında ve onu "öteki"nden (öteki uluslardan) farklılaştırmakta yaşamsal önemdedir.

Kürtlük ortak bir toprakta yaşamaya dayanmaktadır. Dolayısıyla toprak Kürt milliyetçiliğinin ana öğelerinden biridir –Kürtler için "uluslarını" parçalanmış ve Türkiye, İran, Irak ve Suriye'ye dağıtılmış görmek işte bu nedenle zordur. Kirmanj Gundi, Kuzey Amerika Kürt Ulusal Kongresinin 21. Yıllık Konferansında başkanlık konuşmasında şunları söylemişti:

> İster kabul edelim, ister etmeyelim, gerçek şudur ki Kürdistan'ın bir parçasının kaderi Kürdistan'ın diğer parçalarıyla bağlıdır. Ne yazık ki bu gerçeği işgalci ülkeler bizden daha çok fark ediyorlar. Bu, söz konusu merkezi hükümetlerin bize karşı aldıkları acımasız önlemlerde yansımaktadır. Bunlar farklılıklarına rağmen, bizim Kürt kimliğimizi bastırmakta birleşmiş olduklarını sergiliyorlar. Bu nedenle, biz Kürdistan'ın her parçasında kendi ülkelerimizin başkentine bağlı kaldıkça, asla gerçek bir Kürt sesine sahip olamayacağız.
>
> Her parçanın ayrı ayrı düşünmesi yerine, bir ulus olarak Kürt özlemlerini canlandırmamız gereklidir. Ayrı düşündüğümüz sürece, bize ayrı davranılacaktır. Bize ayrı davranıldığı sürece, biz etkisiz kalacağız.
>
> Kürdistan'ın bölünmüşlüğünün bizim durumumuzu özgün ve ulusal haklarının tanınması için çabalayan tüm diğer ulusal gruplardan farklı kıldığının bilincindeyiz. Gene de bu bizi kutsal bağımsızlık hayalimizi sürdürmekten geri bırakmamalıdır. Bu, Kürdistan'ın tüm parçalarındaki Kürt siyasi partilerinin aralarındaki çekişmeye son verip, birbirleriyle anlaşmalarının ve elbirliğiyle Kürt birliğini güçlendirmelerinin gerektiği anlamına gelir. Bunu diplomatik cephedeki ortak çıkarlarımızı geliştirmek için yapmak zorundayız...
>
> Bu nedenle, bizi dahil ettikleri ulusların içinde özerk bir halk olarak haklarımız için iddialarımızı sürdürmeye devam ederken, bunu yalnızca özgür ve birleşik bir Kürdistan olan nihai hedef için bir ara aşama olarak görmeliyiz.[1]

1 Gundi, Kirmanj, Başkanlık Konuşması, Kuzey Amerika Kürt Ulusal Kongresi 21. Yıllık Konferansı, Washington, D.C., 28 Mart 2009.

Son yüz yıldır evsahibi ulusların Kürtlere davranışının açıklanmasında, Kürtlerin gerçekten kendi "özgür ve birleşik Kürdistan"larına ulaşma niyetinde oldukları korkusunun yardımcı olduğu kuşkusuzdur.

Özetlersek, Kürtlerin 16. yüzyıla kadar etnik öz bilinçleri yoktu. Kürtleri "ötekilerden" ayırmak için kullanılan ana çizgiler genellikle toplumsal hiyerarşiye, Şii ve Sünni gruplar arasındaki dini ayrılığa ve yerleşik dağlı, göçebe, aile ya da aşiret grupları arasındaki ekonomik-kültürel kategorilere dayanıyordu. 1990'larda yaşanan olaylar, halen Kürt toplumunun karakterini tanımlayan Kürdistanlı kimliği duygusunu olgunlaştırdı –ve bunun artık geri döndürülmez olduğu kesin görünmektedir.

Bunun nedeni şudur: Ortadoğu'nun birçok bölgesi gibi Kürdistan'da yerleşik bir sivil toplum yoktur. Yerleşik bir sivil toplumu olmadığı için, üstüne sorumlu bir yurttaşlık duygusunu ya da onun itibari etnisitenin aksesuarlarına güvenmeden ayakları üstünde durmasını sağlayacak demokratik bir zihniyeti inşa edeceği ya da geliştireceği sağlam bir temeli de yoktur. Çok az bilim insanının ele almaya istek gösterdiği, ama sivil toplum yapılarının inşasına giden yolu tıkayan bir öğeyi kabul etmeden, sivil toplum aygıtlarının eksikliği sorununu ele almak güçtür. İşe "sivil toplumun" ne olduğunu tanımlayarak başlayalım.

London School of Economics'in Sivil Toplum Merkezi sivil topluma "paylaşılan ilgiler, amaçlar ve değerler çevresinde zorlanmadan, kolektif eylemin" mümkün olduğu bir atmosfer olarak değinilmektedir. Aralarındaki sınırlar çoğu kez bulanık ve tartışmaya açık da olsa, sivil toplumun kurumsal biçimleri devletin, ailenin ve piyasanınkilerden farklıdır. "Sivil toplum, her biri formellik, özerklik ve güç derecesi değişik olan çok çeşitli mekânları, aktörleri ve kurumsal biçimleri kapsar. Sivil toplum resmen tescilli yardım dernekleri, hükümet dışı kalkınma örgütleri, mahalle grupları, kadın örgütleri, din temelli örgütler, mesleki örgütler, sendikalar, kendine yardım grupları, toplumsal hareketler, ticari birlikler, koalisyonlar ve lobi gruplarından oluşur."[2]

Kısacası, sivil toplumla sıradan yurttaşların gönüllü katılımından söz edilmektedir; dolayısıyla da devlet tarafından dayatılan ya da zorla-

2 Bkz. "What is Civil Society?" Centre for Civil Society, London School of Economics, http://www.lse.ac.uk/collections/CCS/what_is_civil_society.htm. 29 Kasım 2009'da ulaşıldı.

nan davranışlar buna dahil değildir. Yüksek düzeyde hükümet dışı örgüt müdahalesi, halktan ve özel sektörden güçlü bir gönüllü katılım oranı vardır ve bu bireysel eylemlerle, bireylerin katıldığı kurum ve örgütleri de içerir. Bazen bu kurumlara "sivil toplum kuruluşları" ya da STK'lar adı verilir. Dolayısıyla "sivil toplum, STK'lar büyük ve güçlü oldukları derecede kuvvetlidir."[3] Sivil kültür, çoğu insanın hükümetin meşru olduğuna ve kurumlarına güvenilebileceğine inandığı bir kültürdür. Sivil örgütler demokratik kurumsallaşmaya, toplulukları güçlendirmeye, kaynaklara eşit ulaşımı geliştirmeye ve insan hakları ile farklılıklara saygı sağlamaya destek olmak için çalışırlar.

Bir sivil toplumun ne olduğunu anlamak için temel ilkeleri saydıktan sonra, şimdi Kürdistan'da (ve Ortadoğu'nun diğer kesimlerinde), Kürdistan'ın kalıcı, demokratik yönelimli bir sivil kültür için oluşturulması gerekli çerçeveyi inşası yolunda önündeki engellerden birini ele alalım. Bu konu çok eskiden kalma kuzen evlilikleri muammasıdır.

Arap Müslüman kültürlerde evliliklerin neredeyse yarısında çiftler birbirlerinin birinci ya da ikinci dereceden kuzenleridir.[4] Steve Sailer Bağdat'ta 1986'da, 4500 evli hasta ile hastane personelini konu alan bir çalışmaya değinir; burada deneklerin yüzde 46'sının birinci ya da ikinci dereceden kuzenleriyle evli olduğu bulunmuştu. 1989'da daha küçük bir araştırma yüzde 53'ün "akraba evliliği" yaptığını ortaya çıkarmıştı.[5] Örneğin Saddam Hüseyin ile ilk karısı Sacide birinci dereceden kuzendiler. Sailer, "akrabalar arası evlenmenin yoğun aile sadakatlerini ve güçlü akraba kayırma dürtülerini besleyerek, sivil toplumun gelişmesini hemen hemen olanaksız kıldığını" söylemektedir.[6]

Stanley Kurtz Müslüman akrabalık sisteminde erkeklerin merkeziyetini ve bunun nasıl bir problem yarattığını ele alır. "Bir sülaleden birisiyle evlenen kadınlar biraderler takımı için ciddi bir tehdit oluştururlar. Eğer

3 "'Civil Society' An Agreed Definition," http://pages.british-library.net/blww3/3way/civilsoc.htm'den ulaşılabilir. Charles (Chip) Hauss, "What is Civil Society?" *Beyond Intractibility*'den naklen. http://www.beyondintractability.org/essay/civil_society'den 29 Kasım 2009'da ulaşıldı.
4 Sailer, Steve, "Cousin Marriage Conundrum: The Ancient Practice Discourages Democratic Nation-Building," *The American Conservative*, 13 Ocak 2003, s. 20-2.
5 Age.
6 Age.

bir kocanın karısıyla olan bağı, erkek kardeşleriyle dayanışmasından daha önemli hale gelirse, çift mallardan kendi payını alarak büyük grubu terk edebilir ve böylece sülalenin gücünü azaltır."[7]

"Ancak bu sorunun bir çözümü vardır –bu çözüm Müslüman Ortadoğu'daki akrabalık sistemini dünyada özgün kılmaktadır. Ortadoğu'da tercih edilen evlenme biçimi bir erkek ile kuzeni (babasının erkek kardeşinin kızı) arasındadır. Kuzen evliliği sülale dayanışması sorununu çözmektedir. Eğer bir erkek farklı bir sülaleden bir kadınla evlenmek yerine, kuzeniyle evlenirse, o zaman karısı bir yabancı değil, kendi akraba grubunun güvenilir bir üyesi olacaktır. Bu yalnızca erkeğin karısı tarafından erkek kardeşlerinden uzaklaştırılması olasılığını azaltmakla kalmayacaktır; sülaleden bir kadının kocası tarafından boşanması ihtimali daha düşük, evlilikteki bir bozulma durumunda kadının kendi geniş akraba grubunca korunması ihtimali daha yüksek olacaktır. Müslüman Ortadoğu'da tüm evliliklerin üçte biri kadarı aynı sülale üyeleri arasında yapılmakta ve bazı yerlerde bu rakam yüzde 80'e kadar yükselebilmektedir."[8]

Eğer insan güvensiz bir ülkede yaşıyor ve beklenmeyen işgallerle karşılaşabiliyorsa, akraba evlilikleri bir çözümdür. Güvene dayalı klan ve aşiret destek sistemleri geniş aileyi koruma ve bir tür sosyal güvenlik sağlama işlevleri görüyor ve bir yabancının grup üyelerinden birine yaptığı kötülüğün intikamının alınmasında yardım sunuyordu. Ayrıca, servetin bölüneceği daha az varis olduğundan, aşiretin servetini aile içinde tutmasına olanak sağlıyordu.[9] Güvenlik de artıyordu, çünkü aşiret, yabancılara olmasa da, "kendisininkilere" bakmakla yükümlüydü.

Kral Faysal'ın uyruklarını "herhangi bir yurtseverlik fikrinden yoksun... kulakları kendilerine kötülüğü duymaları için verilmiş; anarşiye eğilimli ve sürekli hangisi olursa olsun hükümete karşı ayaklanmaya hazır" kişiler olarak tanımladığı söylenir.[10] Sailer "klanlaşmanın" içerdiği yolsuz-

7 Kurtz, Stanley, "Veil of Tears," *National Review*, 28 Ocak 2002.
8 Age.
9 Jon Basil Utley, "Tribes, Vand Democracy: Understanding Muslim Society," 26 Nisan 2006. http://www.antiwar.com/utley/?articleid=8900. erişim tarihi 3 Aralık 2009.
10 Sailer, "Cousin Marriage Conundrum," s. 20.

lukları ve darbeleri, yüksek aile içi evlenme oranlarıyla ilişkilendirir.[11] Aşiretler ve klanların kendi akraba yapıları dışındakilere güven duymadıkları iyi bilinir ve bu durum sivil toplumun gelişimini olumsuz etkiler. Randall Parker şu soruyu sorar: "Eğer her devlet çalışanı bir devlet işini diğer klanların aleyhine kendi klanına yardımcı olmak için bir yol olarak görürse, Irak'ı nasıl modern, liberal bir demokrasiye dönüştürebiliriz?"[12]

> İnanılmaz düzeyde sıkı kenetlenmiş geniş aileler gerçekte sivil toplumun düşmanlarıdır, çünkü aile bağları geniş toplumdaki insanlara adil davranma düşüncelerine ağır basar. Gene de bu apaçık gerçek, Ortadoğu'da sorunun ne olduğuna ilişkin tartışmaların yüzde 99'unda eksik kalmaktadır.[13]

ABD ordusundan (Em.) Albay Norvell De Atkine askeri kariyeri sırasında Ortadoğu'da uzun yıllar geçirmişti. *Middle East Quarterly*'de gözlemleri hakkında şunları yazıyordu:

Modern Ortadoğu'da akraba ağları hâlâ servet, güvenlik ve kişisel mutluluğun temelidir. Bir anlamda sorun da budur. Afganistan'da gördüğümüz gibi, akrabaya ve aşirete sadakat, devletin otoritesine üstün gelmektedir. Ve Müslüman Ortadoğu'nun büyük kısmını yöneten yozlaşmış diktatörlükler bizzat kendileri çoğu kez, bir bütün olarak ulusun çıkarlarını kendi çıkarları gibi gören yöneticilerden çok, bencil akraba grupları gibi davranmaktadırlar. Öte yandan bu da nüfusa akraba ve aşiretin denenmiş desteğinden vazgeçip, bunun yerine devlete güvenmek için fazla bir neden vermemektedir.[14]

Jon Utley yüksek oranda kuzen evliliği olan ülkelerde demokrasi inşa etmenin yavaş bir süreç olduğunu, ama eğitim, ekonomik refah ve çok sayıda karışık evlilikle sağlanabileceğini belirtir. Utley, yüksek akraba evliliği oranları olan ülkelerde gerçek bir "sivil toplum" sağlama hedefine ulaşılamaz olsa da, belki hukukun egemenliğine dayalı bir toplum hedefine ulaşılabileceğini söyler. "İktidarda değişiklik yapabilecek kadar uzun

11 Age.
12 Sailer, age'den naklen, s. 21.
13 Utley, "Tribes, Veils and Democracy."
14 Novell B. De Atkine, "Why Arabs Lose Wars," *Middle East Quarterly*, Aralık 1999, Cilt 6, No.2.

kalmış 'iyi' bir yarı-diktatörün ya da yöneticinin olduğu ülkelerde, modern toplumlara başarıyla geçiş yapılabilir. 'Adalet' Müslüman öğretisinin çok temel bir parçasıdır, dolayısıyla hukukun egemenliğine uygun olabilir. Asya'daki modern toplumların tümü önce istikrarlı hükümetler ve hukuku yaşamışlar, ekonomik kalkınma ve daha fazla özgürlük bunu izlemiştir."[15]

Roma Katolik Kilisesi dördüncü, hatta daha yüksek derecedeki kuzenler de dahil, kuzen evliliklerine karşı uzun bir savaş sürdürmüştür. Başta soylular arasındakiler olmak üzere akraba evlilikleri adetine son verilmesiyle, Avrupa'daki geniş aileler zayıfladı ve anlaşmalı evliliklerin avantajları azaldı. Bu, ayrıca kilise ve ulus devlet gibi daha geniş kurumlarla diğer "taban örgütlerini" de güçlendirdi.[16]

Burada işaret edilmek istenen, Müslüman ülkelerdeki yüksek aile içi evlenme oranlarının mutlaka İslamın sorumluluğu olmadığıdır. Bu adet İslamdan önce de vardı; eski dönemde Yahudiler'de de rastlanıyordu. Örneğin İbrahim üvey kızkardeşi Sarah ile, İshak ikinci dereceden kuzeni Rebeka ile, Yakup birinci dereceden kuzeni olan iki kadınla, Leah ve Raşel ile evlenmişti. Hindistan'da Hindularda akraba evliliği oranları yüksektir ve Müslümanlar kadar olmasa da, Ortadoğu'da bazı Hıristiyanlar da bu adeti uygulamaktadırlar.[17]

O halde neden dünyada bu kadar çok insan aile içi evlilikleri tercih etmektedir? Sailer bu sorunun yanıtını, Rıfat Hüseyin adlı Pakistanlı bir öğretim üyesiyle yaptığı tartışmayı paylaşarak açıklamaktadır. Hüseyin ona şunları söylemişti: "Anne babaların önemli etkisi olan ve cinslerin birbirlerinden daha katı biçimde ayrı tutuldukları patriyarkal toplumlarda, evlenme seçenekleri tanıdıklarınızla sınırlıdır. Toplumsal ya da ekonomik nedenlerle ailenin sınırları içinde kalmaktan biraz gurur duyulsa da, daha önemli konu şudur: Anne baba iyi bir eşi nerede bulacaktır? Çoğu kez mesele kimi tanıdığına ve güvenebildiğine dayanır."[18]

Gerçekten de iki insan arasındaki genetik ilişki ne kadar yakınsa, birbirlerine sadakat ve fedakârlık duyguları hissetme olasılıkları o kadar

15 Age.
16 Sailer, "Cousin Marriage Conundrum," s. 22.
17 Age.
18 Age.

yüksek midir? William D. Hamilton 1964'te akraba kayırmanın biyolojiden esinlendiğini iddia ederken, tezi buydu.[19] Akraba kayırma hissinin düzeyi, genetik benzerlik derecesine bağlıydı. Genetik açıdan ne kadar çok benzerseniz, normal aile duyguları da o kadar çoğalacaktı.[20] Ama akraba kayırıcılık sıfır toplamlı bir oyundur. "Akrabalarına karşı maddi açıdan daha iyi davranmada madalyonun öteki yüzü, akraba olmayanlara karşı kibar, hatta adil olmak için daha az kaynağınız bulunmasıdır. Bu nedenle kayırmacılık yolsuzluğu, Saddam'ın memleketi Tikrit'ten geniş ailesinin fertlerini, 'güvenebileceği' kişileri, ulusal hükümetin kilit mevkilerine atadığı Irak gibi ülkelerde çok yaygındır."[21]

Aile içi evlenme eğilimi ayrıca geniş aileyi, kendi kısmen tecrit edilmiş gen havuzu olan, minyatür bir ırk grubuna çevirebilir. Bu süreç Ortadoğu'da binlerce yıldır sürmektedir. Yalnızca Yahudiler değil, Samariler, Vaftizci Yahya'ya tapan Sabiyye ve Yezidiler gibi diğer aile içi evlenen eski gruplar varlıklarını sürdürmektedirler.[22]

Buradan, sivil toplum yapısının inşası sırasında, çeşitliliğin ve aile dışından evliliklerin teşvik edilmesi gerektiği sonucuna varılabilir; eğer Kürdistan'da çok uzun ömürlü, modern, demokratik yönelimli ve sivil zihniyetli kurumlar geliştirilecekse, genç insanların ve yurttaşların –gerek üniversite, gerekse aile ortamında– daha fazla kişisel ve toplumsal seçenekleri olması gerekmektedir.

Genç Kürdistanlılarda ve onların arasında artmakta olan siyasal ve kültürel bağlılıklar göründüğü kadarıyla güçlüdür ve ulusla sağlam bir topluluk duyguları vardır. Öncelikle etnisiteye dayanan bir ulus yaratma çabaları kuşkusuz sürecektir. Ancak, eşlerin özgürce seçimi ve karışık evlilikler ile gönüllü örgütlere üyeliğin teşvikinin yardımıyla, sivil topluma evrimleşme daha güçlenecektir.

1920'lerin, 40'ların, 60'ların, 70'lerin ve özellikle 90'ların siyasal olaylarının etkisi, Kürt ulusal kimliğinin pekişmesi ve Kürtlerin Kürdistan'dan duydukları gururun güçlenmesi oldu. 20. yüzyılda, özellikle

19 William D. Hamilton, "Kin Selection," (1964), Sailer, age'den naklen.
20 Age.
21 Sailer, "Cousin Marriage Conundrum," s. 22.
22 Age.

de 40'lardan sonra ve 1990'a kadar, Irak Kürdistan'ında siyasal tarih ve politikalar kimi devasa sorunlar ve değişiklikler yaratmıştır. Kürdistanlılık fikri kök salmaya başlamıştır. Bu durum Irak Devleti'nin değişik rejimlerinin (yani, krallıkların, Kasım'ın, Arif kardeşlerin ve Saddam Hüseyin'in) Kürtleri toplumsal, politik ya da ekonomik açılardan Irak'la neden bütünleştiremediklerinin açıklanmasına yardımcı olmaktadır.

Irak'ın 1920'lerde oluşturulmasından Saddam Hüseyin'in 2003'te iktidardan uzaklaştırılmasına kadarki değişik rejim ve hükümetlerin hiçbiri Kürtleri Irak Devleti'ne ve onun egemen Arap nüfusuna asimile edemediler. Bu, söz konusu rejimlerin Kürt halkına normatif bir Iraklılık duygusu aşılamaktaki başarısızlıklarıdır. Desteklenen ve sürekli Kürt halkına dayatılan kimlik, Kürtleri merkezden farklılaştırmaya, onların toplumun uçlarında tutulmasına ve Irak kimliğinin oluşmasının önlenmesine hizmet etti. Daha başlangıçtan krallık Kürtler arasında bir Iraklı kimliği formüle etmeyi başaramadı. Belli ki bunun gelecek için önemini görmediler ya da aldırmadılar. Onları merkezden uzak tutarak Irak ulusunu, Kürtleri ve onların Kürdistan denilen topraklarını da katarak genişletme fırsatını kaçırdılar.

Kasım rejimi Irak'a verilen toprakları Irak kimliğiyle pekiştirmeyi başaramadı. Onun dönemi kısa, karışık ve siyasal olarak istikrarsızdı. Irak'ın modern tarihinde daha önceki rejimlerin hepsinden fazla Baas'ın stratejik olarak benimsediği ve Kürdistan'da sistematik uyguladığı Araplaştırma politikaları, *Enfal* ve yığınsal tehcirler, ne Kürtlerin giderek artan etnik kimlik duygusunu eritebildi, ne de Kürtlerin ulusal kimliğini Irak'ın Arap kültürüne ve Baasçı pan-Arap ideolojisine entegre edebildi.

Irak Kürdistanı'nda 1990'lar sonrası dönem Kürdistanlılık çağıydı. Kürdistanlılık, "Kürdistanlı"yı etnik, bölgesel ve geleneksel algılarıyla öne çıkarmak demektir. Bu aynı zamanda Kürdistan'ın bölgesel ve siyasal hayalinin pekiştiği bir durumdur. Irak Kürdistanı'nda bir Kürt ulusal kimliğinin pekiştirilmesinin ve ulus inşasının gerçek tarihi 1990 Mart'ından ve Kürdistan'da Baas rejiminin diktatörlüğüne kesin son veren 1992 seçimlerinden sonra başlamıştır. 1990'ların başlarında, Irak'taki ayaklanmanın ardından, Saddam ve rejimi bölgede ve uluslararası planda tecrit edildiler.

Bu şimdi açıkça görülebilir, ama Kürdistan'da siyasi kurumların en iyi döneminin başladığı 1998'den sonra da fark edilmeye başlanmıştı. Kürtler 1990'lardan bu yana yeni bir ulus inşası çağına girmişlerdir. Irak ordusunun çekilmesinden sonra, Kürdistan devlet kurumlarındaki en büyük değişiklik Kürdistan Ulusal Meclisinin seçimi ve Kürdistan'ı yöneten iki büyük parti arasındaki iktidar paylaşımı düzenlemesi oldu. 2003'ten sonra bu dönüşüm genişleyerek, Kürt siyasi sistemi kendisini ülkede ve uluslarası düzeyde güçlendirdi.

Sonuç olarak, 1990'lardan bu yana Kürtler için modern milliyetçilik bir devlet arayışı ve ulus inşası hareketi olarak görülebilir. Son yirmi yılın siyasi ve idari tecrübeleri Irak Kürdistanı'nı –BM tarafından tanınan, tümüyle kendine yeterli, bağımsız bir biçimde olmasa da, fiili bir Kürt devleti olarak– siyasal açıdan kurumsallaştırmıştır. İktidara demokratik seçimlerle gelen ve halkın desteğini alan örgütlu bir siyasi liderliği vardır. Bu siyasi liderlik devlet hizmetleri sunacak, içerde ve bölgede etkin kontrolünü sürdürebilecek ve diğer devletlerle ilişkilere girebilecek bir güce erişmiştir. Bu araştırmanın bulguları Irak'ın Kürdistan bölgesinde halen geniş tabanlı bir demokratik kültür ya da tam gelişmiş bir sivil toplum olmadığına işaret etmektedir. Bu, gelecekte meşru bir Kürt politik devletinin doğuşu ihtimaline ilişkin soruları yanıtsız bırakmaktadır.

Buradan Kürdistan'da aklı başında demokrasi sesleri olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Bunlar kesinlikle vardır. 2006'da Türkiye Devleti gerek Kürdistan Bölgesel Hükümetine, gerekse ABD'ye güney Kürdistan'daki (Irak'ın kuzeyi) PKK üslerine saldırmaları için baskı yaptı. ABD'nin nükleer heveslerine müdahale etmesi halinde Türkiye'nin desteğine ihtiyacı olan İran, ilk kez Türkiye'ye PKK ve PJAK'a karşı savaşında açık destek verdi. ABD, Türkiye'nin daha önce yaptığı gibi Irak'a birlikler göndererek Kürdistan'da istikrarı bozma niyetine karşı çıktı. O tarihte Kuzey Amerika Kürt Ulusal Kongresi başkanı olan Dr. Saman Şali, Kürt liderlere özellikle de Türkiye ile PKK çevresindeki patlamaya hazır olaylara ilişkin olarak karar vermede tedbirli olmaları çağrısında bulundu. Şali, Kürt liderlere tüm askeri faaliyetleri durdurma ve Kürtlerin haklarını koruyacak ve kalıcı bir barış sağlayacak diplomatik önlemlere yönelme tavsiyesinde

bulundu. Savaş "yıkım ve umutsuzluğun habercisiydi," ama Kürdistan göründüğü kadarıyla Türkiye'nin amacı olan savaşa çağrıya direnerek, "barışa giden yolu aydınlatabilir"di.[23]

Kürt Başbakanı Neçirvan Barzani Türk hükümeti ile PKK arasında aracılık önerdi, ama Türk hükümeti daha önce Irak Başbakan Vekili Dr. Berham Salih ve Irak Dışişleri Bakanı Hoşyar Zebari'nin aracılık önerilerini reddettiği gibi, bunu da reddetti. Kürt Bölgesi Cumhurbaşkanı Mesut Barzani ve Neçirvan Barzani Türk hükümetine Irak Kürdistanı içindeki herhangi bir askeri harekâta karşı olduklarını ve buna direneceklerini bildirdiler. Irak Kürdistanı'nın topraklarına Türkiye'nin müdahalesine karşı olan ABD'nin baskısıyla, Türkiye ve İran geri adım attılar ve işgal gerçekleşmedi.

Ortalığı karıştırabilecek koşullara ılımlı ve itidalli tepkilerin birçok diğer örneği daha vardır ve Kürdistan'ın sivil yönelimli bir toplum olmaya doğru yol aldığının işaretleri açıktır. Bu araştırma aşiret bağlarının, aşiretlerle özdeşleşmenin ve aşiretlerle bağlantıların azalmakta olduğunu sergilemektedir. Kürdistan uluslararası topluluğa dahil olup, onunla etkileşim içine girdikçe ve parlak Kürt öğrenciler ve bilim insanları yurtdışına eğitime gittikçe, daha fazla kaynaşma, aile dışı evlilik olacak ve demokratik idealler daha çok benimsenecektir. Kürdistan'ın demokratik ve sivil zihniyetli yöntemler ve tarzlar yolunda olduğunu ve bunların onun Şali'nin dediği gibi "barışa giden yolda bir işaret ışığı" olmasını sağlayacağına inanılmaktadır.

23 Shali, Saman, "The Kurds and the Middle East Crisis," KürdishMedia.com, 13 Ağustos 2006.

Ekler

Ek 1. 1902 Sevr Anlaşması, 62.-64. Maddeler

Madde 62

Fırat'ın doğusunda, ilerde tayin edilecek olan Ermenistan'ın güney sınırının güneyinde ve Türkiye'yi Suriye ve Elcezire'den ayıran hududun kuzeyinde, Kürt unsurunun sayıca çoğunlukta bulunduğu havalinin yerel idaresi işbu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren altı ay içinde, İstanbul'da toplanacak ve İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerinden her birinin bir temsilcisinden oluşacak bir komisyon tarafından hazırlanacaktır...

Madde 63

Osmanlı Hükümeti 62. Maddede söz konusu komisyonlardan birinin veya diğerinin kararlarını ve kendisine tebliğ edildiği günden itibaren üç ay zarfında icra edeceğini şimdiden taahhüt eder.

Madde 64

İşbu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir sene sonra 62. Maddede zikredilen havalideki Kürtler, bu havali Kürtlerinin çoğunluğu Türkiye'den ayrılarak bağımsız olmak istediğini ispat ederek, Milletler Birliği Konseyine müracaat ederler ve Konsey de söz konusu halkı bu bağımsızlığa layık görür ve onlara bağımsızlık vermesini Türkiye'ye tavsiye ederse, Türkiye bu tavsiyeye uymayı ve bu bölge üstündeki tüm haklarından vazgeçmeyi şimdiden taahhüt eder. Böyle bir feragat meydana gelmiş veya gelecek olursa, Kürdistan'ın şimdiye kadar Musul vilayetinde kalmış olan kısmında yaşayan Kürtlerin bu bağımsız Kürt devletine gönüllü iltihakına karşı müttefik devletler itirazda bulunmayacaklardır.

1. Kürtlerin, devlette kilit mevkilere atanması da dahil hükümete katılması
2. Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde Kürtçenin tanınması. Bütün okullarda Kürtçe ve Arapça birlikte okutulacaktır.
3. Kürt eğitiminin ve kültürünün geliştirilmesi.
4. Kürt bölgelerinde memurların Kürtçe konuşma zorunluluğu.
5. Kürt öğrenci, gençlik, kadın ve öğretmen örgütleri kurma hakkı.
6. Kürt bölgesinin ekonomik kalkınması.
7. Kürtlerin köylerine dönmesi ya da maddi tazminat.
8. Tarım reformu.
9. Anayasanın, "Irak halkı iki ana milliyetten oluşur: Arap ve Kürt milliyetleri" biçiminde değiştirilmesi.
10. Gizli radyoların ve ağır silahların hükümete iadesi.
11. Bir Kürt başkan yardımcısı atanması.
12. Eyalet yasalarının bu bildirgeye uygun olarak değiştirilmesi.
13. Öz yönetimi olacak bir Kürt bölgesi oluşturulması.

Ek 3. 1974 Özerklik İlanının Genel Koşulları

1. Kürdistan bölgesine, Irak Cumhuriyeti'nin hukuki, siyasi ve ekonomik bütünlüğüyle sınırlı olmak üzere, özerklik verilecektir. Bölge 11 Mart 1970 manifestosuna ve 1957 nüfus sayım kayıtlarına göre tanımlanacaktır.
2. Kürtçe bölgede Arapçanın yanı sıra resmi dil ve eğitim dili olacak, ancak Arapça öğretim de zorunlu olacaktır.
3. Bölgedeki Kürt olmayan azınlıkların hakları güvence altına alınacak, bunlar yerel özerklikte oransal temsil edileceklerdir.
4. Adli sistem Irak'ın hukuk sistemiyle uyumlu olacaktır.

5-9 Devletin mali bütünlüğü içinde, özerkliğin parasal yönlerini kapsamaktaydı.

10-15 Özerk bölgenin yönetim organları olarak bir yasama ile bir yürütme konseyinin kurulması öngörülüyordu.

16-21 Merkezi otorite ile özerk idare arasındaki ilişkiyi kuruyordu; hükümet bunu denetim ve eşgüdüm ilişkisi olarak tanımlamıştı.

Ek 4. 5 Nisan 1991 tarihli 688 No.lu Karar

Güvenlik Konseyinin 5 Nisan 1991 tarihli 298. toplantısında kabul edilmiştir. Güvenlik Konseyi Birleşmiş Milletler Sözleşmesi çerçevesinde uluslararası barış ve güvenliği koruma görev ve sorumluluklarının bilinciyle, Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin 2. maddesinin 7. paragrafını dikkate alarak, Irak'ın birçok kesiminde Irak'ın sivil nüfusuna yapılan baskılardan, bu kapsamda son olarak Kürt nüfuslu bölgelerde yapılan ve uluslararası sınırlara doğru ve bunların ötesine yoğun bir mülteci akımına ve sınır ötesi saldırılara yol açarak bölgede uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden saldırılardan kaygı duyarak, bunların getirdiği insani acıların boyutlarından derinden rahatsızlık duyarak, Türkiye ve Fransa'nın Birleşmiş Milletler temsilcilerinin gönderdikleri sırasıyla 2 Nisan 1991 ve 4 Nisan 1991 tarihli (S/22435 ve S/22442) mektupları dikkate alarak, ayrıca İran İslam Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler daimi temsilcisinin gönderdiği 3 ve 4 Nisan 1991 tarihli mektupları, sırasıyla (S/22435 ve S/22442) dikkate alarak, tüm Üye Devletlerin Irak'ın ve bölgedeki tüm devletlerin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına saygılarını tekrar teyit ederek, genel sekreterin 20 Mart 1991 (S/22366) raporunu akılda tutarak,

1. Irak'ın birçok kesiminde Irak sivil nüfusuna, bu kapsamda son olarak Kürt nüfuslu bölgelerde yapılan ve sonuçları bölgede uluslararası barışı ve güvenliği tehdit eden baskıları kınar;

2. Irak'ın, bölgede uluslararası barış ve güvenliğe tehdidi ortadan kaldırmaya bir katkı olarak, bu baskılara derhal son vermesini talep eder ve aynı bağlamda tüm Irak yurttaşlarının insani ve siyasi haklarına saygı gösterilmesini sağlamak üzere açık bir diyaloğun gerçekleşeceğini ümit eder;

3. Irak'ın, Irak'ın her kesiminde yardıma muhtaç olanlara ulaşabilmeleri için uluslararası insani yardım örgütlerine derhal izin vermesinde ve bunların çalışmaları için tüm gerekli olanakların kendilerine sağlanmasında ısrar eder;

4. Genel sekreterin Irak'taki insani çabalarını sürdürmesini ve en kısa zamanda, eğer uygunsa bölgeye yeni bir heyet göndererek, Irak yetkililerinin her biçimdeki baskılarından acı çeken Irak'ın sivil nüfusunun ve özellikle Kürt nüfusun çektikleri hakkında bir rapor vermesini talep eder;

5. Ayrıca genel sekreterin ilgili Birleşmiş Milletler teşkilatlarınınkiler de dahil, elindeki tüm kaynakları mültecilerin ve yerlerinden edilmiş Iraklıların acil ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmasını talep eder;

6. Bütün üye devletleri ve bütün insani yardım örgütlerini bu insani yardım çabalarına katkıda bulunmaya çağırır

7. Irak'ın bu amaçlar için genel sekreter ile işbirliği yapmasını talep eder

8. Konuyla ilgilenmeyi sürdürmeye karar verir.

Ek 5. KDP ile KYB arasında Birleştirme Anlaşması

(KDP) ile (KYB) 21 Ocak 2006'da ortaklık, görüş birliği ve eşitlik temelinde aşağıdaki konularda anlaşmaya varmışlardır:

1. Bölgede, Bölge Cumhurbaşkanlığı Yasası değiştirilerek, yeni bir Bölge Cumhurbaşkanlığı Yardımcısı mevkii oluşturulacaktır. Cumhurbaşkanı yardımcısı KYB'den olacak ve aynı zamanda Kürdistan Bölgesi Peşmerge kuvvetleri Genelkurmay Başkan Vekili olarak görev yapacaktır.
2. Başbakan ve vekili, Kürdistan Ulusal Meclisi (KUM) tarafından belirlenecek ve Kürdistan Bölgesi Cumhurbaşkanı tarafından ortak bir bakanlar kurulu kurmakla görevlendirilecektir. Başbakan kabine üyelerinin adlarını KUM'a sunacaktır.
3. KUM'un 2007 sonundaki yeni seçimlerine kadar KUM Sözcüsü KYB'den, Başbakan KDP'den olacaktır. Gelecek seçimlere KDP ve KYB eşit olarak ortak bir aday listesiyle katılacaklar ve o tarihte KUM sözcülüğü KDP'ye geçecek, başbakan da KYB'den olacaktır. Bu iki yıl için olacaktır. Bundan sonra bu mevkiler KDP ve KYB arasında dönüşümlü olacaktır. Eğer bir gecikme nedeniyle seçimler 2007 sonuna kadar yapılamazsa, sözcülük ve başbakanlık mevkileri dönüştürülecektir.
4. Bakanlık bloklarından birinin ortak kabineden çekilmesi durumunda, tüm kabine istifa etmiş sayılacaktır.
5. Bakanlıklar şu şekilde bölüşülecektir:
   a) İçişleri, Adalet, Eğitim, Sağlık, Sosyal İşler, Dini İşler, Su Kaynakları, Ulaştırma, İnşaat, Planlama ve İnsan Hakları bakanları KYB'den olacaktır.
   b) Maliye, Peşmerge İşleri, Yüksek Eğitim, Tarım, Şehitler, Kültür, Elektrik, Doğal Kaynaklar, Belediyeler, Spor ve Gençlik ile bölgenin bölge dışındaki meseleleriyle ilgili bakanı KDP'den olacaktır.
   c) Geri kalan bakanlıklar Kürdistan bölgesinin diğer partilerine tahsis edilecektir.
   d) Maliye, Peşmerge İşleri, Adalet ve İçişleri bakanlıkları bir yıl içinde birleşecektir. Bu dört bakanlığın, birleşinceye kadar, hem bir kabine bakanı, hem de ilgili bakanlığın işleri için bir bölge bakanı

olacaktır. Her bakan bakanlığın, halen kendi kontrollerinde olan kısmından sorumlu olacaktır.

6. 2006 bütçesi kararlaştırıldığı gibi yönetilecektir, ama Kürdistan Bölgesi Cumhurbaşkanlığı, KUM, Bakanlar Konseyi ve Adli Konseyin bütçe paylarına ve her iki taraftan diğer tüm diğer ortak kalemlere eşit tahsis yapılacaktır. Daha sonra, gelecek yıllarda, Kürdistan bölgesel bütçesi birleşik KBH tarafından hazırlanarak, KUM'a sunulacaktır. Onaydan sonra bütçe, nüfus oranlarına ve birleşik KBH içindeki anlaşmaya göre değişik alanlara tahsis edilecektir.
7. Kürdistan bölgesinin polis ve güvenlik örgütlerini kurumlaştırmak üzere, Kürdistan Bölgesi Cumhurbaşkanlığı nezaretinde, bir yüksek komisyon kurulacaktır. Bu birleşik örgütler siyasi mülahazalardan arındırılacaktır. Birleşik KBH'nin Kürdistan bölgesinin başkenti Erbil'de göreve başlamasından sonra, birleşme için ve halkımız için bu önemli teşkilatların yeniden kurulması amacıyla, vilayetlerin güvenlik güçlerine yeni adaylar almak üzere üniversite mezunları için özel bir program oluşturulacaktır.
8. Yurtdışındaki KHG temcilciliklerine başbakan ve vekili tarafından, KDP ile KYB'nin ortak anlaşmasına göre, atama yapılacaktır.
9. Kürdistan bölgesinin tüm vilayetlerinde, çıkabilecek meseleleri çözümlemek için KDP ile KYB ortak bir komite kuracaklardır.
10. Her iki taraf da, Irak Federal Hükümeti başkanlığı mevkii için KDP ve KYB'nin ortak adayı olarak Celal Talabani'yi önereceklerdir.

Ek 6. Soru Formu

Bütün sorular kutulara bir işaret/sayı konarak yanıtlanabilir.
Bütün yanıtlarınız gizli ve isimsiz tutulacaktır.

1. Aile konutunun yeri
❑ Kent ❑ Köy ❑ Kasaba
2. Doğum yeri
❑ Kentsel ❑ Kırsal
3. Yaş
❑ 18-21 ❑ 22-25 ❑ 26-29 ❑ 30-33 ❑ 34+
4. Cinsiyet
❑ Kadın ❑ Erkek
5. Medeni durum
❑ Evli ❑ Bekâr ❑ Boşanmış ❑ Dul
6. Üniversitedeki sınıfı
❑ Birinci ❑ İkinci ❑ Üçüncü ❑ Dördüncü
7. Hangi fakültede okuyorsunuz?
❑ Edebiyat Fakültesi ❑ Fen Fakültesi
8. a) Babanız çalışıyor mu?
❑ Evet ❑ Hayır
b) Eğer evetse, mesleği nedir?
❑ İşsiz ❑ Emekli
❑ Devlet Sektörü ❑ Özel Sektör
9. Babanın eğitim düzeyi
❑ Okuma yazmasız ❑ İlkokul ❑ Ortaokul ❑ Lise
❑ Üniversite ❑ Yüksek eğitim
10. Anneniz çalışıyor mu?
❑ Evet ❑ Hayır
b) Eğer evetse, mesleği nedir?
❑ İşsiz ❑ Emekli
❑ Devlet Sektörü ❑ Özel Sektör

11. Annenin eğitim düzeyi

❑ Okuma yazmasız ❑ İlkokul ❑ Ortaokul ❑ Lise
❑ Üniversite ❑ Yüksek eğitim

12. Ailenizde çoğu zaman karar vermekten kim sorumludur?

❑ Baba ❑ Anne ❑ Her ikisi de ❑ Tüm aile

13. Hanenizde kaç kişi yaşamaktadır?

❑ 2'den az ❑ 2-4 ❑ 5-7 ❑ 8-10
❑ 11-13 ❑ 14-16 ❑ 17-19

14. a) Aile geliriniz ne kadardır (ayda bin dinar olarak)?

❑ 120'den az ❑ 121-199 ❑ 200-300
❑ 301-500 ❑ 501 ve üstü

b) Ailenizin sosyal konumunu nasıl sınıflandırırsınız?

❑ İşçi Sınıfı ❑ Alt Orta ❑ Orta
❑ Üst Orta ❑ Üst

15. Ne tür bir evde yaşıyorsunuz?

❑ Villa ❑ Apartman dairesi Eski bir ev

16. a) Anne babanızla sizin ya da ailenizin sorunlarını/meselelerini özgürce konuşabiliyor musunuz?

❑ Evet ❑ Hayır

b) Eğer evetse, kiminle konuşuyorsunuz?

❑ Baba ❑ Anne ❑ Her ikisi

17. Kendinizi hiç belli bir sınıfa mensup görüyor musunuz?

❑ Evet, orta sınıf ❑ Evet, işçi sınıfı ❑ Evet, üst sınıf

18. a) Bir aşirete mensup musunuz?

❑ Evet ❑ Hayır

b) Eğer evetse, lütfen aşiretinize ne kadar sadık olduğunuzu belirtiniz.

❑ Çok sadık ❑ Oldukça sadık
❑ Pek sadık değil ❑ Hiç sadık değil

19. Eğer mümkün olsa, Kürtlerin aşiret kimliklerini bırakıp, kendilerini yalnızca Kürt olarak düşünmelerini ister misiniz?

❑ Evet ❑ Hayır

20. Kendinizi yerel kentinize ya da kasabanıza ne kadar sıkı bağlı ya da sadık hissediyorsunuz?
❑ Çok sıkı ❑ Oldukça sıkı
❑ Pek sıkı değil ❑ Hiç sıkı değil
21. Ulusal kimliğinizin ne olduğunu düşünüyorsunuz?
❑ Kürt ❑ Iraklı Kürt
❑ Kürdistanlı ❑ Kürdistanlı, ama Iraklı değil
❑ Iraklı ❑ Kürt'ten çok Iraklı
❑ Kürt değil, Iraklı ❑ Bilmiyorum
22. Kendinizi bir bütün olarak Kürdistan'a ne kadar yakından bağlı ya da sadık hissediyorsunuz?
❑ Çok bağlı ❑ Oldukça bağlı
❑ Çok bağlı değil ❑ Hiç bağlı değil
23. Kendinizi bir bütün olarak Irak'a ne kadar yakından bağlı ya da sadık hissediyorsunuz?
❑ Çok bağlı ❑ Oldukça bağlı
❑ Çok bağlı değil ❑ Hiç bağlı değil
24. Kürdistanlı olmaktan ne kadar gurur duyuyorsunuz?
❑ Çok gurur duyuyorum ❑ Pek gurur duymuyorum
❑ Hiç gurur duymuyorum ❑ Kürt değilim
25. Iraklı olmaktan ne kadar gurur duyuyorsunuz?
❑ Çok gurur duyuyorum ❑ Pek gurur duymuyorum
❑ Hiç gurur duymuyorum ❑ Iraklı değilim
26. Irak bayrağını gördüğünüzde gurur mu duyuyorsunuz, düşmanlık mı, yoksa hiçbir şey hissetmiyor musunuz?
❑ Çok gurur duyuyorum ❑ Biraz gurur duyuyorum
❑ Hiçbir şey hissetmiyorum ❑ Biraz düşmanlık hissediyorum
❑ Çok düşmanlık hissediyorum
27. Kürdistan bayrağını gördüğünüzde gurur mu duyuyorsunuz, düşmanlık mı, yoksa hiçbir şey hissetmiyor musunuz?
❑ Çok gurur duyuyorum ❑ Biraz gurur duyuyorum
❑ Hiçbir şey hissetmiyorum ❑ Biraz düşmanlık hissediyorum
❑ Çok düşmanlık hissediyorum

28. Şu ifadelerden hangisi sizin görüşünüze en yakındır?
❑ Kürdistan Irak'tan ayrılıp, bağımsız olmalıdır
❑ Kürdistan Irak'tan ayrılıp, bağımsız olmalı, Kürdistan'ın diğer üç parçası bize katılmalıdır.
❑ Kürdistan kendi seçili parlamentosu, ama daha fazla federal güçle Irak'ın bir parçası kalmalıdır.
❑ Kürdistan seçili bir parlamentosu ya da federal sistem olmadan Irak'ın bir parçası kalmalıdır.

29. İki büyük siyasi parti ile karşılaştırıldığında, Kürt parlamentosunun hiçbir gücü yoktur
❑ Kesinlikle katılıyorum ❑ Katılıyorum ❑ Katılmıyorum
❑ Kesinlikle katılmıyorum ❑ Bilmiyorum

30. Bir Kürt için Arapça öğrenmek ve konuşmak gerekli midir?
❑ Evet ❑ Hayır ❑ Bilmiyorum

31. Bir arkadaşınız ile aynı dinden olmak sizce ne kadar önemlidir?
❑ Çok önemli ❑ Çok önemli değil

32. İslamın Kürt birliği için yaşamsal faktör olduğunu düşünüyor musunuz?
❑ Kesinlikle katılıyorum ❑ Katılıyorum
❑ Kesinlikle katılmıyorum ❑ Bilmiyorum

33. Kürt ya da Kürdistanlı olmak sizce ne kadar önemli?
❑ Çok önemli ❑ Önemli değil ❑ Bilmiyorum

34. Kürtçe konuşmak sizce ne kadar önemli?
❑ Çok önemli ❑ Önemli değil ❑ Bilmiyorum

35. Kürt ulusal kimliğini pekiştiren ana faktörler nelerdir?
❑ Ulusal Faktör ❑ Siyasal Faktör ❑ Ekonomik Faktör
❑ Dil Faktörü ❑ Toprak Faktörü ❑ Eğitim Faktörü
Diğer Faktörler. Lütfen belirleyin.

36. Üniversitede öğretim ve öğrenim dili hangisi olmalıdır?
❑ Kürtçe ❑ İngilizce ❑ Kürtçe ve İngilizce
❑ Arapça ❑ Kürtçe ve Arapça

37. Üniversite eğitiminde devletin kontrolü daha az olmalıdır.
❑ Kesinlikle katılıyorum ❑ Katılıyorum ❑ Katılmıyorum
❑ Kesinlikle katılmıyorum ❑ Bilmiyorum
38. a) Bir siyasi partinin üyesi misiniz?
❑ Evet ❑ Hayır
❑ b) Eğer evetse, hangi partinin?
❑ c) Eğer hayırsa, neden?
39. Lütfen kendinizi KDP'ye ne kadar sadık hissettiğinizi belirtiniz.
❑ Çok sadık ❑ Oldukça sadık
❑ Pek sadık değil ❑ Hiç sadık değil
40. Lütfen kendinizi KYB'ye ne kadar sadık hissettiğinizi belirtiniz.
❑ Çok sadık ❑ Oldukça sadık
❑ Pek sadık değil ❑ Hiç sadık değil
41. "Kürtlük" mutlaka siyasi partilerle mi bağlı olmalıdır?
❑ Evet ❑ Hayır
42. Son seçimlerde hangi Kürt siyasi partisine oy verdiniz?
❑ KDP ❑ KYB ❑ KKP ❑ İH ❑ Oy vermedim
43. Yerel ya da uluslararası siyasal meseleleri tartışır mısınız?
❑ Evet ❑ Hayır
44. Irak'ta 2003'teki Amerikan ve İngiliz Savaşı hakkında ne düşünüyorsunuz? Sizce bu şunlardan hangisiydi?
❑ İşgal ❑ Kurtuluş
İşgal, ama sonunda Kürtler için iyiydi
45. Ne tür kitle iletişim araçları kullanıyorsunuz?
❑ İnternet ❑ Radyo ❑ Gazete ❑ Televizyon
❑ Dergi ❑ Yukardakilerin tümü
46. Irak'ta bugünkü durumun Kürdistan'ı doğrudan ilgilendirdiğini düşünüyor musunuz?
❑ Evet ❑ Hayır
47. Kürdistan'da genel yaşam standardı 2003'ten sonra yükseldi mi, düştü mü?
❑ Çok yükseldi ❑ Biraz yükseldi ❑ Aynı kaldı
❑ Biraz düştü ❑ Çok düştü

48. Kürdistan parlamentosunun yetkileri artırılmalıdır.

❑ Kesinlikle katılıyorum ❑ Katılıyorum

❑ Katılmıyorum ❑ Kesinlikle katılmıyorum

49. 2006'da KDP ile KYB'nin iki idaresinin birleştirilmesi konusunda ne düşünüyorsunuz?

❑ Kürtler için iyi ❑ Fark etmez ❑ Bilmiyorum

Kaynakça

Kürtçe ve Arapça Literatür

Ahmad, Jemal Rashid, *Dirasat Kurdiyah fi bilad Subartu,* (Subartu Ülkesinde Kürt Araştırmaları) (Bağdat, 1984).

Ahmad, Jemal Rashid, *Tarikh al-Kurd al-Qadim,* (Kürtlerin Eski Tarihi) (Erbil: Salahaddin University Publisher, 1990).

Al-Feel, Muhammad Rashid, *al-Akrad fi Nathar al-Elm,* (Bilimsel Açıdan Kürtler), (Bağdat, 1965).

Aziz, Mahir A., *al-Tatawur al-Hathari fi Madinat Erbil,* (Erbil Kentinde Kentsel Gelişim), Yayınlanmamış master tezi, (Bağdat Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü), 1990.

Aziz, Mahir Abdulwahid, "al-Shakhsia al-Kurdia: Dirasa Igtima'ia fi thaw' al-Anthropologia al-Hatharia," (Kürt Karakteri: Kültürel Antropolojide Toplumsal Bir İnceleme). *Gulan Al-Arabi,* (Aylık Genel Siyaset-Kültür Dergisi), (Erbil, Irak, No. 73, 30 Haziran 2002), s. 61-6.

Aziz, Mahir Abdulwahid,"al-A'ila wadawruha fi al-Tanshi'a al-Igtima'ia," (Sosyalleşmede Ailenin Rolü). *Gulan Al-Arabi* (Aylık Genel Siyaset-Kültür Dergisi), (Erbil, Irak, No. 74, 31 Temmuz 2002), s. 98-105.

Aziz, Mahir Abdulwahid, "Islami Siyasi u Moderniti la Roghhalati nawarast," (Ortadoğu'da Siyasi İslam ve Modernite) Çev. Saman Halabjayi, *Tiwejineve,* Sayı 3, (Irbil, 2005), s. 221-32.

Bdlisi, Mir Sharafkhani, *Sharafnama: Mezhuy Mala Mirani Kurdistan,* (Şerefname: Kürdistan'ın Molla Mirlerinin Tarihi) Çev. Mamosta Hazhar, (Erbil: Aras Yayınevi, No. 410, 2006).

Eskander, Saad Basheer, "Qiyam al-Nitham al-Imarati fi Kurdistan wa Suqutuhu: Mabain Muntasafal-Qarn al-Ashir wa Muntasaf al-Qarn al-Tasi' Ashar," (Kürdistan'da Beylik Sisteminin Yükselişi ve Düşüşü: 10. Yüzyıl ile 19. Yüzyıl Ortaları) *Dar al-Shu'un al-Thaqafia al-Ama* (Bağdat, 2005).

Huzni, Husein, *Sarjami Barhami Hussein Huzni, (Hussein Huzni'nin Toplu Eserleri),* Cilt 1, editör Kurdistan Mukeryani (Hawler: Aras Yayınevi, 2007).

Khasbak, Shakir, *alKurd wal-Mas'ala al-Kurdiyai fil Iraq,* (Kürtler ve Irak'ta Kürt Sorunu). *Al-Mu'asasa al-Arabia le al-Dirasat wal-Nashr,* (Beyrut, 1959, 2. baskı, 1989).

Sajadi, Ala'ddin, *Mejouy Adabi Kurdi, (Kürt* Edebiyatı Tarihi) (Bağdat, 1952).

Sajadi, Ala'ddin, *Shoreshakani Kurdu wa Kurdu Komart Iraq, (Kürt Devrimleri, Kürtler ve Irak Cumhuriyeti)* (Tahran: Atlas Yayınevi, 2005).

Shareef, Abdel Satar Tahir, "al-Jamiyat wal Munathamat wal Ahzab al-Kurdiya fi Nisf Qarn: 1908-1958," (Yarım Yüzyılda Dernekler, Örgütler ve Kürt Siyasi Partileri: 1908-58) (Bağdat: *Sharikat al-Ma'rifa,* 1989).

Zaki, Muhammad Amin, *Khulasayeki Tarikhi Kurdu Kurdistan,* (Kürtlerin ve Kürdistan'ın Kısa Tarihi) (Cilt 1, Bağdat, 1931; Cilt 2, Bağdat, 1937).

İngilizce Literatür

Abd al-Jabbar, Faleh, "Why the Intifada Failed," *Iraq since the Gulf War: Prospect for Democracy,* ed. Fran Hazelton, The Committee Against Repression and for Democratic Rights in Iraq (CARDRI) (Londra: Zed Books, 1994) içinde.

Abrams, Philip, "Notes on the Difficulty of Studying the State," *Journal of Historical Sociology,* Cilt 1, No. 1, Mart, 1988: 58-89.

Al-Shawaf, Rayyan, "The Destruction of Iraq's Christians," *Daily News: Egypt* 20 Temmuz 2007.

Alter, Peter, *Nationalism*, (Londra: Edward Arnold, 1989).l

Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Düzeltilmiş baskı. Londra: Verso, 1991).

Anderson, Benedict, "Introduction," *Mapping the Nation*, ed. Gopal Balakrishnan, (Londra: Verso, 1996) içinde.

Anderson, Liam ve Gareth Stansfield, *The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy, or Division?* (New York: Palgrave Macmillan, 2004).

Arfa, Hassan, *The Kurds: An Historical and Political Study*, (Londra: Oxford University Press, 1966).

Baldacchino, Godfrey, "A Nationless State? Malta: National Identity and the EU," *West European Politics*, Cilt 25, No. 4, Ekim 2002: 191-206.

Barkey, Henri J. ve Ellen Laipson, "Iraqi Kurds and Iraq's Future," *Middle East Policy*, Cilt 12, No. 4, Kış, 2005: 66-76.

Batatu, Hanna, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba'thists and Free Officers*, (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1978).

Bellah, Robert N., "Civil Religion in America," *Daedalus, Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, Cilt 96, No. 1, Kış 1967: 1-21.

Bengio, Olra, "Autonomy in Kurdistan in Historical Perspective," *The Future of Kurdistan in Iraq*, ed. Brendan O'Leary, *vd*, (Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 2005) içinde.

Bengio, Ofra, "A Republican Turning Royalist? Saddam Husayn and the Dilemmas of Succession," *Journal of Contemporary History*, Cilt 35, No. 4, 2000: 641-53.

Bengio, Ofra, *Saddam's Word: Political Discourse in Iraq*, (Oxford: Oxford University Press, 1998).

Billig, Michael, *Banal Nationalism*, (Londra: Sage Publications, 1995).

Blau, Joyce, "Kurdish Written Literature," *Kurdish Culture and Identity*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Christine Allison, (Londra: Zed Books Ltd, 1996) içinde.

Brenneman, Robert L., *As Strong as the Mountains* (Long Grove, IL: Waveland Press, 2007).

Brubaker, Rogers, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

Bruinessen, Martin van, *Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures in Kurdistan*, (Londra: Zed Books Ltd, 1992).

Bruinessen, Martin van, *Kurdish Ethno-Nationalism versus Nation-Building States: Collected Articles*, (Istanbul: The ISIS Press, 2000).

Bruinessen, Martin van, "*Ehmedi Xani's Mem u Zin* and Its Role in the Emergence of Kurdish National Awareness," *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, ed. Abbas Vali, (Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 2003) içinde.

Bruinessen, Martin van, "Kurdish Society, Ethnicity, Nationalism and Refugee Problems," *The Kurds: A Contemporary Overview*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl, (Londra: Routledge, 1992) içinde.

Bulloch, John ve Harvey Morris, *No Friends but the Mountains: The Tragic History of the Kurds*, (Londra: Penguin Books, 1993).

Castells, Manuel, *The Power of Identity: The Information Age: Economy, Society and Culture*, (Oxford, United Kingdom: Blackwell Publications Ltd, Cilt 2, 2. baskı, 2004).

Chaliand, Gerard, "Introduction," *People without a Country: The Kurds and Kurdistan*, ed. Gerard Chaliand, Çev. Michael Pallis, (Londra: Zed Books Ltd, 1993) içinde.

Chaliand, Gerard, *The Kurdish Tragedy*, Çev. Philip Black, (Londra: Zed Books Ltd. 1994).

Ciment, John, *The Kurds: State and Minority in Turkey, Iraq and Iran*, (New York: Facts On File, Inc, 1996).

Connolly, William. E., *Identity-Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox*, (Londra: University of Minnesota Press, 1991).

Connor, Walker, "The Politics of Ethnonationalism," *Journal of International Affairs*, Cilt 27, No. 1, 1973: 1-21.

Connor, Walker, "Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond," *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 16, No. 3, Temmuz 1993: 373-89.

Connor, Walker, "Ethnonationalism," *Understanding Political Development*, ed. Myron Weiner ve Walker, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994).

Connor, Walker, "A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group, is ...." *Nationalism*, ed. John Hutchinson ve Anthony D. Smith, (Oxford: Oxford University Press, 1994) içinde.

Cornell, Stephen, "The Variable Ties that Bind," *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 19, No. 2, Nisan 1996: 265-89.

De Atkine, Novell B., "Why Arabs Lose Wars," *Middle East Quarterly*, Cilt 6, No. 2, Aralık 1999.

Driver, Godfrey Rolles, "The Name 'Kurd' and its Connexions," *Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland (JRAS)*, III. Bölüm, Temmuz 1923: 393-404.

Durkheim, Emile, *Elementary Forms of Religious Life*, Çev. J. W. Swain, (Londra: Allen & Unwin, 1957).

Edmonds, Cecil John, "Kurdish Nationalism," *Journal of Contemporary History*, Cilt 6, No. 1, Nationalism and Separatism, 1971: 87-107.

Entessar, Nader, *Kurdish Ethnonationalism*, (Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1992).

Eppel, Michael, *Iraq from Monarchy to Tyranny: From Hashemites to the Rise of Saddam*, (Gainesville, Florida: University Press of Florida, 2004).

Eskander, Saad, "Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government, 1918-1919," *British Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt 27, No. 2, 2000: 129-63.

Eskander, Saad, "Southern Kurdistan under Britain's Mesopotamian Mandate: From Separation to Incorporation 1920-23," *Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt 37, No. 2, Nisan 2001: 153-80.

Farouk-Sluglett, Marion ve Peter Sluglett, *Iraq since 1958: From Revolution to Dictatorship*, (Londra: I.B.Tauris, 1990).

Festinger, Leon, *A Theory of Cognitive Dissonance*, (Stanford, California: Stanford University Press, 1962).

Fitzgerald, Thomas K., *Metaphors of Identity*, (Albany, New York: State University of New York Press, 1993).

Galbraith, Peter W., "What Went Wrong," *The Future of Kurdistan in Iraq*, ed. Brendan O'Leary, *vd*, (Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 2005) içinde.

Galetti, Mirella, "Kurdistan and its Christians," Kürt Araştırmaları Dünya Konferansına sunulan makale, Selahaddin Üniversitesi, Erbil, 6-9 Eylül, 2006.

Gellner, Ernest, *Thought and Change*, (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1964).

Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1983).
Ghareeb, Edmund, *The Kurdish Question in Iraq*, (Syracuse, New York: Syracuse University Press, 1981).
Ghareeb, Edmund, "The Kurdish Issue," *Iraq: Its History, People and Politics*, ed. Shams C. Inati., (New York: Humanity Press, 2003) içinde.
Ghassemlou, Abdul Rahman, *Kurdistan and the Kurds*, (Londra: Collet's Publishers, 1965).
Gleason, Philip, "Identifying Identity: A Semantic History," *The Journal of American History*, Cilt 69, No. 4, Mart 1983: 910-31.
Greenfeld, Liah, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1992).
Grigoriadis, Ioannis N., "Turkey's Political Culture and Minorities," "Osmanlı Sonrası Güneydoğu Avrupa'da Milliyetçilik, Toplum ve Kültür" Uluslararası Konferansına sunulan makale, 29-30 Mayıs 2004, St Peters College, Oxford University, Oxford. 1-24.
Guibernau, Montserrat, "Anthony D. Smith on Nations and National Identity: a Critical Assessment," *Nations and Nationalism*, Cilt 10, No. 1/2,2004: 125-41.
Guibernau, Montserrat, *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*, (Cambridge: Polity Press, 1996).
Gundi, Kirmanj, Kuzey Amerika Kürt Ulusal Kongresinin 21. Yıllık Konferansında Başkanlık Konuşması, Washington: D.C., 28 Mart 2009.
Gunter, Michael M., *The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope*, (New York: St. Martins Press, 1992).
Hall, John A., "Nationalism, Classified and Explained," *Notions of Nationalism*, ed. Sukumar Periwal, (Budapeşte: Central European University Press, 1995) içinde.
Hall, Stuart, "The New Ethnicities," *Ethnicity*, ed. John Hutchinson ve Anthony D. Smith içinde (Oxford: Oxford University Press, 1996).
Hall, Stuart, "Introduction: Who Needs 'Identity'?," *Questions of Cultural Identity*, ed. Stuart Hall ve Paul Du Gay, (Londra: Sage Publications, 1996) içinde.
Hamilton, William D., "The Genetic Evolution of Social Behaviour I and II," *Journal of Theoretical Biology*, 7: 1-16, 17-32, (Steve Sailer, 'Cousin Marriage Conundrum: The Ancient Practice Discourages Democratic Nation-Building'den naklen, *The American Conservative*, 13 Ocak 2003: 20-2).
Hashim, Ahmed S., "Military Power and State Formation in Modern Iraq," *Middle East Policy*, Cilt 10, No. 4, 2003: 20-47.
Hassanpour, Amir, *Language and Nationalism in Kurdistan: 1918-1985*, (San Francisco: Mellen Research University Press, 1992).
Hassanpour, Amir "The Creation of Kurdish Media Culture," *Kurdish Culture and Identity*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Christine Allison, (Londra: Zed Books Ltd, 1996) içinde.
Hassanpour, Amir, "Kurdish Studies: Orientalist, Positivist and Critical Approaches," Nader Entessar'ın değerlendirmesi, *Kurdish Ethnonationalism*, *Middle East Journal*, Cilt 47, No. 1, Kış, 1993: 119-22.
Hassanpour, Amir, "The Making of Kurdish Identity: Pre-20th Century Historical and Literary Discourses," *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, ed. Abbas Vali, (Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 2003) içinde.
Hassanpour, Amir, Hakan Ozoglu'nun değerlendirmesi, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties and Shifting Boundaries*, SUNY Series in Middle Eastern Studies, (Albany:

State University of New York Press, 2004), H-Turk, H-Net, Reviews içinde, (Eylül 2007). http://www.hnet.org-/reviews/showrev.php?id=13540.
Hauss, Charles (Chip), "What is Civil Society?" *Beyond Intractibility*, http://www.beyondintractability.org/essay/civil_society sitesinden 29 Kasım 2009'da ulaşıldı.
Hayes, Carlton, *Historical Evolution of Modern Nationalism*, (New York: Richard R. Smith Pub., 1931).
Held, David, "Introduction: Central Perspectives on the Modern State," *States and Societies*, ed. David Held, *vd.* (Oxford: Martin Robertson, 1983) içinde.
Henkin, Louis, Gerald L. Neuman, Diane F. Orentlicher, David W. Leebron, (eds.) *Human Rights*, (New York: Foundation Press, 2001).
Hensler, Camille Overson ve Mark Muller, *Freedom of Expression and of Association in Turkey*, (Londra: Kurdish Human Rights Project & Bar Human Rights Committee of England and Wales, Kasım 2005).
Hoberman, R. D., *The Syntax and Semantics of Verb Morphology in Modern Aramaic: A Jewish Dialect of Iraqi Kurdistan*, (New Haven: American Oriental Society, 1989).
Hobsbawm, EricJ. "Ethnicity and Nationalism in Europe Today," *Mapping the Nation*, ed. Gopal Balakrishnan, (Londra: Verso. 1996) içinde.
Hobsbawm, Eric, "Introduction: Inventing Traditions," *The Invention of Tradition*, ed. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, (Cambridge: Cambridge University Press, 1983) içinde.
Hobsbawm, Eric J., "The Nation as Invented Tradition," *Nationalism*, ed. John Hutchinson ve Anthony D. Smith, (Oxford: Oxford University Press, 1994) içinde.
Hobsbawm, Eric J., *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2. baskı, 1997).
Horch, Miroslav, "From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation-building Process in Europe," *Mapping the Nation*, ed. Gopal Balakrishnan, (Londra: Verso, 1996) içinde.
Hughes, Michael, *Nationalism and Society: Germany 1800-1945*, (Londra: Edward Arnold, 1988).
Hutchinson, John, *The Dynamics of Cultural Nationalism*, (Londra: Allen and Unwin, 1987).
Hutchinson, John ve Anthony D. Smith, (eds.), *Nationalism*, (Oxford: Oxford University Press, 1994).
Izady, Mehrdad R., *The Kurds: A Concise Handbook*, (Londra: Taylor and Francis, 1992).
James, Boris, "Uses and Values of the Term Kurd in Arabic Medieval Literary Sources," Kürt Araştırmaları Dünya Konferansına sunulan makale, Selahaddin Üniversitesi, Erbil, 6-9 Eylül, 2006.
Jawad, Sa'ad, *Iraq and the Kurdish Question: 1958-1970*, (Londra: Ithaca Press, 1981).
Jwaideh, Wadie, *The Kurdish National Movement: Its Origin and Development*, (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2006).
Jwaideh, Wadie, "The Kurdish Nationalist Movement: Its Origins and Development," Yayınlanmamış doktora tezi, Syracuse University, 1960.
Katzman, Kenneth, "The Kurds in Post-Saddam Iraq," CRS Kongre'ye Rapor, 27 Eylül 2008: 1-6.
Kedourie, Elie, *Nationalism*, (Oxford: Blackwell Publishers, 1993).
Kendal, Nezan, "The Kurds: Current Position and Historical Background," *Kurdish Culture and Identity*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Christine Allison, (Londra: Zed Books Ltd, 1996) içinde.
Kinnane, Derk, *The Kurds and Kurdistan*, (Londra: Oxford University Press, 1964).
Klein, Janet, "Kurdish Nationalists and Non-Nationalist Kurdists: Rethinking Minority Nationalism and the Dissolution of the Ottoman Empire, 1908-1909," *Nations and Nationalism*, Cilt 13, No. 1, 2007: 135-53.

Kolsto, Pal, "National Symbols as Signs of Unity and Division," *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 29, No. 4, Temmuz 2006: 676-701.

Kreyenbroek, Philip G., "On the Kurdish Language", *The Kurds: A Contemporary Overview*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl, (Londra: Routledge, 1992) içinde.

Kreyenbroek, Philip G., "Religion and Religions in Kurdistan", *Kurdish Culture and Identity*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Christine Allison, (Londra: Zed Books Ltd, 1996) içinde.

Kuntz, J. Kenneth, *The People of Ancient Israel*, (New York: Harper and Row, 1974).

Kupchan, Charles A., "Introduction: Nationalism Resurgent," *Nationalism and Nationalities in the New Europe*, ed. Charles A. Kupchan, (Londra: Cornell University Press, 1995) içinde.

Kurtz, Stanley, "Veil of Tears," *National Review*, 28 Ocak 2002: 36-40.

Latawski, Paul, "The Problem of Definition: Nationalism, Nation and Nation-State in East Europe," *Contemporary Nationalism in East Central Europe*, ed. Paul Latawski, (New York: St. Martin's Press, 1995) içinde.

Leezenberg, Michiel, "Economy and Society in Iraqi Kurdistan: Fragile Institutions and Enduring Trends," *Iraq at the Crossroads: State and Society in the Shallow of Regime Change*, ed. Toby Dodge ve Steven Simon, (Adelphi Paper 354. Oxford: IISS, Oxford University Press, 2003) içinde.

Leezenberg, Michiel, "Political Islam among the Kurd," İlk kez "Kürdistan: İstenmeyen Devlet" Uluslararası konferansında sunulan makale, Jagiellonian Üniversitesi, Polonya-Kürt Derneği, Krakov, Polonya, 29-31 Mart 2001: 1-26.

Lijphart, Arend, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, (New Haven: Yale University Press, 1977).

Lijphart, Arend, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, (Berkeley: University of California Press, 1968).

Linzey, Sharon F., Turkey's Compliance with its Obligations: The Context of Turkey's Law on Compensation for Damage arising from Terrorist Acts. Yayınlanmamış hukuk masterı tezi, Cornell Law School, (2006).

Lynch, Marc, "Beyond the Arab Street: Iraq and the Arab Public Sphere," *Politics and Society*, Cilt 31, No. 1, 2003: 55-91.

Malesevic, Sinisa, "'Divine Ethnies' and 'Sacred Nations:' Anthony D. Smith and the Neo-Durkheimian Theory of Nationalism," *Nationalism and Ethnic Politics*, Cilt 10, No. 4, Kış, 2004: 561-93.

Marr, Phebe, *The Modern History of Iraq*, (Boulder, Colorado: Westview Press, 2. baskı, 2004).

Mazouri, Eamad J., *The Flag Controversy in Iraq*, Kurdishaspect.com, Kurdish News and Points of View, (2007). Ulaşım: http://chineseschool.netfirms.com/other-article-flags.html.

McCrone, David, *The Sociology of Nationalism: Tomorrow's Ancestors*, (Londra: Routledge, 2000).

McCrone, David, *vd.*, "Who Are We? Problematising National Identity", *Sociological Review*, Cilt 46, No. 4, 1998: 629-52.

McDowall, David, *A Modern History of The Kurds*, (Londra: I.B.Tauris, 1996).

McDowall, David, *The Kurds: A Nation Denied*, (Londra: Minority Rights Publication, 1992).

McDowall, David, "The Kurdish Question: a Historical Review," *The Kurds: A Contemporary Overview*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl, (Londra: Routledge, 1992) içinde.

McLean, Iain, *Oxford Concise Dictionary of Politics*, (Oxford: Oxford University Press, 1996).

Muller, Mark ve Sharon Linzey, *The Internally Displaced Kurds of Turkey: Ongoing Issues of Responsibility, Redress and Resettlement*, (Londra: Kurdish Human Rights Project, Bar Human Rights Committee of England and Wales, 2007).

Natali, Denise, "Manufacturing Identity and Managing Kurds in Iraq," *Right-Sizing the State: The Politics of Moving Borders*, ed. Brendan O'Leary, Ian S. Lustick ve Thomas Callaghy, (Oxford: Oxford University Press, 2001) içinde, 253-88.

Natali, Denise, *The Kurds and the State: Evolving National Identity in Iraq, Turkey and Iran*, (Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2005).

O'Ballance, Edgar, *The Kurdish Struggle: 1920-1994*, (Londra: Macmillan Press Ltd, 1996).

Obeidi, Amal, *Political Culture in Libya*, (Surrey: Curzon Press, 2001).

O'Leary, Brendan, "Power-Sharing, Pluralist Federation and Federacy," *The Future of Kurdistan in Iraq*, ed. Brendan O'Leary, *vd*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005) içinde.

O'Leary, Brendan ve Khaled Saleh, "The Denial, Resurrection and Affirmation of Kurdistan," *The Future of Kurdistan in Iraq*, ed. Brendan O'Leary, *vd*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005) içinde.

Olson, Robert, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925, (Austin: University of Texas Press, 1989)*.

Olson, Robert, (ed.), *The Kurdish Nationalist Movement in the 1990s: Its Impact on Turkey and the Middle East*, (Lexington: The University Press of Kentucky, 1996).

O'Shea, Maria T., *Trapped Between the Map and Reality: Geography and Perception of Kurdistan*, (Londra: Routledge, 2004).

Ozkirimli, Umut, *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*, (New York: Palgrave, 2000).

Ozoglu, Hakan, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties and Shifting Boundaries* (Albany: State University of New York Press, 2004).

Parekh, Bhikhu, "Defending National Identity in a Multicultural Society," *People, Nation and State: The Meaning ofEthnicity and Nationalism*, ed. Edward Moretimer ve Robert Fine, (Londra: I.B.Tauris, 1999) içinde.

Pelletiere, Stephen C., *The Kurds: An Unstable Element in the Gulf*, (Londra: Westview Press, 1984).

Phillips, David L., "Power-Sharing with Iraqi Kurds," Center for Preventive Action, Council on Foreign Relations, 10 Haziran 2004, p. 11.

Pollock, David, "The Kurdish Regional Government in Iraq: An Inside Story," *The Future of the Iraqi Kurds*, ed. Soner Cagaptay, The Washington Institute for Near East Policy, Policy Focus 85, Temmuz 2008 içinde: 1-38.

Romano, David, *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization and Identity*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006).

Rush, Michael ve Phillip Althoff, *An Introduction to Political Sociology*, (Londra: Nelson, 1971).

Sailer, Steve, "Cousin Marriage Conundrum: The Ancient Practice Discourages Democratic Nation-Building," *The American Conservative*, 13 Ocak 2003: 20-2.

Schneckener, Ulrich, "Models of Ethnic Conflict Regulation: The Politics of Recognition," *Managing and Settling Ethnic Conflicts: Perspectives on Successes and Failures in Europe, Africa and Asia*, ed. Ulrich Schneckener ve Stefan Wolff, (Londra: Hurst &C Company, 2004) içinde.

Seton-Watson, Hugh, *Nations and States: An Inquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, (Londra: Methuen, 1982).
Shafer, Boyd C., *Faces of Nationalism: New Realities and Old Myths*, (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1972).
Shali, Saman, "The Kurds and the Middle East Crisis," KurdishMedia.com, 13 Ağustos 2006.
Sherzad, A., "The Kurdish Movement in Iraq: 1975-88," *The Kurds: A Contemporary Overview*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl (Londra: Routledge, 1992) içinde.
Smith, Anthony D., 'The Crises of Dual Legitimation'. *Nationalism*, ed. John Hutchinson ve Anthony D. Smith, (Oxford: Oxford University Press, 1994) içinde.
Smith, Anthony D., "Culture, Community and Territory: The Politics of Ethnicity and Nationalism," *International Affairs*, Cilt 72, No. 3, Temmuz 1996: 445-58.
Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, (Oxford: Blackwell Publishers, 1986).
Smith, Anthony D., "Ethnic Myths and Ethnic Revivals," *Journal of European Sociology*, Cilt 25, 1984: 283-305.
Smith, Anthony D., "National Identity and Myths of Ethnic Descent," *Research in Social Movements, Conflict and Change*, Cilt 7, 1984: 95-130.
Smith, Anthony D., *National Identity*, (Londra: Penguin Books, 1991).
Smith, Anthony D., *The Ethnic Revival*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1981).
Smith, Anthony D., "The Myth of the 'Modern Nation' and the Myths of Nations," *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 11, No. 1, Ocak 1988: 1-26.
Smith, Anthony D., *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*, (Londra: Routledge, 1998).
Smith, Anthony D., *Nationalism: Theory, Ideology, History*, (Cambridge: Polity Press, 2004).
Smith, Anthony D., *Nations and Nationalism in a Global Era*, (Cambridge: Polity Press, 1995).
Smith, Anthony D., *Theories of Nationalism*, (Londra: Harper & Row, 2nd edition, 1983).
Smith, Anthony D., "The Origins of Nations," *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 12, No. 3, Temmuz 1989: 340-67.
Smith, Anthony D., *Myths and Memories of the Nation*, (Oxford: Oxford University Press, 1999).
Spears, Ian S., "Understanding Inclusive Peace Agreements in Africa: The Problems of Sharing Power," *Third World Quarterly*, Cilt 21, No. 1, 2000: 105-18.
Stansfield, Gareth R. V., "Governing Kurdistan: The Strength of Division," In *The Future of Kurdistan in Iraq*, ed. Brendan O'Leary, *vd*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005).
Stansfield, Gareth R. V., *Iraqi Kurdistan: Political Development and Emergent Democracy*, (Londra: Routledge-Curzon, 2003).
Stansfield, Gareth R. V., *Iraq: People, History, Politics*, (Cambridge: Polity Press, 2007).
Stansfield, Gareth R. V., "The Kurdish Question in Iraq," *Iraq: 1914- 1947* içinde; Ortadoğu, On Line, Series 2, giriş makaleleri. BK Milli Arşivi, 2007.
Stansfield, Gareth, R. V. ve Hashem Ahmadzadeh, "Kurdish or Kurdistanis? Conceptualizing Regionalism in the North Iraq," *An Iraq of Its Region, Cornerstones of a Federal Democracy?* Ed. Reidar Visser ve Gareth Stansfield (Londra: Hurst Publishers Ltd, 2007) içinde.
Stansfield, Gareth, R. V., Robert Lowe ve Hashem Ahmadzadeh, *The Kurdish Policy Imperative*. Ortadoğu Programı Bilgilendirici Rapor 07/04, (Aralık 2007). Ulaşım: http://www.chathamhouse.org.uk/publications/papers/view/-/id/584.

Strohmeier, Martin. *Crucial Images in the Presentation of a Kurdish National Identity: Heroes and Patriots, Traitors and Foes.* (Leiden: Brill, 2003).

Tripp, Charles. *A History of Iraq.* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

Utley, Jon Basil. "Tribes, Veils and Democracy: Understanding Muslim Society," 26 Nisan 2006. Ulaşım, 3 Aralık 2009'da: http://www.antiwar.com/utley/?articleid=8900.

Vali, Abbas. "Genealogies of the Kurds: Constructions of Nation and National Identity in Kurdish Historical Writing." *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, ed. Abbas Vali, (Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 2003) içinde.

Vali, Abbas. "The Kurds and Their 'Others': Fragmented Identity and Fragmented Politics," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Cilt xviii, No. 2, 1998: 82-95.

Van Wolde, Ellen. *Stories of the Beginning*. (Ridgefield, Connecticut. Morehouse, 1997).

Vanly, Ismet Sheriff. "Kurdistan in Iraq," *People without a Country: Kurds and Kurdistan*, ed. Gerard Chaliand. Çev. Michael Pallis, içinde, (Londra: Zed Books Ltd, 1993).

Verdery, Katherine. "Whither 'Nation' and 'Nationalism'?" *Mapping the Nation*, ed. Copal Balakrishnan, (Londra: Verso, 1996) içinde.

Wanche, Sophia. "Awaiting Liberation: Kurdish Perspectives on a Post-Saddam Iraq." In *The Future of Kurdistan in Iraq*, ed. Brendan O'Leary, vd. (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005).

Weber, Max. "Politics as Vocation," *From Max Weber: Essays in Sociology*, ed. H. H. Gerth ve C. Wright Mills, (Londra: Routledge, 1991) içinde.

Wilson, Woodrow. *Fourteen Point Programme for World Peace* (1918). ABD Dışişleri Bakanlığı. Ulaşım: http://usinfo.state.gov/ usa/infousa/facts/democrac/51.htm. Ulaşım tarihi 9 Eylül 2007.

Yildiz, Kerim. *The Kurds in Iraq: The Past, Present and Future*. (Londra: Pluto Press, 2004).

Zubaida, Sami. "Introduction," *The Kurds: A Contemporary Overview*, ed. Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl, (Londra: Routledge, 1992) içinde.

Raporlar ve Tezler

Uluslararası Af Örgütü, "Iraq: Human Rights Abuse in Iraqi Kurdistan since 1991" (Irak: 1991'den bu yana Irak Kürdistanı'nda İnsan Hakları İhlalleri). 28 Şubat 1995.

"Brownback Outlines 'Diplomatic Surge' for Iraq," Kuzey Amerika Kürt Ulusal Kongresi websitesi: http://www.kncna.org/docs/k_viewarticle.asp?date=8/15/2007.

"'Civil Society' An Agreed Definition," (2003). Ulaşım http://pages.britishlibrary.net/blww3/3way/civilsoc.htm. (Charles (Chip) Hauss, 'What is Civil Society?'den naklen, *Beyond Intractibility*, 29 Kasım 2009'da ulaşım: http://www.beyondintractability.org/essay/civil_society.

Avrupa Topluluğu Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu (2007), Avrupa Komisyonu, s. 39; ulaşım, 3 Eylül 2007'de: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/
key_documents/2004/rr)tr_-2004_en.pdf.

Foreign and Commonwealth Office (İngiliz Dışişleri Dairesi), "Irak Muhalefeti Hakkında Bilgilendirme Raporu," Londra, Özel Belge, 1993: 1-6.

Ülke İçinde Zorunlu Göç Konusunda Yol Gösterici İlkeler, BM Belg. E/CN.4/1998/53/ Ek.2 (1998), Komisyon İnsan Hak. Karar No. 1998/50'de belirtilmiştir.

KYB Örgütlenme Şubesi 2, "58 No.lu Rapor," Kerkük, Özel Belge, 2005.

UNDP Irak Yaşama Koşulları Araştırması, Cilt 1, Çizelgeleme Raporu, Tablo 1.6, (2004). Ulaşım: http:// www.krg.org.
UNDP Irak Yaşama Koşulları Araştırması, Cilt 1, Çizelgeleme Raporu, Tablo 1.12: Savaş nedeniyle yerlerinden olanlar, (2004). Ulaşım: http:// www.krg.org.
USCRIF'ten Bakan Rice'a: 'ABD Irak'ta Dini Azınlıklara Yönelik Tehditlerle İlgilenmelidir," USCRIF Basın Açıklaması, 6 Eylül 2007.
'Sivil Toplum Nedir?' Sivil Toplum Merkezi, Londra School of Economics, ulaşım: http://www.lse.ac.uk/collections/CCS/whai_is_civil_society.htm. Alınma tarihi 29 Kasım 2009.

DİZİN

Ab

Abd al-Jabbar, Faleh 123
Abdurrahman, Sami 117, 121, 126
Abdülkerim Kasım 110
Abrams, Philip 48
Acton, Lord John 26
Ahmadzadeh, Hashem 28
Ahmed, Cemal Reşid 78
Ahmet, İbrahim 102, 104-105
Akravi, Haşim 116
Allison, Christine 27, 81
Al-Shawaf, Rayyan 36
Alter, Peter 45, 47
Althoff, Phillip 50
altın çağ 58, 61; Kürt kültürünün altın çağı 78
Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 123
Amnesty International 127
Anderson, Benedict 19, 68, 80, 91
Arap Baas Sosyalist Partisi bkz. Baas Partisi
Arap fetihleri 34-35
Arap kültürü 17, 207; dili eğitimi 30
Araplaştırma politikası 29, 32, 112, 114-115, 118-119, 207
Arfa, Hassan 82
Arif kardeşler 207
Arif, Abdülrahman 108-110
Arif, Abdüsselam 106, 108-110, 115
Asimilasyon 18, 27, 29, 36, 207; kültürel asimilasyon 76; zorunlu asimilasyon 114
Askeri Koordinasyon Merkezi 125
Aşiretçilik 19, 87, 98, 100, 109
Atatürk, Kemal 36, 93, 96-97
ayaklanmalar 36, 89, 98, 107, 124, 203, 207; Kürt ayaklanmaları 110
Azadi (IKP'nin Kürt kanadı) 103
Aziz, Mahir Abdulwahid 28, 35, 82

Ba

Baas Partisi 17, 66, 108, 110-112, 116-117, 120, 123, 174; Araplaştırma politikası 32, 115, 207; Baaslaştırma politikası 114; dönemi 19, 79, 109; egemenliğinin meşruiyeti 113; rejimi 37, 113, 118-119, 122, 131, 207
Baasçı(lar) 103, 109-110, 124; pan-Arap ideolojisi 207; Bağdat 29, 39, 93, 101-102, 104, 107, 113, 118, 123, 125, 173, 202; hükümeti 126, 134, 174; Üniversitesi 116; vilayeti 100
Balakrishnan, Gopal 45
Baldacchino, Godfrey 47
Barkey, Henri J. 132
Barzani, Ahmet 99
Barzani, İdris 113, 117-118, 121
Barzani, Mesut 29, 66, 127, 136, 173-174, 209
Barzani, Mustafa 99, 103-109, 111-114, 116-117
Barzani, Neçirvan 134, 209
Basra 40, 93, 108
Batatu, Hanna 107, 110-111
el-Bazzaz deklarasyonu 109
el-Bazzaz, Abdülrahman 109
el-Bekir, Ahmet Hasan 108, 110-111
Bell, Gertrude 96
Bengio, Ofra 110, 112, 118, 130
Berzenci, Şeyh Mahmut 94
Billig, Michael 49
Bin Havkal, Muhammed 79
Birleşik Kürdistan Demokratik Parti (BKDP) 127
Birleşik Kürdistan Demokratik Partisi (BKDP) 127
Birleştirme Anlaşması (KDP ile KYB arasında) 134, 215
Bitlisi, Mir Şerefhan 87
Blau, Joyce 81, 102
BM Güvenlik Konseyi 661 no.lu Karar 37
BM Güvenlik Konseyi 688 no.lu Karar 27, 124, 213
BM Güvenlik Konseyi 986 no.lu Karar (Petrol karşılığı gıda programı) 37-38, 134
BM Mülteciler Yüksek Komiserliği 36
BM Ülke İçinde Zorunlu Göç Konusunda Yol Gösterici İlkeler 114-115, 119
Bremer, Paul 136
Brenneman, Robert L. 77
Brownback, Sam 136

Brubaker, Rogers 26
Bruinessen, Martin van 33, 36, 76, 78-79, 82, 88, 106, 120
Buckenmeyer, Jacob 36
Bulloch, John 35, 62, 77, 111, 113-114
Bush, Başkan George H. W. 123

Ca

Callghy, Thomas 120
Castells, Manuel 81
caş 119-120, 123-124
Cezayir Antlaşması 19, 113-114
Chaliand, Gerard 95, 104, 113, 115-116, 118-119
Churchill, Winston 96
Ciment, John 97
Çöl Fırtınası Operasyonu 123

Da

Darkar (Oduncular) hareketi 102
De Atkine, Norvell B. 204
devlet 17, 25, 27-30, 33-34, 47, 49, 51, 54-56, 60, 62, 65, 67-68, 72, 75-76, 80, 85-86, 88, 91, 94-96, 106, 108, 110-115, 117-118, 120, 125, 127-128, 134-136, 147, 167, 178, 201, 204-205, 211-214, 221; kavramı 46, 48, 50; inşası 19, 26, 53, 90, 93, 102; kurumları 208; sektörü 148, 158, 183-184, 217
Devrimci Komuta Konseyi (DKK) 111
Dildar (Yunus Rauf, 1917-48) 66
din(i) 18, 20, 31, 34-36, 45, 63-64, 66-68, 71, 76, 90, 109, 159, 179, 188, 197, 199, 201, 220; adamları 75, 99; bağlılıkları 28; değerler 157; farklılıklar 105; hareketler 98; ilişkiler 86-87; işleri 215; topluluk 70
Dodge, Toby 39,
doğal kaynaklar 137, 215
Dohuk 28-29, 31-32, 104, 120, 125, 131, 135, 145; halkları 123; idaresi 126, 129, 144; Üniversitesi 20, 42-44, 142-143, 150, 157
Driver, G. R. 77-78
Du Gay, Paul 50
Duin, Julia 36
Durkheim, Emile 66
Dünya Savaşı I 83, 92, 95
Dünya Savaşı II 102

Ed

Edmonds, Cecil John 79, 98
ekonomik yaptırımlar 37, 123, 126, 134
Enfal 121, 134, 168, 207; harekâtı 29; kampanyası 119-120, 173-174
entelijensiya 101
Entessar, Nader 82-83
Eppel, Michael 106-110, 113
Erbil 20, 28-29, 31-32, 38-39, 42-44, 79, 99, 102-104, 116, 119-120, 123-125, 128, 131, 144-145, 174, 216; idaresi 126, 129; Kürt mahalleleri 115
Eskander, Saad Basheer 76, 89, 94
ethnie 55-56, 60, 73, 75-76, 111
etnik milliyetçilik/milliyetçiler 17, 24, 53-54, 58, 66, 74, 107-108, 162
etnik temizlik 119
etno-sembolizm 17, 19, 54-55, 72-73, 199
etno-tarih 59
etno-ulus 51
Ey Rakip 66

Fa

Farouk-Sluglett, Marion 100, 114
Faysal (Emir, Kral) 99, 203
Faysal I 110
Faysal II 110
Febvre 71
Festinger, Leon 193
Fine, Robert 49
Fitzgerald, Thomas K. 49

Ga

Galbraith, Peter W. 135-136
Garner, Jay 136
Gazi (Kral) 110
Geçici Anayasa: 1921 101; 28 Temmuz 1958 106
Geçici İdari Yasa (GİY) 30, 131
Gellner, Ernest 72, 81
Gerth, H. H. 48
Ghareeb, Edmund 93, 97, 102, 106, 110-111, 113-114, 123, 126, 128-129

Greenfeld, Liah 45
Grigoriadis, Ioannis. N. 87
Guibernau, Montserrat 65, 71, 80
Gundi, Kirmanj 200
Gunter, Michael 98-99, 101, 104, 114-115, 121
güvenli sığınak 29, 123, 125

Ha

Hague, Rod 50
Halepçe 119-120, 174
Hall, Stuart 50
Hamilton, William D. 206
hanedan(lar) 61, 78; Osmanlı hanedanı 86; Haşemi hanedanı 105; sistemi 70; Zend Hanedanı 62
Hani, Ahmedi 62, 71, 84, 88
Harrop, Martin 50
Hassanpour, Amir 62, 83, 87-88, 101-102
Hawler Tıp Üniversitesi 40, 42, 44, 135
hayal edilen toplum(lar)/topluluk(lar) 19, 68-69, 71, 80, 90-92
el-Haydari, Salih 102-103
Hayes, Carlton 45
Haziran mutabakatı (1996), bkz. el-Bazzaz deklarasyonu
Held, David 48
Henkin, Louis 33, 119
Hensler, Camille Overson 64
Hıristiyanlık 64, 71
Hiwa (Umut) hareketi/Partisi 102-104
Hobsbawm, Eric 47, 67-68, 72, 85, 90-91
Horch, Miroslav 45
Huntington, Samuel 25
Hutchinson, John 26, 53-54
Huzur Operasyonu (HO) 124-125
Hüseyin, Rıfat 2005
Hüseyin, Saddam 15, 32, 38, 108, 110-111, 115, 120-121, 124-126, 136, 168, 202, 207

Ir

Irak Amerikan Üniversitesi (Süleymaniye) 42, 135
Irak Komünist Partisi (IKP) 102-104, 106, 111, 121
Irak Kürdistan Cephesi (IKC)/ Kürt Cephesi (KC) 121, 123-126
Irak Kürdistan(ı) Cephesi (IKC) 121
Irak Kürdistanı Sosyalist Partisi (IKSP) 117, 121, 127
Irak Ulusal Kongresi (IUK) 125
Irak Yönetim Konseyi (IYK) 131
Irak'a Özgürlük Operasyonu 126
Iraklılık (Irakçiyati) 106, 141, 197, 207
Izady, Mehrdad R. 31, 34, 62-63, 76-78, 81, 83

İç

iç savaş (1994) 128-129
iktidar paylaşımı 19-20, 126-133, 208
ilkçi(lik)/ilkçiler 55, 60, 72
İngiltere-Irak antlaşması (1930) 103
insan hakları 54, 202; bakanları 215; örgütleri 126
insani yardım 213-214
İntifada 29
İran 15, 27, 31-32, 39, 62, 79, 85, 93, 97, 101, 103, 111-114, 117-120, 124-125, 127, 174, 200, 208-209; dil grubu 81; imparatorluğu 87, 89; İslam Cumhuriyeti 213; Kürdistanı 29, 83, 104
İran Kürdistan Demokratik Partisi (İKDP) 118
İran Şahı 62, 111
İran-Irak savaşı: 1980 118; 1988 121
İslam(i) 18, 34, 35-36, 64, 86, 88, 98, 106, 160, 187-188, 205, 220; dünyası 71; hareket 127; imparatorluğu 62; tarihi 78
İsrail 111

Ja

James, Boris 78-79
Jawad, Sa'ad 31,
Jwaideh, Wadie 33, 62, 86, 91, 94-95, 97, 104

Ka

Kaçarlar 64
Kahire Konferansı (1921) 76, 96
Kanakin 43, 102, 104, 112, 115, 120
Kar-da/Kyrtii 77
Kasım, Abdül Kerim 105-110, 207
Kasımlo, Abdülrahman 78, 118
Kasr-ı Şirin 118
Katzman, Kenneth 131

Kedourie, Elie 26
Kendal, Nezan 27, 33, 78
Kerkük 29, 32, 99, 102-104, 107, 112, 116, 120, 123-124, 129, 131; etnik temizlik 119; petrolleri 93, 95, 115, 136
Khabat gazetesi (KDP) 107
Khasbak, Shakir 33, 79
Kırmanci lehçesi 31, 81-84
Kinnane, Derk 78
Klein, Janet 89
Koalisyon Geçici Yönetimi (KGY) 131, 136
Kohn, Hans 26, 45
Kolsto, Pal 65-66
Komalay Brayati (Kardeşlik Örgütü) 102
Komalay Lawan (gençlik örgütü) 102
Koya Üniversitesi 42-44, 135
Koyi, Hacı Kaderi 88
Kreyenbroek, Philip G. 27, 29, 34, 36, 78, 81-82, 84, 117
Ksenophon 77
Kurtz, Stanley 202
Kuveyt 121-123, 174
Kuzey Amerika Kürt Ulusal Kongresi 136, 200, 208
Kuzey Meseleleri Bakanlığı 116
kültürel bağlar/bağlılıklar 46, 58, 63, 206
kültürel sistem 70
kültürel topluluk 59
Kürdistan Birlik Partisi (KBP) 126-127
Kürdistan Bölgesel Hükümeti/Kürt Bölgesel Hükümeti (KBH) 17, 30, 33, 37-39, 128, 130-131, 134-136, 196, 208
Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) 17, 29, 42, 66, 103-109, 111-112, 118, 121, 126-136, 189-191, 193, 196-197, 221-222; Geçici Liderliği (GL) 116-117, 119; Geçici Komitesi (GK) 116; Hazırlık Komitesi 116; ile Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) Arasında Birleştirme Anlaşması 215-216
Kürdistan ekonomisi (1991 sonrası) 37-39
Kürdistan Halk Demokratik Partisi (KHDP) 117, 121, 126
Kürdistan Hawler Üniversitesi 20, 40, 42, 44, 135
Kürdistan ordusu 48, 130
Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) 17, 29, 114, 116, 121, 189
Kürdistan(ın) İslami Hareketi (KİH) 128, 189-190, 193
Kürt Demokratik Partisi (daha sonra Kürdistan Demokratik Partisi) 104
Kürt Devrimi: 1974-75 19, 113; 1961 108
Kürt İslam Birliği 136
Kürt isyan(lar)ı 19, 89, 94-95, 97-98, 113-114
Kürtsüzleştirme 29

La

Laipson, Ellen 132
Laizer, Sheri 121
Latawski, Paul 45
Leebron, David W. 33, 119
Leezenberg, Michiel 34-37, 39
lehçeler(ler) 31, 49, 52, 57, 80-81, 83-85, 90, 142, 167; kategorileştirme 82
Linzey, Sharon 21, 27, 32-33, 64, 95-96, 115
London School of Economics Sivil Toplum Merkezi 201
Lozan Antlaşması 97
Lustick, Ian S. 120
Lynch, Marc 123

Ma

Mahabad 103; Cumhuriyeti 29, 104
Major, John 124
mala (molla) 36
Mamand, Resul 117, 126
Marr, Phebe 105-109, 111-113, 118, 125
Mart Bildirgesi (Bayan Athar) 112
matbuat kapitalizmi 70-71
Mazouri, Eamad J. 174
McCrone, David 26, 74
McDowall, David 14, 33, 36, 60, 75, 78, 82, 87, 94-104, 112, 116, 118, 120, 121, 124, 126
McLean, Iain 50
el-Mecid, Ali Hasan (Kimyasal Ali) 119
Medler 31, 63, 66, 76-78, 80

medrese(ler) 36, 101
Mem-u-Zin (Hani) 62, 71, 85, 88, 91
el-Mesudi, Ebul Hasan Ali 79
Middle East Quarterly 204
Milletler Birliği (Cemiyeti) 33, 210; kavramı 48
Minorsky, Vladimir 78-79
Mitraizm 34
modern öncesi 19, 35, 55, 57, 61, 67, 72, 75-76, 199
Modernist-araçsal yaklaşım 60
Morris, Harvey 35
Mortimer, Edward 49
Muhammed, Gazi 104
Muller, Mark 27, 32-33, 64, 95-96, 115
Mustafa, Neşirvan 116
Musul 29, 40, 63, 93-96, 99, 107, 112, 115, 123-125, 210; petrolü 97
mülteciler 114, 124-125, 214
Mythomoteur 61

Na

Natali, Denise 101-102, 105-107, 120
Neuman, Gerald L. 33, 119
Nevroz 62; miti 63
Nikitine, B. 33
Nikitine, Vasili 79
Noel, Binbaşı E.M. 94, 96
nüfus 18, 27-28, 31-32, 34, 36, 48, 56, 73, 75-76, 79, 81, 93, 99, 102, 113, 115-116, 119, 126-127, 134, 151, 158-159, 161, 159, 204, 213; sayımı 112, 212; oranları 216; tahminleri 33

O'Ba

O'Ballance, Edgar 95, 118, 125
O'Leary, Brendan 110, 120
O'Shea, Maria T. 33-34, 76, 93-94, 96-97
Obeidi, Amal 182, 188
okuma yazma 35; bilmeyenler 101, 148, 150-151, 156-159, 186, 217-218
Olson, Robert 89, 91
Orentlicher, Diane, F.
ortak soy 52; mitleri 54, 61
Osman, Mahmud 117, 121
Osmanlı İmparatorluğu 67, 71, 77, 84, 87, 89, 91, 95-96
Osmanlı Toprak Kanunu (1858) 99

Öz

özerklik 25, 45, 56, 201; ilanı genel koşulları (1974) 212; talebi 36, 66-67, 86, 89, 103-104, 107, 109, 111, 134
Özerklik Yasası 113, 116
Özkırımlı, Umut 45
Özoğlu, Hakan 62, 67, 77-79, 92

pagan 34; inançlar 35
pan-Arap: eğilimleri 106; ideolojisi 207; milliyetçiliği/milliyetçisi 102, 110
Parekh, Bhikhu 49
Parker, Randall 204
Pelletiere, Stephen C. 62, 77, 110-111
peşmerge(ler) 112, 123, 127; güçleri 124, 130-131; İşleri 215
Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) 113
petrol karşılığı gıda programı 37, 38, 134-135
petrol sanayi 115
Phillips, David L. 32
Pollock, David 39, 132
proto-milliyetçi(lik) 67-68, 74, 90-92; hareketler 98
proto-ulus(lar) 47, 68, 107; bağlar(ı) 90, 92
proto-ulusal kimlik 19, 74

Qu

Qur-ti-e 77

Ra

Rapareen (Mart 1991) 17, 19, 29, 121-123, 125
Rızgari Kurd (Kürt Kurtuluşu) 102-103
Romano, David 95, 103-104, 127-128
Rush, Michael 50

Sa

Safevîler 67, 86-87
Said, Nuri 105
Sailer, Steve 202-206
Sajadi, Ala'ddin 85, 88
Saleh, Khaled 110
Salih, Dr. Berham 209

Schlesinger, Philip 49
Seçim Reform Derneği 127
seçim(ler) 35, 132, 208, 215, 221; 19 Mayıs 1992 seçimi 19, 27-28, 122, 126-129, 207; 2005 seçimi 133, 136, 193; 2009 seçimi 133
Selahaddin Üniversitesi 20, 40-44, 119, 142-143, 150, 157, 169-170
Selim (Sultan) 87
serbest ticaret bölgeleri 39
Seton-Watson, Hugh 69
Sevr Antlaşması 95-97, 210
Shareef, Abdel Satar Tahir
Sherzad, A. 117
Simon, Steven 39
sivil toplum kuruluşları (STK'lar) 202
Sluglett, Peter 100, 114
Smith, Anthony D. 17, 19, 45, 49, 52, 54-60, 63-64, 67-68, 70, 73-76, 90, 107, 111, 161, 168, 172-173, 198-199
Snyder, Louis 45
Soane, Binbaşı E.B. 94
Sorani (lehçe) 31, 81-85, 142
Sosyal/toplumsal yapısalcılık 72-73, 199
Sosyalist Kürdistan Halk İttifakı (PASOK) 127
soylu 75, 87; liderlerin uzaklaştırılması 36
Spears, Ian S. 132
Sperl, Stefan 29, 117
Stansfield, Gareth 20, 27-28, 33, 48, 83, 93, 97, 102, 115, 129, 133
Strohmeier, Martin 88,
Sufi 99; biraderlikler (tarikatlar) 36; unsurlar 64
Suriye 62, 79, 85, 93, 97, 101, 116, 123, 127, 200, 210
Süleymaniye 28-29, 31-32, 38, 40, 42-44, 94, 98-99, 102-104, 115-116, 120, 123, 126, 129, 131, 135, 144-145
Sünni 87, 136, 201; Araplar 105; kentler 123; Müslüman 36; Şafi 31

Şa

Şali (Shali), Saman 208-209
şaşırt ve korkut kampanyası 126
Şattülarap su yolu 113
Şeref Han (Mir) 87-88
Şerefname 87, 91
Şeyh Said İsyanı (1925) 89
şeyhler 36-37, 99-100, 109
Şii İslamcılar 118
Şoriş (Devrim) 102-103

Ta

Talabani, Celal 29, 102, 105, 114, 116-118, 127, 131, 133, 136, 216
Teglund, Carl-Mikael A. 37
Toynbee, Lord Arnold 94
Tripp, Charles 93, 109-110, 115, 120
turizm 37
Türkiye 27, 31-32, 36, 39, 77, 79, 83-85, 89, 93, 96-97, 101, 110, 114, 124-125, 127-128, 200, 208-210, 213

Uç

uçuşa yasak bölgeler (UYB) 125-126
Ulusal Meclis 126-127, 132, 193; Kürdistan Ulusal Meclisi (KUM) 195, 208, 215
ulusal simgeler 65-66, 68, 120, 173
uluslararası havaalanları 38
Uluslararası Sivil ve Siyasi Haklar Anlaşması 32-33
UNDP Irak Yaşama Koşulları Araştırması 32
Utley, Jon Basil 203-204

Üç

üç devlet adı verilen çözüm 136

Va

Vali, Abbas 88
Van Wolde, Ellen 77
Vanlı, İsmet Şerif 104, 106, 108, 111-113, 115-117
Verdery, Katherine 46
Vico, Giambattista 81
Visser, Reidar 28

Wa

Wanche, Sophia 120
Washington Anlaşması (1998) 129-130, 132, 135
Weber, Max 48
Weiner, Myron 25

Wilson, Başkan Woodrow 95
Wilson, Sir Arnold 94
Wright, Mills C. 48

Ya yabancı yatırım 38
Yahudilik/Yahudiler 34-36, 64, 105, 205-206
Yezidi(lik) 36, 64, 206
Yıldız, Kerim 78

Ze Zebari, Hoşyar 131, 209
Zerdüştlik 34, 64
zorunlu iç göç 32, 114
Zubaida, Sami 29

Kürdistan bölgesinin anayasal gerçekliğini kabule isteksiz kişiler "Kuzey Irak" demekte ısrar etseler de, bugün Irak Kürdistan'ındaki Kürtler, Irak içindeki ve dışındaki komşularıyla ortaklıklar kurabilecekleri ve kendi geleceklerini daha önce görülmemiş bir düzeyde belirleme yeteneğine sahip, özgün bir birim olarak güven içinde yaşama duygusunu taşıyorlar. Irak Kürtleri, dışarıdan bakıldığında çoğu kez "toptancı" yargılarla ele alınıyor ve uluslararası ortamda Kürt jeopolitik gerçekliğinin inşasına katkıda bulunan iç siyasal ve toplumsal gerçekliklere pek dikkat edilmiyor. Siyasi partilerin nasıl çalıştıkları; demokratikleşme süreçlerinin nasıl gerçekleştirildiği; genç Kürtlerin durumlarını ve geleceklerini nasıl gördükleri; Kürdistan Bölgesi insanlarının kendi kimlikleriyle, çevrelerinde yaşayanların kimliklerini zihinlerinde nasıl canlandırdıkları, yalnızca Irak Kürdistan'ı için değil, Irak, Türkiye, Suriye ve İran sınır bölgelerinden oluşan daha geniş bir jeopolitik sahne için çok önemlidir. Ulusal kimlik sorunları üzerine yoğunlaşan Mahir Aziz, kimliklerin hareketli ve değişken olduklarını, hatırlanmaları ve sürekli değiştirilip, yeniden yapılandırılmaları gerektiğini kabul ederek, odağına Kürt politikaları çerçevesinde en sık incelenenleri –yani siyasi seçkinleri– değil, gelecekte büyük olasılıkla değişim ve gelişimin motoru olacak kişileri, üniversite öğrencilerini alıyor. Bunlar 1991'de kurulan özerk Kürdistan Bölgesinde doğan ve esas olarak kültürün, toplumsal süreçlerin, tarihi ve siyasi gelişimin belirgin bir "Kürt" anlatımına maruz olan genç insanlar. Toplumun bu kesiminin kendilerine, çevrelerindekilere ve geleceklerine nasıl baktıkları, Irak ile ve onun içindeki ya da dışındaki Kürt alanıyla ilgilenenlerin bölgede ve dünyada çok büyük jeopolitik öneme sahip bir devletin yaşamsal bir bölgesinde günümüzdeki durumu ve öğrenci gençliğin talep ve özlemlerini anlamalarına olanak sağlıyor. Bu nedenle Aziz'in çalışması yalnızca milliyetçilik ve kimlik konularında değil, Irak Kürdistan'ıyla ilgili literatüre katkıda bulunuyor ve aynı zamanda daha geniş bir Ortadoğu politikaları alanına ve daha geniş stratejik ve jeopolitik kaygılara katkıda bulunuyor. Mahir A. Aziz, Selahaddin, Erbil ve Kürdistan-Hawler Üniversitelerinde öğretim üyesi ve Erbil'deki SABİS Üniversitesinin rektörüdür.

İnsan ve Toplum Dizisi

Kitap Yayınevi

ISBN 978-605-105-115-4

